MINISTERSTWO
WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

SZKOLNE SCHRONISKA WYCIECZKOWE

INFORMATOR WYCIECZKOWY
DLA SZKÓŁ i MŁODZIEŻY SZKOLNEJ

IX.

ROK 1935

WARSZAWA — 1935.

SKŁAD GŁÓWNY:
KSIĄŻNICA — ATLAS T. N. S. W. NOWY ŚWIAT 59
i „NASZA KSIĘGARNIA" Sp. Akc. Z. N. P., Św. KRZYSKA 18.

MINISTERSTWO
WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

SZKOLNE SCHRONISKA WYCIECZKOWE

INFORMATOR WYCIECZKOWY
DLA SZKÓŁ i MŁODZIEŻY SZKOLNEJ

IX.

ROK 1935

WARSZAWA — 1935.

SKŁAD GŁÓWNY:
KSIĄŻNICA—ATLAS T. N. S. W. NOWY ŚWIAT 59
i „NASZA KSIĘGARNIA" Sp. Akc. Z. N. P., Św. KRZYSKA 18.

Redaktor: JÓZEF BŁOŃSKI.
Uwagi w sprawie Informatora nadsyłać należy do Min. W. R. i O. P.
Wydział Wych. Fiz. i Higj. Szk.

Druk. Państw. Instytutu Głuch. i Ociemn. Warszawa, Pl. 3 Krzyży 4|6. Tel. 946-62.

*

„Miłość ziemi rodzinnej, wchodząc w skład miłości ojczyzny, wnosi w nią niejako zapach ziemi, swoją siłę, swoją pierwotność. A sama nawzajem od tego wyższego pojęcia bierze chrzest, nowe światło i nową godność.

W kochanym człowieku możemy kochać szczególnie rys jeden, ale dla tego rysu kochamy go przecież całego...

Miłość ziemi rodzinnej w tem ściślejszem znaczeniu, w tym promieniu, jaki pracą swoją społeczną mocen jest zakreślić zwyczajny człowiek, może się stać dźwignią rzetelnej kultury. Miłość ta wiedzie za sobą szanowanie zabytków ziemi, usuwanie skaz, jakie pojawiają się na jej kochanem obliczu, staranie się o jej piękność".

*

„Drogą do miłości ojczyzny jest miłość ziemi rodzinnej, ziemi ojczystej w ściślejszem znaczeniu. Drogą ku temu jest przedewszystkiem jej poznanie".

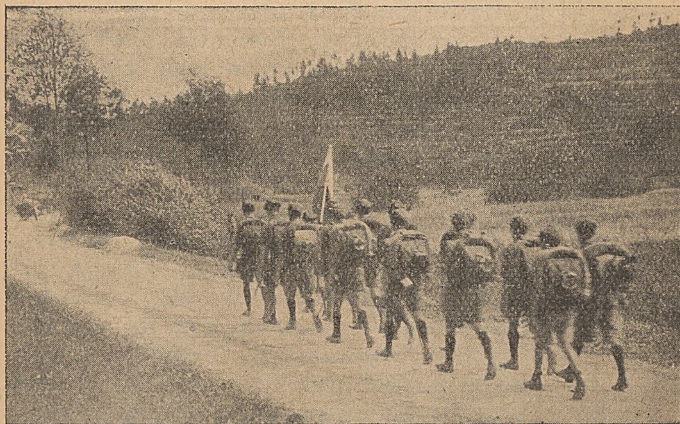
JAN GWALBERT PAWLIKOWSKI
„Kultura i natura" (1913).

Wartość wychowawcza wycieczek.

Wśród bogatego skarbca środków wychowawczych dzisiejszych trudno znaleźć takie, któreby wytrzymywały porównanie z wycieczkami pod względem wielostronności działania. Dość wspomnieć, że z równą słusznością mamy prawo zaliczyć je do wszystkich trzech działów — do wychowania fizycznego, intelektualnego i moralnego.

Jako środek wychowania *fizycznego*, wycieczki wywierają wpływ zbawienny przedewszystkiem na *zdrowie* młodzieży. Trzeba bowiem pamiętać, że gdy idziemy pieszo, wiosłujemy, jedziemy konno, rowerem, czy na nartach i t. p., ćwiczymy wówczas wprawdzie mięśnie rąk, nóg, tułowia, lecz daleko ważniejszem jest działanie tego ruchu na rozwój najważniejszych narządów wewnętrznych naszego ciała, ze sercem i płucami na czele. Wszak liczne i wielkie grupy pracujących mięśni potrzebują dla swej odnowy tlenu i substancyj odżywczych. Dzięki zaś regulacyjnym czynnościom układu nerwowego, temu zapotrzebowaniu dzieje się zadość z zadziwiającą precyzją, bo oddech i krążenie krwi wzmagają swą wydajność. Podobnież dzieje się z innemi czynnościami, jak trawienie, wydzielanie, przemiana materji.

To, o czem mówiliśmy dotąd, bywa naszym udziałem i poza obrębem wycieczek. Toć i gimnastyka, gry ruchowe, oraz gałęzie sportu nieturystyczne (jak lekka atletyka, pływanie, walki) dają, przy racjonalnej uprawie, wspomniane korzyści. Jest wszakże zasadnicza różnica w dwóch kierunkach. Po pierwsze, umiejętnie

prowadzone wycieczki oddalają nas od wielkich skupień ludzkich z ich dymem, pyłem, oparami benzyny i t. p., wiodąc jaknajczęściej na łono przyrody w pola, lasy i góry. Tam oddychamy powietrzem nieraz idealnie czystem i korzystamy ze światła słonecznego znacznie bogatszego w najczynniejsze promienie pozafjołkowe, niż

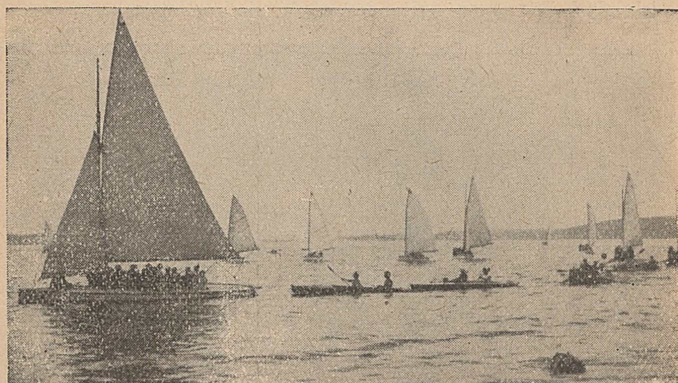
choćby na boisku lub w pływalni w obrębie miasta. Po wtóre wycieczki dłuższe pozwalają tym czynnikom zdrowotnym działać bez przerwy w ciągu szeregu godzin, dni czy nawet tygodni, powodując w młodocianym organizmie korzystne przemiany, trwające później częstokroć przez długie miesiące.

Pozostając jeszcze przy czysto fizycznych następstwach wycieczek, zwróćmy uwagę na

sprawność cielesną, którą im zawdzięczamy. Daje nam ona nadewszystko wytrwałość w różnych postaciach lokomocji, posiadających wielką doniosłość praktyczną dla przyszłego życia. Prawda, że wynalazki techniczne ograniczyły już znacznie i nadal ograniczają znaczenie tych naturalnych, czynnych sposobów podróżowania na korzyść kolei żelaznych, automobilu, aeroplanu. Nie wolno nam jednak zapomnieć, że

kraj nasz posiada duże przestrzenie o stosunkach komunikacyjnych dość jeszcze pierwotnych; że pozatem nie mamy żadnej racji do rezygnowania z roli podróżników światowych, odkrywców i kolonizatorów dalekich obszarów zamorskich. Że wreszcie dla obrony Ojczyzny dobry jeździec, kolarz, narciarz czy wioślarz,

a nadewszystko dobry piechur będą pożyteczniejsi niż mól książkowy.

O korzyściach z wycieczek pod względem wychowania *intelektualnego* nie możemy się tu rozwodzić, gdyż są one już od czasów Komisji Edukacji Narodowej zbyt dobrze znane i uznane. Wystarczy przypomnieć, że posługują się niemi z równie dobremi wynikami przyrodnicy, jak geolog, mineralog, botanik, zoolog, biolog, geograf; humaniści, jak: historyk, pre-

historyk, etnograf, językoznawca; wreszcie i nauczyciele sztuk plastycznych. W zakresie każdej z tych gałęzi plon jednej dobrze udanej wycieczki nieraz przewyższa ilościowo i jakościowo wyniki całego szeregu lekcyj szkolnych. Najpierw bowiem, na wycieczce znajdujemy studjowane przez nas przedmioty nie w postaci martwych, oderwanych od naturalnego podłoża okazów, czy reprodukcyj, lecz na tle właściwego

im otoczenia. Po wtóre wspomnienia z obserwacji tych przedmiotów kojarzą się w naszym umyśle z szeregiem innych, przeważnie dodatnich i miłych wyobrażeń, których równocześnie doznawaliśmy na wycieczce, co przyczynia się do ich pogłębienia i utrwalenia.

Ale śpieszno nam do najważniejszego działu wychowania, którym jest bezsprzecznie wychowanie *moralne*. I pod tym względem wycieczki mogą bardzo wiele zdziałać. Już wytrwałość, o której dopiero co mówiliśmy ze stanowiska

fizycznego, ma swoją równie ważną stronę moralną. Aby bowiem wytrwać trzeba nietylko mieć zaprawne mięśnie i organa wewnętrzne, lecz i wolę wytrwania: bez niej niema dobrego turysty. Na tem polu wycieczki dystansują wszelkie inne ćwiczenia cielesne. Jako próby odwagi i przytomności umysłu, różne postacie turystyki są pożądanem uzupełnieniem tego, co w tej mierze dają inne sporty i gimna-

styka, ćwicząc te zalety w innych warunkach, nieraz znacznie trudniejszych. Przecież np. wspinanie się na linie w sali gimnastycznej — to zaledwie przedsmak trudniejszych partyj skalnych w Tatrach. To samo odnosi się i do karności, która w wycieczkach przybiera częstokroć inną postać i inne uzasadnienie, niż w sali gimnastycznej, czy na boisku. Ale poza tem wszystkiem, charakter adepta wycieczek i obozów wzbogaca się o jedną jeszcze cenną zaletę. Jest nią zaradność i poprzestawanie na małem: przymioty w Polsce równie rzadkie, jak karność, gdyż nie

sprzyjała ich rozwojowi szlachecka psychika naszych przodków, która rozszerzyła się później i na inne warstwy społeczne.

Kto wie jednak, czy nie najcenniejszym z przymiotów moralnych, jakie mogą nam dać (lub spotęgować) wycieczki, będzie pogłębienie *miłości Ojczyzny* przez jej poznanie jak najgruntowniejsze. Tylko kto poznał przyrodę Polski, kto się zetknął ze wspaniałemi zabytkami jej starej kultury, z ludem polskim, jego językiem, obyczajami, charakterem, ten tylko może ją pokochać trwale, głęboko i rozumnie, może przejąć się pragnieniem wytrwałej pracy dla jej dobra. A do celu wiedzie przemierzenie Rzeczypospolitej wszerz i wzdłuż własnemi stopami.

Prof. dr. Eugenjusz Piasecki.

Szkolna akcja turystyczno-krajoznawcza.

Szkolna akcja turystyczno-krajoznawcza jest wyrazem troski Ministerstwa o wychowanie fizyczne i obywatelskie młodzieży. Ma ona na celu: a) rozwijać w młodzieży szkolnej zamiłowanie do zwiedzania i poznawania Polski i jej kultury; b) zbliżyć młodzież do przyrody, jako źródła zdrowia i tężyzny fizycznej.

Celowi temu służą najlepiej wycieczki, dlatego też szkoła korzysta z nich wydatnie zarówno w dziedzinie nauczania, jak i wychowania. Wycieczki są pozatem potrzebą psychiczną samej młodzieży. Zaspokojenie tej potrzeby znajduje ona w wędrówkach i włóczęgach wakacyjnych, podczas których ma ponadto sposobność rozwinięcia swoich sił fizycznych i duchowych.

Z pośród warunków, które sprzyjają rozwojowi ruchu wycieczkowego młodzieży, niewątpliwie jednym z najważniejszych jest stworzenie materjalnych podstaw w postaci domów i schronisk wycieczkowych, domów wakacyjnych i kolonijnych, osiedli szkolnych i t. p.

Niemniej ważną rzeczą dla rozwinięcia ruchu wycieczkowego młodzieży jest wskazywanie odpowiednich terenów, wytknięcie szlaków i etapów, wydawanie przewodników, przygoto-

wywanie instruktorów i opiekunów oraz ułatwianie zdobycia ekwipunku.

Aby ułatwić szkołom pracę wychowawczą w dziedzinie turystyki i krajoznawstwa, mło-

Miejski dom wycieczkowy w Krakowie.
Widok ogólny.

dzieży zaś umożliwić zaspokajanie pędu do ruchu turystycznego, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego podjęło w roku 1926 akcję zakładania domów i schronisk wy-

cieczkowych dla młodzieży szkolnej. Zapoczątkowaniem akcji był okólnik z dnia 19 maja 1926 r., którym Ministerstwo zarządziło, aby dyrekcje szkół corocznie część opłat, wnoszonych przez młodzież na fundusz gier i zabaw, przeznaczały na fundusz budowy domów wycieczkowych. W ten sposób z opłat młodzieży szkolnej powstał specjalny „Fundusz szkolnych domów wycieczkowych", którego przeznaczenie jest ściśle związane z potrzebami ruchu turystycznego młodzieży szkolnej.

Do organizowania, popierania i rozwijania ruchu turystycznego i krajoznawczego młodzieży szkolnej powołana została do życia zarządzeniem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 15 listopada 1926 roku N. O. Prez. 256/26, *stała Międzydepartamentowa komisja dla spraw turystyczno - krajoznawczych*, której zadaniem jest ujęcie w pewien system organizacyjny i wychowawczy ruchu turystycznego i krajoznawczego młodzieży szkolnej, opracowywanie programów, instrukcyj i regulaminów dla wycieczek młodzieży szkolnej, przedstawianie wniosków w sprawie organizacji szkolnych schronisk noclegowych oraz w sprawie użytkowania funduszów, składanych przez młodzież na domy wycieczkowe.

Wynikiem działalności Komisji jest obecny stan organizacji szkolnych schronisk wycieczkowych. Stanowią one już dzisiaj mocne oparcie dla szerokiej akcji turystyczno - krajoznawczej, prowadzonej przez szkoły i szkolne organizacje grupowe młodzieży, jak Koła Krajoznawcze, Harcerstwo, Straż Przednia, Koła sportowe, Koła Ligi Morskiej i Kol. i t. p.

Działalność Ministerstwa i Komisji turystyczno-krajoznawczej w zakresie akcji domów wycieczkowych rozwinęła się w dwu kierunkach:

a) budowy domów wycieczkowych i wypoczynkowych (kolonijnych) oraz szkolnych przystani wioślarskich jako ośrodków turystyki wodnej;

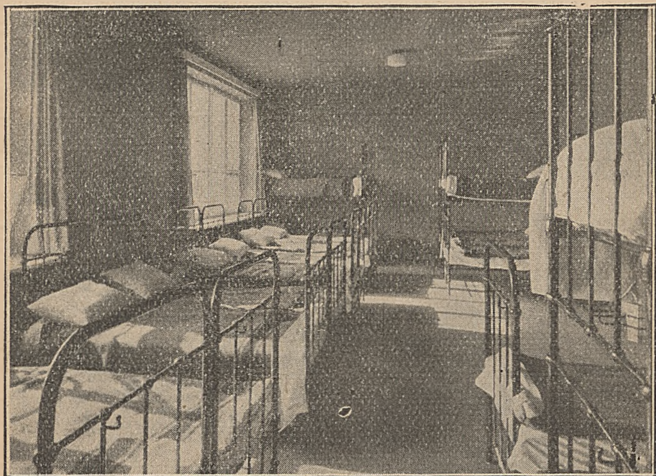

Miejski dom wycieczkowy w Krakowie. Świetlica.

b) organizowania i urządzania szkolnych schronisk noclegowych dla młodzieży na najważniejszych szlakach turystycznych.

W dziedzinie *budowy domów wycieczkowych* działalność Ministerstwa wyrażała się przedewszystkiem w poparciu inicjatywy w tym kierunku zarówno czynników szkolnych, jak i społecznych oraz w udzielaniu im możliwie wydatnej

pomocy finansowej, potrzebnej do zrealizowania podjętych przez nie zamierzeń. Skromne środki, jakiemi dysponuje na ten cel Ministerstwo, nie pozwalały wprawdzie na rozwinięcie i prowadzenie szerszej, samodzielnej akcji budowlanej, umożliwiły jednak powstanie w latach 1927-1934

Miejski dom wycieczkowy w Krakowie. Sypialnia.

szeregu ważnych dla ruchu wycieczkowego i wychowania fizycznego młodzieży szkolnej placówek i punktów oparcia. Należą do nich: 1) Miejski dom wycieczkowy w Krakowie, 2) Dom wakacyjny nad jeziorem Serwy, w powiecie augustowskim, 3) Dom wakacyjny w Morgownikach pod Nowogrodem Łomżyńskim, 4) Schronisko wycieczkowe Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego nad je-

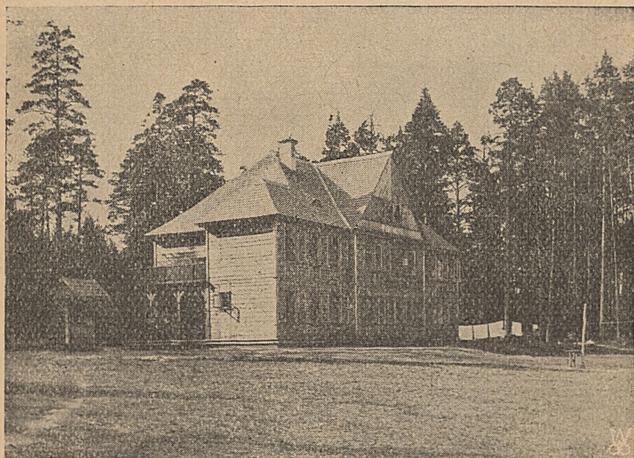
ziorem Wigry, w powiecie suwalskim, 5) Szkolna przystań wioślarska ze schroniskiem wycieczkowem w Kaliszu, 6) Szkolna przystań wioślarska w Warszawie, 7) Szkolna przystań wioślarska ze schroniskiem wycieczkowem w Pińsku, 8) Szkolne schronisko wycieczkowe wraz z przystanią wioślarską nad jeziorem Narocz, 9) Szkolna przystań wioślarska wraz ze schroniskiem w Augustowie, 10) Nadmorska Kolonja Wakacyjna w Jastarni, 11) Szkolny dom wycieczkowy w Jurgowie, na Spiszu. W sezonie letnim bieżącego roku wykończone zostaną i oddane do użytku: 12) Szkolna przystań wioślarska ze schroniskiem w Tczewie i 13) Szkolna przystań wioślarska ze schroniskiem w Puławach.

Staraniem Śląskiej Wojewódzkiej Komisji Turystycznej wybudowany został w Sromowcach Niżnych (w Pieninach) Śląski Dom wycieczkowy, przeznaczony dla młodzieży szkolnej.

Równolegle do akcji budowlanej prowadzi Ministerstwo akcję organizowania i urządzania *szkolnych schronisk wycieczkowych,* wykorzystując na ten cel istniejące budynki szkolne, bursy, internaty, domy wakacyjne i t. p. Ten kierunek działalności Ministerstwa ma ogromnie doniosłe znaczenie dla sprawy turystyki i wędrownictwa młodzieży. Najlepszą bowiem propagandą ruchu wycieczkowego, zwłaszcza wędrownictwa pieszego, wioślarskiego, kolarskiego i narciarskiego jest, obok ułatwień komunikacyjnych, zapewnienie młodzieży tanich noclegów i pomieszczeń.

Zasady, na jakich Ministerstwo postanowiło oprzeć organizację schronisk noclegowych, są następujące:

1) Punkty noclegowe powinny znajdować się w miejscowościach, atrakcyjnych dla turystyki szkolnej z punktu widzenia bądź piękna krajobrazu lub osobliwości przyrody, bądź zabytków architektury i sztuki, bądź też znaczenia ich jako ośrodków społecznych i gospodarczych lub jakichś innych osobliwości regjonalnych.

Puszcza Augustowska.
Dom wakacyjny nad jeziorem Serwy.

2) Punkty noclegowe powinny stanowić punkty wyjścia i punkty oparcia dla wycieczek i wypraw w najpiękniejsze zakątki okoliczne.

3) Schroniska powinny być tak rozmieszczone, aby wytyczały szlaki wycieczkowe, ułatwiające dłuższe wędrówki piesze.

4) Punkty noclegowe powinny być tak oddalone od siebie, aby średnio wyrobiona mło-

dzież mogła drogę między niemi przebyć bez wielkiego zmęczenia.

W pierwszej fazie organizacji szkolnego ruchu turystycznego Ministerstwo postanowiło ze względów oszczędnościowych — wzorem zagranicy — wykorzystać na schroniska noclegowe przedewszystkiem budynki szkolne, zaopatrując je w odpowiedni inwentarz, a mianowicie: łóżka, koce i t. p. — Z chwilą, gdy w określonej miejscowości, na danym szlaku wycieczkowym, budynek szkolny nie będzie mógł w sposób wystarczający zaspokoić potrzeb turystyki szkolnej, — Ministerstwo podejmie inicjatywę budowy specjalnego domu wycieczkowego, któryby jednak ze względu na ekonomję wkładu finansowego mógł być użytkowany przez większą część roku bądź jako osiedle szkolne, bądź jako kolonja nieustająca.

Główną wytyczną planu organizowania schronisk jest dążenie do takiego ich rozmieszczania w terenie, by tworzyły bądź racjonalnie pomyślaną sieć, bądź możliwie gęsty łańcuch, wytyczający pożądane szlaki wycieczkowe. Szereg takich szlaków tworzą już obecnie łańcuchy schronisk na Śląsku, w Beskidzie Zachodnim, w dolinie Dunajca, Prutu, na Pomorzu, w województwie Kieleckiem, Lubelskiem i na Wołyniu. Nie zaniedbano jednak zakładania schronisk również i w takich ośrodkach turystycznych, które same dla siebie stanowią cel licznych wycieczek szkolnych.

Schroniska noclegowe urządza się:

a) w szkolnych domach wycieczkowych i wakacyjnych oraz w szkolnych przystaniach wioślarskich;

b) w budynkach szkolnych: w izbach i salach szkolnych oraz stałe w osobnych, specjalnie na ten cel przeznaczonych lokalach i pomieszczeniach;

c) w budynkach i lokalach, oddanych na ten cel przez samorządy, stowarzyszenia rodzicielskie i turystyczne, w bursach, internatach i t. p.

W budynkach szkolnych urządza się schroniska najczęściej w izbach i salach szkolnych. W ciągu roku szkolnego, gdy szkoły są czynne, izby szkolne wykorzystuje się na schroniska noclegowe tylko w godzinach wolnych od nauki. W okresie feryj letnich i zimowych schroniska winny być stale przygotowane i urządzone do przyjęcia wycieczek.

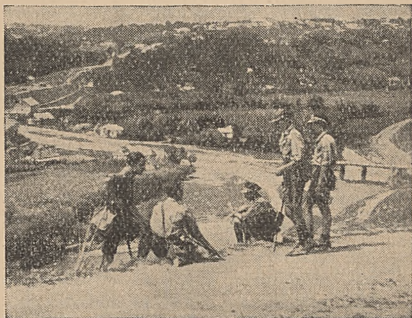
W szkołach, które mają budynki tak obszerne, iż mogą część pomieszczeń przeznaczyć na wyłączne potrzeby schroniska, urządza się stałe schroniska wycieczkowe. Przez odpowiedni remont i przystosowanie części budynku lub zabudowań gospodarczych danej szkoły uzyskuje się nieraz wcale nawet obszerne i wygodne pomieszczenia schroniskowe. Takie stałe schroniska oznaczone są w wykazie schronisk.

Kilka schronisk szkolnych znalazło pomieszczenie w domach wycieczkowych Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (nad Wigrami, nad Świtezią, w Ojcowie i Zakopanem). Przy poparciu Ministerstwa zorganizowane zostało w roku 1928 Ognisko wycieczkowe w Polskim Domu Akademickim w Gdańsku oraz schronisko w Dworku Cisowym w Sromowcach Wyżnych.

Urządzenie schronisk jest skromne. Schroniska, które urządza się w izbach i salach lek-

cyjnych, zaopatrzone są w żelazne łóżka składane, t. zw. kozetki lub leżaki z siatkowym materacem sprężynowym, w duże koce klasztorne, poduszki, miednice i wiadra do mycia. Schroniska, wykazujące większą frekwencję, zaopatruje się w ponadto materace z morskiej trawy. Schroniska, posiadające osobne pomieszczenie, wyposaża się w łóżka stałe z materacami lub siennikami, kocami i poduszkami, oraz w konieczny sprzęt meblowy.

Nadzór i opieka nad schroniskami, mieszczącemi się w budynkach szkolnych, należy do dyrektorów i kierowników szkół. Od ich troskliwości i zapobiegliwości zależy normalne funkcjonowanie i rozwój schronisk. Zorganizowanie odpowiednie schroniska na zasadach samowystarczalności pozwala nietylko na utrzymanie lokalu i inwentarza w dobrym stanie, ale umożliwia też przy racjonalnem gospodarowaniu wpływami z opłat za noclegi zakup słomy, siana i bielizny pościelowej, a nawet uzupełnianie inwentarza.

Rozwój i wykorzystanie schronisk.

Rozwój organizacji szkolnych schronisk noclegowych charakteryzują następujące dane:

Rok	Liczba schronisk	Liczba łóżek	Liczba wycieczek	Osób korzystających	Udzielono noclegów
1927	41	800	58	2.172	2.449
1928	50	1.000	695	16.090	24.447
1929	45	1.000	620	14.963	21.560*)

*) UWAGA. Spadek frekwencji spowodowany był skierowaniem ruchu wycieczkowego na Powszechną Wystawę Krajową do Poznania, gdzie w 30 schroniskach o 4.500 łóżkach przyjęto 2.285 wycieczek, liczących 153.000 uczestników.

Rok	Liczba schronisk	Liczba łóżek	Liczba wycieczek	Osób korzystających	Udzielono noclegów
1930	92	2.175	1.677	29.805	42.000
1931	113	3.223	2.806	44.195	64.205
1932	146	3.488	4.916	66.286	106.260
1933	152	3.814	5.355	76.496	123.322
1934	162	4.024	6.351	87.754	137.990
1935	171	4.297			

UWAGA. Cyfry te obejmują schroniska Ministerstwa, Śląskiej Woj. Komisji Turyst. i Miejski dom wycieczkowy w Krakowie.

Na ogólną liczbę osób korzystających ze schronisk w r. 1934 było:

60.928 — 69.5% młodzieży szkolnej,
2.213 — 2.5% młodzieży szkół akademickich,
24.613 — 28 % nauczycielstwa i uczestników wycieczek pozaszkolnych.

Razem 87.754 osób.

Chłopców i mężczyzn — 56%
dziewcząt i kobiet — 44%

Z pośród młodzieży szkolnej było:

18.111 — 30% dziatwy szkół powszechnych,
32.473 — 53% młodzieży szkół średnich ogólnokształcąc.
5.165 — 8.5% młodzieży szkół zawodowych,
5.179 — 8.5% młodzieży zakładów kształcenia nauczyc.

ZARZĄDZENIA
Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

w sprawie akcji szkolnych domów wycieczkowych i wycieczek turystyczno-krajoznawczych.

A. Fundusz szkolnych domów wycieczkowych.

Okólnik Ministra W. R. i O. P. z dnia 19 maja 1926 r. Nr. O. Prez. 3460/26 w sprawie opłat na budowę domów wycieczkowych (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. Nr. 9, poz. 105).

„Ministerstwo zamierza we współdziałaniu z Radą Naczelną, z Wojewódzkiemi i Powiatowemi Komitetami Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego przystąpić do stworzenia licznych punktów oparcia dla kolonij, obozów wakacyjnych i wycieczek młodzieży szkół średnich ogólnokształcących, zawodowych i seminarjów nauczycielskich.

Zanim sprawę pokrycia kosztów tej rozległej akcji budowlanej będzie można załatwić w sposób odmienny, zarządzam, aby corocznie z opłat na fundusz gier i zabaw ruchowych, wynoszących 4 złote od każdego ucznia, dyrekcja każdego gimnazjum państwowego, każdego państwowego seminarjum nauczycielskiego przeznaczała 1 złoty, a każdej państwowej szkoły zawodowej 50 groszy na cel powyższy. Wobec tego corocznie 25% zebranych od wszystkich uczniów całkowitych rocznych opłat z powyższego tytułu winna Dyrekcja każdej z wymienionych szkół wnieść do Pocztowej Kasy Oszczędności na konto czekowe Nr. 30.473..."

... „Równocześnie Ministerstwo zwraca się do szkół prywatnych powyższych kategoryj z wezwaniem, aby — w miarę możności — w ten sam sposób przyczyniły się do zamierzonej akcji. Szkoła prywatna, chcąc, aby jej młodzież korzystała na równi z młodzieżą szkół państwowych z ma-

jących powstać urządzeń, winna zadeklarować swój udział w akcji pismem, skierowanem bezpośrednio do Ministerstwa, a następnie regularnie wnosić po 1 zł. — szkoły zawodowe po 50 gr. — od każdego ucznia rocznie do P.K.O. w sposób wskazany powyżej".

Zarządzeniem Ministra W. R. i O. P. z dnia 31 stycznia 1928 r. Nr. 1503/28 oraz zarządzeniami z dnia 31 sierpnia 1931 r. Nr. II 19619/31 i Nr. II 19620/31 w sprawie taks i opłat szkolnych w państwowych szkołach średnich ogólnokształcących i zakładach kształcenia nauczycieli (Dz. Urz. Min. W.R. i O.P. Nr. 9, poz. 104 i 105) pobierane od uczniów państwowych szkół średnich ogólnokształcących i zakładów kształcenia nauczycieli opłaty na fundusz domów wycieczkowych włączone zostały do taksy administracyjnej. Podobnie scalone zostały opłaty w szkołach zawodowych zarządzeniem Ministra W. R. i O. P. z dnia 24 sierpnia 1932 r. (III TP. 3463/32) o opłatach szkolnych w szkołach zawodowych (Dz. Urz. Nr. 6, poz. 75).

Z wypłacanej przez Dyrekcje do dyspozycji Ministerstwa części taksy administracyjnej t. j. z funduszu specjalnego „Taksa Administracyjna" Ministerstwo przekazuje corocznie odpowiednią do ustanowionych poprzednio opłat sumę na „Fundusz szkolnych domów wycieczkowych".

Okólnik Ministra W.R. i O.P. z dnia 18 czerwca 1930 r., Nr. I — WF — 4223/30 w sprawie opłat na budowę domów wycieczkowych (Dz. Urz. Min. W.R. i O.P. Nr. 7 z 1930 r. poz. 128):

„W związku z zarządzoną przezemnie zmianą nazwy konta czekowego Pocztowej Kasy Oszczędności Nr. 30.473 na „Fundusz szkolnych domów wycieczkowych",— należy opłaty uczniowskie z funduszu gier i zabaw, przeznaczone na domy wycieczkowe, wnosić do P. K. O. na konto Nr. 30.473 na rzecz „Funduszu szkolnych domów wycieczkowych", nie zaś na rzecz „Rady Naczelnej Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego".

Pismo Min. W. R. i O. P. z dnia 2 kwietnia 1932 r. Nr. I WF. 1344/32 w sprawie poparcia szkolnej akcji wycieczkowej przez szkoły prywatne.

„Okólnikiem z dnia 19 maja 1926 Nr. O. Prez. 3460/26 w sprawie opłat na budowę domów wycieczkowych (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. Nr. 9, poz. 105). Ministerstwo zwracało się z apelem do szkół prywatnych o poparcie szkolnej akcji

wycieczkowej i o wpłacanie odpowiednich udziałów rocznych na rzecz „Funduszu szkolnych domów wycieczkowych”. Ze sprawozdań dotychcza owych wynika, że szkoły prywatne z wyjątkiem szkół samorządowych i komunalnych Województwa Śląskiego nie poparły akcji Ministerstwa.

Ponieważ ze szkolnych schronisk wycieczkowych korzysta zarówno młodzież szkół państwowych, jak i prywatnych,—zwrócą się Kuratorja ponownie do Dyrekcyj wymienionych wyżej szkół z wezwaniem o przyczynienie się do prowadzonej przez Ministerstwo akcji i o zadeklarowanie pewnych stałych, chociażby nawet nieznacznych (np. 25 gr. od ucznia) wpłat rocznych na rzecz Funduszu. Wpłaty należy wnosić do P. K. O. na konto Nr. 30.473 na rzecz „Funduszu szkolnych domów wycieczkowych”.

B. Wycieczki turystyczno-krajoznawcze.

Okólnik Ministra W. R. i O. P. z dnia 21 maja 1927 r. Nr. 19096/27 w sprawie szkolnych wycieczek turystyczno-krajoznawczych (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. Nr. 9 z 1927 r. poz. 147).

„W trosce o kształcenie przyszłego obywatela Rzeczypospolitej nauczycielstwo wszelkich szkół winno kłaść duży nacisk na wycieczki turystyczno-krajoznawcze, które są nader ważnem uzupełnieniem wychowania szkolnego. Krzepią one zdrowie młodzieży, dają niezbędne poczucie piękna i bogactwa ziemi rodzinnej, budzą uczucia patrjotyczne i instynkty państwowo-twórcze.

Przy organizowaniu wycieczek należy korzystać ze wskazówek, opracowanych przez Ministerjalną Komisję do spraw turystyczno-krajoznawczych.

...Uznając wycieczki turystyczno-krajoznawcze za wysoce wartościowy czynnik w wychowaniu młodzieży, polecam tę sprawę specjalnej uwadze nauczycielstwa i władz szkolnych".

Komunikat Nr. I Prez. 214/30 (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. Nr. 3. z. r. 1930. poz. 25). *w sprawie wycieczek turystycznych po Bałtyku.*

„Przedsiębiorstwo państwowe „Żegluga Polska” urządza od lat paru w ciągu lata wycieczki turystyczne po Bałtyku. Takie wycieczki zbiorowe korzystają z szeregu ulg i udogodnień.

Ze względu na wpływ, jaki powyższe wycieczki wywierają na krzewienie idei morskiej, Ministerstwo W. R. i O. P. zachęca podległych sobie pracowników do brania w nich jak najliczniejszego udziału.

Bliższych informacyj o terminie, celu i kosztach wycieczek udzielić może dyrekcja P. P. „Żegluga Polska w Gdyni".

Okólnik Min. W. R. i O. P. z dnia 29 kwietnia 1932 r. Nr. I WF. 1930/32 w sprawie wycieczek szkolnych do Gdańska.

„W związku z licznemi zgłoszeniami wycieczek do wolnego miasta Gdańska i z pewnemi trudnościami, powstałemi w oprowadzaniu tych wycieczek po wolnem mieście Gdańsku, zarządzam:

1) Wycieczki do Gdańska należy organizować głównie dla młodzieży starszej, uświadomionej co do roli Gdańska i jego stosunku do Polski i umiejącej patrzeć na zabytki architektoniczne tego miasta.

2) Wygląd zewnętrzny oraz zachowanie się uczestników winny być takie, by wobec narodowości obcej nie przynosiły ujmy polskiej młodzieży szkolnej, za co też ponoszą odpowiedzialność organizatorzy wycieczek.

3) Wobec pewnych trudności przy uzyskiwaniu wizy na prawo wjazdu do Gdańska na wykazach zbiorowych nawet z poświadczeniem obywatelstwa polskiego, pożądane jest, by każdy uczestnik wycieczki szkolnej posiadał dowód osobisty z potwierdzeniem obywatel twa polskiego, co mu ułatwi wjazd na teren wolnego miasta Gdańska.

4) Pożądanem jest, by strój uczestników wycieczek posiadał jak najmniej oznak, przypominających ten lub inny uniform.

5) Zgłoszenia wycieczek należy przesyłać do Biura Informacyjnego do spraw wycieczkowych i turystycznych w Gdańsku (Dworzec Główny — poczta polska) conajmniej na dni 10 przed zamierzonym wyjazdem".

Okólnik Nr. 75 Min. W. R. i O. P. z dnia 19 maja 1932 r. (I Pol. — 750/32) w sprawie zbiorowych wycieczek szkolnych w pasie turystycznym polsko-czeskosłowackim.

„Celem ułatwienia i popierania ruchu turystycznego w pasie granicznym została podpisana w Pradze dnia 30 maja 1925 r. Konwencja Turystyczna pomiędzy Rzecząpospolitą Polską a Republiką Czesko-słowacką (Dz. U. R. P. Nr. 57, poz. 333 z dn. 11.VI. 1926).

Ponieważ dotychczasowa praktyka wykazała, że zarówno nauczyciele jak i kierownictwa szkół nie są o odnośnych przepisach dostatecznie poinformowane, przeto w porozumieniu z Ministerstwem Robót Publicznych zwracam uwagę na formalności, jakie winny być przestrzegane przy organizowaniu wycieczek,

1) W myśl brzmienia art. 5. powołanej Konwencji Turystycznej zbiorowe wycieczki szkolne winny zaopatrzyć się w specjalne legitymacje, wydawane przez właściwe władze administracyjne pierwszej instancji, ważne na przeciąg 6 dni i uprawniające do swobodnego poruszania się w pasie turystycznym,

2) Kierownik wycieczki wykazać się musi legitymacją osobistą Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego lub Polskiego Związku Narciarskiego, zaopatrzoną w fotografję posiadacza i potwierdzoną przez właściwą władzę administracyjną pierwszej instancji miejsca zamieszkania oraz przez właściwy urząd konsularny.

3) Kierownik wycieczki musi nadto posiadać poświadczenie dyrekcji szkoły z listą imienną uczestników wycieczki, potwierdzoną przez władze administracyjne pierwszej instancji miejscowości, w której znajduje się siedziba szkoły.

Kuratorjom Okręgów Szkolnych i Wydziałowi Oświecenia Publicznego w Śląskim Urzędzie Wojewódzkim polecam podać powyższe postanowienia Konwencji do wiadomości kierownictwom wszystkich podległych im szkół".

Okólnik Nr. 34 Min. W. R. i O. P. z dnia 13 marca 1934 r. (I WF. — 1007/34) w sprawie wycieczek szkolnych w tereny górskie. (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. Nr. 2 poz. 26).

„W latach ostatnich zdarzały się dość często wypadki nieodpowiedniego i nieumiejętnego prowadzenia wycieczek szkolnych w Tatry Wysokie. Wbrew ogłaszanym w Informatorze o szkolnych schroniskach wycieczkowych wskazówkom organizowano masowe wycieczki wysokogórskie młodzieży szkolnej bez dokładnej znajomości terenu i w nieodpowiednich porach roku, bez przygotowania górskiego ekwipunku oraz bez uprzedniego zapewnienia uczestnikom wycieczek miejsc w schroniskach.

Pragnąc zapobiec na przyszłość niewłaściwemu prowadzeniu zbiorowych wycieczek szkolnych w Tatry, podaje do wiadomości i przestrzegania następujące wskazania w sprawie organizowania i prowadzenia wycieczek szkolnych w tereny górskie:

I. Wycieczek zbiorowych dziatwy szkolnej do lat 12 nie należy wogóle prowadzić w tereny górskie.

Młodzież po 12 roku życia można prowadzić w góry, teren jednak wybrany musi być odpowiednio do sił młodzieży, zasadniczo więc winien to być średni teren górski. W wycieczkach górskich, zwłaszcza wysokogórskich, może brać udział młodzież po 16 roku życia, odznaczająca się dobrym stanem zdrowia i mająca za sobą odpowiednią zaprawę turystyczną.

Wskazania te i zastrzeżenia nie dotyczą młodzieży, zamieszkałej na terenie Karpat.

Terenem turystyki górskiej młodzieży szkolnej powinny być głównie Beskidy i to zarówno zachodnie, jak wschodnie.

II. W Tatry nie należy wogóle prowadzić zbiorowych wycieczek dziatwy i młodzieży szkół powszechnych.

Wycieczki młodzieży szkół średnich, zwłaszcza liczniejsze, mogą być kierowane w Tatry, program ich jednak winien obejmować łatwe wycieczki piesze, jak np. z Roztoki do Pięciu Stawów, przejście z 5 stawów przez Świstówkę do Morskiego Oka, z Hali Gąsienicowej aż do Zmarzłego Stawu, Dolina Strążyska, Kościeliska, Chochołowska i t. p., nigdy jednak wycieczki szczytowe, wysokogórskie, szczególnie w nieodpowiedniem ubraniu i obuwiu, przyczem za wycieczkę wysokogórską uważać należy także przejście przez wysokie przełęcze, jak np. Zawrat.

Na wskazanych wyżej wycieczkach należy przestrzegać by jeden przewodnik opiekował się grupą maksymalną, złożoną z 15 — 20 uczniów (enic).

Wycieczki szczytowe, wysokogórskie dopuszczalne są tylko dla młodzieży po 16 roku życia, w niewielkich grupach, w odpowiedniem ubraniu turystycznem, pod opieką wytrawnych nauczycieli. Wycieczki te prowadzone być muszą przez wykwalifikowanych przewodników lub nauczycieli, prawdziwych taterników, a biorąca w nich udział młodzież musi mieć zezwolenie rodziców.

Na wycieczkach szczytowych wysokogórskich ilość osób w jednej grupie nie powinna przekraczać 6 na jednego przewodnika, w wypadkach zaś, gdy przechodzi się drogi trudniejsze, jak np. Orlą Perć, powinno się prowadzić na wycieczki tylko młodzież, która ma już za sobą wycieczki łatwiejsze, przyczem jeden przewodnik powinien przypadać na trzy osoby. Za wykwalifikowanego przewodnika w Tatrach uchodzić może jedynie człowiek, który Tatry zna

z uprawiania w nich taternictwa. Samo doświadczenie sportowe i gimnastyczne nie jest wystarczające do znawstwa gór.

Wycieczki zbiorowe młodzieży szkolnej w Tatry winny być organizowane w okresie feryj letnich, najlepiej w lipcu, nigdy zaś w końcu maja lub w początkach czerwca, kiedy w Tatrach leży jeszcze znaczna ilość śniegu i panują w nich niepomyślne warunki klimatyczne (zimno, chłody i deszcze).

III. Kierownicy wycieczek szkolnych, pragnący korzystać z noclegów w schroniskach górskich, winni na co najmniej 3—4 tygodnie przed wyruszeniem wycieczki przeprowadzić korespondencję z zarządami danych schronisk lub właściwemi Oddziałami Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego i upewnić się, że miejsca dla uczestników (czek) wycieczki będą zarezerwowane. W zgłoszeniach wycieczek, wysyłanych do zarządów podawać zawsze ostateczny termin oczekiwanej odpowiedzi. Wycieczki, które nie otrzymały uprzednio zawiadomienia zarządów schronisk o zarezerwowaniu dla nich miejsc, narażone być mogą w razie przepełnienia schroniska, na przepędzenie nocy pod gołem niebem w warunkach nieodpowiednich dla zdrowia i odpoczynku".

C. *Szkolne schroniska noclegowe.*

Okólnik Ministra W. R. i O. P. z dnia 7 marca 1930 r. Nr. I. WF.— 1417/30 w sprawie wizytacji szkolnych schronisk noclegowych. (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. Nr. 3, poz. 39).

„W myśl okólnika z dnia 21 maja 1927 r. Nr. I 9096/27. (Dz Urz. Min. W. R. i O. P. z dnia 30 lipca 1927 r. Nr. 9, poz. 147) w sprawie szkolnych wycieczek turystyczno-krajoznawczych, — polecam specjalnej opiece organizowane przez Ministerstwo od lat trzech w okresie letnim schroniska noclegowe w lokalach publicznych szkół powszechnych, seminarjów nauczycielskich i szkół średnich ogólnokształcących, a to ze względu na ich znaczenie, jak również ze względu na znaczną wartość materjalną inwentarza (łóżka, koce, poszewki).

Celem roztoczenia powyższej opieki nad schroniskami zechce Kuratorjum (Wydział Oświecenia) polecić inspektorom szkolnym (względnie wizytatorom), aby w miarę możności wizytowali schroniska podczas lata, gdy są one czynne, i aby w ciągu roku szkolnego, przy wizytacji szkoły, zwra-

cali uwagę na sposób przechowywania oraz stan inwentarza schronisk i interesowali się kroniką zakładu, zawartą w specjalnej książce sprawozdawczej, do której każda wycieczka obowiązana jest wpisywać dane sprawozdawcze.

Sprawozdania z wizytacji poszczególnych schronisk noclegowych należy przesyłać Ministerstwu łącznie ze sprawozdaniem rocznem z wycieczek.

Wykaz schronisk noclegowych zawiera Informator, rozsyłany corocznie do wszystkich szkół państwowych".

Okólnik Nr. 181 Min. W. R. i O. P. z dnia 10 grudnia 1932 r. (I WF.-4699/32) w sprawie udostępnienia szkolnych schronisk wycieczkowych w okresie zimowym.

„W związku z ustanowieniem feryj zimowych w czasie od 23 grudnia do 15 stycznia Ministerstwo poleca uruchamiać corocznie i udostępniać młodzieży wszystkie te szkolne schroniska wycieczkowe, które mogą być wykorzystane jako punkty oparcia wycieczek i ośrodki sportów zimowych. Dotyczy to zwłaszcza terenów górskich i podgórskich w Okręgu Szkolnym Krakowskim i Lwowskim oraz w Województwie Śląskiem, gdzie zarządzający schroniskami dyrektorzy i kierownicy szkół powinni poczynić odpowiednie przygotowania i ułatwienia w wykorzystywaniu tych schronisk.

Schroniska mogą być udostępniane również dla wycieczek członków klubów narciarskich i towarzystw turystycznych (za okazaniem legitymacji), o ile lokal schroniska nie jest zajęty przez młodzież szkolną lub wycieczki nauczycielskie.

Koszty opalania schronisk w czasie wolnym od nauki pokrywają korzystający w formie specjalnych dodatków do opłat za nocleg".

Pismo Min. W. R. i O. P. z dnia 20 października 1934 r. Nr. I WF.-3895/34. w sprawie kontroli i zabezpieczenia inwentarza szkolnych schronisk wycieczkowych.

„Począwszy od r. 1927 Ministerstwo zorganizowało z „Funduszu szkolnych domów wycieczkowych" stokilkadziesiąt (162) szkolnych schronisk wycieczkowych, jako punktów oparcia dla wycieczek młodzieży szkolnej. Mieszczą się one przeważnie w budynkach szkolnych, wyposażone zaś są w odpowiedni inwentarz schroniskowy, jak łóżka, materace, koce, poszewki, sienniki, komplety umywalkowe i t. p. Inwentarz ten jest własnością Skarbu Państwa i przedstawia już obec-

nie dużą wartość majątkową. Opieka nad nim należy do dyrekcyj i kierownictw szkół, przy których uruchomiono schroniska.

Ponieważ inwentarz schronisk służyć ma młodzieży szkolnej podczas jej wycieczek i wędrówek, przeto powinien być utrzymywany w należytej czystości i porządku oraz przechowywany ze szczególną pieczołowitością. Za całość i stan inwentarza odpowiedzialni są dyrektorzy i kierownicy szkół, jako gospodarze schronisk.

W książce inwentarzowej schroniska powinny być wpisane wszystkie przedmioty przydzielone lub zakupione dla schroniska.

W razie zmiany personalnej na stanowisku kierownika (dyrektora) szkoły, ustępujący winien oddać majątek schroniska swemu następcy zupełnym porządku. Osoba przejmująca winna żądać przestawienia sobie i oddania książki inwentarzowej oraz porównać stan książki ze stanem faktycznym.

Schroniska oraz domy wycieczkowe o dużej frekwencji powinny znajdować się pod specjalną opieką i kontrolą Kuratorjów. Kuratorja powinny uregulować zasady gospodarki finansowej w tych schroniskach, w których wpływy z opłat za noclegi pokrywają nietylko wydatki, przewidziane w punkcie 7 instrukcji z dnia 17 marca 1931 r. Nr. I WF-2130/31, w sprawie utrzymywania i korzystania ze szkolnych schronisk noclegowych (Dz. Urz. Min. W. P. i O. P. Nr. 4-5 poz. 53), ale służą także na zakup inwentarza (pościeli i mebli), a nawet mogą przynosić nadwyżki. Kierownicy tych schronisk powinni być zobowiązani do przedstawiania sprawozdań finansowych (książek dochodów i rozchodów schroniska) oraz planu gospodarki schroniska. Nadwyżki powinny być wpłacane do P. K. O. na konto Nr. 30.473 na rzecz „Funduszu szkolnych domów wycieczkowych" lub obracane przez Kuratorja za zgodą Ministerstwa na rozbudowę schronisk i zakup inwentarza dla innych schronisk w Okręgu".

D) Ochrona przyrody.

Okólnik Nr. 151 Min. W. R. i O. P. z dnia 26 października 1933 r. (I Pol. — 1416/33) o współpracy władz szkolnych z Organami Ochrony Przyrody.

„W celu jak najszerszego upowszechnienia idei ochrony przyrody wśród młodzieży szkolnej, z uwagi na szczególne

idei tej wartości moralne i materjalne dla Państwa,—zechcą Panowie Kuratorowie wszcząć odpowiednią akcję, któraby pozwoliła w danym zakresie osiągnąć na terenie szkół wszelkiego typu praktyczne wyniki.

Za zasadniczy w tym względzie moment uważam ścisłe współdziałanie władz szkolnych z organami ochrony przyrody, przewidzianemi rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 10 czerwca 1925 r. o trybie załatwiania spraw ochrony przyrody, wchodzących w zakres działania Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (Monitor Polski ex 1925 r. Nr. 141 poz. 269),—który to kontakt zechcą Panowie Kuratorowie w pierwszym rzędzie nawiązać.

Poza tem zalecam w szczególności zainteresowanie ogółu nauczycielstwa ideą ochrony przyrody oraz organizowanie wśród młodzieży szkolnej czynnej pracy na rzecz ochrony przyrody n.p. opiekowanie się najbliżej położonemi objektami chronionemi (rezerwatami), dokarmienie ptaków, urządzenie skrzynek dla nich i t. p.".

INSTRUKCJA

z dnia 17 marca 1931 r. Nr. I WF. 2130/31 w sprawie utrzymywania i korzystania ze Szkolnych Schronisk Noclegowych.

(Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. z r. 1931, Nr. 4—5 poz. 53)

Celem rozbudzenia i rozwinięcia wśród młodzieży szkolnej ruchu turystyczno-krajoznawczego Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego organizuje z „Funduszu szkolnych domów wycieczkowych" szkolne schroniska noclegowe i domy wycieczkowe, jako punkty oparcia dla wycieczek i wędrówek młodzieży szkolnej.

Wykaz szczegółowy schronisk wraz z mapą ich rozmieszczenia znajduje się w Informatorze, wydawanym corocznie przez Ministerstwo.

Szkolne schroniska noclegowe organizowane są przedewszystkiem w budynkach szkolnych szkół wszelkich typów, pozatem pewna liczba schronisk mieści się w domach wycieczkowych specjalnie na ten cel zbudowanych lub budynkach Towarzystw, popierających turystykę wogóle, a turystykę młodzieży w szczególności.

Schroniska noclegowe w budynkach szkolnych, bursach i internatach pozostają pod nadzorem i opieką dyrekcyj względnie kierowników szkół. Dyrektorzy szkół średnich ogólno-

kształcących, seminarjów nauczycielskich i średnich szkół zawodowych mogą wciągnąć do współpracy młodzież szkolną, powierzając administrację schronisk dobrze spełniającej swe zadanie organizacji samorządowej szkolnej, szkolnemu kołu krajoznawczemu lub drużynie harcerskiej.

Schroniska, mieszczące się w domach wycieczkowych i turystycznych, pozostają pod opieką właścicieli tych domów lub towarzystw.

A. *Wskazówki dla kierowników schronisk.*

1. Szkoły i budynki, w których znajdują się szkolne schroniska noclegowe, powinny być w okresie wycieczkowym oznaczone specjalnemi *tablicami informacyjnemi,* umieszczonemi w sposób widoczny u wejścia do budynku oraz przynajmniej w dwu oknach frontowych. Obok tablic informacyjnych należy również umieszczać plakaty propagandowe oraz ogłoszenia z adresami stowarzyszeń i osób, które podejmą się bezinteresownie udzielać wycieczkom i pojedyńczym turystom szkolnym informacyj, ewentualnie także pomocy i ułatwień w zwiedzaniu miejscowości i okolicy.

2. *Schroniska zaopatrzone są w łóżka - leżaki z materacami sprężynowemi oraz w koce i poduszki* (niektóre i w sienniki), ponadto w miednice i wiadra do mycia.

3. W okresie wakacyj letnich, kiedy szkoła jest nieczynna, schronisko powinno być stale przygotowane i urządzone do przyjęcia wycie-

czek i wędrującej młodzieży, a zatem łóżka powinny być ustawione w izbach szkolnych i zaścielone materacami i kocami, poduszki (sienniki) napełnione sianem lub słomą. W izbie należy, po wyniesieniu ławek, pozostawić tylko te meble szkolne (ławki i stół), które mogą być użyteczne korzystającym ze schronisk. W ciągu roku szkolnego, gdy szkoła jest czynna, ze schronisk korzystać można tylko w godzinach wolnych od nauczania. W związku z tem inwentarz schronisk należy przechowywać tak, aby można było każdej chwili z niego korzystać, a więc, o ile możności, w pobliżu tej izby, która ma być użyta jako schronisko noclegowe.

4. W okresie zimowym, o ile schronisko nie jest wykrzystywane do sportów zimowych, inwentarz schroniska należy zabezpieczyć przed zniszczeniem. Łóżka należy złożyć w miejscu suchem, koce zaś (sienniki i pościel, jeśli schronisko je posiada) starannie wytrzepane i przesypane środkiem dezynfekcyjnym (naftaliną) należy przechowywać w skrzyniach lub koszach plecionych, specjalnie na ten cel zakupionych.

Cały inwentarz schroniska należy wpisać do specjalnego zeszytu, jako do książki inwentarzowej schroniska.

B. *Wskazówki dla korzystających ze schronisk.*

1. Do korzystania ze schronisk mają prawo:
   a) dziatwa i młodzież szkolna, odbywająca wycieczki w grupach pod kierow-

nictwem nauczycieli lub kierowników organizacyj wychowawczych szkolnych,

b) drużyny i zespoły wędrowne uczniów (uczenic) oraz pojedyńczy uczniowie, odbywający wycieczki piesze, wioślarskie, narciarskie, kolarskie i t. p.,

c) nauczyciele, towarzyszący wycieczkom młodzieży szkolnej oraz zespoły wycieczkowe nauczycielskie.

O ile lokal schroniska jest wolny, mogą z niego korzystać wycieczki zespołowe młodzieży pozaszkolnej, nauczyciele, studenci szkół akademickich i członkowie towarzystw turystycznych, odbywający wycieczki turystyczne w grupach lub pojedyńczo.

2. Korzystający ze schronisk obowiązani są przedstawić kierownikowi szkoły względnie gospodarzowi schroniska odpowiednią legitymację (legitymację uczniowską, zaświadczenie dyrekcji szkoły, legitymację nauczycielską, akademicką lub turystyczną).

3. Wycieczki, liczące powyżej 10 uczestników, powinny zamawiać noclegi wcześniej (8 — 14 dni przed przybyciem) drogą wymiany korespondencji. Zamówienie należy kierować do dyrekcji względnie kierownictwa szkoły, w której mieści się schronisko. *Dyrekcje względnie kierownicy szkół odpowiadać będą tylko na telegramy, listy i kartki pocztowe z zapłaconą odpowiedzią.* Przy zamawianiu miejsc w schronisku

należy podać: nazwisko kierownika wycieczki, liczbę i płeć uczestników, szkołę i miejscowość, z której wycieczka pochodzi, dzień, ewentualnie godzinę przybycia. O przyjęciu wycieczki do schroniska decyduje kolejność zgłoszenia.

4. Wycieczki, liczące mniej niż 10 uczestników (niczek), oraz wędrujący pojedyńczo uczniowie zgłaszają się o nocleg u kierownika szkoły względnie gospodarza schroniska bezpośrednio po przybyciu do danej miejscowości, nie później jednak jak przed godziną 21. Po tej godzinie mogą być przyjmowani do schronisk tylko ci, którzy uprzedzili kierownika szkoły względnie gopodarza schroniska o późniejszem przybyciu.

5. Przy rozmieszczaniu wycieczek w schroniskach należy młodzież żeńska umieszczać oddzielnie od męskiej. W schroniskach składających się z jednej izby noclegowej, przyjmowanie jednocześnie obu płci jest niedopuszczalne.

6. Po przybyciu do schroniska kierownik wycieczki (także i osoba pojedyńcza, korzystająca ze schroniska), obowiązany jest wypełnić szczegółowo druk sprawozdawczy, znajdujący się na miejscu.

7. Opłata za jeden nocleg wynosi 20 groszy od osoby. W schroniskach Województwa Śląskiego oraz zorganizowanych przez Śląską Wojewódzką Komisję Turystyczną opłata za jeden nocleg wynosi po 50 groszy od osoby.*)

*) W związku z przejęciem tych schronisk przez Wydział Oświecenia Publ. Śląsk. Urzędu Wojew., opłaty zostały obniżone. (*Przyp. Red.*)

W pewnej liczbie schronisk lepiej wyposażonych (woda bieżąca, elektyczność, gaz), specjalnie w wykazie schronisk oznaczonych, opłata za nocleg może za zezwoleniem Ministerstwa być podniesiona do 50 groszy, a nawet do 1 zł.

Opłatę za nocleg uiszczać należy z góry wieczorem dnia poprzedzającego nocleg względnie w przeddzień opuszczenia schroniska. Pokwitowań z opłat za nocleg w zasadzie nie wydaje się.

Wpływy z opłat 20 gr. za nocleg przeznaczać należy wyłącznie na rzecz służby schroniska. Wpływy z opłat wyższych dyrekcja (kierownictwo) szkoły lub osoba zarządzająca schroniskiem obraca na wynagrodzenie służby, zakup słomy, opłacanie należności za wodę, elektryczność, gaz, zakup lub uzupełnienie inwentarza.

W tym przypadku wpływy z opłat za noclegi należy notować w książeczce dochodów i rozchodów schroniska.

8. Z tego samego schroniska korzystać można zasadniczo nie dłużej niż trzy noce z rzędu. Dłuższy pobyt jest dozwolony tylko wówczas, gdy do schroniska nie zgłosiła się żadna inna wycieczka szkolna oraz gdy zarząd lokalu wyraził na to swą zgodę. Schroniska noclegowego nie wolno używać jako domu kolonijnego.

9. W obrębie schroniska nie wolno używać maszynek spirytusowych, naftowych lub innych, mogących spowodować pożar. Posługiwać się należy w miarę możności latarkami elektrycznemi, jaknajbardziej unikać ze wzglę-

du na niebezpieczeństwo pożaru świateł otwartych, zbędnego palenia świec, zapałek i t. p. Źródła światła (świeca, lampa naftowa) umieszczać w miejscu możliwie bezpiecznem. Ze względów bezpieczeństwa oraz ze względów higjenicznych palenie tytoniu w pomieszczeniach noclegowych jest surowo wzbronione.

10. W schroniskach, w których warunki na to pozwalają, mogą być organizowane stacje posiłkowe. Z kuchni, znajdującej się w budynku, korzystać mogą wycieczki i młodzież wędrująca tylko za zezwoleniem gospodarza schroniska na warunkach z nim omówionych.

11. Korzystający ze schroniska obowiązani są do zachowania wymaganej przez otoczenie ciszy, do szanowania budynku i inwentarza lokalu, a za wszelkie uszkodzenia muszą wypłacić odpowiednie odszkodowanie. W szczególności przestrzegać należy wzorowej czystości i zachowania porządku, o który dbać musi każdy uczestnik wycieczki, gdyż w schroniskach niema specjalnej służby pokojowej. Do korzystających ze schronisk należy zaścielenie i uporządkowanie łóżka, przewietrzenie, a nawet, gdy potrzeba, wymiecenie sali. Łóżek nie należy użytkować jako ławek lub stołków, unikać, o ile możności, umieszczania na nich plecaków, walizek, płaszczy i t. p. Nie wolno kłaść się na łóżku w obuwiu. Nie wolno opuścić schroniska bez uprzedniego doprowadzenia sali, łóżek, sprzętu i naczyń, z których się korzystało, do wzorowego porządku.

12. Po godzinie 22, nie wolno w schronisku śpiewać lub hałasować, światła należy o tej godzinie pogasić, aby potrzebującym snu zapewnić spokój. Jeżeli nocleguący ruszają o świcie, powinni baczyć, by pozostałym śpiącym w schronisku nie przerywać snu.

13. Ze skargami i życzeniami zwracać się należy do dyrekcyj (kierowników szkół) względnie gospodarzy schroniska. Z uzasadnionemi zażaleniami tak kierownicy wycieczek jak i gospodarze schronisk powinni się zwracać za pośrednictwem swoich przełożonych do odnośnych Kuratorjów.

14. Korzystający ze schroniska obowiązani są przestrzegać jak najściślej postanowień niniejszej instrukcji. Za porządek i odpowiednie zachowanie się uczestników wycieczki odpowiedzialni są w pierwszym rzędzie kierownicy wycieczek.

Minister

(—) Sł. Czerwiński.

ULGI KOLEJOWE DLA WYCIECZEK SZKOLNYCH.

Wyciąg z *Instrukcji Nr. H—1a Ministerstwa Komunikacji*, zawierającej Zbiór ulg pozataryfowych na przewóz osób i bagażu na linjach normalnotorowych P. K. P. w brzmieniu z dnia 1. IV. 1934, wespół z poprawkami i zmianami, podanemi w dodatku I z dnia 1. IV. 1934 i w dodatku II z dnia 1 sierpnia 1934 (Dz. Urz. Ministerstwa Komunikacji z r. 1934 Nr. 23, poz. 125).

Poz. 29. Wycieczki szkolne i przejazdy na kolonje.
(Ulga ważna do odwołania).

1. Uprawnieni:

1) Wychowańcy wymienionych w § 31, p. 1., ustęp (1) TOBE zakładów naukowych państwowych lub zakładów naukowych prywatnych, którym przyznano prawa szkół państwowych lub które postawione zostały narówni z zakładami państwowemi.
2) Wychowańcy zakładów naukowych, nie mających praw szkół państwowych.
3) Wychowańcy ochronek i burs i t. p. instytucyj o charakterze zakładów wychowawczych.
4) Młodzież, wysyłana na kolonje przez szkoły, związki, stowarzyszenia lub instytucje, w wieku do 18 lat.
5) Czynni członkowie związków harcerskich (ogłoszonych w Dzienniku Taryf i Zarządzeń Kolejowych), w wieku do 22 lat, przy wycieczkach wychowawczych lub w celach sportowych.
6) Nauczyciele i nauczycielki szkół powszechnych na podstawie zaświadczeń przełożonych władz szkolnych.
7) Personel nauczycielski lub inne osoby o charakterze nadzorczym, towarzyszące przy przejazdach zbiorowych na wycieczki lub kolonje osób, o których mowa pod 1) do 5).

2. Warunki stosowania.

Ulgę stosuje się w wagonach II i III klasy pociągów osobowych w dowolnych relacjach pod warunkiem, iż w wycieczce lub wyjeździe na kolonję bierze udział conajmniej 10 osób uprawnionych.

Osoby, o których mowa pod 1 (7) korzystają z ulgi pod warunkiem, iż ilość ich nie przekracza 1 osoby na każdych 10 wychowańców, dzieci lub harcerzy.

Celem uzyskania ulgi dla osób, o których mowa w. p. 1 (1), właściwa władza szkolna powinna zwrócić się do stacji wyjazdu z pisemnem zgłoszeniem przejazdu zbiorowego na formularzu wg. wzoru Nr. 3 TOBE, najpóźniej na 24 godziny przed rozpoczęciem przejazdu.

Celem uzyskania ulgi dla osób, o których mowa w p. 1 (2), (3), (4), (5) i (6) musi być uprzednio wyjednane w D.O.K.P., w obrębie której leży stacja wyjazdu, pozwolenie na zastosowanie ulgi, z zachowaniem wymagań § 32, p. 2 ust. (4) TOBE. O udzieleniu ulgi powiadamia D.O.K.P. na druku, stanowiącym równocześnie zaświadczenie na prawo otrzymania biletów ulgowych. Przytem podania, dotyczące wychowańców szkół, o których mowa w p. 1 (2), powinny być poparte przez przełożoną władzę państwową szkolną (Kuratorjum odnośnego okręgu szkolnego).

Przy wycieczkach uczniów wszelkich (zatem także państwowych) publicznych szkół **dokształcających** zawodowych, wymagane jest również zezwolenie D.O.K.P. udzielane tylko na podstawie pisemnego podania kierownictwa szkoły, popartego przez Kuratorjum odnośnego okręgu szkolnego.

3. Opłaty:

Ceny biletów ulgowych na pociągi osobowe wynoszą **połowę opłat podanych w tabeli „B".** Opłatę za każdą osobę zaokrągla się jednak wzwyż do najbliższej liczby, podzielnej przez 5.

Na 10 osób, wymienionych w punkcie 1, w ustępie (1) do (5) przewozi się ponadto jedną niezamożną osobę uprawnioną **bezpłatnie.**

4. Ograniczenia i odchylenia:

Przejazd w pociągach pośpiesznych dozwolony jest tylko na podstawie każdorazowego zezwolenia Dyrekcji O.K.P. i to jedynie za uiszczeniem pełnej dopłaty dodatkowej za pośpiech według tabeli „B".

Dla osób, wyszczególnionych w p. 1 (6) ulgę powyższą stosuje się już przy grupach, złożonych co najmniej z 5 uczestników.

Wzór Nr. 3.

....
(Nazwa zakładu naukowego)

w ....

Zgłoszenie wycieczki szkolnej
Do Urzędu stacyjnego

w ....

....
(Nazwa zakładu naukowego) , urządzając wycieczkę szkolną pod kierownictwem p. ...., prosi o wydanie na zasadzie Taryfy osobowej i bagażowej (TOBE § 32) biletów klasy .... na pociągi .... za opłatą:

1) dla .... nauczycieli (lek) .... uczniów (nic) powyżej 10 lat.

2) dla .... uczniów (nic) poniżej lat 10 i

3) bezpłatnie — dla .... uczniów (nic) niezamożnych na przejazd jednorazowy Polskiemi Kolejami Państwowemi w następujących relacjach:

№	od stacji	do stacji	pociągiem №*)	dnia*)	o godzinie *)
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					

(pieczęć zakładu naukowego) dnia .... 19.........

.... **)
(podpis kierownika zakładu naukowego)

UWAGA: Opłaty pobiera się za rzeczywistą ilość jadących, nie mniej jednak niż za 10 osób, przyczem przy wycieczkach szkół powszechnych lub średnich na każdych 10-ciu płacących uczniów (nic) jednego (ą) niezamożnego (ą) ucznia (nicę) przewozi się bezpłatnie.

Po ukończeniu podróży zgłoszenie należy oddać wraz z biletem na przejazd.

---

*) Rubryki te mogą być niewypełnione, jeżeli nie zachodzi potrzeba rezerwowania miejsc w pociągu.

**) Przy wycieczkach szkół powszechnych zgłoszenie powinno być nadto potwierdzone pieczęcią właściwego inspektora szkolnego.

Wzór Nr. 3.

Uwagi i stemple datowe kas biletowych:

Dla podróży 1.

wydano bilet zbiorowy Nr. .... serji ....
klasy .... do stacji ....
oraz bilety kontrolne od Nr. .... do Nr. ....

datownik .... podpis kasjera

Dla podróży 2.

wydano bilet zbiorowy Nr. .... serji ....
klasy .... do stacji ....
oraz bilety kontrolne od Nr. .... do Nr. ....

datownik .... podpis kasjera

Dla podróży 3.

wydano bilet zbiorowy Nr. .... serji ....
klasy .... do stacji ....
oraz bilety kontrolne od Nr. .... do Nr. ....

datownik .... podpis kasjera

Dla podróży 4.

wydano bilet zbiorowy Nr. .... serji ....
klasy .... do stacji ....
oraz bilety kontrolne od Nr. .... do Nr. ....

datownik .... podpis kasjera

Dla podróży 5.

wydano bilet zbiorowy Nr. .... serji ....
klasy .... od stacji ....
oraz bilety kontrolne od Nr. .... do Nr. ....

datownik .... podpis kasjera

WSKAZÓWKI

dla organizujących wycieczki i wędrówki po Kraju.

C z a s.

Najlepsza pora, to lato. Za najdogodniejsze dla wycieczek szkolnych uważać należy miesiące: maj, czerwiec, — lipiec, sierpień — oraz wrzesień. W zimie najprzyjemniejsze są wycieczki narciarskie lub do miast. W okresie nauki szkolnej wykorzystać należy na wycieczki niedziele i święta, ferje zimowe, Wielkanocne, Zielonych Świąt i wogóle dnie wolne od nauki. Dłuższe, piesze wędrówki turystyczne odbywać należy w okresie wakacyjnym.

Liczba uczestników.

Wycieczki masowe nie są wskazane, trudno dla nich o pomieszczenie i wyżywienie, przy-

noszą też uczestnikom mało korzyści umysłowych. Grupa wycieczkowa nie powinna liczyć więcej, niż 30 osób. Najkorzystniej organizować wycieczki, a zwłaszcza wędrówki piesze, w grupach, liczących 6 — 12 osób. Jednostką wycieczkową, korzystającą z ulg kolejowych, jest grupa, złożona conajmniej z dziesięciu uczniów lub uczenic.

Plan i program wycieczki.

Plan i program wycieczki należy dokładnie i szczegółowo opracować. Jest to przedewszystkiem obowiązkiem kierownika lub przewodnika wycieczki. Należy jednak zawsze dążyć do wciągnięcia młodzieży do współpracy.

Podstawą opracowania planu wycieczki jest dobra literatura przewodnikowa oraz opracowania monograficzne, dotyczące poszczególnych miejscowości, okolic, zabytków i t. p.

Plan wycieczki zawsze uzależnia się od wyznaczonego celu i charakteru wycieczki. Ze względu na cel rozróżniamy wycieczki: krajoznawcze, turystyczne, turystyczno - krajoznawcze i naukowe, ze względu na sposoby wycieczkowania: wycieczki piesze, konne, wioślarskie, narciarskie, kolarskie i t. p.

Punkty wyjściowe poszczególnych szlaków wycieczkowych osiągamy zwykle koleją, autobusem lub statkiem. Marszrutę układa się na podstawie rozkładu jazdy (pociągów) oraz mapy.

Program wycieczki powinien uwzględniać czas potrzebny na marsze (przebycie drogi), po-

stoje, odpoczynki i noclegi, wreszcie na zwiedzanie. Program wycieczki musi być dostosowany do sił uczestników, to jest do ich wieku, płci i przygotowania do odbywania wycieczek wogóle.

Poleca się następujące poradniki metodyczne dla organizujących wycieczki:

Metodyka wycieczek krajoznawczych (praca zbiorowa). Nakładem Pol. Tow. Krajoznawczego. Warszawa. — Cena zł. 1.

Aleksander Janowski: Wycieczki krajoznawcze — wskazówki metodyczne. Warszawa. Tow. Wyd. „Ignis" (Wende i S-ka) — Biblj. Zw. Młodzieży Wiejskiej.

Helena Grotowska: O poznawaniu kraju. Lwów—Warszawa 1925. Książnica-Atlas.

Dr. Alfred Berg: Wycieczki krajoznawcze. Spolszczyła H. Grotowska. Warszawa, 1923. Książnica Harcerstwa i Kultury Fizycznej. — Cena 7 zł..

Bykowski L.: Wycieczki szkolne. Zamość. Pomarański i Sp. 1920.

Cz. Jaksa Bykowski: Wycieczki i ich organizacja i znaczenie w pracy oświatowej wśród dorosłych. Warszawa, 1928. Związek Strzelecki.

Dr. St. Niemcówna i Dr. M. Polaczkówna: Wycieczki geograficzne. Lwów — Warszawa 1926. Książnica-Atlas.

H. Poniatowska: Wycieczki szkolne i ich cel wychowawczy, znaczenie i organizacja. Warszawa. M. Arct 1918.

Haberkantówna: Z naszych wycieczek. Warszawa, 1925. Wyd. II. M. Arct.

Turystyka górska i nizinna — opracowały Dr. Jadwiga Pągowska, Zofja Wołowska, Halina Żółtowska. Warszawa 1935. Główna Księgarnia Wojskowa (z cyklu Wychowanie Fizyczne Kobiet).

Z przewodników ogólnych po Polsce:

Dr. M. Orłowicz: Ilustrowany przewodnik kolejowy. Wydawnictwo Ministerstwa Komunikacji.

Polska. Część południowo-zachodnia. Warszawa, 1926. — Zł. 3.

Polska. Część północno-zachodnia. Warszawa, 1930. — Zł. 3.

Przewodnik po Polsce Związku Polskich Towarzystw Turystycznych. Tom I. in 16-o, obejmujący Polskę północno-wschodnią, z 13 mapkami w tekście w skali 1:300.000, 4 planami miast (Wilno, Białystok, Nowogródek i Grodno) oraz mapą poglądową Polski północno-wschodniej w skali 1 : 1.000.000. Warszawa 1935 r. (w druku).

A. Heinrich: Szlaki wodne Polski. Przewodnik dla kajakowców. Warszawa 1935. Główna Księgarnia Wojskowa. Wyd. II.

Mapy na wycieczki.

Najlepszemi mapami turystycznemi są mapy wojskowe w podziałce 1:100.000, wydane przez Wojskowy Instytut Geograficzny w War-

szawie (skład główny „Samopomoc inwalidzka" ul. Sienkiewicza 2). Mapy 1 : 100.000 obejmują obszar całej Polski. Istnieją wydania map tych następujące: a) wydanie polskie w kolorze czarnym; b) wydanie niemieckie (t. zw. stare)—dwukolorowa reprodukcja mapy niemieckiej w kolorze bronzowym i czarnym; c) polskie wydanie barwne, t. zw. mapa polska, obejmująca obszary województw wschodnich i częściowo północnych i środkowych, w dwu lub czterech kolorach (sytuacja czarno, wody niebiesko, lasy zielono, poziomice bronzowo).

Mapy 1:300.000 — w wydaniu Wojskowego Instytutu Geograficznego (oryginalne 4—6 kol.).

Cena każdego arkusza mapy w podziałce 1 : 100.000 lub 1 : 300.000 wynosi w handlu wolnym 1 zł., cena ulgowa 50 gr.

W roku 1933 Wojskowy Instytut Geograficzny przystąpił do wydawania map turystycznych w podziałce 1 : 25.000 oraz map Karpat w podziałce 1:100.000, odpowiadających wymogom turystyki górskiej.

Mapy turystyczne 1 : 25.000 obejmują tereny, posiadające wybitne znaczenie turystyczne, wykonane zaś są w 5 i 6 kolorach z oznaczeniem elementów turystycznych.

Z map tych ukazały się już i znajdują się w sprzedaży arkusze następujące:

Puszcza Kampinoska: pas 39, słup 31, lit. D. E. F. G. H. I. (6 arkuszy);

Mapa Gór Świętokrzyskich — Bodzentyn : pas 45, słup 42, lit. A, D, E, F, G, H, I. (7 arkuszy);

Mapa Krakowa i jego okolic : pas 48, słup 29, lit. C. pas 48, słup 30, lit. A. D. E. G. H., pas 49, słup 30, lit. A. i B.

Mapa Drohobycza (Truskawiec): pas 51, słup 37, lit. G. i H.

Mapy Karpat 1 : 100.000, oparte na starannie poprawionym materjale podstawowym, są warstwicowe i uwzględniają cienie w terenie górzystym oraz ścieżki turystyczne. Mapy te mają 6 kolorów: czarny — sytuacja, bronzowy — warstwice, zielony — lasy, niebieskie — wody, szary — cienie stoków, czerwony — znakowane szlaki turystyczne.

Z odcinków, obejmujących Karpaty Wschodnie, wyszły w r. 1933 następujące arkusze: a) pas 54, słup 40. Kołomyja, b) pas 55, słup 40 Kuty, c) pas 56, słup. 40, Jasieniów Górny, d) pas 55, słup 39. Mikuliczyn, e) pas 56, słup 36. Żabie i Czarnohora, f) pas 57, słup 40, Hryniawa, g) pas 51, słup 37 Drohobycz.

Z odcinków, obejmujących Beskidy Zachodnie i Tatry wyszły w r. 1934: a) pas 51, słup 30, Zakopane, b) pas 49, słup 27, Skoczów, c) pas 49, słup 29. Wadowice. d) pas 50, słup 28, Żywiec, e) pas 51, słup 28. Ujsoły, f) pas 49, słup 28. Bielsko, g) pas 50, słup 27, Cieszyn, h) pas 50, słup 29. Babia Góra (Sucha), i) pas 51, słup 29, Chyżne, j) pas 49, słup 30. Wieliczka, k) pas 50, słup 30. Rabka, l) pas 52, słup 29, Tatry zachodnie i m) pas 52, słup 30, Tatry wysokie.

Cena 1 arkusza tych map wynosi również tylko 1 zł., ulgowa dla szkół 50 gr.

W górach najlepiej posługiwać się specjalnemi mapami turystycznemi o dużej podziałce np. w skali 1:20.000, 1:37.500 lub 1:50.000. Map tego rodzaju mamy niewiele.

Najlepsza, dająca najwierniejsze zobrazowanie terenu Tatr, — to wykonana i wydana w r. 1934, przez Wojskowy Instytut Geograficzny: *Fotogrametryczna Mapa Parku Narodowego Tatr Część Polska*. 1:20.000. (2 arkusze). Z innych map turystycznych godne polecenia: *Zwolińskiego* —

Mapa Tatr Polskich, 1:37.500, Zakopane 1929 — cena zł. 4 gr. 50.

Zwoliński: Tatry. Część wschodnia: Tatry Wysokie i Bielskie 1:40.000. Lwów. Książnica-Atlas. Cena zł. 9.20.

D-ra *Adama Tomasewskiego:* Ta try 1:50.000. Lwów — 1923.

Polskie Towarzystwo Tatrzańskie: Mapa Turystyczna Karpat Polskich 1:100.000. Warszawa. Nakład i wydanie „Gea". (Pojedyńcze arkusze przejrzyste, z kluczem najważniejszych znaków). Mapa obejmuje 7 arkuszów—cena arkusza 2 zł. 50 gr.

A. Lenkiewicza: „Gorgany Zachodnie" — 1:100.000. Wyd. Instytutu Kartograficznego S. A. Książnica-Atlas. Lwów — Warszawa. Cena 3 zł.

Dr. E. Stonawski: Mapa Beskidu. Podziałka 1:75.000. Nakład księgarni Zygmunta Stuksa w Cieszynie.

Mapa szlaków turystycznych w Beskidach zachodnich w opracowaniu *K. Sosnowskiego, Z. Wyrobka i T. Wyrobka.* Wyd. Kuratorjum Okręgu Szkolnego Krakowskiego z roku 1930, w podziałce 1:200.000. (do nabycia w Administracji Dziennika Urzędowego K. O. S. Krakowskiego).

Feliks Rapf: Mapa turystyczna Pienin 1:30.000. (Park Narodowy w Pieninach). Kraków 1933.

Towarzystwo krzewienia narciarstwa (Kraków, ul. Studencka 1) wydało dla potrzeb turystyki narciarskiej mapy plastyczne, t. zw. blokdiagramy: Nr. 1. Grupa Babiej Góry, Nr. 2. Gorce i Beskid Wyspowy. Nr. 3. Grupa Pilska, Wielkiej Raczy i Baraniej Góry, Nr. 4. Beskid Śląski. Nr. 5. Czarnohora, Nr. 6. Tatry Zachodnie. Cena 1 zł. za sztukę.

Z innych map mogą być użyteczne na wycieczkach:

Mapa zbiorowa Warszawy 1 : 100.000. — wyd. Wojsk. Inst. Geogr. 1934.

Mapa okolic Lwowa — 1:100.000 kolorowana — cena 3 zł. Lwów. — Książnica-Atlas.

Plan miasta Lwowa — 1 : 15.000 — cena zł. 1.50. Lwów. — Książnica-Atlas.

Plan miasta Poznania — 1 : 15.000 — cena zł. 1.80. Wyd. z r. 1929.

Plan miasta Warszawy 1 : 3.000. wyd. „Samopomocy Inwalidzkiej". — Cena zł. 2.

Z korzyścią posługiwać się można jeszcze mapami austrjackiemi — specjalnemi i generalnemi — z obszaru Polski. Można je nabyć w księgarni S. A. Książnica - Atlas w Warszawie i Lwowie w pojedyńczych arkuszach.

Mapa specjalna — 1 : 75.00. — każda w cenie 75 groszy.

Mapa generalna—1 : 200.000,—każda w cenie 90 groszy.

Czytać i posługiwać się mapą wojskową uczy: a) *Stefana Gąsiewicza: „Podręcznik terenoznawstwa dla podoficerów"*. Warszawa, 1928. Główna Księgarnia Wojskowa oraz, b) tegoż autora: *Terenoznawstwo i zdjęcia terenu*. Wyd. IV. Warszawa 1934. Główna Księgarnia Wojskowa.

W miejscowościach najbardziej ciekawych pod względem krajobrazowym i zabytkowym umieszczone są na dworcach kolejowych tablice z mapami turystycznemi Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, na dworcach kolejowych zaś w terenach górskich tablice z mapami turystycznemi Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. Na mapach tych wyznaczone są ważniejsze szlaki turystyczne. Tekst, zamieszczony u dołu, informuje o ciekawszych objektach turystycznych i miejscowościach godnych widzenia.

Nabywanie map Wojsk. Instytutu Geograficznego na warunkach ulgowych.

Na podstawie rozkazu M. S. Wojsk. W. J. G. 841.-62/32. (Dz. Rozk. Wojsk. Nr. 1. z r. 1933, poz. 7., patrz również Komunikat Min. W.R. i O. P. Nr. I WF. 683/33 w Dz. Urz. Min. W.R. i O.P. Nr. 1, z r. 1933 poz. 24) na warunkach ulgowych (50% zniżki) mogą mapy nabywać prócz formacyj wojskowych:

a) państwowe instytucje centralne, urzędy wojewódzkie, Kuratorja Okręgów Szkolnych, starostwa, inspektoraty szkolne, dyrekcje kolejowe, urzędy ziemskie, izby skarbowe;

b) państwowe szkoły wyższe, państwowe szkoły średnie, ogólnokształcące i zawodowe, oraz zakłady kształcenia nauczycieli (na zapotrzebowanie rektoratów wzgl. dyrekcyj), publiczne szkoły powszechne i inne (na zapotrzebowania Kuratorjów Okręgów Szkolnych);

c) oddziały Przysposobienia Wojskowego, drużyny harcerskie, kluby i związki turystyczne, zakwalifikowane przez Państwowy Urząd W. F. i P. W. na zapotrzebowania, wystawione przez Okręgowe Urzędy W. F. i P. W.

Każda instytucja państwowa, upoważniona do nabycia map za cenę ulgową, pobiera mapy w Generalnem Przedstawicielstwie sprzedaży map i wydawnictw kartograficznych Wojskowego Instytutu Geograficznego *„Samopomoc Inwalidzka"* Warszawa, Sienkiewicza 2, przyczem zapotrzebowanie winno być przepisanego wzoru, zaopatrzone w okrągłą pieczęć i podpisane przez odpowiedniego dowódcę (szefa, dyrektora, naczelnika). Oddziały Przysposobienia Wojskowego, oraz kluby i związki turystyczne i drużyny harcerskie, zwracają się do właściwego Okręgowego Urzędu W F. przy D. O. K., który występuje z zapotrzebowaniem zbiorowem od siebie. Przed przesłaniem zapotrzebowania, należy się upewnić w skorowidzu map, który corocznie w styczniu jest ogłaszany w Dzien. Rozk. M. S. Wojsk., czy żądane mapy zostały wogóle wydane. Skorowidz map Wojskowego Instytutu Geograficznego wydaje „Samopomoc Inwalidzka" na zapotrzebowanie szkół bezpłatnie.

WZÓR ZAPOTRZEBOWANIA.

(formacja, instytucja) .... (miejscowość, data) ....

ZAPOTRZEBOWANIE NA MAPY PO CENIE ULGOWEJ.
(50 gr. za sztukę)

Proszę o następujące mapy dla celów wojskowego wyszkolenia, naukowych, technicznych, administracji państwowej, turystyki i krajoznawstwa[1])

P l a n 1 : 25.000[2])

Pas	Słup	Lit.	Ilość ark.

Pas	Słup	Lit.	Ilość ark.

M a p a 1 : 100.000[3])

Pas	Słup	Lit.	Ilość ark.

Pas	Słup	Lit.	Ilość ark.

M a p a 1 : 300.000[4])

N a z w a	Ilość ark.

N a z w a	Ilość ark.

Razem arkuszy .... w cenie .... zł.
Należytość wpłaci odbiorca, proszę pobrać za zalicz. poczt.[1])
Mapy proszę wysłać pod adresem ....

(pieczęć okrągła) .... (dowódca, komendant, szef, dyrektor)

1) Zbędne skreślić.
2) Wymienić pas, słup i literę.
3) Wymienić pas, słup i nazwę.
4) Wymienić nazwę.

Nie pisać poza linjami. W braku miejsca wypełnić drugie zapotrzebowanie.

Przygotowanie i organizacja grupy wycieczkowej.

Wycieczka powinna być zawsze planową. Cel winien być jasno wytknięty, droga (marszruta) z góry obmyślona i ułożona, środki dobrze obliczone i zgromadzone, uczestnicy należycie przygotowani i pouczeni.

Przygotowanie do wycieczki i jej organizacja dotyczy strony materjalnej, fizycznej, moralnej i naukowej.

Na stronę materjalną składa się przygotowanie funduszu wycieczkowego i ekwipunku, ewentualnie też odpowiednich środków lokomocji (rowerów, łodzi, kajaków, nart), o ile program wycieczki przewiduje komunikację temi środkami. Podstawę finansową wycieczki powinny zawsze stanowić wpłaty uczestników; wpływy z imprez dochodowych, ofiar i zasiłków przeznaczać należy przedewszystkiem na ułatwienie udziału w wycieczce niezamożnym uczniom (uczenicom).

Każda wycieczka wymaga pokonywania pewnych trudów fizycznych, na które uczestnicy muszą być z góry przygotowani. To też wycieczek nie powinno się wogóle odbywać bez dłuższego stopniowego zaprawiania się do nich. Rozpoczyna się od wycieczek kilkugodzinnych bez obciążenia, potem z lekkiem obciążeniem, następnie robi się wycieczki półdniowe i jednodniowe na odległość kilku lub kilkunastu kilometrów, a z czasem dopiero można odbyć wycieczkę kilkudniową lub wędrówkę na szereg dni. Ta sama zasada obowiązuje tych, którzy posługują się na wycieczkach rowerem, nartami, wiosłem.

Moralne powodzenie wycieczki zapewnia przedewszystkiem dobór odpowiednich pod względem wieku, płci, charakteru, temperamentu i usposobienia uczestników.

Przygotowanie naukowe wycieczki polega na zapoznaniu się teoretycznem z temi okolicami i ośrodkami, do których wycieczka się udaje. Zależnie od charakteru wycieczki obejmować ono będzie te tematy i zagadnienia, które mają umożliwić młodzieży poznanie okolic bądź pod względem naukowym i krajoznawczym, bądź też społecznym i pracoznawczym.

Organizujący grupę wycieczkową jest jej *kierownikiem i najczęściej przewodnikiem.* Do niego należy przygotowanie wycieczki, opracowanie planu i programu, poinformowanie uczestników o celu, programie, organizacji i kosztach wycieczki. Podawany do wiadomości uczniów program wycieczki powinien uwzględniać następujące dane:

a) nazwisko kierownika wycieczki;

b) dokładną marszrutę z określeniem sposobu lokomocji;

c) dokładny kalendarz wycieczki: termin wyruszenia z punktu zbornego, postoje dla zwiedzania i postoje odpoczynkowe, postoje noclegowe na całej linji marszruty wycieczkowej, — termin i punkt końcowy rozwiązania wycieczki;

d) koszty ogólne uczestnictwa, (dokładne lub przybliżone ceny utrzymania i innych ewentualnych wydatków, mogących dodatkowo obciążać członków wycieczki);

e) wskazówki, omawiające możliwe odchy-

lenia lub zmiany programu w zakresie marszruty i kosztów wycieczki.

Do obowiązków kierownika wycieczki należy następnie: opracowanie regulaminu porządkowego wycieczki, przygotowanie uczestników pod względem naukowym (wykłady, podanie literatury dotyczącej zwiedzanego terenu i objektów), skontrolowanie przygotowania i ekwipunku uczestników, zamówienie noclegów, dobre i troskliwe obmyślenie sprawy wyżywienia na wycieczce, uzyskanie ulg kolejowych i zgłoszenie wyjazdu, — podczas wycieczki opieka i nadzór nad powierzoną mu grupą wycieczkową.

Kierownik wycieczki czuwa nad sprawnem i harmonijnem wypełnieniem zadań i programu wycieczki, stara się o zapewnienie całej wycieczce i jej poszczególnym uczestnikom jak największej korzyści naukowej i wychowawczej, dodatnich wrażeń i sposobności do miłego spędzenia czasu. Kierownik wycieczki czuwa nad koleżeńskiem współżyciem uczestników wycieczki, wydaje zarządzenia porządkowe, decyduje we wszystkich sprawach, dotyczących zachowania się uczestników wycieczki, wynikłych wśród nich sporów i t. p. Kierownik wycieczki obowiązany jest przyjąć na siebie odpowiedzialność za ewentualne straty lub wykroczenia ze strony uczestników wycieczki na terenie schronisk i zakładów gastronomicznych w razie niemożności uregulowania tych strat przez winnego ich sprawcę.

Jeśli kierownik wycieczki nie jest sam przewodnikiem, wówczas ważna rola przypada tym którym powierzono obowiązki przewodników

Często liczna grupa wycieczkowa musi być podzielona na mniejsze zespoły, nad któremi opiekę objąć winni wyznaczeni lub wybrani przewodnicy. Zadaniem przewodnika jest wtedy prowadzenie wycieczki według wyznaczonej trasy i ustalonego z kierownikiem wycieczki programu, regulowanie marszu i wypoczynków, udzielanie uczestnikom informacyj i objaśnień, dotyczących zwiedzanych miejscowości i objektów.

Przewodnik decyduje o powodzeniu wycieczki. On odpowiada za cały przebieg wycieczki i dlatego musi posiadać nad nią całkowitą władzę. Przewodnik odpowiedzialny jest za bezpieczeństwo i zdrowie powierzonej mu grupy wycieczkowej i dlatego ma obowiązek roztaczania stałej opieki nad stroną higjeniczno-zdrowotną wycieczki; przewodnik powinien zwłaszcza dopilnować przestrzegania przykazań higjenicznych przez młodych turystów. Jest rzeczą pożądaną, by przewodnik znał zasady ratownictwa i umiał sam pływać, jeśli prowadzi młodzież do kąpieli.

Każda grupa wycieczkowa powinna być *zorganizowana*. Wyznaczyć lub wybrać należy: zastępcę przewodnika, skarbnika, sanitarjusza, gospodarza, kronikarza i t. p.

Ekwipunek.

Przedewszystkiem pamiętać o *obuwiu*. Musi być ono mocne, wygodne, nieprzemakalne, dostatecznie grube, nie za ciężkie, raczej stare, rozchodzone. W górach używa się obuwia podkutego gwoździami; najodpowiedniejsze obuwie

wysokie, sznurowane, ze skóry grubej, ale elastycznej (np. bawolej). Podkucie podeszew i obcasów żelaznemi haczykami i gwoździami czyni wprawdzie but cięższym, alė również i trwalszym, a co najważniejsze zabezpiecza od ślizgania się i upadku na mokrym gruncie i na kamieniach. W terenach płaskich praktyczne są półbuciki płócienne.

Skarpetki grube, miękkie, najlepiej wełniane, bo takie ułatwiają przewiew w bucie i zapobiegają poceniu się nóg i rozmiękaniu skóry. Za ciasne sprzyjają obtarciu nogi, a w zimie odmrożeniu, tak samo za obszerne (z powodu tworzenia się fałdów) lub podarte albo licho cerowane; skarpetki cieńsze nosi się tylko podwójne.

Odzież należy brać wygodną, chociażby mocno zużytą. Praktyczny strój turystyczny, to pończochy, krótkie spodnie i kurtka z dającym się postawić kołnierzem. Pożądane w porze letniej jako wierzchnie okrycie — płaszcz nieprzemakalny lub peleryna, ponadto, choć nie niezbędny, pled lub koc.

Ubiór dziewcząt stanowią: spódniczka wełniana, niezbyt długa i niezbyt wąska i lekka bluzka jasna, wysokie sznurowane obuwie z niskim obcasem, peleryna lub pled, czapka sukienna.

Dla przechowania i noszenia najniezbędniejszych rzeczy najbardziej odpowiedni jest *plecak* (worek turystyczny).

Rozmiar plecaka winien być dostosowany do wzrostu i budowy ciała turysty, w szczególności zaś do jego możliwości fizycznych. Plecak winien być dobrze skrojony i sporządzony

z lekkiego, mocnego i nieprzemakalnego materjału. U góry winien mieć zapinaną klapę, zamykającą wnętrze woru, na stronie zewnętrznej naszyte kieszenie. Ważną rzeczą jest, by plecak po napakowaniu przylegał dobrze do grzbietu turysty, a ciężar w nim zawarty rozłożony był równomiernie. Plecak winien być zatem od strony pleców napakowany płasko, przyczem śpiwór, bielizna i inne cięższe przedmioty winny być ułożone jak najniżej, a zarazem jak najbliżej ciała. Wszystkie przedmioty najpraktyczniej umieszczać w odpowiednich woreczkach. Płaszcz i płachtę namiotową najlepiej zwinąć i przytroczyć na wierzchu plecaka.

Rzemienie, na których nosi się plecak, winny być możliwie szerokie, podbite suknem lub wojłokiem, aby nie skręcały się i nie uwierały ramion. Przed użyciem plecaka należy sprawdzić, czy wszystkie zapięcia, sprzączki, rzemyki, sznur i t. p. są w należytym stanie. Zawsze należy dbać o utrzymanie czystości w plecaku.

Do plecaka bierze się rzeczy najpotrzebniejsze i możliwie lekkie: zapasową bieliznę, kostjum kąpielowy, ręcznik, mydło, grzebień, lusterko, szczoteczkę do zębów, manierkę, łyżkę, widelec, nóż, igły, nici, agrafki, guziki, szczotkę do czyszczenia ubrania i obuwia, sznurowadła, kawałek sznurka, latarkę elektryczną, zapałki, w razie potrzeby także sweter, lekkie chodaki i t. p.

Dziewczęta powinny ponadto wziąć bluzkę na zmianę i chustkę na głowę.

Oddzielnie, najlepiej w lekkich woreczkach, zaciąganych sznurkiem, lub w puszkach, umie-

szczamy w plecaku *prowiant:* z grupy węglowodanów — pieczywo, cukier, czekoladę, owoce świeże lub suszone; z grupy białkowej — jaja na twardo, ser, mięso pieczone lub smażone, ewent. wędliny (niezbyt często) lub konserwy mięsne; z grupy tłuszczów—masło, smalec, słoninę. Należy przedewszystkiem brać pokarmy świeże, niełatwo ulegające zepsuciu i takie, które dostarczają ustrojowi dużo energji.

W razie zamierzonego gotowania w drodze zabiera się oczywiście także potrzebne produkty i przybory. Wskazówki szczegółowe, dotyczące odżywiania się na wycieczkach podaje książeczka Dr. A. Terajewicza: „Odżywianie w obozach i na wycieczkach", Warszawa 1934. Główna Księgarnia Wojskowa. Cena zł. 2.60.

Ponieważ większość szkolnych schronisk noclegowych nie jest zaopatrzona w pościel, zaleca się zabranie lekkiego prześcieradła lub śpiwora (worek do spania).

Mapę zwiedzanej okolicy, przewodnik, legitymację, zegarek, gwizdek lub trąbkę dla sygnałów, ew. kompas i aparat fotograficzny należy oczywiście również mieć przy sobie. Pieniądze należy nosić w specjalnej sakiewce na piersi.

W górach duże usługi oddaje laska, służąca za podporę i pomoc przy wspinaniu się i schodzeniu. Najpraktyczniejszą jest ciupaga zakopiańska lub toporek huculski.

Apteczkę podręczną powinien nosić sam przewodnik lub sanitarjusz. Każdy z uczestników wycieczki natomiast powinien mieć przy sobie środki do pielęgnowania nóg, jak talk lub

puder cynkowy, ewentualnie łój salicylowy i waselinę.

W skład apteczki wchodzą: paczka wyjałowionej, białej gazy (uszczelniona), 3 opaski szerokości 3, 5 i 10 cm., — paczka waty zwykłej i wyjałowionej, przylepiec, jodyna (korek szklany), woda utleniona do obmywania ran (3% łyżka na szklankę wody), — tabletki octanu glinowego (płyn Burowa: 1—2 tabletek na ½ litra wody) lub gotowy jego rozczyn, — kryształki nadmanganianu potasu (do odkażania, szczypta na szklankę wody), krople walerjanowe na eterze, waselina borna, łój salicylowy, ceratka do okładów, szczypczyki, agrafki, mydło i szczoteczka do rąk.

Wynotuj sobie, jakie przedmioty wyekwipowania musisz przygotować i zabrać ze sobą, wyruszając na najbliższą wycieczkę:

Ubranie: kurtka, spodnie, spodniczka wełniana, bluzka, bluzka zapasowa, pończochy, skarpetki, obuwie, pas skórzany, peleryna, płaszcz nieprzemakalny, płaszcz wełniany, sweter, szal, czapka, chustka na głowę, rękawiczki.

Bielizna zapasowa: 2—3 zmiany bielizny, 1 — 2 koszul nocnych, chustki do nosa, kołnierzyki, skarpetki zapasowe, podwiązki, sznurowadła zapasowe, spinki.

Kostjum sportowy (gimnastyczny).
„ kąpielowy.

Pantofle, chodaki, piżama.

Koc, prześcieradła, śpiwor, siennik, poszewki.

Plecak, chlebak, teczka na listy, mapnik.

Przybory do jedzenia i picia: kubek do picia, łyżka, widelec, nóż-scyzoryk, puszka na masło, woreczki na prowiant, menażka z przykrywką, manierka, serweta, ścierka.

Przybory toaletowe: ręczniki, mydło, szczoteczka do mycia rąk, gąbka lub rękawiczki kąpielowe, aparat i przybory do golenia, grzebień, szczotka do włosów, lusterko, woda kolońska, siatka na włosy, szczoteczka do zębów, proszek lub pasta do zębów.

Szczotka do ubrania, szczotka do obuwia, pasta (tłuszcz) do obuwia.

Przybory do szycia i naprawy: agrafki, igły, nici, guziki do bielizny i ubrania, nożyczki, naparstek, materjał na łaty, kawałek sznurka, (spagatu) i drutu,

Latarka elektryczna, zapałki, świeca,

Apteczka, bandaż, wata, wazelina łój salicylowy, łój kozłowy, talk, puder cynkowy,

Zegarek, budzik, kompas, dalekomierz, lornetka, gwizdek, aparat i przybory fotograficzne,

Papier listowy, znaczki pocztowe, kartki pocztowe, pióro wieczne, ołówek, szkicownik, dzienniczek, notatnik,

Przewodnik, Informator wycieczkowy z wykazem schronisk, rozkład jazdy, mapy, śpiewnik, książki do czytania,

Legitymacja, zniżka kolejowa, paszport, sakiewka na pieniądze,

Sprzęt sportowy, (piłka, przybory do lekkiej-atletyki, narty, łyżwy, sanki, rower, kajak, łódż i t. p.), namiot,

Laska, łopatka, czekan, lina,

Instrumenty muzyczne.

Przybory kuchenne: maszynka spirytusowa, zapas spirytusu do palenia.

Pamiątaj, że należy wziąć ze sobą tylko rzeczy naprawdę potrzebne.

Wycieczki i wędrówki piesze.

Wycieczki piesze może dziatwa odbywać już od 10 roku życia. Do lat 12 *marsz dzienny* nie powinien przekraczać 10 km., obciążenie zaś 2 kg. Dla dziatwy w tym wieku racjonalne są wycieczki nie dłuższe, niż jednodniowe, zawsze z nauczycielem, jako przewodnikiem i opiekunem.

Młodzież w wieku 12 — 16 lat może odbywać marsze dzienne, dochodzące do 15 km., przy obciążeniu 5 — 6 kg.

Młodzież powyżej lat 16 może przebywać dziennie 20—25 km., podczas wycieczek kilku, a nawet kilkunastodniowych. Maximum obciążenia 6 — 8 kg.

Obciążenie nie powinno przenosić sił wędrowca, tem bardziej, że często ma ono większy wpływ na wytwarzanie ciepła niż sam marsz, że ujemnie wpływa na ruchomość klatki piersiowej i łatwiej wywołać może objawy zmęczenia serca. Należy zatem raczej schodzić poniżej podanych norm, a nigdy ich nie podwyższać. Z tego też powodu przybory, przeznaczone na wspólny użytek grupy wycieczkowej, powinny być między uczestników rozdzielone.

Drogę, którą ma się przebyć, należy obliczać przezornie, — przy obliczaniu brać pod uwagę nietylko długość jej, ale również charakter drogi i warunki marszu.

Zmniejszyć należy marsz dzienny przy trudniejszych warunkach, jak np. gorąco, wiatr, słota, teren piaszczysty lub pagórkowaty.

Maszerować należy w tempie wolnem. Czas przebycia 1 klm. drogi: 13 — 15 minut, t. j.

4—4.5 km. na godzinę. Im trudniejsze warunki marszu, im większa liczba wędrowców lub im dalsza odległość, tem mniejsza powinna być szybkość.

Jeszcze wolniej maszeruje się w terenie pagórkowatym, dolicza się bowiem 15 minut czasu marszu przy każdem wzniesieniu o 100 m. (łatwo obliczyć z mapy), w terenie górzystym dolicza się 20 minut.

Podczas marszu unika się dróg pełnych kurzu, a w czasie upałów zbyt słonecznych.

Odpoczynki mają zapobiec zmęczeniu. Pierwszy odpoczynek powinien nastąpić po 15 minutach marszu celem poprawienia usterek w ubraniu, załatwienia potrzeb i t. p. Po każdej godzinie marszu konieczny jest odpoczynek 10 — 15 minutowy, po odbyciu połowy drogi odpoczynek 1-godzinny, — po przybyciu do celu — jeszcze dłuższy.

Miejsce postoju powinno być zawsze suche i niewystawione na wiatr; nie nadają się na nie łąki, które są zawsze wilgotne.

W czasie upałów nie należy odbywać marszu w godzinach południowych (od 11 — 16).

Unikać przemoknięcia; jeżeli to się stało, nie robić odpoczynku, lecz maszerować żwawo dalej i w najbliższym schronie zmienić jak najprędzej odzież.

Unikać należy przeznaczania nocy na jazdę np. koleją, jeśli w następnym dniu ma się odbyć dalszą drogę pieszo, zwiedzić miasto lub okolicę.

Jeżeli w czasie wycieczki ma się odbyć kąpiel, to może to nastąpić tylko w miejscu niegłębokiem, zbadanem przedtem przez umie-

jących dobrze pływać i po wyraźnem oznaczeniu przestrzeni, przeznaczonej na kąpiel. Kąpiel taka powinna być krótkotrwała, kilkuminutowa.

Śpiew powinien towarzyszyć wycieczkom i być ich najmilszem urozmaiceniem, zarówno w marszu, jak i na postojach, w schroniskach. Należy śpiewać dużo i poprawnie.

Pieśń powinna wyrażać radość, zapał, krewkość młodzieńczą, dumę rycerską, siłę i wiarę w czyn. Przy wyborze pieśni należy korzystać ze skarbnicy pieśni ludowych, historycznych, legjonowych, artystycznych, unikać natomiast piosenek kabaretowych, rewjowych i innych głupich, niemoralnych, pustackich.

Na zimnie, w czasie marszów pod górę, pod wiatr, po piasku i na drogach pełnych kurzu, ze względów zdrowotnych śpiewać nie należy. Ze względu na porządek publiczny nie należy też śpiewać w czasie przemarszów przez większe miasta.

Dobrze jest śpiewać na zmianę, t. j. nie śpiewają wszyscy naraz, lecz kolejno grupy (rozumie sie przy większej liczbie uczestników). Taki śpiew mniej męczy.

Przyjemną i pożyteczną rozrywką oraz prawdziwie szlachetnym sportem turystycznym są piesze wędrówki jedno lub kilkudniowe od schroniska do schroniska, przy dziennym marszu kilkunastokilometrowym. Pomnażają one siły i zdrowie, wzmacniają serce i płuca, przygotowują do długotrwałych wysiłków, uczą wytrzymałości fizycznej i pokonywania zmęczenia, wyrabiają energję, odwagę i hart woli.

Wycieczki górskie.

Wycieczki górskie wymagają pewnego zasobu sił i zdrowia, przedewszystkiem jednak wprawy, do której dochodzi się tylko drogą wyćwiczenia i stopniowania wysiłku. To też wycieczek dziatwy szkolnej do lat 12 nie należy wogóle prowadzić w tereny górskie, młodzież zaś po 12 roku życia można prowadzić w góry, teren jednak winien być wybrany odpowiednio do jej sił i możliwości fizycznych. Uprawianie turystyki górskiej należy zalecać młodzieży po 16 roku życia, odznaczającej się dobrym stanem zdrowia i mającej za sobą odpowiednią zaprawę turystyczną w terenie płaskim i w średnim terenie górskim.

Terenem turystyki górskiej młodzieży szkolnej powinny być głównie Beskidy i to zarówno zachodnie, jak i wschodnie.

Wycieczki w Tatry, zwłaszcza wycieczki szczytowe, przedstawiają wiele niebezpieczeństw i trudności. To też młodzież powinna zwiedzać Tatry tylko pod opieką nauczycieli lub rodziców. Młodzież nie powinna nigdy odbywać szczytowych wycieczek wysokogórskich w nieodpowiedniem ubraniu i obuwiu, w nieodpowiednich porach roku, bez opieki i pomocy wykwalifikowanych przewodników, prawdziwych taterników.

Uwaga: Sprawę wycieczek szkolnych w tereny górskie, zwłaszcza w Tatry, reguluje okólnik Ministerstwa z dnia 13 marca 1934. (I.W.F. 1007/34), patrz. str.27.

W górach należy zawsze pamiętać o wpływie wzmożonej pracy mięśniowej i o wpływie odmiennego klimatu na organizm. Wycieczkę

górską powinien poprzedzać 2—3 dniowy czas zaprawy w klimacie górskim oraz krótsze wycieczki (pół lub jednodniowe) po bliższych zboczach górskich, w odpowiedniem ubraniu turystycznem i z obciążeniem. Nie należy nigdy rozpoczynać od wycieczki na większą skalę, ani też kosztem przemęczenia dążyć do przebycia dłuższej przestrzeni lub osiągnięcia szczytu.

Na wycieczkach górskich nie wolno się śpieszyć. Krok powinien być miarowy, wolny, oddech zaś i wydech należy stosować do miary kroku. Oddechy powinny być wolne a głębokie. Powietrze wciągać należy wyłącznie nosem. Im większe nachylenie stoku, tem krok wolniejszy. Podczas marszu w górę wystrzegać się mówienia.

Odpoczynki powinny być częste. Polegają one na przerwaniu marszu na 1 — 2 minuty w pozycji stojącej. Ilość odpoczynków zależeć powinna od warunków marszu i od drogi mniej lub więcej męczącej. Przy wspinaniu się na miejsca strome, w razie zadyszania się, należy urządzać sobie odpoczynek w pozycji stojącej tak długi, dopóki tempo oddechu i uderzeń serca nie wróci do prawidłowego stanu. Nie wolno zaniechać odpoczynku, gdy wystąpią jakiekolwiek objawy zmęczenia, jak np. uczucie osłabienia, drżenie rąk i nóg i t. p.

Nie należy wspinać się ku szczytom prosto z dolin przez stromo spadające zbocza. Do wyjścia na szczyty należy używać dróg pośrednich, chociażby dalszych, ale mniej męczących, prowadzących przez wstępne szczyty, boczne ramiona, odnogi i odgałęzienia grzbietów i pasm szczytowych. Jeśli musimy iść stokiem góry

bezpośrednio, należy do wyjścia na szczyt wykorzystywać przełęcze między szczytowemi wzniesieniami.

Przebywanie lasów i borów w górach wymaga zmysłu orjentacyjnego, umiejętności czytania mapy i posługiwania się kompasem, przedewszystkiem jednak doświadczenia. Trzymać się należy dróg głównych i ścieżek, oznaczonych znakami turystycznemi, w lasach płajów i ścieżek leśnych. W razie zabłądzenia, należy, idąc w górę, kierować się ku punktom najwyższym lub wybrać drogę, która pnie się wyżej, idąc w dół, schodzić należy pochyłością terenu ku dolinom lub ścieżkami w dół opadającemi. Zbłądzenie przypłacić musimy nadłożeniem drogi i przedłużeniem wycieczki.

Wycieczkę należy tak planować, by innej drogi używać do wejścia, innej do zejścia z góry, przyczem krótszą drogę stromą wybiera się do zstępowania.

Wszystkie ważne szlaki wycieczkowe w górach są wyznakowane. Nad pracami około prowadzenia, znakowania i naprawiania szlaków turystycznych w Tatrach i Beskidach czuwa Polskie Towarzystwo Tatrzańskie. Szlaki turystyczne biegną wzdłuż dróg kołowych, ścieżek oraz niekiedy na przełaj. W partjach górskich, gdzie brak ścieżek, P. T. T. urządza specjalne ścieżki turystyczne.

Zasadniczym sposobem znakowania szlaków turystycznych jest malowanie barwnego znaku poziomemi barwnemi paskami na białem tle t. j. jednego paska barwnego pomiędzy dwoma białemi, co umożliwia spostrzeganie znaku nawet w nocy. Do znakowania używa się barw tylko

jednolitych a więc: białej, czerwonej, niebieskiej, zielonej, żółtej i czarnej (tej ostatniej tylko na szlakach bocznych). Znaki umieszcza się na kamieniach, pniach, skałach, drzewach, budynkach i t. p. — uzupełnia się zaś je tabliczkami wskaźnikowemi i informacyjnemi.

Odległości w górach oznacza się nie kilometrami, ale czasem, potrzebnym na ich przebycie. Czas ten zależny jest od stopnia nachylenia terenu; czas zatem przebycia 1 km. może wynosić 10 min., może też wynosić 30 minut — (czas, podawany przez górali, należy zawsze pomnożyć przez 2).

Porą najlepszą do odbywania wycieczek w góry jest okres od czerwca do października. W górach należy zawsze liczyć się ze zmianami pogody. W czasie deszczu, zwanego siąpaniem, trwającego uporczywie nieraz kilka dni z rzędu, w góry wybierać się nie należy. Idąc na wycieczkę w góry, należy zawsze zabierać ze sobą ciepłą odzież, w górach bowiem różnice temperatury są duże.

Na wycieczki w góry nie należy nigdy wybierać się w pojedynkę. Przy układaniu planu wycieczki nie należy wyznaczać na jedną dobę zbyt długiego marszu: obliczać maksymalnie 8 godzin z odpoczynkiem.

Miejsca w schroniskach górskich należy uprzednio zamówić lub upewnić się, iż będą wolne.

Uwaga: Zasady turystyki górskiej podaje książka *Z. Klemensiewicza*: „Zasady taternictwa". Lwów 1913. Nakł. Sekcji Turystycznej Tow. Tatrzańskiego. Cena egz. opr. 2 zł.

10 przykazań higjenicznych dla młodych turystów.

1. W wycieczce bierz udział tylko wtedy, gdy jesteś zupełnie zdrów. W przeddzień wycieczki przygotuj plecak, przytem nie obciążaj go zbytnio, sprawdź, czy dobrze ci leży na grzbiecie. Idź spać wcześnie. W dniu wymarszu wstań o takiej porze, byś przed zbiórką zdążył spokojnie zjeść ciepłe śniadanie.

2. Maszeruj w tempie wolnem. Staraj się co kwadrans choć na chwilę odpocząć, nie siadając. Na dłuższych odpoczynkach siedź lub leż z wyciągniętemi nogami, przytem unikaj siadania na wilgotnej ziemi. Odpoczywając podczas pogody wietrznej, zwłaszcza, gdy odzież twa uległa przepoceniu, okryj się płaszczem, peleryną lub pledem.

3. W razie bólu głowy, osłabienia, zadyszki, bicia serca, zaćmienia w oczach, odpocznij natychmiast.

4. Podczas upału, gdy maszerujesz w słońcu, miej głowę przykrytą. Odchyl kołnierz od koszuli, zawiń sobie rękawy. Pod kapelusz lub czapkę możesz podłożyć chustkę, zmoczoną w wodzie.

5. Noś podczas marszu ubranie i obuwie luźne, nieuciskające. Na dłuższe marsze smaruj stopy łojem.

6. Po marszu wymocz nogi w wodzie: w zimnej kilka, jeżeli w letniej — to kilkanaście minut. Potem starannie je wytrzyj i zapudruj pudrem cynkowym lub talkiem.

7. Zabieraj ze sobą jako prowiant pokarmy posilne, nie podlegające łatwo zepsuciu (chleb, masło, jaja na twardo, cukier, czekolada i t. p). Unikaj picia wody podczas marszu, gdyż to potęguje pragnienie. Na postojach unikaj picia wody i napojów (limonjady, kwasów) ze źródeł niepewnych. Za napój używaj mleka, lekkiej kawy lub lekkiej herbaty.

8. Kąp się tylko pod dozorem starszych w miejscu znanem i bezwzględnie bezpiecznem. Wchodź do wody po ostygnięciu ciała. Przebywaj w wodzie nie dłużej nad 5 minut. Bezpośrednio po jedzeniu kąpieli nie używaj.

9. Z potrzebami naturalnemi załatwiaj się na przystankach, byś w drodze nie potrzebował dopędzać kolegów.

10. Podczas wycieczek dbaj o dostateczny sen, tylko bowiem mając mózg wypoczęty, możesz odnieść z wycieczki korzyść dla ducha i ciała. Nie kładź się nigdy spać na gołej, zwłaszcza wilgotnej ziemi. Zrób sobie posłanie ze słomy, siana, przykryj je kocem. Przed spaniem zmień koszulę Nie śpij nigdy w mokrem obuwiu lub wilgotnych skarpetkach. Zasypiając przy ognisku trzymaj nogi, skierowane w stronę ognia.

Przestrogi dla kąpiących się.

Nigdy nie wchodź sam do wody. Nie oddalaj się zbytnio od brzegu. Gdy kąpiesz się w miejscach o niepewnym gruncie lub gdy nie znasz ich głębokości, ubezpiecz się liną, dając drugi koniec jej towarzyszowi, stojącemu na brzegu. Jeżeli kąpiesz się z łódki, ubezpiecz się również liną. Gdy skaczesz z łódki do wody, wracaj do niej od strony dziobu lub tyłu, nigdy z boku, gdyż łódź może się wywrócić. Jeżeli poczujesz, że siły cię opuszczają, połóż się na wznak, Gdy masz przepłynąć większą przestrzeń, pływaj również na wznak, a zwłaszcza, gdy nie możesz pozbyć się ubrania. Nigdy nie wchodź do wody, będąc a) najedzony, b) głodny lub c) zmęczony. Nie pokazuj brawury, nie spychaj kolegów z mostu lub z łodzi i nie zanurzaj głów swych współtowarzyszy pod powierzchnię wody. Nie będąc obznajmiony z wioślarstwem i żeglarstwem, nie ruszaj nigdy łodzią na własną rękę. Nie pozostawaj w wodzie zbyt długo. Po pierwszych dreszczach przerwij natychmiast kąpiel. Nie pozostawaj następnie bez ruchu na powietrzu.

Pomoc doraźna w nagłych wypadkach.

Krwawienie. Należy odróżnić, czy mamy do czynienia z krwawieniem z tętnic (krew koloru jasno-czerwonego tryska jak z fontanny), czy z żył (krew jest ciemna, płynie powoli), czy też z najmniejszych naczyń.

W pierwszym przypadku należy ucisnąć tętnicę powyżej rany, t. j. pomiędzy raną a sercem (na kończynach przez okrężne ściśnienie opaską kończyny wraz z tętnicą powyżej miejsca krwawiącego, w drugim poniżej rany t. j. dalej od serca niż jest rana (czasami wystarczy opatrunek, uciskający samą ranę i uniesienie kończyny do góry), w trzecim, który spotyka się najczęściej, uciska się całe miejsce krwawiące. Ucisku silnego nie należy stosować bez lekarza dłużej nad kilka godzin, dłuższe bowiem wstrzymanie dopływu krwi do danego miejsca może wywołać jego zgorzel czyli gangrenę.

Ucisnąć ranę można za pomocą gazy; na nią kładzie się watę i owija bandażem.

Krwotok z nosa. Choremu zabronić wycierać nos. Należy chorego rozpiąć i posadzić go prosto bez pochylenia głowy w dół lub w tył (bo wtedy krew spływać będzie do gardła). Położyć zimny okład na nos i kark, na kończyny okłady ciepłe. Otwór nosowy dobrze jest zatkać długim, wąskim paskiem gazy sterylizowanej, grzbiet nosa uciskać palcami lub bandażem.

Omdlenie. Zemdlałego ułożyć tak, aby głowa jego znajdowała się możliwie nisko. Ubranie rozpiąć w celu zapewnienia swobodnego krążenia krwi. Ostrożnie dawać do wąchania nieco eteru lub amonjaku, pryskać na twarz wodę zimną, rozcierać ciało. Nieprzytomnemu choremu nie wlewać nic do ust, gdyż może się udusić; środki trzeźwiące (krople walerjanowe, eter) można dawać dopiero wtedy, gdy chory przyjdzie do przytomności.

Odparzenie nóg. Przy odparzeniu nóg położyć na miejsce odparzone okład z wody Burowa (łyżka płynu Burowa

na szklankę wody), przykryć ceratką i obandażować. W razie utworzenia się bąbla należy przekłuć go igłą przepaloną i wypuścić płyn, nie zdzierając bąbla.

Odmrożenie. Spostrzegłszy sinawo-białą barwę odmrożenia u kolegi, ostrzec go. Odmrożone miejsca trzeć mocno śniegiem, a następnie flanelą, suknem lub rękawiczką wełnianą (w braku śniegu chusteczką zamoczoną w zimnej wodzie), dopóki skóra nie zaróżowi się i nie zmięknie. Miejsca chore posmarować następnie waseliną lub tłuszczem. Przy rozcieraniu odmrożonej części ciała nie zginać, gdyż może nastąpić pęknięcie skóry, które bardzo źle się goi. Większe odmrożenia wymagają opatrunku: na miejsca odmrożone położyć gazę, posmarowaną waseliną, przykryć z wierzchu watą i obandażować. Odmrożenia nie wolno rozgrzewać w ciepłem mieszkaniu lub ciepłym okładem.

Zmarzniętego wnieść w zaciszne chłodne miejsce, rozebrać (przez rozcięcie rękawów i spodni) i całe ciało rozcierać śniegiem, dopóki nie zniknie sztywność. Jeżeli zmarznięty źle oddycha lub nie oddycha wcale, stosować sztuczny oddech. Dopóki skóra nie zaczerwieni się choć lekko, nie wolno wprowadzać chorego do ogrzanego pomieszczenia.

Oparzenia. W razie oparzenia 1-go stopnia — zaczerwienienie skóry — położyć okład z roztworu sody (łyżeczkę na szklankę wody). W razie oparzenia 2-go stopnia — bąble na skórze — przekłuć bąble igłą przepaloną, wypuścić płyn, nie zdzierając bąbli; na miejsce oparzone położyć kawałek gazy, zmaczanej w mieszaninie oleju lnianego z wodą wapienną (w równych częściach), lub gazy, posmarowanej waseliną; na to położyć kawałek waty i przewiązać bandażem. W oparzeniach 3-go stopnia — głębokie spalenie tkanek — obmyć oparzone miejsce rozczynem sody i opatrzyć jak wyżej.

Obce ciało. Z oka usunąć przez przemycie wodą lub też odciągnąwszy powiekę dolną, a w razie potrzeby, odwróciwszy powiekę górną, usunąć obce ciało rogiem czystej

chusteczki albo kawałkiem waty, umaczanej w wodzie. (Górną powiekę odwracamy w ten sposób, że każemy choremu patrzeć na swoje stopy, chwytamy palcami lewej ręki lekko za rzęsy powieki górnej a kciukiem prawej ręki — przyciskamy ją i na nim powiekę wywracamy). Ciał obcych, które tkwią nieraz mocno w rogówce, nie należy ruszać, — oczodół się jedynie pokrywa watą, zawija opaską i chorego czemprędzej zaprowadza się do lekarza.

Jeżeli obce ciało znajduje się w uchu lub w nosie należy zwrócić się do lekarza, gdyż często nieumiejętne zabiegi wpychają obce ciało dalej. Owady, które wlazły do ucha, można zalać oliwą.

W razie, gdy ktoś całkiem połknie kawałek szkła, kość lub inny przedmiot z ostremi brzegami, należy dawać mu do jedzenia dużo ziemniaków tłuczonych, ryżu gęstego lub kaszy. Jeżeli zaś nastąpi udławienie, t. j. większy np. kęs utknie w gardle, zamykając wejście do tchawicy, należy chorego oprzeć brzuchem o stół i silnie uderzyć pięścią między łopatki, co wywoła wstrząśnienie i może ułatwić wykaszlanie obcego ciała. Jeżeli to nie pomoże, należy starać się wydobyć je jednym lub dwoma palcami, wprowadzonemi głęboko do gardła, co przynajmniej obluzuje kęs i pozwoli go wyrzucić z kaszlem. Kęs, tkwiący w przełyku, można zepchnąć w dół dwoma łykami wody.

Ranę każdą do chwili przybycia lekarza należy opatrzyć w sposób aseptyczny, to znaczy bezgnilny (wolny od zarazków); w tym celu należy skórę naokoło rany obmyć wodą utlenioną, benzyną lub zajodynować, nałożyć na ranę kawałek gazy sterylizowanej, potem kawałek waty i przewiązać bandażem. Osoba, robiąca opatrunek, powinna przedtem dobrze umyć ręce szczoteczką i mydłem. Jeżeli to niemożliwe, należy zwrócić pilną uwagę na to, aby nie dotknąć palcami niczego, co się styka bezpośrednio z raną

Porażenia z gorąca i t. zw. porażenie słoneczne. Położyć chorego w cieniu głową wysoko, rozpiąć ubranie,

zimne okłady na głowę, zmywania (nie nacierania), w razie przytomności podanie zimnej wody do picia oraz środków podniecających (kawa, krople walerjanowe).

Porażenie piorunem. Rozcierać ciało, stosować środki podniecające i sztuczny oddech.

Stłuczenie lub uraz. Na miejscu stłuczenia położyć natychmiast okład z wody zimnej lub z wody Burowa, przykryć ceratką i obandażować. Tak samo należy postępować przy urazie oka.

Ukąszenie przez owady. Miejsca ukąszonego nie ślinić, nie zalepiać plasterkami. Usunąć żądło za pomocą szczypczyków, nalać na ukąszone miejsce kroplę amonjaku.

Ukąszenie przez psa lub kota wściekłego, przez żmiję i. t. p. Przewiązać nogę, rękę powyżej rany paskiem, chustką, potem przypalić ją nożem, drutem rozpalonym, jodyną, ewentualnie rozciąć ranę i wymyć bardzo mocnym rozczynem nadmanganianu potasu. Skierować osobę ukąszoną natychmiast do specjalnego, zakładu leczniczego.

Utonięcie. Usunąć wodę z dróg oddechowych. W tym celu osoba ratująca przewiesza topielca przez swe zgięte kolano twarzą na dół, podtrzymuje mu lewą reką głowę, prawą zaś położoną na plecach, uciska rytmicznie jego klatkę piersiową. Gdy z topielca przestaje wylewać się woda, należy go położyć na wznak i stosować oddech sztuczny. Dawać mu do wdychania amonjak, rozcierać ciało, a gdy chory oprzytomnieje, podawać mu ciepłe napoje oraz środki trzeźwiące.

Zwichnięcie jest to wysunięcie się kości ze stawu, który przybiera wtedy inny kształt. Ułożyć chorego wygodnie, zwichniętą kończynę unieruchomić; zwichniętą kończynę górną wziąć na temblak, t. j. trzymać ją na trójkącie z chustki, której koniec zawiązuje się na węzeł na karku, Na miejsce zwichnięcia kłaść przed przybyciem lekarza zimne okłady.

Złamanie rozpoznać można po bardzo żywym bólu, wzmagającym się przy dotyku lub poruszaniu, po zmianie kształtu kończyny (porównaj uszkodzoną kończynę ze zdrową). Złamana kość objawia nieprawidłową ruchomość w miejscu złamania i trzeszczenie przy ruchu, czego jednak nielekarzowi stwierdzać niewolno.

W razie złamania kończyny dolnej ułożyć chorego wygodnie i unieruchomić złamaną kończynę zapomocą sztywnych podpórek (tektura, deseczka i t. p.), które miękko się wyściela (wata, chustki, siano i t. p.), i przymocowuje nazewnątrz do uszkodzonej części ciała. Złamaną kończynę górną wziąć ponadto na chustkę, jak wyżej. Żadnych prób nadciągania, zestawienia nie dokonywać.

Sztuczne oddychanie. Uduszonego (topielca) położyć nawznak tak, żeby głowa była nieco niżej, niż klatka piersiowa. W tym celu podłożyć pod łopatki wałek ze zwiniętej odzieży lub koca. Język chorego podciągnąć ku przodowi. Ratujący przyklęka poza głową chorego, ujmuje silnie jego ręce za przedramiona poniżej stawów łokciowych, unosi je ku górze poza głowę, wyciąga i trzyma parę sekund. Następnie zgina obie kończyny w łokciach i uciska niemi z boku mocno klatkę piersiową, też w ciągu paru sekund. Ruchy te należy powtarzać stale, miarowo, niezbyt szybko, jeden po drugim. Ruch oddechowy robić szybko, wydechowy wolno. Zabieg stosować długo (do 2 godzin). Ratujący winni kolejno zmieniać się. Gdy ratowany zaczyna sam oddychać, okryć go i pod nakryciem mocno rozcierać i ogrzewać flaszkami z ciepłą wodą.

Ważniejsze środki opatrunkowe i odkażające. Patrz rozdział: Ekwipunek — podręczna apteczka polowa (str. 62).

Podręczniki:

Dr. J. Misiewiczówna: Podręcznik ratownictwa dla Kół Młodzieży Polskiego Czerwonego Krzyża. Warszawa, 1931 Wyd. P. Cz. K.

K. Panek: Higjena turysty. Lwów.

Wypadki narciarskie: Krótka instrukcja ratownicza przy wypadkach narciarskich i katastrofach lawinowych. Kraków 1934. Nakł. Tow. Krzewienia Narciarstwa.

OCHRONA PRZYRODY.

Wśród zasad, których powinna przestrzegać młodzież na wycieczkach, pierwsze miejsce zajmuje obowiązek ochrony przyrody.

Nie wystarczy wszakże głosić hasła ochrony przyrody i jej skarbów ustami, lecz trzeba je zrozumieć, ukochać i nosić w sercu przez całe życie jako zasadę moralną, złączoną nierozerwalnie z najdroższem każdemu pojęciem Ojczyzny. Ziemia ojczysta jest bowiem naszą żywicielką, źródłem radości i szczęścia, i dlatego nasz stosunek do niej powinien być taki, jak dziecka do ukochanej matki.

Rozważając pobudki skłaniające nas do zajmowania się ochroną przyrody, możemy je krótko scharakteryzować w następujący sposób.

1. Pierwszym motywem, skłaniającym nas do pracy na polu ochrony przyrody, jest motyw *naukowy*. Nauka i nauczanie o przyrodzie kraju nie może odbywać się tylko w pracowniach lub salach szkolnych, lecz wychodzić musi w przyrodę i tam szukać przedmiotów swego zainteresowania. Gdybyśmy wytępili w Polsce rzadkie gatunki zwierząt i roślin i zniszczyli ich naturalne zespoły, naruszylibyśmy tem samem podstawę rozwoju nauk biologicznych. Chroniąc poszczególne gatunki ze świata zwierzęcego i roślinnego przed zagładą i pozostawiając pewne, choćby drobne części kraju w stanie nienaruszonym w t. zw. rezerwatach i Parkach Narodowych, utrzymujemy poprostu trwale dla nauki jakgdyby wielką pracownię biologiczną w przyrodzie i stwarzamy w niej jakgdyby po wsze czasy

nietykalne muzea przyrodnicze, dostępne dla każdego miłośnika przyrody.

2. Drugim motywem jest motyw *gospodarczy*. Zdawałoby się, że niszczenie pierwotnego oblicza ziemi nie naraża na szwank gospodarstwa ludzkiego w przyrodzie, lecz raczej ułatwia je n. p. przez wycinanie lasów, na których miejscu mogą powstać uprawne role, lub że przez wyniszczenie t. zw. drapieżników (orłów, puhaczy, jastrzębi i t. d.) przynosimy gospodarce ludzkiej raczej pożytek a nie szkodę. Tymczasem rzecz się ma inaczej. Sztucznie zasadzone, czysto sosnowe lasy na miejscu pierwotnych lasów mieszanych stają się często żerem owadów szkodliwych, takich jak np. mniszka lub sówka choinówka, które zniszczyły doszczętnie w Wielkopolsce tysiące hektarów kultur leśnych. Ubogie i jałowe pastwiska, jakie powstają często w Karpatach na miejscu wyciętych lasów, są nieużytkami gospodarczemi i stają się pośrednią przyczyną katastrofalnych wylewów rzek i powodzi. Tępienie bocianów, myszołowów i węży sprowadza na kraj nasz klęski gromadnego pojawu myszy polnych, wyrządzających olbrzymie szkody w plonach. Obliczono, że jeden myszołów zjada rocznie około 48.000 myszy, a jeden szpak zbiera około 200.000 sztuk gąsienic z drzew owocowych w sadzie. Oto przykłady, których możnaby przytoczyć znacznie więcej.

3. Za potrzebą ochrony przyrody przemawia również motyw *historyczno-pamiątkowy*. Oto z przyrodą każdego kraju związane są nieodłącznie dzieje Narodu. Tak, jak byłoby barbarzyństwem niszczenie zabytków budownictwa z dawnych wieków, tak samo barbarzyństwem

jest wycinanie sędziwych drzew, do których przywiązana jest tradycja historyczna, ogołacanie jaskiń z nacieków (stalaktytów i stalagmitów) lub rozbijanie na kamień brukowy szczególnie dużych głazów narzutowych. Las na górze Batorego w puszczy Białowieskiej, jako pamiątka po wielkim Królu - Zwycięscy, góra Bohut nad Zbruczem, na której szczycie leżą dotychczas kręgiem kamienie objatowe, otaczające ongiś słowiańską gontynę, Świteź nowogródzka, związana z pamięcią Mickiewicza, kamień Filaretów pod Nowogródkiem,—oto przykłady „pamiątek", które powinny pozostać na zawsze nietykalnemi, jeżeli nie mamy zasłużyć na miano barbarzyńców nieszanujących pamięci przeszłości swojej własnej ziemi i swego Narodu.

4. Przyrodę powinniśmy chronić również dlatego — a może przedewszystkiem dlatego — że jest piękna *(motyw estetyczny)*.

Nie odmawiając piękna i wysokiej wartości estetycznej dziełom rąk ludzkich, zgadzamy się jednak z tem, że piękno przyrody dzikich turni tatrzańskich, wnętrza puszczy leśnej, kwiecistego skrawka stepu, lub jeziora, otoczonego wieńcem lasu, jest najbardziej istotnem pięknem naszej rodzinnej ziemi. Toteż nawet narody tak „praktyczne" jak Szwajcarzy, Holendrzy lub Amerykanie, nie szczędzą starań i pieniędzy dla ratowania zagrożonego piękna pierwotnej przyrody swych krajów w myśl słusznego przysłowia, że „nie samym chlebem człowiek żyje". Nieprawdą bowiem jest, że z postępem cywilizacji zatraca się w człowieku odczucie piękna natury, gdyż u ludzi prawdziwie kulturalnych wzmaga się ono raczej i potęguje.

5. Ochrona przyrody łączy się ściśle z zachowaniem *swojskiego oblicza* ziemi rodzinnej t. j. owego każdemu krajowi właściwego, przyrodzonego tła, na którem jaskrawo występują różnice w kulturze i charakterze narodów i szczepów. Stare lipy, otaczające drewniany kościołek, krzyż, wrosły od starości w twarde drewno dębu, dziewięćsiły górskie, strojące jasnemi gwiazdami kamienne ubocza lub złotogłowie leśne, które dostarczyły i dostarczają motywów sztuce ludowej, — oto przykłady takich, harmonijnie z ziemią polską zespolonych przedmiotów swojskiej przyrody.

Na podstawie powyższych, krótkich wywodów dochodzimy do wniosku, że hasło ochrony przyrody posiada w sobie wielkie wartości, podnoszące i uszlachetniające człowieka i dlatego powinno ono stać się jedną z głównych podstaw kształcenia duszy i charakteru młodzieży szkolnej, w myśl pięknego odezwania się Wincentego Pola:

O! te skarby, te obrazy
I natury, i swobody
Chwytaj, pókiś jeszcze młody,
Póki w sercu jeszcze rano!
Bo nie wrócą ci dwa razy,
A schwycone pozostaną...

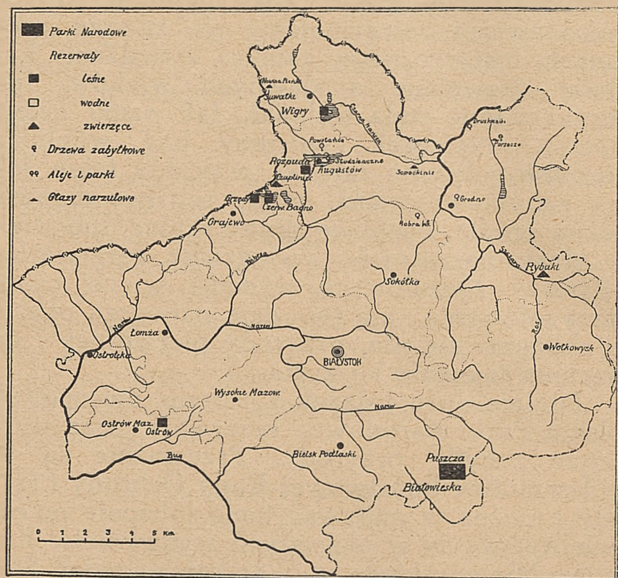
*
* *

Pierwszym obowiązkiem młodzieży na wycieczkach jest sumienne i gorliwe zastosowanie się do przepisów „o zachowaniu się podczas wycieczek w stosunku do żywej i martwej przy-

rody" (patrz osobny rozdział). Drugiem zadaniem jest zbliżenie się bezpośrednie do najpiękniejszych zabytków przyrody i poznanie wszystkich na drodze wycieczki położonych rezerwatów i Parków Narodowych. Tak, jak na wycieczce krajoznawczej zatrzymujemy się zawsze przy ruinach historycznego zamku, zwiedzamy kościołki drewniane z dawnych wieków, lub fabryki i inne cuda techniki, tak samo celem naszych wycieczek powinny być wpobliżu schronisk położone zabytki przyrody takie, jak np.: zabytkowe parki, aleje, sędziwe drzewa, piękne źródła, osobliwe grupy skalne lub wielkie głazy narzutowe. Zwiedzanie rezerwatów i Parków Narodowych wymaga więcej czasu i przygotowania, ale też daje najlepszą okazję do zbliżenia się do przyrody pierwotnej i do poznania tajemnic jej życia.

Istnieje dużo książek i broszur opisujących polskie Parki Narodowe, rezerwaty oraz ważniejsze zabytki przyrody. Przeważnie są to wydawnictwa Państwowej Rady Ochrony Przyrody i można je nabywać tanio (obecnie po cenach zniżonych) w ekspedycji wydawnictw Kasy im. Mianowskiego w Warszawie (pałac Staszica, Nowy Świat 72). Najlepszem przygotowaniem do zwiedzania Parków Narodowych i rezerwatów jest przeczytanie odpowiednich rozdziałów w obszernej książce p. t. „Skarby przyrody i ich ochrona", Warszawa, 1932, cena zł. 12.— (w oprawie kartonowej).

Wykaz Parków Narodowych, rezerwatów oraz ważniejszych zabytków przyrody.

Mapa Parków Narodowych, rezerwatów i ważniejszych zabytków przyrody w województwie białostockiem.

Województwo białostockie.

1. **Park Narodowy w Puszczy Białowieskiej.** Pierwotna puszcza leśna, obejmująca niemal wszystkie charakterystyczne dla Białowieży typy leśne, na obszarze 4,640.09 ha, W puszczy znajduje się ponadto 5 mniejszych rezerwatów przyrodniczych, które uzupełniają brakujące w Parku Narodowym typy leśne, a m. 1) **Cisówka** o obsz. 110.45 ha, najbardziej na północ wysunięte w Europie stanowisko rodzi-

Park Narodowy w Białowieży.
Fragment lasu liściastego z przewagą lipy.
Fot. S. Łuniewski.

mej jodły, 2) **Biały Lasek** o obsz. 337.70 ha, bór sosnowy z facjami przejściowemi do olesu i grondu, 3) tamże na obsz. 2.50 ha, stanowisko zimoziołu północnego, 4) pas pierwotnego lasu 500 m. szer o obsz. 1.566.04 ha, po obu stronach szosy z Hajnówki do Białowieży, 5) pas puszczy 100 m szer. o obsz. 337.59 ha, wzdłuż szosy prużańskiej; ponadto 6) **Zwierzyniec żubrów** (o obsz. 293.98 ha), które wprowadzono tu w roku 1929. — Informacyj udziela Zarząd Parku Narodowego w Białowieży. Karty wstępu i przepustki do Parku, Zwierzyńca i Muzeum Parku Narodowego, znajdującego się w Białowieży, kosztują łącznie 1.50 zł., dla młodzieży szkolnej i akademickiej 60 gr.

2. **Rozpuda** (pow. augustowski), rezerwat leśny o obsz. 130 ha, na półwyspie wrzynającym się w jezioro Rozpuda, szczególnie piękny krajobrazowo i uczęszczany licznie przez mieszkańców Augustowa. Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Rozpuda, poczta Raczki.

3. **Rybaki** (pow. grodzieński), rezerwat dla ochrony bobrów o obsz. 424.60 ha, położony nad Niemnem (jego starem i nowem korytem) oraz na 2 wysepkach na Niemnie. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Mosty, poczta w miejscu.

4. **Ostrów** (pow Ostrów Mazowiecka), rezerwat o obsz. 0.30 ha, obejmujący skupienie sosny kołnierzykowatej w ilości 22 sztuk w uroczysku „za groblą". — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Ostrów, poczta Ostrów Mazowiecka.

5. **Wigry** (pow. suwalski), jezioro lodowcowe z charakterystyczną florą i fauną. Chronione są jego obrzeża, na których gospodarka leśna prowadzona jest przerębowo, Rezerwatem jest las zwany **„Wasilczyki"** o obsz. 477.97 ha, świerkowo-sosnowy, położony na półwyspie wchodzącym w jezioro Wigry. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Wigry w Suwałkach oraz Stacja Hydrobiologiczna nad Wigrami.

6. **Grzędy** (pow. szczuczyński), rezerwat (obręb Tajno) o obsz. 405.82 ha, pierwotny las mieszany z panującym typem zw. „grond" (złożonym z grabu i innych drzew liściastych). — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Rajgród, w miejscu poczta. Dojazd autobusem z Augustowa lub Białegostoku.

7. **Czapliniec** (pow. szczuczyński), rezerwat (obręb Bełda) o obsz. 12.33 ha. Stary drzewostan sosnowy z ko-

lonją czapli (50 gniazd). — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Rajgród, poczta w miejscu.

8 **Czerwone Bagno** (pow. szczuczyński), rezerwat (obręb Tajno) o obsz. 2.179.09 ha. Pierwotny typ boru sosnowego na torfowisku wysokiem; naturalne stanowisko łosia (w r. 1934 — 12 sztuk). — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Rajgród, poczta w miejscu.

Żubry w puszczy Białowieskiej w r. 1933.

Fot. Dr. Inż. J. J. Karpiński.

Najważniejsze zabytki przyrody:

a) *drzewa*: Bobra Wielka — wiąz „Gab", Druskieniki — dęby, Grodno — Nadleśnictwo L. P. — dąb, Porzecze — dąb, Studzieniczne — jesion;

b) *głazy narzutowe*: Nowina — Pieńki, Pawłówka Nowa, Sopoćkinie, Szandubra.

Województwo kieleckie.

1. **Park Narodowy „Puszcza Jodłowa" im. Stefana Żeromskiego w Górach Świętokrzyskich.** Obejmuje pierwotną puszczę jodłową na obsz. 109,80 ha na Łysicy wraz z gołoborzem oraz pierwotny las bukowo-jodłowy na Św. Krzyżu na obsz. 196 10 ha. Obydwa te rezerwaty połączone są pa-

Mapa Parków Narodowych, rezerwatów i ważniejszych zabytków przyrody w województwie kieleckiem.

sem lasu 13 km długim, biegnącym wzdłuż grzbietu Gór Świętokrzyskich na obsz. 858,28 ha. Administruje Parkiem Nadleśnictwo L. P. Św. Katarzyna, poczta Bodzentyn, gdzie można zasięgać informacyj co do zwiedzania, komunikacji, zakwaterowania oraz wyżywienia. Na terenie Parku, jak

również obok położonej Góry Chełmowej (opisanej poniżej pod 2), wytknięte zostały szlaki dla zwiedzających i zarejestrowane wszelkie osobliwości, godne widzenia. Wycieczki oprowadza po Parku miejscowy personel, odpowiednio przygotowany do udzielania wyjaśnień. Przy Nadleśnictwie w Bodzentynie uruchomione jest schronisko na 7 miejsc (łóżka z kompletną pościelą w dwu pokojach, przy leśnictwie Nowa Słupia (pod Św. Krzyżem) na 2 miejsca; noclegi w cenie po 1.50 zł. od osoby.

2. **Góra Chełmowa** (pow. kielecki), rezerwat noszący nazwę „Serwis" o obsz. 183.20 ha. Pierwotny bór modrzewiowy z przejściem do lasu z dębem, bukiem i jodłą. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Św. Katarzyna, poczta Bodzentyn (por. wyżej pod 1).

3. **Dąbrowa Górnicza** (pow. będziński), na odkrywce kopalni „Paryż" **wychodnia pokładu węgla zw. Reden,** najgrubszego na świecie. Własność prywatna Towarzystwa Włosko-Francuskiego Dąbrowskich Kopalń Węgla.

4. **Złoty Potok** (pow. częstochowski), rezerwat złożony z 5-ciu części (osobnych rezerwatów) o łącznym obszarze 201.89 ha. Piękny krajobrazowo, pierwotny lub o charakterze pierwotnym las bukowy, sosnowy lub mieszany, porastający strome zbocza oraz grzbiety skalne, opadające ku dolinom i wąwozom, w rewirze zw. „Parkowe", w otoczeniu t. zw. „djabelskiego mostu", oraz w oddziale lasu zw. „Kaliszak". — Informacyj udziela administracja dóbr Karola hr. Raczyńskiego w Złotym Potoku nad Wiercicą.

5. **Połamaniec i Lisów**, rezerwat o obsz. ok. 17 ha, położony na terenach dwóch sąsiadujących z sobą Nadleśnictw L. P. w powiatach częstochowskim i lublinieckim. Obejmuje 40 okazów cisów, które stanowią tu podrost i nalot w lesie świerkowo-jodłowym z olchą, jesionem, bukiem i brzozą. — Informacyj udzielają: Nadleśnictwo Panki, poczta w miejscu i Czarny Las, poczta Sadów G. Ś.

6. **Karczówka** pod Kielcami (pow. kielecki), rezerwat o obsz. 27.87 ha, położony na wzgórzu porośniętem starym lasem sosnowym; stanowi otoczenie zabytkowego klasztoru.— Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Kielce, oraz Oddział Kielecki Pol. Tow. Krajozn. w Kielcach.

7. **Radomice** (pow. kielecki), rezerwat o obsz. ok. 3 ha, dla ochrony cisa, który rośnie tu w ilości ok. 400 sztuk

w formie przeważnie krzaczastej. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Dyminy, poczta Kielce.

8. **Skarżysko k. Majdowa** (pow. konecki), rezerwat cisowy o obszarze 4 ha; obejmuje 93 okazy cisów. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Skarżysko k. Majdowa.

9. **Jaksice** (pow. miechowski), rezerwat stepowy o obsz. 8,06 ha, z rosnącym tu omanem wąskolistnym, chabrem pannońskim, lnem żółtym etc. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Miechów, poczta w miejscu.

10. **Książ koło Tomaszowa Mazowieckiego** (pow. opoczyński); ośrodek hodowlany dla żubro-bizonów, przewiezionych tu z puszczy Białowieskiej, oraz bizonów ofiarowanych w r. 1934 przez Polonję Amerykańską Panu Prezydentowi R. P. obejmuje obsz. 25 ha na terenie Nadleśnictwa L. P. Smardzewice, do którego zwracać się należy o informacje, poczta w miejscu.

11. **Bogucice koło Buska** (pow. pińczowski), rezerwat stepowy z roślinnością pontyjską, o obsz. 14.40 ha, w uroczysku Grabowiec. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Busko, poczta Chmielnik,

12. **Chotel Czerwony** (pow. pińczowski), rezerwat stepowy o obsz. 2,20 ha, z pierwotną roślinnością stepową na podłożu gipsowem. Największe w Europie kryształy gipsu, dochodzące 3 m wysokości. Własność Ministerstwa W. R. i O. P. — Informacyj udziela p. Wojciech Mazur w Chotlu Czerwonym, poczta Wiślice.

13. **Skowronno** (pow. pińczowski), rezerwat o obsz. 2.49 ha, położony na wzgórzu kredowem z roślinnością stepową. Własność Ministerstwa W. R. i O. P. — Informacyj udziela p. Wojciech Mazur (patrz wyżej).

14. **Winiary Zagojskie** (pow. pińczowski), rezerwat o obsz. 0,5 ha. Step z roślinnością pierwotną. Własność Ministerstwa W. R. i O. P. — Informacyj udziela p. Jan Anyż w Winiarach Zagojskich, pow. Pińczów.

15. **Skotniki Nowe** (pow. pińczowski), rezerwat o obsz. 0,75 ha. Step z roślinnością pierwotną. Własność Ministerstwa W. R. i O. P. — Informacyj udziela p. Wojciech Mazur w Chotlu Czerwonym, poczta Wiślica,

16. **Złota** (pow. pińczowski), rezerwat o obsz. 3. — ha, obejmujący najdalej na pd.-wschód wysuniętą wyspę rodzimego modrzewia polskiego, odznaczającego się wspaniałym

wzrostem. — Informacyj udziela zarząd dóbr pp. Wesołowskich w Złotej.

17. **Stachów** (pow. radomski), rezerwat o obsz. 178.40 ha, położony w lesie zwanym „Kaptur", Teren dydaktyczny i wypoczynkowy, zagospodarowany parkowo, odwiedzany licznie przez ludność miasta Radomia. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Stachów.

Najważniejsze zabytki przyrody:

a) *drzewa*: Bartków — dąb „Bartek", Cisów — cisy, Luborzyca — dąb, Włoszczowa — lipa, Zagożdżon, (Pionki) Nadleśnictwo L. P. — dąb królewski;

b) *parki*: Jędrzejów — park „Opacki", Niedźwiedź — park dworski;

c) *przyroda nieożywiona*: Jedlnia — głaz narzutowy, Ojców — skały i jaskinie, Olsztyn — jaskinie, Trzebniów — jaskinie, dolina Będkowska — wodospad.

Województwo krakowskie.

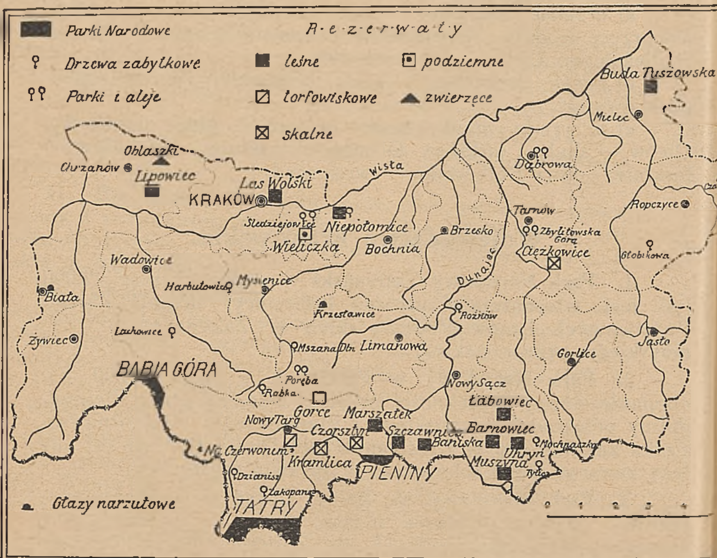
1. **Park Narodowy Tatrzański** — w dużej części (9.000 ha) jest własnością Państwa, Informacyj udziela Zarząd Państwowych Lasów Podhalańskich w Zakopanem (ul. Zamoyskiego, przy tartaku).

2. **Park Narodowy w Pieninach** o obsz. 741.90 ha, obejmuje słynny z piękności przełom Dunajca przez Pieniny, doliny potoków Sobczańskiego i Pienińskiego. Kierownictwo Parku znajduje się w Krościenku nad Dunajcem, tam też należy zwracać się o informacje w sprawie wycieczek.

3. **Park Narodowy na Babiej Górze** (w trakcie tworzenia). Część południowa o obsz. 403.83 ha pozostaje pod zarządem Nadleśnictwa L. P. w Zubrzycy Górnej, poczta Zubrzyca Górna, pow. nowotarski; część północna o obsz. 642.22 ha, stanowiąca własność Polskiej Akademji Umiejętności, a obejmująca szczytową partję Babiej Góry powyżej t. zw. górnego płaja, uznana została za rezerwat zupełny uchwałą Walnego Zgromadzenia P. A. U. z czerwca 1934 r.— Informacyj udziela gospodarz schroniska P. T. T. na Babiej Górze, p. Władysław Miaswicz.

4. **Niepołomicka puszcza** (powiat bocheński). Na terenie puszczy istnieją 4 nieduże rezerwaty, posiadające jednak dużą wartość naukową; w nadleśnictwie Niepołomice:

1) w oddziale 270-c partja lasu ze stanowiskiem długosza królewskiego na obsz. 1.50 ha. 2) w oddziale 123 partja lasu z kępą rodzimych buków o obsz. 3.36 ha; w Nadleśnictwie Grobla: 3) w oddziałach 60 i 62 pierwotny drzewostan dębowo-lipowy na obsz. 22.44 ha i 4) w oddziale 99 t. t. zw. kompleksie „Koło" pierwotny las lipowy o obsz. 2.83 ha. — Informacyj udzielają Nadleśnictwa: Grobla (pow. bocheński) i Niepołomice, poczta w miejscu.

Mapa Parków Narodowych, rezerwatów i ważniejszych zabytków przyrody w województwie krakowskiem.

5. **Lipowiec** (w maj. Mętków, gm. Babice, pow. chrzanowski), las bukowy o obsz. 11.02 ha, z jedynem w Polsce stanowiskiem storczyka *Helleborine microphylla*, chroniony jako otoczenie malowniczych ruin zamku. Własność prywatna p. Kraft Henckel-Donnersmarcka. — Informacyj udziela na miejscu dozorca ruin zamku.

6. **Płaza** (pow. chrzanowski), rezerwat w lesie zw. „Oblaszki" o obsz. 268.82 ha. stanowiącym resztkę dawnej puszczy Dulowskiej. Drzewostan sosnowy z bogatą florą porostów. Teren toków cietrzewi. — Informacyj udziela zarząd dóbr Adama hr. Starzeńskiego w Kościelcu, poczta Chrzanów.

7. Kraków, rezerwat **„Las Wolski"** o obsz. 324.60 ha. Las mieszany, głównie bukowy, położony w głębokich jarach o stromych, urwistych stokach. Tylko część tego lasu, otaczająca Panieńskie Skały, ma charakter rezerwatu zupełne-

Widok na Babią Górę.

Fot. Kulisz i Święch.

go, reszta zagospodarowana na zasadach lasu ochronnego z uwzględnieniem charakteru parku publicznego. — Informacyj udziela Zarząd parku miejskiego „Las Wolski", Kraków, Zarząd miejski, Wydz. I.

8. Poręba Wielka, **rezerwat im. Władysława Orkana w Gorcach** (pow. limanowski) o obsz. 120.— ha. Obejmuje partję pierwotnej puszczy karpackiej. — Informacyj udziela zarząd dóbr Ludwika hr. Wodzickiego, Poręba Wielka, p. Niedźwiedź.

9. **Buda Tuszowska** (pow. mielecki), rezerwat im. prof. Stanisława Sokołowskiego o obsz. ok. 6 ha. położony na

t. zw. Jaźwianej Górze. Obejmuje las mieszany z jodłą, dębem, świerkiem i klonem. Własność d-ra Jana Włodka, profesora Uniw. Jag. w Krakowie. — Informacyj udziela leśniczy w Tuszowie.

10. **Czorsztyn** (pow. nowotarski). Rezerwat o obsz. 8,63 ha, obejmuje bramę skalną po obu stronach drogi Czorsztyn-Niedzica u stóp góry Zamkowej, oraz kompleks skałek na lewym brzegu Dunajca z ruinami starego zam-

Tatry. Morskie Oko.
Fot. bracia Zwolińscy.

czyska. Utworzony w r. 1921 przez St. hr. Drohojowskiego, obecnie chroniony jest jako otoczenie ruin zamku, stanowiących zabytek. — Informacyj udziela Kierownictwo Parku Narodowego w Pieninach, Krościenko nad Dunajcem.

11. **Marszałek pod Lubaniem** przy Krościenku (pow. nowotarski), rezerwat leśny o obsz. 1,64 ha, obejmujący partję pierwotnego boru modrzewiowego. — Informacyj udziela Kierownictwo Pienińskiego Parku Narodowego w Krościenku nad Dunajcem, oraz Nadleśnictwo L. P. Stary Sącz.

12. **Kramnica**, grupa skał w gminie Nowa Biała (pow. nowotarski), położona po obu brzegach rzeki Białej, piękna pod względem krajobrazowym.

13. **„Na Czerwonem"** pod Nowym Targiem, rezerwat o obsz. 2 ha. Torfowisko z kosodrzewiną i typowemi kompleksami, charakterystycznemi dla torfowiska wysokiego.

14. Szczawnica, dwa rezerwaty skalne i leśne: 1) o obsz. 22.39 ha, zwany **„Kacze"**, pokryty częściowo lasem pierwot-

Lipowiec; ruiny zamku i rezerwat leśny.

Fot. J. Bułhak.

nym, złożonym ze świerka i jodły oraz z pierwotną roślinnością na skałach, — oraz 2) rezerwat obejmujący starodrzew świerkowy, na obszarze 26.69 ha, zwany **„Hulina"**. Własność Adama hr. Stadnickiego. — Informacyj udziela zarząd dóbr p. A. Stadnickiego, Nawojowa, poczta Nowy Sącz lub Zarząd Parku Narodowego w Pieninach w Krościenku n/D.

15. **Nawojowa** (pow. nowosądecki). Cztery prywatne rezerwaty, a m. 1) **Baniska** o obsz. 20 ha, obejmujący partję

pierwotnej puszczy karpackiej dolno-reglowej, jodłowo-bukowej, 2) Barnowiec o obsz. 2 ha, pierwotna puszcza jodłowo-bukowa z wyspami świerka, 3) Łabowiec o obsz. 10 ha, pierwotny las bukowy, 4) Uhryń o obsz. 10 ha, pierwotny las jodłowy. — Informacyj udziela zarząd dóbr p. Adama hr. Stadnickiego Nawojowa, poczta Nowy Sącz.

16. **Muszyna** (pow. nowosądecki), rezerwat o obszarze 17,50 ha, obejmujący pierwotny las lipowy z domieszką modrzewia polskiego. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Muszyna, poczta w miejscu.

Rezerwat im. Wł. Orkana w Gorcach.

Fot. S. Mucha.

17. **Ciężkowice** (pow. tarnowski), rezerwat zw. **„Skamieniałe Miasto"** o obsz. ok. 22.— ha. Ogromne skały w liczbie około 20 z piaskowca ciężkowickiego tworzą tu niby ruiny prastarego grodu, na prawym brzegu rzeki Białej. Na szczytach skał rośnie sosna. Własność gminy Ciężkowice. — Informacyj udziela Oddział Tarnowski Polsk. Towarzystwa Krajoznawczego, Tarnów, ul. Urszulańska 18 m. 8.

18. Wieliczka (pow. wielicki), rezerwat podziemny **„Grota Kryształowa"**. Komora w głębokości 80 m pod ziemią w kopalni soli, której ściany i sklepienie pokryte są kryształami soli.—Informacyj udziela Rada administracyjna salin w Wieliczce.

Najważniejsze zabytki przyrody:

a) *drzewa*: Dzianisz — dąb, Głobikowa — jesiony, Harbutowice — cisy, Lachowice — cisy, Mochnaczka — lipa, Mszana Dolna — lipa, Niepołomice — dęby, Rabka — lipy, Rożnów— dęby, Tylicz — dęby, Zakopane — jesion Walczaka;

b) *parki*: Poręba Wielka, Śledziejowice, Zbylitowska Góra;

c) *głazy narzutowe*: Biała, Czarna, Dąbrowa.

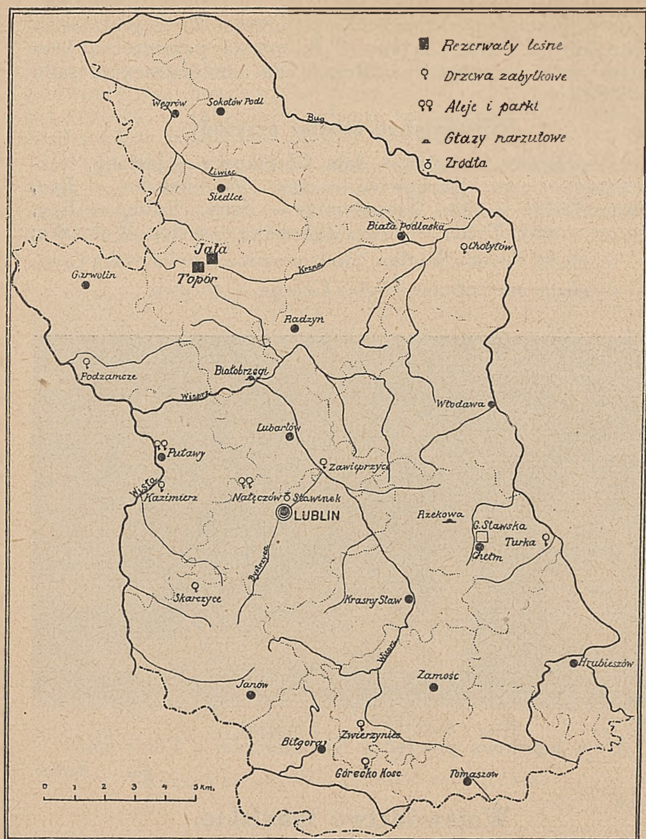
Aleja topolowa pomiędzy Kazimierzem a Puławami.

Fot. J. Bułhak.

Województwo lubelskie.

1. **„Jata"** w Jagodnem pod Łukowem. Rezerwat o obsz. 281.53 ha, obejmujący piękny las jodłowy i mieszany o charakterze pierwotnym. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Łuków, oraz Leśnictwo Jagodne, poczta Łuków.

2. **„Topór"** w Jagodnem pod Łukowem. Rezerwat o obsz. 53.45 ha, obejmujący piękny las jodłowy i mieszany

Mapa Parków Narodowych, rezerwatów i ważniejszych zabytków przyrody w województwie lubelskiem.

z jodłą, która występuje tu na granicy swego zasięgu. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Łuków, oraz Leśnictwo L. P. Jagodne, poczta Łuków.

Najważniejsze zabytki przyrody:

a) *drzewa*: Chotyłów Nadleśnictwo L. P. — „Król dębów", Górecko Kościelne — dąb, Kazimierz — dąb „Kazimierzowski", Podzamcze — lipa, Skorczyce — lipa „Rejowska", Zawieprzyce — lipa Sobieskiego, Zwierzyniec — lipy, Husynne — dęby;

b) *aleja* topolowa, t. zw. królewska w Puławach;

c) *park* w Nałęczowie;

d) *głazy narzutowe*: Białobrzegi, Rzekowa;

e) *źródła siarczane*: Sławinek.

Województwo lwowskie.

1. **Jasienica Rosielna** (pow. brzozowski), rezerwat o obsz. 160,96 ha dla ochrony cisa, który rośnie tutaj jako domieszką w drzewostanach jodłowych.—Informacyj udziela zarząd dóbr p. Stanisława Wysockiego w Jasienicy Rosielnej.

2. Barwinek koło Dukli (pow. krośnieński), rezerwat zwany **Modrzyna** o obsz. 6,12 ha, dla ochrony modrzewia polskiego. Własność prywatna firmy Rosenthal, Bahrer i S-ka w Barwinku.

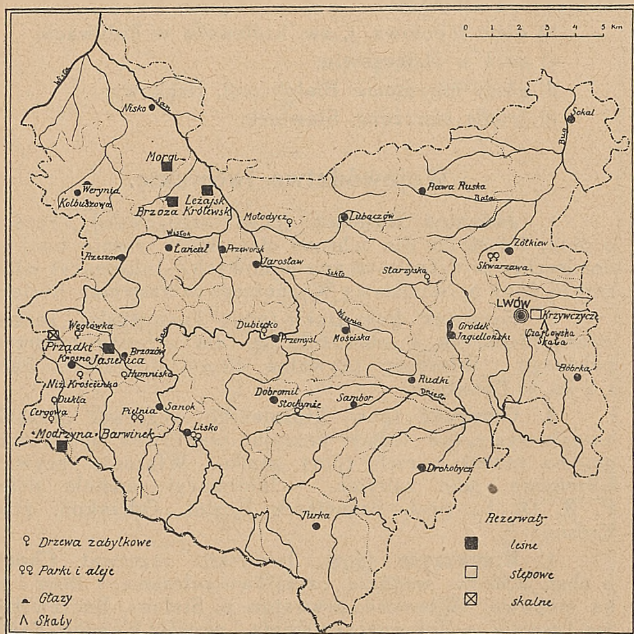
3. **Odrzykoń** (pow. krośnieński), rezerwat **„Prządki"**, charakterystyczne formy erozyjne piaskowca ciężkowickiego, na jednej z nich ruiny zamku. Własność prywatna. Chronione jako zabytek. — Informacyj udziela delegat P. R. O. T., prof. Franciszek Kozioł, Odrzykoń, poczta Krosno.

4. **Krzywczyce** (pow. lwowski), rezerwat **Chomiec** o obsz. 2,56 ha; wzgórze, częściowo zalesione, z florą i fauną stepową. Własność prywatna p. Stefana Baczewskiego we Lwowie. — Informacyj udziela Lwowski Komitet Państw. Rady Ochrony Przyrody (Lwów, ul. św. Marka 1).

5. **Leżajsk** (pow. łańcucki), rezerwat **„Las klasztorny"** o obsz. 22,78 ha, obejmuje las mieszany, będący resztką dawnej puszczy Sandomierskiej z bardzo bogatą i charakterystyczną florą. Własność Konwentu Ojców Bernardynów.

6. **Brzóza Królewska** (pow. łańcucki), rezerwat o obsz. 114,13 ha, obejmuje resztkę dawnej puszczy Sandomierskiej, jodłowo-bukowej z domieszką innych rodzajów drzew. Własność prywatna Alfreda hr. Potockiego.

7. **Morgi pod Kamieniem** (pow. niżański), rezerwat o obsz. 40.93 ha, stanowi resztkę dawnej puszczy Sandomierskiej z pięknym starodrzewiem jodłowym. Własność bar. Antoniego Götza Okocimskiego. — Informacyj udziela Zarząd Lasów bar. Götza Okocimskiego w Okocimiu.

Mapa Parków Narodowych, rezerwatów i ważniejszych zabytków przyrody w województwie lwowskiem.

Najważniejsze zabytki przyrody:

a) *drzewa*: Cergowa — dąb, Dubiecko — dęby, Dukla — lipy, Humniska — dąb, Mołodycz — dąb, Starzyska — lipy, Krościenko Niżne — dąb, Węglówka — dąb, Słochynie — lipa;

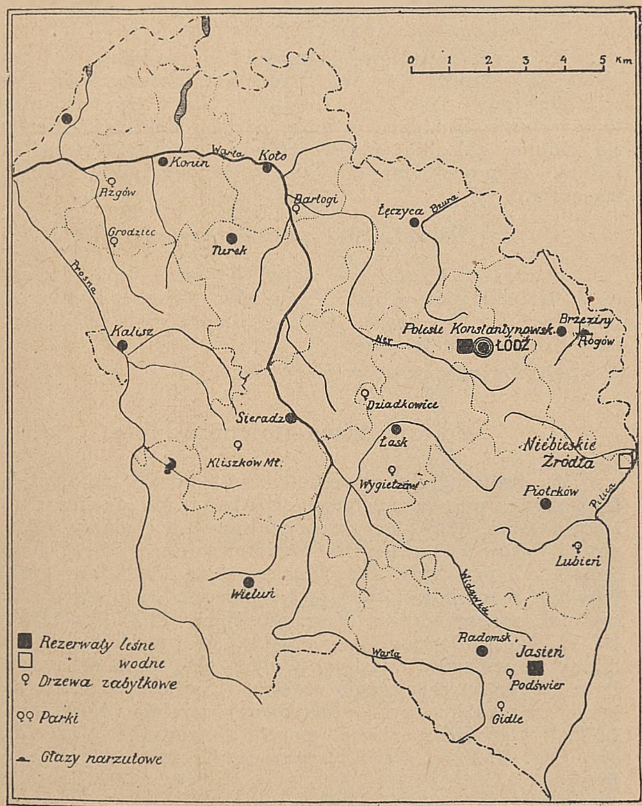
b) *aleja* modrzewiowa w Skwarzawie;

c) *parki*: Pielnia, Posada Leska;

d) *skały*: Czartowska Skała.

Województwo łódzkie.

1. Łódź. **Miejski park ludowy na Polesiu Konstantynowskiem** o obsz. 9 ha, obejmuje las mieszany o charakterze pierwotnym (dęby 400-letnie, jodły i świerki ok.

Mapa Parków Narodowych, rezerwatów i ważniejszych zabytków przyrody w województwie łódzkiem.

200-letnie). — Informacyj udziela Towarzystwo Przyrodnicze im. St. Staszica, Łódź, park Sienkiewicza.

2. **Jasień** (gm. Kobiele Wielkie, pow. radomszczański), rezerwat o obsz. 15.99 ha dla ochrony cisa, który występuje tutaj jako nalot okazów typu krzewiastego w podszyciu lasu mieszanego. Własność prywatna spadkobierców Berka Fischmana. — Informacyj udziela Towarzystwo Przyrodnicze im. St. Staszica, Łódź, Park Sienkiewicza.

3. Z rezerwatów projektowanych zasługują na uwagę **„Niebieskie źródła"** we wsi Utrata pod Tomaszowem Mazowieckim (pow. łaski). Są to silnie bijące źródła o niskiej temperaturze, kamienistem dnie, barwie błękitnej, mieniącej się zielono, zależnie od oświetlenia, ze źródliskową fauną i florą. Stanowią one miejsce wycieczek pobliskiego Tomaszowa.

Najważniejsze zabytki przyrody:

a) *drzewa*: Grodziec — dęby, Rzgów — lipy, Barłogi — dęby, Dziadkowice — lipa, Wygiełzów — wiązy, Lubień Nadleśnictwo L. P. — sosna, Gidle — lipa i dąb, Podświer — dąb, Kliszków Mały — dęby;

b) *głaz narzutowy* w Rogowie.

Województwo nowogródzkie.

1. **Świteź** (pow. nowogródzki), jezioro i las otaczający je, rezerwat poświęcony pamięci Adama Mickiewicza. Częściowo (obsz. 467.72 ha) znajduje się w posiadaniu Administracji Lasów Państwowych, częściowo (obsz. 360.40 ha) jest własnością prywatną Jana Puszkarskiego i Heleny z Puszkarskich Pieniakowej. Ta część rezerwatu uzyskała w r. 1934 wskutek rozporządzenia Prez. R. P. z 29.X. (Dz. U. R. P. Nr. 95, poz. 861) podstawę prawną do przejścia drogą wymiany na własność Państwa, wobec czego istnieje nadzieja, iż w niedługim czasie cały rezerwat Świteski zostanie należycie zorganizowany. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Świteź w Batorówce, poczta Nowogródek, oraz delegat P. R. O. P., p. Karol Karpowicz, Czombrów, poczta Walówka.

2. **Kromań** (pow. wołożyński), rezerwat o obsz. 56.67 ha, obejmujący las nad jeziorem znanem z piękności, położonem

Świteź Mickiewiczowska nocą.

Fot J. Bułhak.

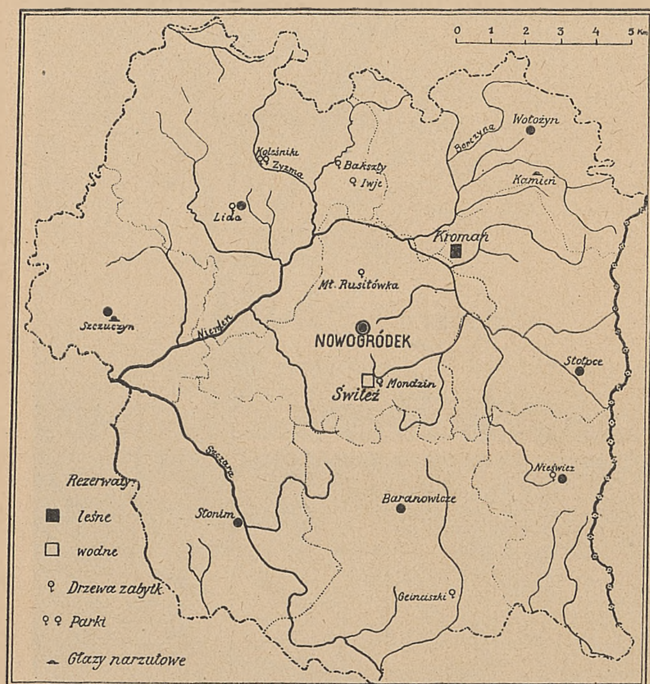
w puszczy Nalibockiej. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Naliboki, poczta w miejscu.

Najważniejsze zabytki przyrody:

a) *drzewa*: Lida — sosny, Mała Rusiłówka — dęby, Bakszty Nadleśnictwo L. P. — dąb, Nieśwież — lipy, Iwie — lipy, Geinciszki — dąb, Mondzin — sosna;

b) *park* klasztorny w Koleśnikach;

c) *głazy narzutowe*: Kamień, Szczuczyn.

Mapa Parków Narodowych, rezerwatów i ważniejszych zabytków przyrody w województwie nowogródzkiem.

Województwo poleskie.

1. **Barany** (pow. kosowski), rezerwat o obsz. 110,50 ha dla ochrony bobrów, położony nad rzeką Żegulanką. Rezerwat ten został w r. 1934 rozszerzony o obszar 775 ha, który stanowi matecznik łosiowy. Stan łosi wynosił w r. 1934 22 sztuki. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Iwacewickich, Barany, poczta Iwacewicze.

2. **Łykoszyn** (pow. kosowski), rezerwat o obsz. 2.417.30 ha dla ochrony łosi, które przybywają tu w ilości około 87 sztuk. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Wiadotupickie w Iwacewiczach, poczta Wiadotupice.

3. **Piaski** (pow. kosowski), rezerwat o obsz. 123,4 ha, obejmujący las i zarośla z żeremiami bobrów nad rzeką Żegulanką. Jest własnością prywatną p. Władysława Pusłowskiego, a stanowi uzupełnienie dwóch rezerwatów w lasach państwowych Barany i Bronna Góra, opisanych pod 1) i pod 5). — Informacyj udziela Zarząd dóbr p. Władysława Pusłowskiego, Piaski, poczta w miejscu, woj. poleskie.

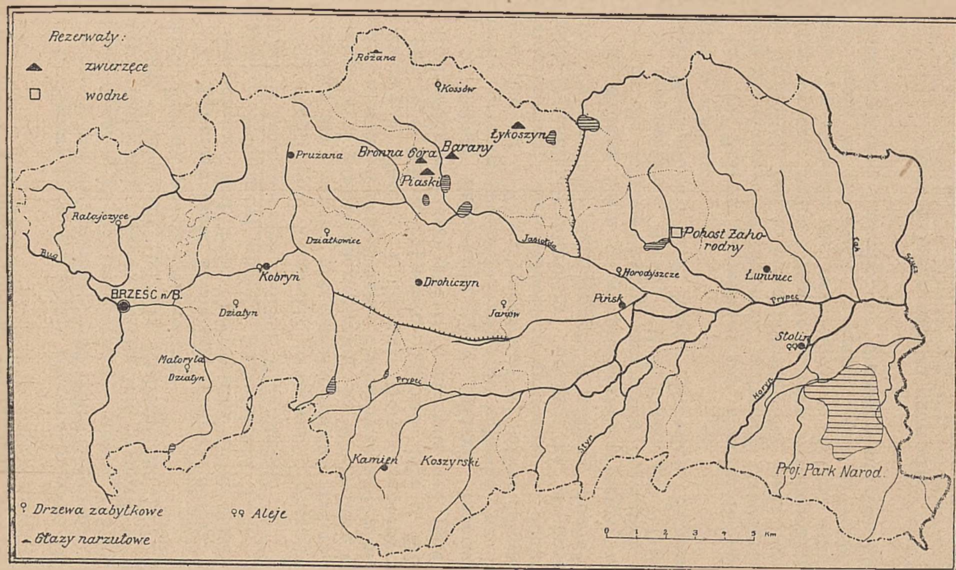
4. **Pohost Zahorodzki** (pow. piński), rezerwat dla ochrony orzecha wodnego, zwanego kotewką, na jeziorze Pohost. Jedyne w Polsce stanowisko tej rośliny (*Trapanataus varmuzzanensis*). Jest własnością prywatną p. Janiny Skorzeskiej-Ogińskiej. — Informacyj udziela ks. proboszcz M. Limbo, Pohost Zahorodzki, poczta w miejscu, powiat piński.

5. **Bronna Góra** (pow. prużański), rezerwat o obsz. 150.— ha dla ochrony bobra nad rzeką Żegulanką. Łączy się z rezerwatami: Barany (1) i Piaski (3). — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Kartuz - Bereskie, Bronna Góra, poczta w miejscu.

6. Na **Polesiu** projektuje się utworzenie wielkiego parku narodowego w dobrach ordynacji Dawidgródeckiej (pow. stoliński). Jest to teren położony nad rzeką Lwą, obejmujący wydmy, bagna i pierwotne lasy o wspaniałem podszyciu. Tu znajduje się największa w Polsce ostoja łosi. Bobry mają tu też swoje żeremia; częste są rysie i żbiki z ptaków głuszec i niezliczone gromady ptactwa błotnego.

Najważniejsze zabytki przyrody:

a) *drzewa*: Minkowicze — dąb, Nowoszyce — świerk, Derewna — dąb, Kobryń — dąb, Jamopol — dęby, Małoryta

Mapa Parków Narodowych, rezerwatów i ważniejszych zabytków przyrody w województwie poleskiem.

Nadleśnictwo L. P. — dąb, Horodyszcze — lipy, Kossów — sosna;

b) *aleja* dębowa Stolin — Wysock;

c) *głazy narzutowe*: Różana.

Puszcza olchowa nad Lwą w ordynacji Dawidgródeckiej.
Fot. J. Szaferowa.

Województwo pomorskie.

1. **Kępa Radłowska** (Redłowska) w pow. morskim, rezerwat o obsz. 127.49 ha, zasługujący na nazwę parku narodowego, obejmuje piękny las nadmorski, z występującym tu jarząbem szwedzkim. Rezerwat ten, pozostający pod specjalną opieką Nadleśnictwa L. P. w Chylonji (poczta w miejscu), został w r. 1934 zorganizowany i urządzony w sposób umożliwiający wygodne jego zwiedzanie, a zarazem zapewniający ochronę zabytkowej roślinności. Posiada wygodne ścieżki i schodki, tablice ostrzegawcze i t. p.

2. **Klonowo** (pow. brodnicki). Rezerwatem jest wąwóz Branicy między Lidzbarkiem a Gutowem (obsz. 50.50 ha);

obejmuje zalesioną wyspę dyluwjalną w dolinie Branicy przy Gutowie, oraz malownicze brzegi jeziora Lidzbark. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Lidzbark, poczta w miejscu.

3. **Zbiczno** (pow. brodnicki), rezerwat „Górale" o obsz. 3,79 ha dla ochrony czapli, która gnieździ się tu w drzewostanie sosnowym. — Informacyj udziela Nadleśnictwo Zbiczno, poczta w miejscu.

4. **Dąbrowa Chełmińska** (pow. chełmiński), rezerwat w **Linjach** o obsz. 5,56 ha, obejmujący torfowisko z brzozą karłowatą, która posiada tutaj jedyne stanowisko w zachodniej Polsce. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Leśno, poczta Kowalewo.

5. **Jamy** (pow. chełmiński), rezerwat zw. **„Ostrów Panieński"** o obsz. 168,45 ha, obejmujący las mieszany o charakterze naturalnym z panującym wiązem i kresowemi stanowiskami paklonu. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Jamy, poczta Mokre.

6. **Reptowo** (pow. chełmiński), rezerwat prywatny hr. Alvenslebena z Ostromecka o obsz. 2 ha, obejmujący gniazda czapli wśród młodych zagajników sosnowych.

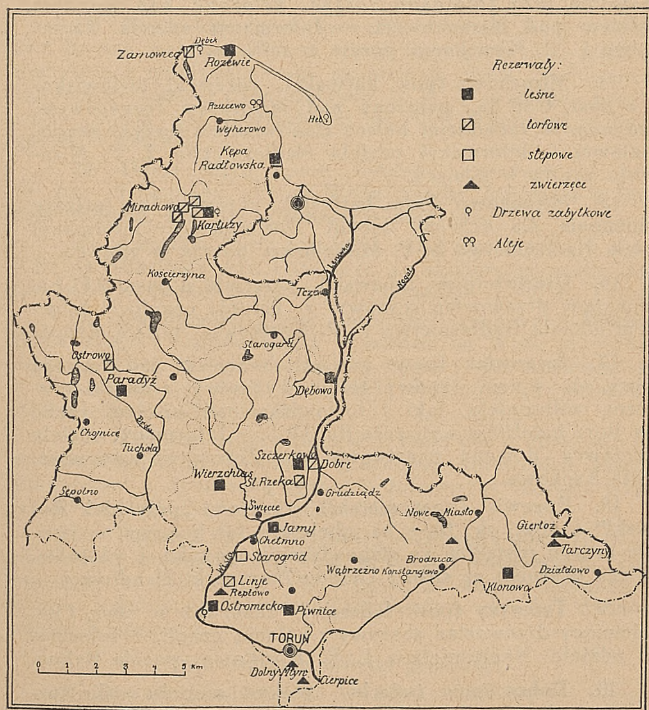
7. **Starogród** (pow. chełmiński), trzy rezerwaty stepowe o obsz. ok. 10 ha, obejmujące: a) północny stok parowu Kałduskiego i zbocza doliny Wisły aż po górę św. Wawrzyńca, b) południowy brzeg wielkiego parowu Starogrodzkiego, oraz c) zbocza Wisły między Kiełpem a Starogrodem. Krajobraz należący do najpiękniejszych na Pomorzu, ze skupieniami roślin stepowych.

8. **Ostrowo** (pow. chojnicki), rezerwat torfowiskowy o obsz. 2 ha nad jeziorem **Mętno** z brzozą niską w zespołach charakterystycznych dla torfowisk przejściowych. — Informacyj udziela Nadleśnictwo Giełdoń, poczta Męcikał.

9. **Dębowo** (pow. gniewski), rezerwat zbocza Wisły pod Opaleniem o obsz. 103 ha. Interesujący las z wielką ilością roślin pontyjskich w podszyciu, położony nader malowniczo na zboczach Wisły, pociętych parowami między Kozielcem a Widlicami. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Dębowo, poczta Smętowo.

10. **Kartuzy** (pow. kartuski), rezerwat **„góra Zamkowa"** o obsz. 9,19 ha, obejmujący pierwotny las bukowy, charakterystyczny dla pojezierza kaszubskiego. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Kartuzy, poczta w miejscu.

11. **Kartuzy** (pow. kartuski), rezerwat **„Smolne Błoto"** o obsz. 34.15 ha, obejmujący torfowisko wrzosowe z roślinnością typową dla torfowisk typu zachodnio-bałtyckiego.— Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Kartuzy, poczta w miejscu.

Mapa Parków Narodowych, rezerwatów i ważniejszych zabytków przyrody w województwie pomorskiem.

12. **Mirachowo** (pow. kartuski), rezerwat **„Staniszewskie Błoto"** o obsz. 48.52 ha, obejmujący charakterystyczne dla Kaszubszczyzny torfowisko wrzosowe z jedynem w Pol-

sce stanowiskiem atlantyckiego wrzosu oraz bażyny. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Mirachowo, poczta w miejscu.

13. **Mirachowo** (pow. kartuski), rezerwat torfowiskowy o obsz. 42.50 ha z bujnie rozwijającemi się zespołami torfowców, oraz gniazdami żórawi, położony **nad jeziorem Wielkiem** pod Mirachowem. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Mirachowo, poczta w miejscu.

14. **Mirachowo** (pow. kartuski), rezerwat torfowiskowy o obsz. 0.30 ha, położony nad jeziorkiem Turzycowem, z jedynem w zachodniej Polsce stanowiskiem turzycy skąpokwiatowej. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Mirachowo, poczta w miejscu.

15. **Mirachowo** (pow. kartuski), rezerwat **na jeziorze Kamiennem** dla ochrony lobelji Dortmanna. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Mirachowo, poczta w miejscu.

16. **Giertoż** (pow. lubawski), rezerwat o obsz. 0.81 ha, obejmujący drzewostan sosnowy z kolonją czapli. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Kostkowo, poczta Rybno.

17. **Żarnowiec** (pow. morski), rezerwat **nad Piaśnicą** o obsz. ok. 4 km², typowy teren wydmowy z charakterystyczną roślinnością, łąki i torfowiska nad ujściem rzeki, oraz flora halofitów wybrzeża Bałtyku. — Informacyj udziela dzierżawca domeny państwowej, p. Zipser w Żarnowcu, poczta Krokowo.

18. **Rozewie** (pow. morski), rezerwat **„przylądek Rozewski“** o obsz. ok. 10.— ha obejmuje las bukowy na stromym brzegu morskim ze stanowiskami obówika i rokitnika. Podlega ochronie ze strony Urzędu Marynarki Handlowej.

19. **Tarczyny** (pow. lubarski), rezerwat o obsz. 1 ha, obejmujący drzewostan sosnowy z kolonją czapli. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Kostkowo, poczta Rybno.

20. **Dobre** (pow. świecki), piękne zespoły roślin torfowiskowych na obsz. 21.24 ha nad jeziorem Łąkorz. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Warlubie, poczta w miejscu.

21. **Stara Rzeka** (pow. świecki), rezerwat torfowiskowy o obsz. 13.03 ha, położony nad jeziorkami Dury w liczbie pięciu. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Osie, poczta w miejscu.

22. **Szczerkowo** (pow. świecki), rezerwat o obsz. 70,10 ha; oaza pierwotnego lasu liściastego wśród rozległych borów sosnowych z najobfitszem skupieniem brekiń w Polsce. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Osie, poczta w miejscu.

23. **Wierzchlas** (pow. świecki), rezerwat leśny o obsz. 18.5 ha nad jeziorem Mukrz, obejmujący pierwotną puszczę pomorską z najpiękniejszem skupieniem cisów w Polsce.— Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Wierzchlas, poczta Iwiec, stacja kol. Wierzchucin na linji Warszawa — Bydgoszcz — Gdynia.

24. **Dolny Młyn** (pow. toruński) rezerwat o obsz. 15 ha, obejmujący zbocza Wisły **między Jajtowym a Dolnym Młynem**, z obfitą roślinnością pontyjską.

25. **Cierpice** (pow. toruński), rezerwat stepowy o obsz. 3 ha na **Strzelnicy** pod Toruniem, ze skupieniem roślin stepowych. Rezerwat pozostaje w zarządzie D. O. K. Toruń.

26. **Ostromecko** (pow. toruński) rezerwat **„Wielka Kępa"** między Ostromeckiem a mostem na Wiśle przy Fordonie o obsz. 5 ha, obejmujący kępowy las nadwiślański z olbrzymiemi topolami i dębami. Własność prywatna hr. Alvenslebena z Ostromecka.

27. **Piwnice** (pow. toruński), rezerwat o obsz. 16,5 ha **w lesie Piwnickim,** obejmuje pierwotny drzewostan sosnowo-dębowy z domieszką grabu. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Popioły poczta Otłoczyn.

28. **Paradyż** (pow. tucholski), rezerwat o obsz. 10.14 ha obejmujący **uroczysko nad Wdą w Borach Tucholskich**. Las mieszany o charakterze pierwotnym ze stanowiskiem brekini. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Błędno, poczta Kasparus.

Najważniejsze zabytki przyrody:

a) *drzewa*: Ostromecko — dęby, Kartuzy — jesion, Dąbek — dąb, Hel — sekwoja, Konstancjewo — brekinie;

b) *aleje*: Rzucewo.

Województwo poznańskie.

1, **Wielkopolski Park Natury w Ludwikowie** pod Poznaniem, zwany także Góreckim Parkiem Narodowym od nazwiska dawnych właścicieli Górków, oraz jeziora Górec-

kiego, nad którem leży. Obszar jego wynosi 403.63 ha, a położony jest na terenie nadleśnictwa Mosina. Jest to piękny krajobrazowo, pagórkowaty i lesisty teren moreny czołowej, otaczający jeziora: Kociołek, Skrzynkę i Góreckie. Z Parkiem tym sąsiadują lasy Trzebaw-Górka o obsz. 295.25 ha, będące własnością Fundacji Zakłady Kórnickie. Stanowią one jedną całość z Wielkopolskim Parkiem Natury, a obejmują teren będący najpiękniejszym zakątkiem Wielkopolski, na którym dochowało się dużo osobliwości przyrody, — oraz wyspę na jeziorze Góreckiem. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Mosina, poczta w miejscu.

2. **Strzelce** (pow. chodzieski) rezerwat o obsz. ok. 1 ha, będący własnością Ministerstwa W. R. i O. P. Dość obfite skupienie brzozy niskiej na łące nad Notecią. — Informacyj udziela Okręgowy Komitet Ochrony Przyrody na Wielkopolskę i Pomorze, Poznań, ul. Słowackiego 4/6.

3. **Bralin** (pow. kępiński) rezerwat o obsz. 6.08 ha, obejmujący naturalny drzewostan, złożony z jodły, świerka, buka, grabu i sosny, utworzony dla ochrony jodły na kresowem stanowisku. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Bralin, poczta w miejscu.

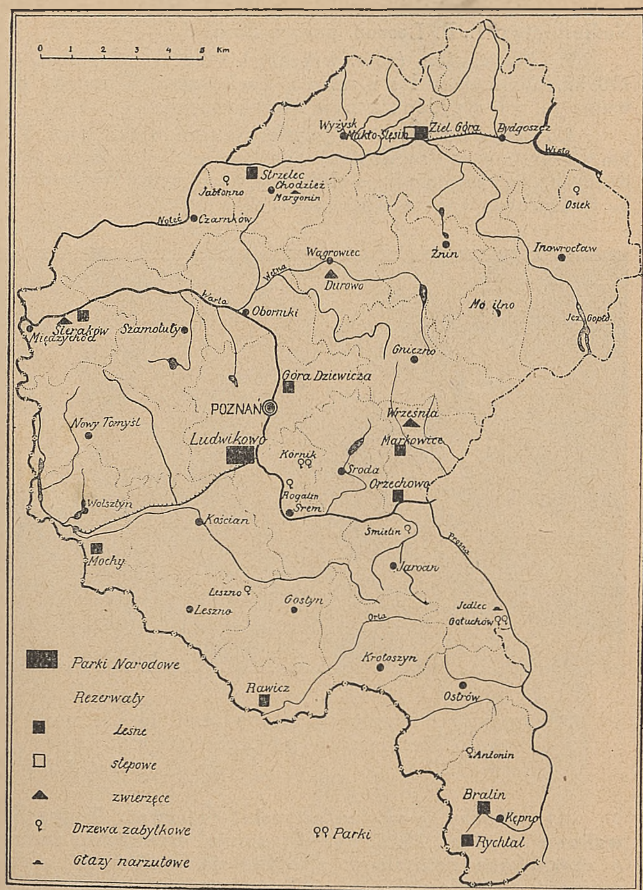
4. **Rychtal** (pow. kępiński) rezerwat o obsz. 2.88 ha, zwany **„Studnica"** obejmujący naturalny drzewostan sosnowo-świerkowo-dębowy u źródeł rzeki Studnicy. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Rychtal, poczta w miejscu.

5. **Sieraków** (pow. międzychodzki) rezerwat **„Czaple Wyspy"** o obsz. 8.10 ha, utworzony dla ochrony czapli, kormorana, sokoła wędrownego, gągoła i innych ptaków. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Sieraków, poczta w miejscu.

6. **Sieraków** (pow. międzychodzki), rezerwat o obsz. 20.21 ha, obejmujący prastary i pierwotny las bukowy nad jeziorem Lutomskiem i otaczający je malowniczo. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Sieraków, poczta w miejscu.

7. **Góra Dziewicza** między Czerwonakiem a Owińskami (pow. poznański), rezerwat o obsz. 100 ha. Las mieszany z bogactwem rzadkich roślin, jedno z najwyższych morenowych wzniesień okolicy Poznania (144 m); dawniej licznie odwiedzane miejsce wycieczkowe, obecnie zamknięty przez władze wojskowe.

8. **Rawicz** (pow. śmigielski) rezerwat o obsz. 6.16 ha, położony pod miastem, obejmujący pierwotny las mieszany,

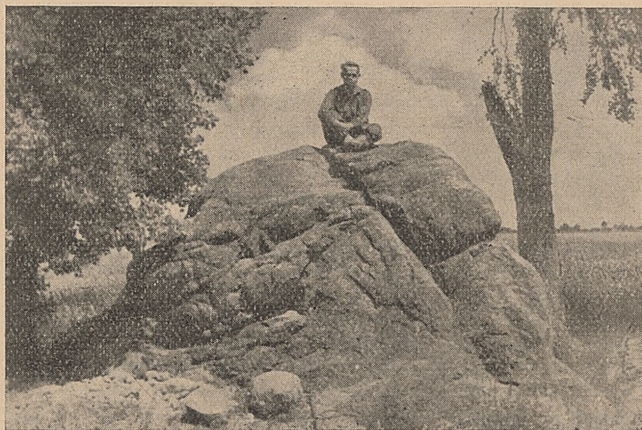

Mapa Parków Narodowych, rezerwatów i ważniejszych zabytków przyrody w województwie poznańskiem.

złożony ok. 500-letnich dębów i sosen ok. 140-letnich, buków i grabów, o obfitem podszyciu. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Leszno, poczta Śmigiel.

9. **Markowice** (pow. wrzesiński) rezerwat o obsz. ok. 100 ha, obejmujący las z wiśnią karłowatą. Własność prywatna p. von Heydenbrach w Markowicach.

10. **Durowo** (pow. wągrowiecki) rezerwat o obsz. 37,80 ha, utworzony w drzewostanie dębowym dla ochrony gnieżdżących się tu czapli. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Durowo, poczta Wągrowiec.

Olbrzymi głaz narzutowy zwany „zaklętą karczmą" koło Margonina w pow. chodzieskim.

Fot. J. Urbański.

11. **Mochy** (pow. wolsztyński) rezerwat **„Wyspa Konwaljowa"** o obsz. 20,18 ha. Obejmuje drzewostan sosnowy o charakterze naturalnym z obfitością roślinności zielnej, otoczony szeregiem jezior. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Mochy, poczta w miejscu.

12. **Orzechowo** (pow. wrzesiński) rezerwat o obsz. 0,75 ha, obejmujący las mieszany, liściasty na zalewowym terenie

Zabytkowe dęby w Rogalinie. *Fot. J. Bułhak.*

nad Wartą. Przykład bogatego w gatunki lasu liściastego na aluwjach w dolinie Warty. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Czeszewo, poczta Orzechowo.

13. **Zielona Góra** (pow. wyrzyski) rezerwat o obsz. ok. 20 ha. obejmujący las dębowy, mieszany z brzękami. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Nakło, poczta w miejscu.

14. **Nakło-Ślesin** (pow. wyrzyski) rezerwat o obsz. ok. 5 ha. Stoki kilku wzgórz przy torze kolejowym, podlegające zarządowi kolei państwowych. Stanowisko ostnicy Jana i miłka wiosennego. — Informacyj udziela Okręgowy Komitet Ochrony Przyrody na Wielkopolskę i Pomorze, Poznań, ul. Słowackiego 4/6.

15. **Września** (pow. żniński) rezerwat o obsz. 13.41 w nadleśnictwie **Gołąbki**, utworzony dla ochrony gnieżdżącej się tu czapli. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Gołąbki, poczta Gościeszyn.

a) *drzewa*: Jabłonowo-Nowie — dąb, Osiek Nadleśnictwo L. P. — lipy, Śmielin — dąb Mickiewicza, Leszno Nadleśnictwo L. P. — dęby, Antonin — dęby, Rogalin — dęby;
b) *parki*: Gołuchów, Kórnik;
c) *głazy narzutowe*: Margonin — „Zaklęta karczma", Jedlec.

Województwo stanisławowskie.

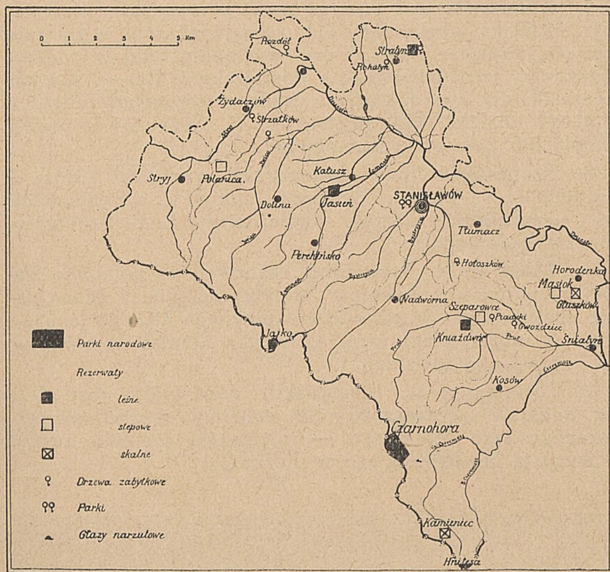
1. **Park Narodowy na Czarnohorze** (pow. nadwórniański) obejmuje obszar 1520.21 ha. pierwotny las regla górnego, sięgający aż do strefy kosówki i olszy zielonej, połoniny w stanie naturalnym i kulturze pasterskiej, oraz źródliska Prutu. W projekcie jest dokupienie połoniny Zaroślak ze szczytem Howerlą. — Administruje Parkiem Nadleśnictwo L. P. Worochta, poczta w miejscu. Tam też należy zwracać się o informacje.

2. **Porehińsko** (pow. doliński) rezerwat na górze **Jajko** w Gorganach o obsz. 250 ha. utworzony przez Administrację dóbr stołowych Metropolji grecko-katolickiej. Obejmuje piękny las limbowy. — Informacyj udziela pełnomocnik Administracji dóbr stołowych gr.-kat. Metropolji we Lwowie, p. Juljan Lewicki, Osmołoda, poczta Perehińsko.

3. **Polanica** (pow. doliński). rezerwat w **Bubniszczu** o obsz. 106.92 ha. Las mieszany z bukiem oraz malownicze skały z sztucznie przez człowieka wykutemi jaskiniami. —

Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Polanica, poczta Bolechów, oraz Oddział Stanisławowski Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Stanisławowie, ul. Sapieżyńska 30.

4. **Głuszków** (pow. horodeński). Płat gipsów złożony ze skał ok. 20 m wysokich, w formie potężnych baszt o stromych, prawie prostopadłych ścianach. Wrażenie, wywierane przez pas tych turni o wyżłobionych, głęboko wciętych

Mapa Parków Narodowych, rezerwatów i ważniejszych zabytków przyrody w województwie stanisławowskiem.

„kominach" podnosi śnieżna białość gipsu. Własność gminy Głuszków.

5. **Ostrowiec** (pow. horodeński), rezerwat **„Masiok"** o obsz. 2,30 ha obejmujący pierwotny step z rzadkiemi gatunkami roślin. Zakupiony przez Ligę Ochrony Przyrody ze składek młodzieży szkolnej, dochodów z wystaw ochrony przyrody i odczytów, organizowanych przez Ligę. — Infor-

macyj udziela Sekretarjat Zarządu Głównego Ligi Ochrony Przyrody, Warszawa, Nowy-Świat 2.

6. **Jasień** (pow. kałuski, st. kol. Broszniów), rezerwat obejmujący największe w Polsce skupienie limb u źródeł Łomnicy (grzbiet Gorgan ok. 7 km długi, na obsz. ok. 500 ha). — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Jasień, poczta Perehińsko.

7. **Kniaźdwór** nad Prutem (pow. kołomyjski), rezerwat o obsz. 52.09 ha, obejmujący jedno z największych w Europie środkowej skupienie cisów, które występują tutaj w podszyciu pięknego lasu bukowego z domieszką jodły. — Wyznaczone szlaki dla zwiedzających, zarejestrowane osobliwości. Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Szeparowce poczta Kołomyja lub Leśnictwo Kniaźdwór.

8. **Szeparowce** (pow. kołomyjski), rezerwat o obsz. 3 ha, obejmujący piękną dąbrowę pokucką z gniazdami czapli. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Szeparowce, poczta Kołomyja.

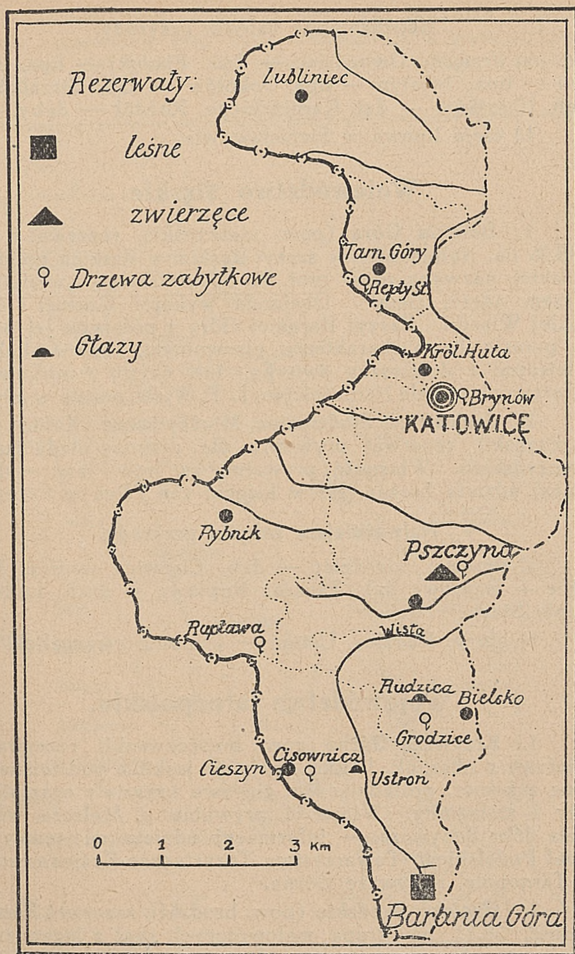
9. **Żabie** (pow. kosowski), rezerwat na połoninie **Kamineć,** obejmujący malownicze skałki wapienne z cenną naukowo roślinnością, w sąsiedztwie pięknego starego lasu. — Informacyj udziela administracja dóbr. hr. Stanisława Skarbka, Lwów, Plac Gołuchowskich 1.

10. **Stratyn** (pow. rohatyński), rezerwat o obsz. 3.28 ha w oddziale **„Piaseczne"** dla ochrony resztki starego, pierwotnego lasu bukowego. — Informacyj udziela zarząd dóbr Augusta hr. Krasickiego w Lesku.

Widok na pasmo Czarnohory na prawo Howerla, poniżej obszar Parku Narodowego.

Fot. Seńkowski.

Mapa Parków Narodowych, rezerwatów i ważniejszych zabytków przyrody w województwie śląskiem.

Najważniejsze zabytki przyrody:

a) *drzewa*: Gwoździec — dąb, Piadyki — lipa, Rohatyn — lipa, Stratyn — lipa, Sokołów — dąb, Strzałków — dąb, Hołosków — dąb Karpińskiego, Rozdół — dęby.

b) *aleja* lipowa w Stanisławowie.

Województwo śląskie.

1. **Barania Góra** (pow. cieszyński), rezerwat o obsz. 388,26 ha. Najpiękniejszy szczyt Beskidów śląskich po stronie polskiej, nazwany przez prof. K. Sosnowskiego „wielkim ołtarzem naszej ziemi". Obejmuje wykapy Czarnej i źródła Białej Wisełki. Szczyt Baraniej Góry i północne jej podnóża porasta las o charakterze pierwotnym, jodłowo-bukowy, miejscami z domieszką świerka, lub czysto świerkowy. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Wisła, poczta w miejscu.

2. **Jankowice, Studzieniec, Międzyrzecze i Kobiór** (pow. pszczyński), rezerwat prywatny dla ochrony stada żubrów pszczyńskich. Własność prywatna ks. von Pless. — Informacyj udziela Zarząd lasów księcia von Pless w Pszczynie.

Najważniejsze zabytki przyrody.

a) *drzewa*: Grodziec — dąb, Cisowica — cisy, Katowice — Brynów: dąb Tauera, Ruptawa — grab Ludwika, Repty Stare — dąb;

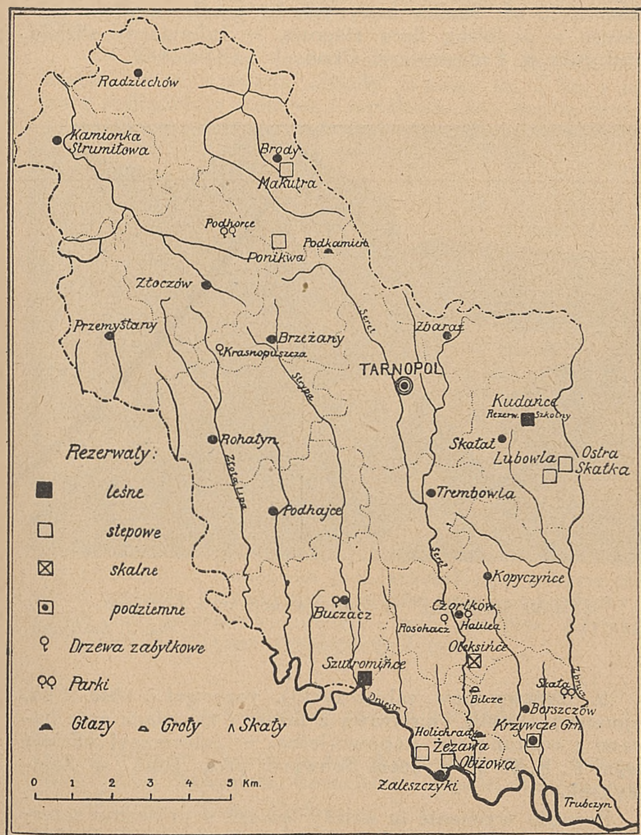
b) *gła-y*: Rudzica, Ustroń — „kamień ewangelicki".

Województwo tarnopolskie.

1. **Krzywcze Górne** (pow. borszczowski) rezerwat jaskiniowy, o obsz. ok. $1/4$ km^2, obejmuje jaskinie podziemne, złożone z komór, posiadających gipsowe kryształy oraz stalaktyty i stalagmity. Własność prywatna p. Melzera, właściciela dóbr Krzywcze. — Informacyj udziela miejscowy Oddział Podolskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Tarnopolu, Krzywcze Górne.

2. **Hucisko Brodzkie** (pow. brodzki), rezerwat **Ponikwa** o obsz. 28,21 ha; grupa malowniczych skał z legendarnym „Trójnogiem", stanowiącym dawne bożyszcze pogańskie, w lesie bukowym. — Informacyj udziela Zarząd dóbr p. Adolfa Bocheńskiego w Ponikwie.

3. **Brody** (pow. brodzki), rezerwat **Makutra** o obsz. 4.02 ha, pierwotny step typu wołyńskiego z wawrzynkiem wołyńskim. Zakupiony ze składek przez Ligę Ochrony

Mapa Parków Narodowych, rezerwatów i ważniejszych zabytków przyrody w województwie tarnopolskiem.

Przyrody. — Informacyj udziela Sekretarjat Zarządu Głównego Ligi Ochrony Przyrody, Warszawa, Nowy Świat 5.

4. **Lubomla i Ostra Skałka koło Okna** (pow. skałacki) 2 stepowe rezerwaty prywatne p. Fedorowicza z Okna, o obsz. 10,25 ha. Skałka mszywiołowo koralowa wieku sarmackiego z podolską florą stepową. — Informacyj udziela zarząd dóbr p. Fedorowicza, Okno.

„Sfinks podolski" w Holihradach nad Seretem.

Fot. J. Szaferowa.

5. **Żeżawa** (pow. zaleszczycki), rezerwat o obsz. 1 ha, obejmujący ściankę dniestrową z lasem i zaroślami oraz halawami z roślinnością stepowo-leśną. — Informacyj udziela delegat P. R. O. P. p. Józef Schwartz, prof. gimn. w Zaleszczykach.

Ponadto wymienić tu należy jeszcze 4 prywatne rezerwaty, które, chociaż formalnie nie zostały zatwierdzone, jednak istnieją na podstawie zgody właścicieli dotyczących terenów, którzy chronią je przed zniszczeniem:

6. **Oleksińce** (pow. borszczowski) rezerwat prywatny (obsz. ok. pół morga), stanowiący własność p. Antoniego Gromnickiego. Obejmuje skały gipsowe ze stanowiskiem rzadkiej rośliny *Centaurea Marschaliana.* Wiadomości udziela właściciel. p. A. Gromnicki w Oleksińcach, poczta Bilcze Złote.

7. **Kołodróbka** (pow. zaleszczycki); rezerwatem jest ścianka Dniestru zwana „Hłody" o obsz. ok. 7 ha, z zabytkową roślinnością stepową i zaroślową, oraz bogatą fauną podolską (m. in. stałe gniazdo puhacza). Własność p. Edwarda Sidorowicza w Kołodróbce, poczta Uście Biskupie.

8. **Zaleszczyki** (pow. zaleszczycki), wąwóz zw. „Obiżowa" z roślinnością stepową, zachowaną w zupełnie pierwotnym stanie, z występującym gromadnie migdałem niskim. Własność p. Stelli Turnau, której zarząd dóbr w Zaleszczykach udziela wiadomości i pozwoleń na zwiedzanie.

9. **Szutromińce** (powiat zaleszczycki). Rezerwat obejmuje brzeg Dniestru oraz wyspę na Dniestrze, o nadzwyczaj malowniczem położeniu. Teren ten porasta pierwotna dąbrowa podolska, złożona niemal wyłącznie z dębu bezszypułkowego, posiada charakterystyczną florę i faunę, która gdzieindziej na Podolu w takiem bogactwie nie występuje. Własność Fundacji im. J. K. Hohendorfa. Informacyj udziela Zarząd dóbr Fundacji w Szutromińcach, poczta Uścieczko.

Na szczególną uwagę zasługuje: 10) pierwszy w Polsce rezerwat szkolny w **Miodoborach.** Ma˜on objąć malowniczą grupę skał, położoną między Kujdańcami a Maksymówką (własność gminy Stryjówka pow. zbaraskiego), pokrytą roślinnością stepową i zajętą przez resztki pierwotnej fauny stepowej. — Informacyj udziela: prof. Klotylda Szymańska w Tarnopolu, Państw. Gimnazjum Żeńskie.

Najważniejsze zabytki przyrody:

a) *drzewa*: Skała — dąb, Krasnopuszcza — dęby, Buczacz — lipa Mahometa, Rosochacz — topole, Halileja — buki;

b) *parki*: Skała, Podhorce;

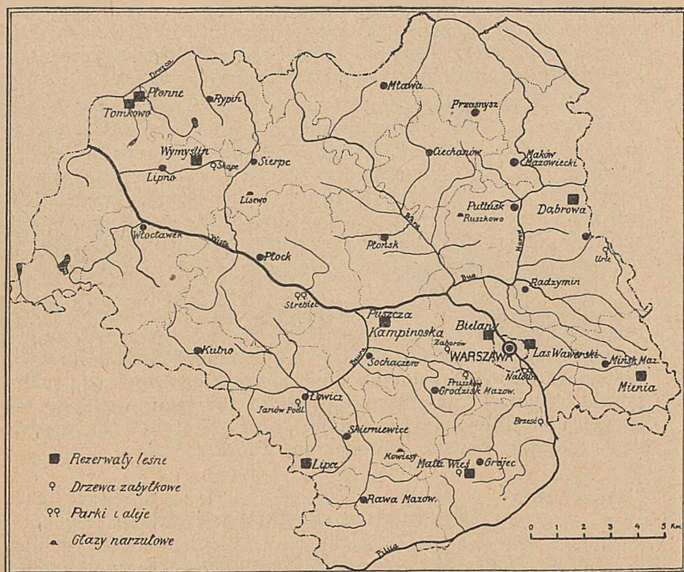
c) *skały*: Podkamień, Holihrady nad Seretem — „sfinks podolski", Trubczyn;

d) *grota*: w Bilczu złotem.

Województwo warszawskie.

1. **Wymyślin** (pow. lipnowski), rezerwat o obsz. 10 ha. Obejmuje las mieszany w oddz. „Borek" (z licznemi okazami starych drzew i bogatą roślinnością krzewiastą. Teren dydaktyczny miejscowego Seminarjum nauczycielskiego, które też udziela informacyj, podobnie jak Nadleśnictwo L. P. Lipno, poczta Skępe.

2. **Dąbrowa** (pow. pułtuski), rezerwat o obsz. 0,01 ha dla ochrony modrzewia polskiego, który występuje tu w ilości 23 okazów. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Lemany koło Wyszkowa, poczta Pułtusk.

Mapa Parków Narodowych, rezerwatów i ważniejszych zabytków przyrody w województwie warszawskiem.

3. **Lipki** (powiat radzymiński), rezerwat o obsz. 44.30 ha, obejmuje teren wartościowy pod względem przyrodniczym i geologicznym. Las zgórą 120-letni, złożony przedewszyst-

kiem z dębu, grabu, wiązu i jesiona. Roślinność zielna bardzo interesująca. Występują tu głazy narzutowe. Las posiada specjalne warunki naukowo-dydaktyczne dla wycieczek szkolnych. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Drewnica, poczta Zielonka.

4. **Płonne** (powiat rypiński), rezerwat o obsz. 1,90 ha, obejmuje las z gniazdowemi skupieniami modrzewia polskiego, oraz górę modrzewiową z pojedyńczemi okazami tego gatunku drzewa. — Własność prywatna p. Ludwika Łempickiego, którego zarząd dóbr w Płonnem udziela informacyj.

5. **Tomkowo** (pow. rypiński), rezerwat o obsz. 9,85 ha, obejmuje las zawierający gniazdowe skupienia oraz pojedyńcze okazy modrzewia polskiego. — Własność prywatna p. Witolda Młodzianowskiego, którego zarząd dóbr w Tomkowie udziela informacyj.

6. **Lipce** (pow. skierniewicki) rezerwat o obsz. 7,40 ha dla zachowania resztek drzewostanu bukowego i sosnowo-bukowego na granicy zasięgu. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Skierniewice, poczta w miejscu.

7. **Lasek Bielański** pod Warszawą częściowo położony na terenie miasta Warszawy o obsz. 146,14 ha, uznany za zabytek jako miejsce zabaw dawnej Warszawy oraz dzięki licznym wspomnieniom historycznym. Obejmuje las mieszany. Informacyj udziela Zarząd Miejski Warszawy oraz Sekretarjat Zarządu Głównego Ligi Ochrony Przyrody, Warszawa, Nowy Świat 2.

8. **Mała Wieś pod Grójcem** (pow. warszawski), rezerwat **„Modrzewina"** o obsz. 200. ha, chroniony przez właścicieli, hr. Morawskich. Obejmuje las mieszany z partjami modrzewiowemi. — Informacyj udziela zarząd dóbr hr. Morawskich w Małej Wsi pod Grójcem.

9. **Puszcza Kampinoska** (pow. warszawski i sochaczewski) rezerwat o obsz. 522,10 ha, obejmuje resztki puszczy Kampinoskiej z interesującą roślinnością t. j. florą leśną i torfowiskową. Ponadto zabytki faunistyczne i geologiczne. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Kampinos poczta w miejscu.

10. **Las Wawerski pod Warszawą**, rezerwat o obsz. 311,05 ha, obejmuje zespół lasu mieszanego, w którym dąb odgrywa najważniejszą rolę. Z punktu widzenia dydaktycznego cenny teren dla wycieczek naukowych i szkolnych,

jak również oaza zieleni dla mieszkańców Warszawy. — Informacyj udziela Zarząd Główny Ligi Ochrony Przyrody, Warszawa, Nowy Świat 2.

11. Na zwiedzenie zasługuje piękny las jodłowy w Mieni pod Mińskiem Mazowieckim (rezerwat projektowany). Informacyj udziela Sekretarjat Zarządu Głównego Ligi Ochrony Przyrody, Warszawa, Nowy Świat 2.

Najważniejsze zabytki przyrody:

a) *drzewa*: Skępe — dąb, Urle — dąb, Mała Wieś — modrzew „wojewoda", Pruszków — wiązy, Brześce — lipa, Zaborów — świerki;

b) *aleja* topolowa: Janów Podlaski — Wygoda;

c) *parki:* Słubice, Natolin;

d) *głazy narzutowe*: Kowiesy, Ruszkowo, Lisewo.

Województwo wileńskie.

1. **Zielone Jeziora** (pow. wileńsko-trocki), rezerwat o obsz. 169.95 ha, lasy mieszane, malowniczo położone między i nad jeziorami Krzyżackiem, Zielonem i Gulbińskiem.— Informacyj udziela Nadleśnictwo Wileńskie w Wilnie.

2. **Jaszuny** (pow. wileńsko-trocki) rezerwat o obsz. 14.40 ha dla ochrony maliny moroszki w obrębie Kiernowskim. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Rudnickie, poczta Rudniki koło Jaszun.

Najważniejsze zabytki przyrody:

a) *drzewa*: Wołkowszczyzna — dąb, Zaświr — dęby, Antokol — wiąz, Glinciszki — dąb, Opsa — dąb „Dewajtis", Parafianowo — dąb;

b) *torfowisko* z brzozą niską w Hołubiczach;

c) *bobry*: Dokszyce;

d) *głazy narzutowe*: Kraśne, Mejszagoła, Ludwinów (głaz cmentarny, mahometański).

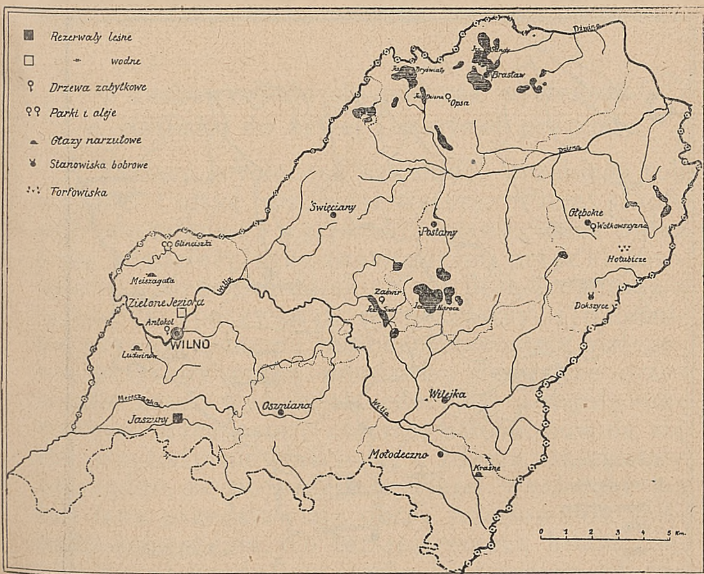
Województwo wołyńskie.

1. **Borszczówka** (pow. krzemieniecki), imienia ś. p. Leona Rzewuskiego rezerwat „Bratarszczyzna" o obsz. 1.49 ha

obejmuje wyspowe stanowisko buka na północno-wschodniej granicy zasięgu. — Własność prywatna.

2. **Góra Bony** w Krzemieńcu, z ruinami zamku; w sąsiedztwie nader interesujące pod względem krajobrazowym i florystycznym „Skałki Panieńskie".

3. **Karpiłówka** (pow. sarneński), rezerwat o obsz. 30. ha, obejmujący las sosnowy z różanecznikiem żółtym (azalją

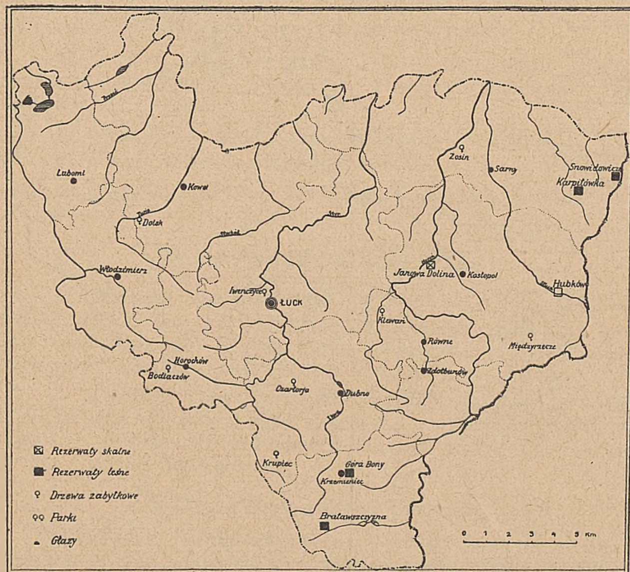
Mapa Parków Narodowych, rezerwatów i ważniejszych zabytków przyrody w województwie wileńskiem.

pontyjską) w podszyciu. — Informacyj udziela Nadleśnictwo L. P. Karpiłowieckie, Karpiłówka, poczta Rokitno.

4. **Snowidowicze** (pow. sarneński), rezerwat o obsz. 23. ha, obejmuje las sosnowy z różanecznikiem żółtym (azalją pontyjską) w podszyciu. Ma być rozszerzony do obszaru 59 ha.— Informacyj udziela Nadleśnictwo Snowidowickie w Ostkach, poczta w miejscu.

W województwie wołyńskiem zasługują na zwiedzenie także następujące rezerwaty projektowane:

5. **Przełom rzeki Słuczy** pomiędzy Hubkowem a Mareninem (pow. kostopolski), piękny pod względem krajobrazowym. Rzeka płynie tu wąwozem wśród łupków krystalicznych i granitów. Zbocza lewego brzegu porasta piękny las dębowo-grabowy. Wyniosłości nadbrzeżne były wyzyskane

Mapa Parków Narodowych, rezerwatów i ważniejszych zabytków przvrody w województwie wołyńskiem.

w przeszłości dla celów obronnych, o czem świadczą grodziska, prawdopodobnie przedhistoryczne, w Bielczakach i Mareninie, oraz ruiny zamku Siemaszków w Bubkowie.

6. **Janowa Dolina** (pow. kostopolski), gdzie znajdują się wysokie na kilkanaście metrów, pionowo stojące słupy bazaltowe.

7. **Góra Zamkowa w Korcu** (pow. rówieński) z ruinami zamku, przedstawiająca wielką wartość pod względem osobliwości mineralogicznych. Kryje w sobie olbrzymich wymiarów turmaliny.

Najważniejsze zabytki przyrody:

a) *drzewa*: Bodiaczów — lipa, Międzyrzecze — dąb, Czartorja — dąb, Krupiec — jesion, Dolsk — topole, Nowe Iwanczyce — lipa, Klewań — dęby, Zosin — świerki.

O zachowywaniu się podczas wycieczek w stosunku do żywej i martwej przyrody.

Tysiące wycieczek szkolnych przebiega rok rocznie Polskę wzdłuż i wszerz. Poza szkołą odbywa młodzież wycieczki, organizowane przez koła młodzieży krajoznawczej lub przez kierowników obozów harcerskich. O ile kierownictwo wycieczki spoczywa w ręku znawcy i miłośnika przyrody, niema niebezpieczeństwa niszczenia przyrody przez młodzież. Jednakże przeważna część wycieczek, choć jest z reguły kierowana przez osoby starsze, ustosunkowuje się do przyrody niewłaściwie, a zdarza się niestety nierzadko, że po przejściu takiej wycieczki las lub łąka przedstawiają obraz pożałowania godnego zniszczenia. To też jest rzeczą konieczną, aby przed każdą wycieczką kierownicy ich zaznajamiali uczestników nietylko z planem i celem wycieczki, ale także i z przepisami, dotyczącemi zachowywania się wycieczek wogóle, zwłaszcza zaś w przyrodzie z punktu widzenia potrzeby jej ochrony.

Niezależnie od specjalnych regulaminów porządkowych, przyjętych dla pewnej miejscowości i odnoszących się do charakteru miejsco-

wej przyrody, każdą wycieczkę obowiązywać powinny następujące przepisy o zachowaniu się w stosunku do żywej i martwej przyrody:

1. Obserwacja roślin i zwierząt w przyrodzie. W razie znalezienia na wycieczce przedmiotu (rośliny lub zwierzęcia), interesującego ucznia, nie powinien sam uczeń rośliny zrywać lub zwierzęcia zabijać, lecz ma zwrócić uwagę kierownika wycieczki na ten przedmiot. O ile, według uznania kierownika wycieczki, zajdzie konieczność zerwania (wykopania) rośliny, powinien wykonać to w sposób odpowiedni sam kierownik lub jeden z uczniów pod jego okiem. O ile schwytano zwierzę (np. chrząszcza lub motyla), kierownik powinien sam wziąć go do ręki i pokazać uczniom, w jaki sposób należy trzymać zwierzę, aby go nie uszkodzić. Po demonstracji powinien być okaz taki w zasadzie puszczany na wolność, a tylko w wyjątkowych wypadkach może on być zachowany w odpowiedni sposób dla gabinetu (muzeum) szkolnego. Rośliny, wykopywane w całości na wycieczkach, należy w zasadzie, po przeprowadzeniu na nich demonstracji, wsadzać z powrotem do ziemi. Gałązki drzew i krzewów należy obcinać ostrym nożem i nigdy nie można pozwalać na ich łamanie lub urywanie ręką; tak samo należy postępować z pędami roślin zielnych. Jeden okaz rośliny, raz ścięty, względnie wykopany, może krążyć następnie od jednego do drugiego ucznia, tak aby wszyscy mogli na tym okazie widzieć to, na co zwrócił uwagę kierownik wycieczki. Tylko w wypadkach, gdy ma się do czynienia z rośliną bardzo pospolitą i gromadnie rosnącą, można odstąpić od tej zasady i pozwolić ucz-

niom zebrać więcej okazów, tak aby w czasie demonstracji każdy uczeń lub każda mała grupa uczniów miała przed sobą okaz rośliny. Jeżeli chodzi o badanie zmienności form w przyrodzie, to należy zjawisko to demonstrować zawsze na najpospolitszych roślinach i najpospolitszych zwierzętach, przyczem materjał w tym celu zebrany na wycieczce należy przechować w muzeum szkolnem.

2. *Robienie zbiorów.* Uczniowie nie powinni zasadniczo robić żadnych zbiorów. O ile kierownik wycieczki sam zbiera dla celów naukowych rośliny lub zwierzęta, nie powinien tego czynić w czasie wycieczek z uczniami, lecz na wycieczkach, jakie sam odbywa. Do takich wycieczek można dopuszczać w drodze wyjątku pewnych uczniów, okazujących szczególniejsze zamiłowanie do nauk przyrodniczych. Należy unikać zbierania okazów do muzeum szkolnego za pośrednictwem uczniów, a jeżeli uczeń sam się zgłosi z chęcią zebrania czegoś, powinno się go przedtem dokładnie pouczyć, co i jak ma zebrać.

3. *Ochrona rzadkich gatunków zwierząt i roślin.* Kierownik wycieczki, znający stanowiska rzadkich gatunków roślin (np. storczyków) i zwierząt (np. motyli), nie powinien prowadzić w te miejsca wycieczek z uczniami; uczniom szczególnie zamiłowanym do nauk przyrodniczych można je pokazać, lecz z odpowiedniem pouczeniem o potrzebie ich ochrony.

4. *Stosunek do zabytków przyrody.* O ile w okolicy zwiedzanej na wycieczce znajdują się rezerwaty lub pomniki (zabytki) natury, znane kierownikowi wycieczki i opisane w literaturze, należy uczniom zgóry (w pouczeniu wstępnem)

zwrócić na nie uwagę i dokładnie wyjaśnić ich znaczenie i wartość naukową (historyczno-pamiątkową, estetyczną, legendarną i t. p.) W rezerwatach nie wolno zbaczać ze ścieżek i zbierać roślin i zwierząt oraz wogóle należy ściśle przestrzegać przepisów porządkowych, obowiązujących w danym rezerwacie. Tutaj, nawet sam kierownik wycieczki nie może pozwolić sobie nigdy na zebranie okazów dla demonstracji. Jeżeli zdarzy się w rezerwacie sposobność spotkania jakiegoś rzadkiego zwierzęcia lub rośliny, należy przedmiot taki obserwować z pewnej odległości, tak, aby w żaden sposób nie doznał on szkody. Kierownik wycieczki, prowadzący wycieczkę szkolną w rezerwacie, powinien znać gatunki zwierząt i roślin szczególnie charakterystycznych i przestrzegać zasady bezwzględnej ich ochrony. Tak np. w Tatrach w żadnym wypadku nie powinni uczniowie łamać gałązek kosodrzewiny lub limby i nie powinni zbierać szarotek, choćby napotkali je w większej ilości; nie powinni też nigdy kupować szarotek od juhasów, którzy je często oferują na sprzedaż w sposób nielegalny.

5. *Ochrona gniazd.* Gniazd i jaj ptaków nie powinni uczniowie zbierać w żadnym wypadku. O ile na wycieczce znalezione zostanie przypadkiem gniazdo ptasie z jajkami, należy polecić uczniom oddalić się od tego miejsca i nie pozwolić im dotykać gniazda i jaj. To samo odnosi się do gniazd owadów pszczołowatych (np. trzmieli) oraz do mrowisk, których nie wolno rozkopywać.

6. *Zasada niezabijania żadnych zwierząt.* Na wycieczce szkolnej nie wolno zabijać żadnych

zwierząt, zwłaszcza węży, padalców, kretów; żmij w zasadzie zabijać również się nie powinno, gdyż żmija jest zwięrzęciem pożytecznem, niszczącem myszy. Niebezpieczeństwa spotkania się bezpośredniego ze żmiją łatwo uniknąć, uderzając patykiem w zarośla lub kępy roślin, w których podejrzewamy obecność żmiji.

7. *Ochrona grzybów kapeluszowych.* Grzybów kapeluszowych nie wolno niszczyć, t. j. kopać lub wywracać. Jeżeli kierownikowi wycieczki chodzi o demonstrację grzybów jadalnych i trujących, to powinien je zebrać sam w czasie wycieczki i potem, na najbliższym postoju, objaśnić porównawczo. Grzyby należy ścinać przy ziemi ostrym nożem.

8. *Ochrona młodników leśnych.* Po młodnikach (kulturach) leśnych chodzić nie wolno.

9. *Zbieranie jagód.* Zbieranie jagód w lesie (poziomek, malin, borówek) w czasie wycieczki nie powinno być w zasadzie dopuszczalne, gdyż wśród nich ukryte są często młode sadzonki lub siewki drzew. Jedynie na świeżych zrębach leśnych, gdzie jeszcze nie wprowadzono nowej kultury lasu, można dopuścić zbieranie jagód, jednakże tylko wtedy, jeżeli kierownik wycieczki otrzymał na to pozwolenie od właściciela lasu.

10. *Ochrona źródeł.* Źródeł nie należy zanieczyszczać. Wodę z nich należy czerpać kubkami. O ile znajdują się w źródle jakieś wrzucone tam przedmioty, należy je polecić uczniom ostrożnie wyjąć. Nie wolno wyrywać kamieni, ani w żaden inny sposób zmieniać najbliższego otoczenia źródła.

11. *Ochrona jaskiń.* Przy zwiedzaniu jaskiń i grot nie wolno używać pochodni lub kopcą-

cych świec, lecz należy posługiwać się latarkami. Nie wolno też ze ścian odbijać skał naciekowych i nie wolno zbierać okazów zwierząt jaskiniowych, takich, jak np. nietoperze. Dna jaskiń nie wolno przekopywać.

12. Ochrona rzadkich minerałów. Ze znalezionej żyły mineralnej nie wolno na wycieczce szkolnej odłupywać lub odbijać kryształów. W kopalniach należy ściśle przestrzegać obowiązujących przepisów i nie pozwalać uczniom na zabieranie jakichkolwiek okazów, chyba, że na to pozwoli zarząd kopalni i wskaże miejsca, skąd przedmioty takie zabrać można.

13. Zakładanie ognisk. Zakładanie ognisk w lesie, wśród młodników leśnych i wśród suchej roślinności łąkowej, jest stanowczo wzbronione. Można je wzniecać tylko w miejscach odpowiednich, zawsze za zgodą właściciela lasu, najlepiej zaś tam, gdzie służba leśna wskaże kierownikowi miejsce. Przed odejściem wycieczki ognisko musi być dokładnie stłumione, a żarzące się węgle przysypane ziemią.

14. Majenie pojazdów. Strojenie pojazdów (wozów, autobusów, etc.) lub kapeluszy (czapek) w zieleń lub kwiaty jest stanowczo niedopuszczalne. Nie należy też pozwalać uczniom robić bukietów lub wiązanek kwiatów (względnie gałązek drzew). Z punktu widzenia ochrony przyrody niema nic bardziej rażącego, jak widok wycieczki szkolnej, wracającej do miasta i ustrojonej w zieleń. Nie należy też pozwalać uczniom na kupowanie bukietów lub wiązanek od wiejskiej ludności.

15. Zachowanie się w miejscach postoju. Na miejsca odpoczynkowe należy wybierać na wy-

cieczkach takie punkty, w których gromadne biwakowanie nie niszczy roślinności. W szczególności nie powinny być obierane na miejsca odpoczynkowe nieskoszone łąki i wogóle miejsca o bujnej roślinności. Należy zakazać stanowczo pozostawiania po wycieczce takich pamiątek, jak: napisy lub nacięcia na korze drzew, napisy na kamieniach, skałach, belkach lub deskach schronisk. Wszelkie odpadki po jedzeniu (papiery, kości, puszki, łupiny etc.) powinny być zawsze i wszędzie przed odejściem wycieczki z miejsca odpoczynku dokładnie zebrane razem i zakopane w ziemi, schowane pod kamienie lub spalone ostrożnie przez kierownika wycieczki. W miejscach pięknych widokowo, odwiedzanych gromadnie, wycieczki szkolne nietylko nie powinny pozostawiać po sobie śmieci, lecz znalezione tam odpadki, pozostawione przez innych, niekulturalnych wycieczkowiczów, powinni uczniowie zebrać i zakopać w ziemi.

16. Przestrzeganie zasady spokoju. Wszędzie, a zwłaszcza w górach, gdzie skały odbijają głos, powinny wycieczki szkolne zachowywać się cicho i unikać śpiewów lub zabaw w wywoływanie echa. Napotkanych przypadkiem zwierząt nie płoszyć. Śpiewać można tylko w marszu na drogach szerokich i gościńcach, nigdy zaś na ścieżkach turystycznych lub na szczytach górskich.

Prof. dr. Władysław Szafer.

Przepisy dla zwiedzających Park Narodowy im. Żeromskiego „Puszcza Jodłowa".

1. Wstęp do Parku dozwolony jest jedynie za opłatą. Karty wstępu wydaje Nadleśnictwo Ś-ta Katarzyna w Bodzentynie, Leśnictwo w Nowej Słupi, oraz gajowi na terenie Parku, jak również Kasa stacyjna kolejki leśnej w Zagnańsku. Cena jednorazowego wstępu wynosi 30 gr. dla dorosłych i 10 gr. dla młodzieży. Okresowe karty wstępu, ważne na cały sezon turystyczny, wydaje w cenie po 2 zł, 50 gr. Nadleśnictwo Ś-ta Katarzyna w Bodzentynie.

2. Wstęp do Parku dozwolony jest jedynie pieszym; wjazd rowerami, motocyklami i samochodami jest zakazany; wjazd konno i pojazdami konnemi dozwolony jest tylko na wyznaczonych do tego drogach i za specjalnem zezwoleniem Nadleśnictwa Ś-ta Katarzvna.

3. Na terenie Parku dozwolone jest przebywanie i chodzenie tylko po drogach, ścieżkach i wvznaczonych szlakach. W szczególności wzbronione jest chodzenie i wspinanie się po zboczach, urwiskach, gołoborzach i skałach, jak również chodzenie po miejscach zagrodzonych i porosłych młodym lasem (młodnikach i uprawach).

4. Obozowanie i biwakowanie dozwolone jest jedynie na miej-cach na ten cel wyznaczonych przez Nadleśnictwo Ś-ta Katarzyna.

5. Zakazane jest zaśmiecanie Parku, zanieczyszczanie źródeł i potoków, odłupywanie skał i głazów, umieszczanie napisów i znaków zarówno na skałach, jak i drzewach i jakichkolwiek innych objektach na terenie Parku. Niedozwolone jest kąpanie się i plażowanie na terenie Parku.

6. Zakazane jest hałaśliwe zachowanie się na terenie Parku oraz strzelanie.

7. Zrywanie kwiatów i innych części roślin, wykopywanie roślin, ułamywanie gałązek jest wzbronione. Podobnie zakazane jest łowienie, zabijanie, płoszenie i napastowanie jakichkolwiek zwierząt. Zbieranie jakichkolwiek okazów dla celów naukowych, dydaktycznych i kolekcjonerskich nie jest na terenie Parku dozwolone. W szczególnych wypadkach będzie Zakład Doświadczalny Lasów Państwowych w Warszawie udzielał zezwoleń w drodze wyjątku na zbiór okazów dla prowadzących prace naukowe na terenie Parku.

8. Dokonywanie na terenie Parku jakichkolwiek zdjęć fotograficznych, sporządzanie filmów — jeżeli te czynności nie mają charakteru amatorskiego — jest zakazane bez specjalnego zezwolenia Nadleśnictwa Ś-ta Katarzyna. Również wzbronione jest prowadzenie na terenie Parku handlu kramnego, stałego bądź przenośnego — poza miejscami na to przeznaczonemi i za specjalnem pozwoleniem Nadleśnictwa Ś-ta Katarzyna.

9. Wszelkie obowiązujące przepisy policyjne ustaw leśnych, łowieckich i rybackich mają zastosowanie na terenie Parku i muszą być bezwzględnie przestrzegane. W rachubę wchodzić mogą w szczególności zakazy: palenia ognisk i tytoniu, zbierania jagód i grzybów, noszenia broni palnej, wprowadzania psów i łowienia ryb.

10. Zwiedzający Park Narodowy obowiązani są podporządkować się wezwaniom i wskazówkom służby leśnej.

11. Służbie leśnej na terenie Parku przysługuje prawo ściągania z winnych przekroczeń powyższych przepisów porządkowych kar pieniężnych.

UWAGA. Podobne przepisy obowiązują na terenie innych Parków Narodowych i rezerwatów.

Park Narodowy w Pieninach. Widok na Trzy Korony.
Fot. B-cia Zwolińscy.

Ochrona zabytków sztuki i kultury.

W plastycznym obrazie Rzeczypospolitej znajdujemy na całym jej obszarze wspaniałe i drogocenne kształty, które w świadomości naszej nie powinny i nie mogą być skazane na niepamięć. Są to bowiem szczątki przeszłości naszej ziemi, twory przyrody, oraz artystyczne dzieła rąk ludzkich, zabytki sztuki i kultury. Obowiązkiem naszym jest znaleźć właściwy stosunek do tych dokumentów, będących niewyczerpaną skarbnicą wiadomości o dawnej Polsce, a zarazem ożywczem źródłem w dziedzinie naukowej i artystycznej twórczości.

Dobrze zrozumiany interes narodowy, również i powszechny, wymaga od każdego społeczeństwa zachowania tych świadectw przeszłości narodu. W wielkiej pracy budowania jego przyszłości nie możemy przeoczyć wielkiego i świętego obowiązku patrzenia na obraz *pełnej Polski*, nie tylko tej, która jest, ale także tej, która była i jest w nas — w żywych, istniejących świadectwach przeszłości, które tem samem, że są, mają prawo do istnienia. Dokumenty te nazywamy zabytkami, co upoważnia nas przeważnie do zapomnienia, zabycia, chociaż pniem wyrazu jest właśnie byt a zatem ciągłość trwania.

Aktywne krajoznawstwo, związane ściśle z jednej strony z poznawaniem kraju, a więc

opierające swą ideologję na poznawczych pierwiastkach, z drugiej zaś na wszelkiego rodzaju turystyce, nie może się wyrzec bogatej treści, jaką wspomniane świadectwa przeszłości zawierają. Myliłby się ten, ktoby mniemał, że zagłębianie się w przeszłość jest specjalnością wyłącznie ludzi nauki. Historja narodu jest bowiem jego pamięcią, a zabytki sztuki i kultury są jakby ilustracjami w księdze dziejów. Otwierając karty tej księgi widzimy w niej twory ducha ludzkiego w kształtach i barwach, przez które obcujemy z najodleglejszemi pokoleniami. Obcowanie z temi tworami daje łaskę odpoczynku, otwiera perspektywy i pogłębia życie. *Chodzi zatem o wprowadzenie ich w żywą treść dzisiejszego życia.* A wprowadzimy je, dopuszczając pierwiastki widzenia pełnej rzeczywistości w formach i barwach, które są wokoło nas—w przyrodzie i sztuce. Utrwalajmy je w pamięci za pośrednictwem wzroku. A wśród nich przedewszystkiem twory, świadczące o historji sztuki i kultury. Gdy zaś się staną cząstką naszej świadomości i racjonalnego do nich stosunku, przekonamy się łatwo, wiele z nich płynie korzyści dla codziennego życia. Bo właśnie w tą szarą codzienność musimy je wprowadzić. Uczynimy to tem łatwiej, że nie potrzebujemy owych tworów szukać zbyt daleko. Są one bowiem w naszem najbliższem otoczeniu, co więcej — są naszem otoczeniem. I to zarówno w wielkiem środowisku miejskiem, jak i w najmniejszym ośrodku prowincjonalnym.

Obcując z tworami przyrody i dziełami sztuki poznamy całą skalę nowych wartości, które zaczną przenikać w naszą wyobraźnię, kształ-

tować myśl, uszlachetniać poczynania. Poddajmy się temu bezpośredniemu działaniu natury i sztuki, a wkrótce na naszej osnowie dnia zobaczymy niespodziewane zjawiska. Powracać będziemy do nich z uczuciem przyjemności, gdyż one to właśnie wniosą w nasze życie pierwiastki ładu, spokoju i celowości istnienia. Gdy zaś się staną codzienną potrzebą, zrozumiecie, że utracenie ich, zniszczenie lub usunięcie z otoczenia byłoby waszą osobistą krzywdą. A wtedy zrodzi się w was poczucie opieki, ochrony, zachowania tych tworów, poczucie, wyrastające z miłośnictwa, ze szczerego i bezpośredniego stosunku do natury i sztuki. Pietyzm dla nich będzie pierwszym stopniem do wyższego typu miłośnictwa — kultu. Z tej ideologji powstała opieka nad zabytkami, ujęta we wszystkich państwach kulturalnych w formy organizacyj, którym powierzono pieczę nad skarbami przyrody, sztuki i kultury. W powszechnem znaczeniu ochrona ich zabytków łączy wszystkie narody w jedną rodzinę kulturalną.

W Państwie Polskiem obowiązujące rozporządzenie Prezydenta Rzplitej z dnia 6 marca 1928 r. (Dziennik Ustaw R. P. Nr. 29, poz. 265, łącznie z rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 23 IX. 1932 r. o sposobie chronienia przedmiotów zabytkowych, będących własnością państwa i Ustawą z dnia 25 I.1933 r. o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6.III. 1928 r., oraz Ustawą z dnia 23.III 1933 r. o opiece nad muzeami publicznemi) uznało za zabytek każdy przedmiot tak nieruchomy, jak ruchomy, charakterystyczny dla pewnej epoki, posiadający wartość artystyczną,

kulturalną, historyczną, archeologiczną lub paleontologiczną. Za zabytki mogą być w szczególności uznane: jaskinie i groty, grodziska (t. zw. szwedzkie góry, okopy, szańce i wały); ślady osad lądowych i nawodnych: cmentarzyska szkieletowe i ciałopalne, „pola urnowe" oraz poszczególne kurhany, mogiły, kopce; kopalnie przedhistoryczne krzemienia, soli, bursztynu, miedzi, żelaza; piece garncarskie i piece do wytapiania metali; figury kamienne przedhistoryczne (t. zw. baby kamienne i posągi bóstw) i głazy obrabiane (żarna, głazy ze znakami, krzyżami i t. p.); budowle zarówno murowane, jak drewniane wraz z wszelkiemi szczegółami architektury i dekoracji ściennej wraz z otoczeniem (ogrodem, placem); luźno stojące pomniki, nagrobki, kapliczki, figury, krzyże, kolumny, słupy graniczne i t. p.; ruiny budowli, pomników i posągów; grupy budowli znamienne dla osad, miast i wsi; ogrody ozdobne oraz aleje cmentarne i przydrożne, drzewa sędziwe i t. p.; przedmioty związane bezpośrednio z przeznaczeniem budynku (ołtarze, ambony, chrzcielnice, stalle, pomniki, nagrobki, epitafja, tablice, wota, szaty i naczynia obrzędowe, dzwony i t. p.); dzieła sztuk plastycznych: obrazy, rzeźby, ryciny; dzieła sztuk zdobniczych i kunsztów cechowych, zbroje, oręże, rzędy, pojazdy, chorągwie, sztandary, arrasy, dywany, makaty, pasy, kilimy, hafty, koronki, ubiory, meble, sprzęty, naczynia, zegary, świeczniki, wyroby złotnicze, emalje, szkło, ceramika, kraty, okucia, zamki, godła, znaki i t. p.; monety, medale, pieczęcie, tłoki mennicze; druki archiwalne, rękopisy zwykłe i ozdobne, autogra-

fy, oprawy ksiąg; ludowe sprzęty domowe i wyroby przemysłu ludowego; wykopaliska i znaleziska przedhistoryczne i archeologiczne; wykopaliska i znaleziska paleontologiczne; kolekcje przedmiotów przechowywanych w muzeach, bibljotekach, w skarbcach i składach świątyń, zgromadzeniach cechowych, urzędach samorządowych i t. p.

Rzeczpospolita Polska podzielona jest na 9 okręgów konserwatorskich, z siedzibą konserwatorów: w Warszawie (dla m. st. Warszawy, wojew. łódzkiego oraz wojew. warszawskiego i białostockiego), w Krakowie (dla wojew. krakowskiego i kieleckiego), we Lwowie (dla wojew. lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego), w Poznaniu (dla wojew. poznańskiego i pomorskiego), w Wilnie (dla wojew. wileńskiego i nowogródzkiego), w Lublinie (dla wojew. lubelskiego i poleskiego) w Łucku (dla wojew. wołyńskiego) i w Katowicach (dla wojew. śląskiego). Konserwatorzy urzędują w urzędach wojewódzkich, w których są równocześnie kierownikami oddziałów sztuki. Nadzór nad służbą konserwatorską sprawuje Główny Konserwator w Ministerstwie W. R. i O. P.

Chociaż Państwo sprawuje bezpośrednią opiekę nad zabytkami przez fachowe organy rządowe, to jednak nie ulega wątpliwości, że skuteczność tej opieki zależy od zrozumienia jej zadań przez ogół społeczeństwa. Organizacja rządowa nie może bowiem trafiać w próżnię. Uświadomiony obywatel jest w tym zakresie współodpowiedzialny za całość dziedzictwa zarówno duchowej jak i materjalnej kultury swego narodu.

Wrogiem zabytków jest przedewszystkiem czas, któremu nic się oprzeć nie może. Niszczycielskie działanie czasu jest stosunkowo bardzo powolne. Stokroć jednak gorszym niszczycielem od czasu jest sam człowiek. On to przez nieświadomość i niedołęstwo, chciwość, źle zrozumiane ideje postępu i t. zw. wymagania życiowe oraz nieskrępowane chęci upiększania i pseudooryginalność niszczy, burzy i przeistacza dzieła swych własnych rąk. Najgroźniejszym niszczycielem zabytków jest człowiek półwykształcony i półznawca.

Dlatego chcąc być prawdziwym miłośnikiem zabytków, należy zdobyć wiedzę o nich zwaną historją sztuki, dla której zabytki są bezpośrednim materjałem naukowym. Podstawą historji sztuki i racjonalnej opieki nad zabytkami jest inwentarz ich, na który składają się opisy, pomiary i fotografje.

Każda wycieczka krajoznawcza, uprzednio celowo przez kierownika przygotowana, może przynieść znaczne korzyści zarówno dla jej uczestników, jak i dla sprawy opieki nad zabytkami. W tym celu należy się zapoznać z literaturą, odnoszącą się do danego (ych) zabytku (ów). Wiadomości te znajdziemy w podanej poniżej literaturze. Zważywszy jednak, że nie posiadamy jeszcze drukowanego inwentarza zabytków sztuki w Polsce, zbieranie wszelkich do niego materjałów (opisowych, fotograficznych, rycin, rysunków i t. p.) jest sprawą pierwszorzędnego znaczenia. O tem, w jaki sposób te materjały zbierać, poucza nas „Instrukcja szczegółowa dla inwentaryzatorów zabytków sztuki", wydana w 1930 r. przez Ministerstwo

Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, któremu też należy owe materjały przesłać za pośrednictwem urzędów konserwatorów (powyżej wymienionych). Ponieważ opracowanie materjałów (zwłaszcza zdjęć pomiarowych) wymaga fachowego wyszkolenia (architektonicznego), przeto uczestnicy wycieczek krajoznawczych mogą się ograniczyć do fotografowania i rysowania zabytków, przyczem należy pamiętać, że fotografje dla celów inwentaryzacyjnych muszą mieć charakter dokumentu, a więc nie mogą być tylko swobodnie skomponowanemi obrazkami lub ogólnemi widokami. Oprócz fotografij pożądane są rzeczowe opisy zabytków w sensie informacyjnym, to jest takie, które znów bez specjalnego przygotowania w dziedzinie historji sztuki mogą być wykonane z korzyścią w pierwszym rzędzie już dla samej ochrony zabytków (stan ich utrzymania, roboty przy nich prowadzone, zmiany w nich lub w ich otoczeniu zachodzące i t. d.).

Wiedząc, że zabytki sztuki i kultury są własnością całego narodu, a zatem, że nikt nie ma prawa ich niszczyć lub do zniszczenia ich się przyczynić, obowiązkiem każdego obywatela prawdziwie kochającego swój kraj ojczysty, jest nie dopuścić do jakiegokolwiek czynu szkodliwego dla zabytków. Wycieczki krajoznawcze powołane są w pierwszym rzędzie do przestrzegania tego obowiązku wobec zabytków. Przez poznanie ich do umiłowania, od umiłowania do poszanowania, — oto naczelne hasła wycieczek krajoznawczych. W imię tych haseł należy przedewszystkiem zaniechać tak bardzo rozpowszechnionego zwyczaju utrwala-

nia swych nazwisk na zabytkach nieruchomych (głównie na ścianach i murach wszelkiego rodzaju budowli), wspinania się po ruinach, co powoduje nie tylko, a prawie zawsze, ich uszkodzenie, lecz także może wystawić zdrowie sprawcy na poważny szwank, wreszcie zaśmiecanie otoczenia zabytku, które stanowi z nim nierozerwalną całość, zwłaszcza jeśli tem otoczeniem są twory przyrody (drzewa, skały, woda i t. p.). Do tych elementarnych zasad poszanowania zabytków należy dodać, że czynna opieka nad niemi ze strony krajoznawcy polegać powinna na uświadamianiu współobywateli o wartościach, jakie mają te zabytki dla historji i kultury narodu, a również na tem, że podtrzymywanie ich egzystencji, należyta konserwacja, jest obowiązkiem społeczeństwa.

Wiadomości o zabytkach znajdziemy w następujących publikacjach:

Metodyka wycieczek krajoznawczych. — Warszawa 1919, wyd. Pol. Tow. Krajozn.

Władysław Witwicki: Wiadomości o stylach. Lwów 1934. Nakładem Państw. Wydawnictwa Książek Szkolnych.

Stanisław Machniewicz. Estetyka życia codziennego. Lwów 1934. Nakładem Państw. Wydawnictwa Książek Szkolnych.

Henryk Cieśla: Historyczne style (architektura, ornamentyka, rzemiosła). — Lwów 1930.

Stanisław Tomkowicz: Style w architekturze kościelnej. — Kraków 1923.

Władysław Tatarkiewicz. Architektura nowożytna od renesansu do klasycyzmu. Lwów.

Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich 1934.

Polska, jej dzieje i kultura od czasów najdawniejszych aż do chwili bieżącej. — Wydanie księgarni: Trzaski, Ewerta i Michalskiego — Warszawa.

Polska w krajobrazie i zabytkach. Wydawnictwo Tadeusza Złotnickiego. Warszawa.

Sztuka polska: Historja architektury, rzeźby i malarstwa od czasów najdawniejszych aż do chwili obecnej. Warszawa. Wydawnictwo „Wiedza o Polsce".

Sprawozdania i prace Komisji historji sztuki Polskiej Akademji Umiejętności.

Studja do dziejów sztuki w Polsce. Wydawnictwo Zakładu Architektury Polskiej i Historji Sztuki Politechniki Warszawskiej.

Feliks Kopera: Dzieje malarstwa w Polsce.

J. Starzyński i M. Walicki: Malarstwo monumentalne w Polsce średniowiecznej. Warszawa, 1929. Wydawnictwo Zakładu Arch. Polit. Warszawskiej

J. Starzyński i M. Walicki: Rzeźba architektoniczna w Polsce wieków średnich. Warszawa 1931. Wyd. Zakł. Archit. Polit. Warsz.

Ochrona zabytków sztuki. Czasopismo, poświęcone opiece nad zabytkami, inwentaryzacji i geografji zabytków. Warszawa 1930-31. Nakładem Min. W. R. i O. P.

Edward Chwalewik: Zbiory Polskie. Archiwa, bibljoteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie. Warszawa. — Kraków 1927.

Muzea regjonalne, ich cele i zadania. Warszawa 1928.

Włodzimierz Antoniewicz: Archeologja Polski. Zarys czasów przedhistorycznych i wczesnodziejowych ziem polskich. Warszawa. Wyd. Trzaska, Ewert i Michalski.

Instrukcja szczegółowa dla inwentaryzatorów zabytków sztuki. — Wyd. Min. W. R. i O. P. Warszawa 1930.

Świat i życie. Zarys encyklopedyczny współczesnej wiedzy i kultury. Tom III. str. 31—40 artykuł J. Remera p. t. *Konserwatorstwo.*

Jerzy Remer.

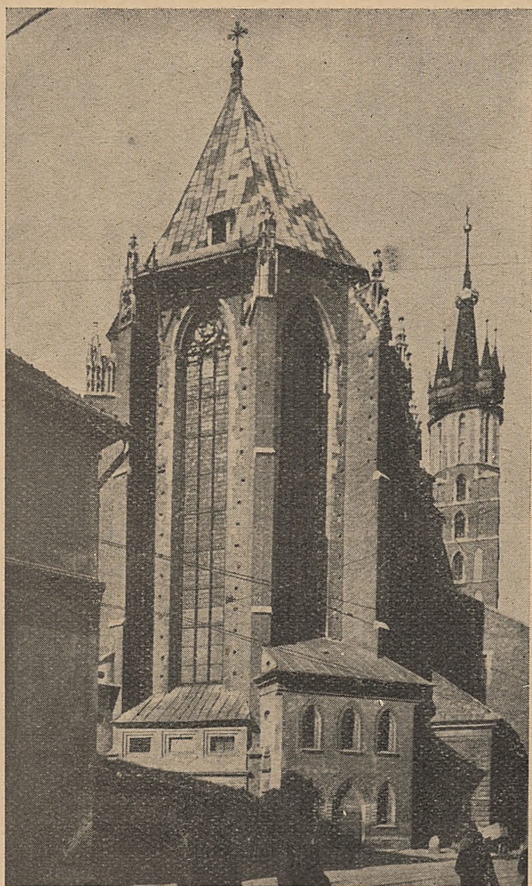
PRZYKŁADY STYLÓW ARCHITEKTURY w POLSCE

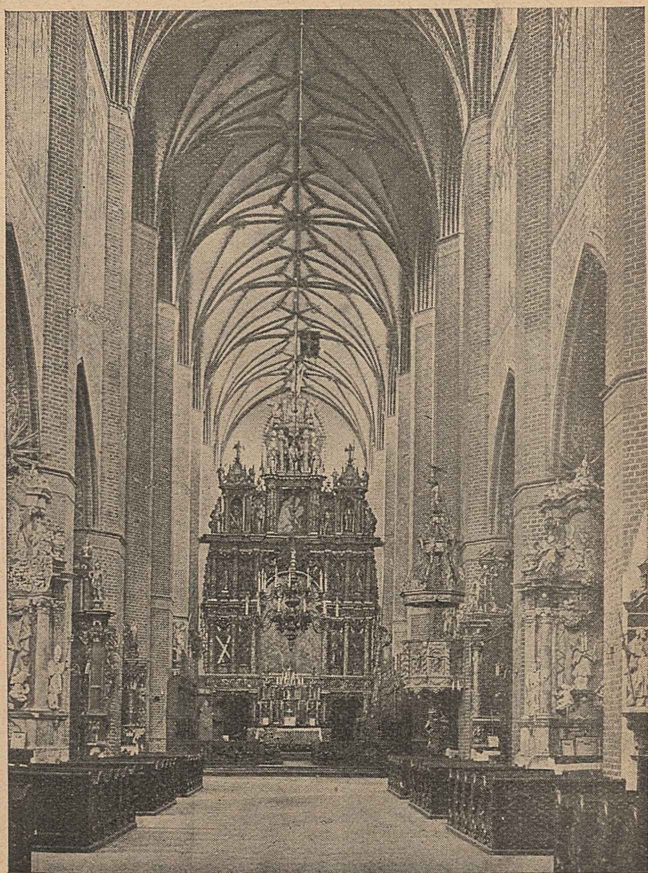
W ą c h o c k, pow. iłżecki, wojew. kieleckie,
Kościół par. p. w. św. Florjana i d. klasztor OO. Cystersów. Widok ogólny kościoła i fragm. budynków poklasztornych od płdn. wsch. Początek XIII w. Styl romański.

W ą c h o c k, pow. iłżecki, woj. kieleckie.
D. klasztor OO. Cystersów. Fragment wnętrza kapitularza. Początek XIII w. Styl. romański.

K r a k ó w, pow. krakowski, woj. krakowskie.
Kościół par. p. w. Najśw. Marji Panny. Widok od wschodu na prezbiterjum i fragm. wieży północnej. Wiek XIV—XV. Gotyk.

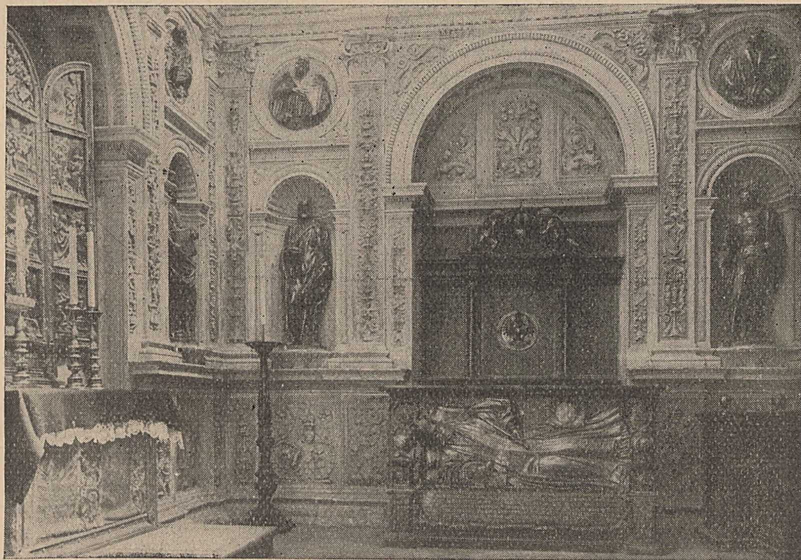

Pelplin, pow. tczewski, woj. pomorskie.

Kościół katedralny p. w. Najśw. Marji Panny, św. Bernarda, św. Benedykta i św. Stanisława. Fragment wnętrza gł. nawy z widokiem na wielki ołtarz. Wiek XIV—XV. Gotyk.

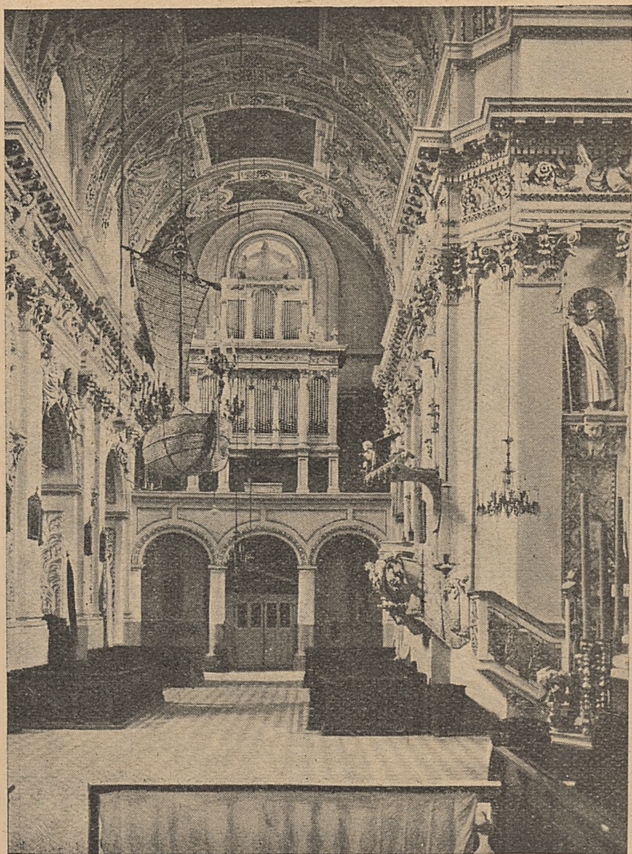
B a r a n ó w, pow. tarnobrzeski, woj. lwowskie.
Zamek. Widok ogólny od frontu. Wiek XVI—XVII. Renesans.

K r a k ó w, pow. krakowski, woj. krakowskie.
Kościół katedr. p. w. św. Wacława na Wawelu. Fragm. wnętrza kaplicy Zygmuntowskiej z widokiem na grobowiec Królowej Anny Jagiellonki. I poł. XVI w. Renesans.

N i e ś w i e ż, pow. nieświeski, woj. nowogródzkie.
Kościół par. p. w. Bożego Ciała, d. OO. Jezuitów. Widok ogólny kościoła i dzwonnicy, zdjęcie lotnicze. Koniec XVI w. Barok.

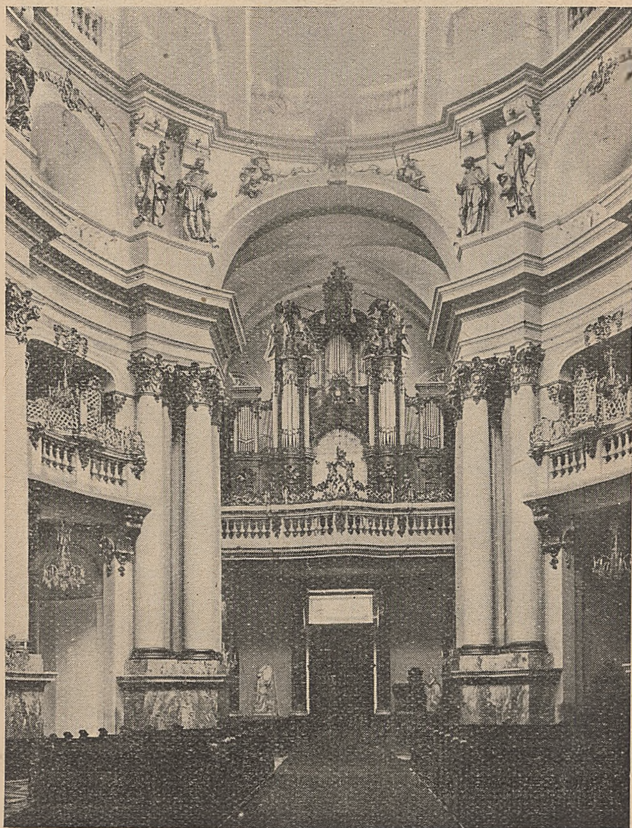

W i l n o, pow. wileński, woj. wileńskie.

Kościół par. p. w. św. Piotra i Pawła. Wnętrze — fragm. głównej nawy z widokiem na chór. R. 1668 — 1684. Barok.

P o c z a j ó w, pow. krzemieniecki, woj. wołyńskie.
Ławra — Cerkiew prawosł. p. w. Uśpienia Bogarodzicy, d. OO. Bazyljanów. Widok ogólny od frontu. II połowa XVIII wieku. Rokoko.

L w ó w, pow. lwowski, woj. lwowskie.

Kościół par. p. w. św. Ciała Chrystusa d. OO. Dominikanów. Fragment wnętrza z widokiem na chór. Połowa XVIII w. Rokoko.

W i l n o, pow. wileński, woj. wileńskie.
Kościół katedr. p. w. św. Stanisława i św. Władysława. Elewacja front. R. 1777—1788. Klasycyzm.

B e j s c e, pow. pińczowski, woj. kieleckie.

Dwór. Widok ogólny od frontu Ok. r. 1802 Klasycyzm.

Muzea, ich znaczenie i opieka nad niemi.

Muzea są wykładnikiem cywilizacji i kultury każdego narodu. Nagromadzone w nich zbiory charakterystycznych okazów z dziedziny przyrody, sztuki i kultury najlepiej odzwierciedlają całokształt zagadnień i zjawisk życia danego kraju w jego dziejowym rozwoju Muzea w dzisiejszem pojęciu przestały już być zbiorowiskiem „martwych przedmiotów", dostępnym tylko dla wybrańców, a stały się nieodzownym warsztatem pracy dla całego szeregu badaczy naukowych i ośrodkami życia kulturalnego całego społeczeństwa. Zbiory muzealne bowiem, obejmujące okazy przyrody martwej i ożywionej, jak n. p. muzea zoologiczne, paleontologiczne, mineralogiczne, botaniczne i t. p. dają nam poznać w ogólnych zarysach bogactwo ziemi, jej różnorodność oraz przekrój tworzywa natury. Muzea natomiast historyczne, artystyczne, etnograficzne, techniczne oraz oświatowe i społeczne ukazują nam w najbardziej poglądowej formie cały dorobek kulturalny człowieka w różnych stopniach jego rozwoju, pozwalają nam śledzić historję ewolucji poszczególnych dziedzin twórczości ducha ludzkiego. Razem zaś wzięte oddają nam najwierniejszy obraz dawnej rzeczywistości we wszystkich jej przejawach, złączony nierozerwalną więzią z teraźniejszością.

Muzealnictwo nasze w czasie niewoli nie mogło się rozwijać w tych rozmiarach, ani w tych warunkach, co zagranicą. Ciężkie warunki polityczne przed Odrodzeniem Państwa Polskiego nie pozwalały na systematyczne i racjonalne tworzenie zbiorów muzealnych. Dzięki tylko fanatyzmowi jednostek, mających kult dla przeszłości narodu i zdających sobie sprawę z ważności przekazania choćby resztek nierozgrabionego dobytku narodowego przyszłym pokoleniom, powstawały pierwsze polskie muzea. Bezinteresownej pracy i niezwykłej ofiarności społeczeństwa zawdzięczamy wszystko to, co pozostało z dawnej świetności i wielowiekowej pracy przodków.

Z chwilą odzyskania niepodległości muzealnictwo nasze weszło na nowe tory, nabrało żywszego tętna. Idea zachowania dobytku historycznego i kulturalnego, chęć nawiązania do przeszłości i udokumentowania wielkich tradycyj narodowych ogarnęła cały teren Polski. W krótkim stosunkowo okresie powstał samorzutnie cały szereg muzeów państwowych, samorządowych i społecznych, ogólnych — wielodziałowych i specjalnych. W wielkich ośrodkach zostały stworzone przeważnie specjalne muzea dla każdego działu, obejmujące całokształt zagadnień dotyczących jednej dziedziny wiedzy, czyto historyczno-kulturalnej, czyto przyrodniczej. Tego rodzaju muzea „centralne" posiadają zbiory złożone z najbardziej charakterystycznych okazów z całego państwa, a nawet w niektórych wypadkach i z całego świata (np. Państwowe Muzeum Zoologiczne, Państwowe Muzeum Archeologiczne, Muzeum Narodowe

w Warszawie i Krakowie, Muzeum Etnograficzne, Muzeum Przemysłu i Techniki, Muzeum Kolejowe i t. p.).

Muzea regjonalne natomiast jako ściśle związane z terenem powinny przedewszystkiem dawać pełny obraz danego regjonu w jego najistotniejszych przejawach. Zbieranie bowiem wszystkiego „co się da" i gromadzenie bezprogramowe zbiorów nie może dać nigdy dobrych rezultatów. Dlatego też w mniejszych muzeach powinniśmy starać się kompletować czyto zbiory historyczne, artystyczne, etnograficzne lub prehistoryczne, czy też przyrodnicze, w zależności od bogactwa terenu i od jego najbardziej charakterystycznych tworów przyrody lub sztuki.

Zagadnienie muzealnictwa w Polsce uregulowane zostało specjalną Ustawą z dnia 28 marca 1933 roku o opiece nad muzeami publicznemi, (Dz. U. R. P. Nr. 32, poz. 279). Ustawa ta uprawnia Ministra W. R. i O. P. do sprawowania opieki i nadzoru w zakresie naukowym, artystycznym, technicznym i organizacyjnym nad muzeami, będącemi własnością Państwa, samorządów oraz innych instytucyj i korporacyj publiczno-prawnych, stowarzyszeń i osób prywatnych, o ile te zbiory są udostępnione dla publiczności. Na mocy cytowanej ustawy Minister W. R. i O. P. udziela również zezwoleń na założenie muzeów publicznych i zatwierdza statuty poszczególnych muzeów. Jako organ doradczy i opinjodawczy została utworzona przy Ministrze W. R. i O. P. Państwowa Rada Muzealna, której organizację i zakres działania określa rozporządzenie Ministra W.R. i O.P. z dn. 13. II. 1935 (Dz. Urz. Min. W.R. i O.P. Nr. 2, poz. 11).

Społecznym organem muzealnictwa polskiego, utrzymującym ścisły kontakt między muzeami jest zrzeszenie muzeów i pracowników muzealnych pod nazwą „Związek Muzeów w Polsce" z siedzibą w Krakowie.

Obowiązkiem każdego krajoznawcy lub turysty, pragnącego poznać bliżej zwiedzany teren i jego kulturę, jest zapoznanie się ze zbiorami w najbliższem muzeum regjonalnem. Niewątpliwie bowiem zwrócą one jego uwagę na cały szereg zjawisk charakterystycznych dla danego terenu, które bez tego przygotowania mogłyby być przez niego niespostrzeżone. Muzea najlepiej jest zwiedzać z dobrze obznajomionym przewodnikiem lub też z katalogiem w ręku. Zwiedzać w zasadzie powinno się całe muzeum, jednak nie należy zatrzymywać się specjalnie przy każdym okazie, lecz tylko przy najbardziej istotnych przedmiotach. Najwięcej czasu należy poświęcać tej grupie przedmiotów, która nas najbardziej interesuje i najbardziej pociąga. W muzeum bowiem najlepiej możemy sobie zdać sprawę z tego, co nas interesuje. Inne też musimy mieć nastawienie i inne zainteresowanie przy oglądaniu różnych działów muzealnictwa. Za przykład niech nam posłużą z jednej strony muzea przyrodnicze i techniczne, z drugiej zaś artystyczne i historyczne. Jeżeli bowiem w muzeach przyrodniczych cała nasza uwaga skierowana jest na twory przyrody, formowanie się ich i przekształcanie, naturalny rozwój i pewne wiecznie powtarzające się zjawiska, o tyle w muzeach technicznych zastanawia nas przedewszystkiem natężenie umysłu ludzkiego, wykorzystanie i podporząd-

kowanie pewnych zjawisk naturalnych oraz droga powolnej ewolucji poszczególnych dziedzin techniki, za którą postępować powinniśmy, poczynając od jej najprostszych przejawów aż do najbardziej skomplikowanych. Oglądając i zapoznając się ze zbiorami historycznemi lub artystycznemi, otrzymujemy syntetyczny obraz historji narodu i jego artystycznego tworzywa. Lecz i tu, chąc poznać dogłębnie jedną lub drugą dziedzinę, powinniśmy postępować metodycznie i zaczynać zawsze zwiedzanie od najstarszych okazów w danej grupie zabytków i postępować po linji ich wielowiekowego rozwoju.

Przypatrując się uważnie okazom, wystawionym w muzeach, można sobie w ogólnych zarysach uświadomić, co te zbiory przedstawiają, jakie okazy się do zbiorów nadają i jakiemi przedmiotami można je uzupełnić. Często bowiem w czasie wycieczek można natrafić na bezcenne wprost a znajdujące się bez jakiejkolwiek opieki, okazy muzealne, którym zagraża zniszczenie. I tu właśnie może każdy krajoznawca oddać ogromne usługi przez odpowiednie zajęcie się zabytkiem, uchronieniem go przed zagładą. Postępowanie w takich wypadkach powinno być bardzo ostrożne. Nie chodzi bowiem tu o przyniesienie danego okazu do muzeum, lecz przedewszystkiem o powiadomienie kierownika najbliższego muzeum o znalezieniu ciekawego okazu sztuki czy przyrody, a rzeczą kierownika będzie odpowiednie jego przeniesienie do muzeum i przechowanie. W niektórych tylko wypadkach, tam gdzie, jest obawa, że znaleziony objekt może zaginąć lub ulec

zniszczeniu, należy przedmiot natychmiast zabrać, i oddać go kierownikowi muzeum, po dokładnem zanotowaniu, gdzie został znaleziony. W ten sposób z jednej strony krajoznawcy mogą współpracować z kustoszami muzeów przy chronieniu i powiększaniu zbiorów, z drugiej zaś strony mogą być dla nich doskonałymi informatorami. Lecz nie na tem kończy się rola krajoznawcy. Przy bliższem bowiem zaznajamianiu się praktycznem z jakąś dziedziną muzealnictwa, powinien starać się poznać ją głębiej przy pomocy podręczników, by coraz bardziej ugruntowywać swą wiedzę i móc ewentualnie samemu pracować nad zbiorami muzealnemi. Po takiem bowiem przygotowaniu się będzie mógł każdy krajoznawca czuwać nad dorobkiem kulturalnym, należącym do całego społeczeństwa, a przedewszystkiem będzie mógł pouczać nieświadomych o wartościach czasem na pierwszy rzut oka „bezwartościowych" przedmiotów, będzie mógł szerzyć wiedzę i kult dla tradycji narodowych, ujawniającą się we wszystkich przejawach życia. Praca dla Muzeum—to praca dla Państwa — to powiększanie jego skarbca narodowego — a co zatem idzie duma obywateli.

Dr. Jadwiga Przeworska.

Literatura o muzeach:

1. „Nauka Polska" t. VII i XII. Warszawa 1927 i 1930 Wyd. Kasy im. Mianowskiego.

2. „Muza Regjonalne. ich cele i zadania". Warszawa 1928. Wydawnictwo Sekcji powszechnych Uniwersytetów Regjonalnych Z. P. N. S. P.

3. *Wł. Antoniewicz*: Sprawy muzealne, Warszawa 1933, P. T. K.

4. „Ziemia" (organ P. T. K.) Warszawa 1930, t. XV, Nr. 15 — 18.

5. „Pamiętnik Muzealny" Wydawnictwo Związku Muzeów w Polsce.

SPIS WAŻNIEJSZYCH MUZEÓW W POLSCE.

Białowieża, Muzeum przyrodnicze.

Chełm Lub, Muzeum przy Gimnazjum im. St. Czarnieckiego.

Bydgoszcz, Muzeum Miejskie.

Gorzechów, Muzeum Ordynacji XX. Czartoryskich.

Grodno, Muzeum.

Kalisz, Muzeum Ziemi Kaliskiej.

Katowice, Muzeum Śląskie.

Kielce, Muzeum P. T. K.

Kórnik, Muzeum Kórnickie dawniej Działyńskich.

Kraków, Muzeum Narodowe (Oddziały: Galerja Sztuki współczesnej w Sukiennicach, Muzeum im. Hutten Czapskiego, Dom i Muzeum im. Jana Matejki, Wieża Ratuszowa, Oddział im. Feliksa Jasieńskiego, Oddział im. Erazma Barącza), Państwowe Zbiory Sztuki — Oddział na Wawelu, Muzeum Archeologiczne Polskiej Akademji Umiejętności, Muzeum Etnograficzne, Miejskie Muzeum Przemysłowe im. D-ra A. Baranieckiego, Muzeum książąt Czartoryskich.

Lublin, Muzeum Lubelskie.

Lwów, Muzeum Narodowe im. Jana III, Zbiory Bolesława Orzechowicza, Galerja Narodowa m. Lwowa, Miejskie Muzeum Przemysłu Artystycznego, Ukraińskie Narodowe Muzeum, Muzeum Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki, Muzeum im. Dzieduszyckich, Muzeum im. ks. Lubomirskich.

Łowicz, Muzeum Etnograficzne P. T. K., Muzeum Miejskie im. Wł. Tarczyńskiego.

Łódź, Muzeum Miejskie Historji i Sztuki im. J. i K. Bartoszewiczów. Miejskie Muzeum Etnograficzne.

Łuck, Muzeum Wołyńskie.

Nowogród Łomżyński, Muzeum Kurpiowskie P. T. K.

Ostrowiec, Muzeum Ziemi Opatowskiej P. T. K.

Pińsk, Muzeum Poleskie.

Piotrków, Muzeum Ziemi Piotrkowskiej.

Płock, Muzeum Mazowsza Płockiego im. prof. I. Mościckiego. Muzeum Diecezjalne.

Poznań, Muzeum Wielkopolskie. Wielkopolskie Muzeum Wojska.

Przemyśl. Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej. Muzeum Djecezjalne dla Sztuki Kościelnej.

Radom, Muzeum P. T. K.

Rzeszów, Galerja obrazów im. Dąmbskich.

Sambor, Muzeum Towarzystwa „Bojkiwszczyna".

Sandomierz, Muzeum P. T. K., Muzeum Diecezjalne.

Stanisławów, Muzeum pokuckie.

Tarnów, Muzeum Diecezjalne Sztuki Kościelnej i Muzeum m. Tarnowa.

Tarnopol, Regjonalne Muzeum Podolskie T. S. L.

Toruń, Muzeum Miejskie.

Warszawa, Dyrekcja Państwowych Zbiorów Sztuki, Zamek Królewski. Pałac w Łazienkach. Muzeum Narodowe. Muzeum Wojska. Zbiory Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych. Muzeum Etnograficzne przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa. Państwowe Muzeum Archeologiczne. Muzeum Archeologiczne im. Erazma Majewskiego. Muzeum Ordynacji Krasińskich. Muzeum Przemysłu i Rolnictwa. Muzeum Przemysłu i Techniki. Muzeum Kolejowe. Muzeum Poczt i Telegrafów. Państwowe Muzeum Zoologiczne.

Wilanów, pałac.

Wilno, Muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, Muzeum Etnograficzne U. S. B.

Włocławek, Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej P. T. K., Muzeum Seminaryjne (diecezjalne).

Zakopane, Muzeum Tatrzańskie im. D-ra T. Chałubińskiego.

O potrzebie badania kultury ludowej.

Dzisiejsza kultura ludowa nie jest bezładnym przypadkowym tworem: żyją w niej różne pierwiastki, zaczerpnięte z różnych środowisk kulturalnych, a skrupulatne, żmudne badania naukowe częstokroć odnaleźć w niej zdołają jakieś nawiązanie do bardzo nieraz odległej przeszłości. Jest jakaś potężna więź, która poprzez teraźniejszość sprzęga przeszłość z przyszłością. Więzią tą jest *tradycja*. Ona to sprawia, że w kulturze ludowej trwają do dziś między innemi wpływy świata klasycznego, wpływy sąsiedztwa innych kultur, obcego osadnictwa, stosunków handlowych, wreszcie wpływy Kościoła i szkół. Wpływy te są widoczne w różnych wytworach kultury ludowej: w budownictwie, narzędziach rolniczych, strojach, wierzeniach, obrzędach, pieśniach, opowieściach. Każdy szczegół jest tu ważny. Każdy szczegół, napozór nic nieznaczący, dopomóc może do wyjaśnienia zawiłych zagadnień, dotyczących dziejów naszej kultury.

W ostatnich latach pod wpływem modernizacji życia kultura ludowa przeobraża się u nas niepomiernie z roku na rok, z dnia na dzień. To też skrzętne gromadzenie materjałów z zakresu kultury ludowej jest w tej chwili najbardziej palącą kwestją ludoznawstwa polskiego. Akcję gromadzenia materjałów ludo-

znawczych podjęło ostatnio *Polskie Archiwum Ludoznawcze* przy redakcji miesięcznika: „Wiedza i Życie" *).

Do wzbogacenia wiedzy o ludzie przyczynić się może każdy, zasilając zbiory tego Archiwum przez nadsyłanie doń własnych spostrzeżeń z życia ludu, stosując się przytem do następujących wskazówek:

1. Materjały, gromadzone dla Polskiego Archiwum Ludoznawczego, mają postać dokładnych i wiernych *opisów*, zarówno wierzeń, obrzędów, pojęć, jak i wszelkich przedmiotów, obejmujących całokształt kultury ludowej. Obok opisów — rysunki, szkice, plany, fotografje, w opisach nie powinno być żadnych własnych interpretacyj — tylko ścisłe stwierdzenie faktu.

2. W opisach należy uwzględniać wszelkie *nazwy miejscowe* (gwarowe) poszczególnych objektów, ich części składowych, czynności, obrzędów, wierzeń i pojęć.

3. Każda notatka winna zawierać następujące dane: a) dokładna *nazwa miejscowości* (wieś, gmina, powiat), skąd dany opis (rysunek lub fotografja) pochodzi, b) *źródło wiadomości*, to znaczy, czy dana wiadomość pochodzi z własnej obserwacji, czy też podana została przez kogoś. W tym drugim wypadku należy podać nazwisko

---

*) O celach i zadaniach tego Archiwum informuje obszernie artykuł p. t. „Polskie Archiwum Ludoznawcze" w Nr. 1 „Wiedzy i Życia" z r. 1933. Artykuł ten daje wskazówki do gromadzenia materjałów ludoznawczych i wyszczególnia podstawową literaturę z zakresu ludoznawstwa polskiego. Rozwinięciem tych zagadnień jest artykuł w Nr. 3 „Wiedzy i Życia" z r. 1934 p. t.: „Badanie kraju pod względem ludoznawczym".

osoby informującej, jej zawód, wiek i zaznaczyć, od jak dawna przebywa w danej miejscowości. W obu wypadkach należy wymienić dokładnie *przez kogo i kiedy* wiadomości te zostały zanotowane i do jakiego okresu się one odnoszą (do chwili obecnej, czy do przeszłości — jak dawnej?).

4. Zgromadzone materjały należy kierować do Polskiego Archiwum Ludoznawczego przy redakcji „Wiedzy i Życia"—Warszawa, Al. Róż 2.

Młodzież szkolna podczas feryj świątecznych i letnich, podczas zbiorowych wycieczek czy też obozów wędrownych ma tu otwarte pole do działania. Niewątpliwie zgromadzić ona zdoła liczne materjały z zakresu ludoznawstwa polskiego, przyczyniając się w ten sposób do wzbogacenia wiedzy o ludzie, a tem samem dorzucając ważką cegiełkę do potężnego gmachu *wiedzy o Polsce.*

Dla ułatwienia gromadzenia materjałów wyszczególniamy poniżej najważniejsze zagadnienia, które wchodzą w zakres badań ludoznawczych. Uwzględnienie tych zagadnień przy opracowywaniu jakiegoś terenu byłoby poważnym dorobkiem ludoznawstwa polskiego.

1. **Kształt wsi i zagród.**
2. **Budownictwo.**
3. **Sprzęty i statki domowe.**
4. **Pożywienie.**
5. **Ogień.**
6. **Woda.**
7. **Gospodarka.**—Rolnictwo.—Hodowla zwierząt.—Pasterstwo.—Hodowla drobiu.—Łowiectwo i myśliwstwo.—Rybołówstwo.—Bartnictwo i pszczelarstwo.
8. **Rzemiosła.** — Garncarstwo. — Tkactwo. — Garbarstwo i kuśnierstwo. — Koszykarstwo i plecionkarstwo. — Obróbka drzewa. Wyroby z drzewa. Ciesielstwo, stolarstwo,

bednarstwo, kołodziejstwo, tokarstwo, smolarstwo. — Obróbka metali. Kowalstwo. Wyroby z metali. — Obróbka kamieni. Wyroby z kamieni (żarna, stępy, osełki).

9. **Odzież i pościel.**

10. **Transport i komunikacje.**

11. **Lecznictwo ludowe.**

12. **Sztuka ludowa.** — Muzyka i tańce. Instrumenty muzyczne. Malarstwo. Rzeźba drzewna. Hafty i wyszywania. Wycinanki. Zabawki.

13. **Literatura ludowa.**

14. **Obrzędy rolnicze.** — Orka, siew, żniwa, sianokosy. Wróżby i przepowiednie urodzaju i pogody.

15. **Rok obrzędowy.** — Obrzędy, wierzenia, zabiegi, związane ze świętami dorocznemi.

16. **Obrzędy rodzinne.** — Narodziny, chrzciny. — Obrzędy weselne. — Obrzędy pogrzebowe.

17. **Życie gromady.** — Handel. — Miary. — Znaki własnościowe (np. bartne i rybackie). — Oznaki władzy dostojników gminnych (kula, krzywula i t. p.). — Zawieranie umów. Godzenie służby. — Praca zbiorowa całej gromady. — Przyjęcie jednostki do pewnej grupy społecznej (np. „frycowe“ i t. p. — Etykieta wiejska — przepisy zachowania się wobec członków rodziny, ludzi starszych i t. d. — Zwyczaje prawne, dotyczące spadku i dziedziczenia własności. — Stosunek gromady do: a) pewnych zawodów (kowali, owczarzy, leśników i t. p.), b) pewnych grup etnicznych, np. Cyganów, c) przestępców, d) upośledzonych umysłowo, e) żebraków, f) posądzonych o czary. — Karczma — zabawy w karczmie, wierzenia związane z karczmą i karczmarzem.

Kazimiera Zawistowicz.

Wycieczki społeczno-gospodarcze.

Każda wycieczka zbiorowa jest sama w sobie szkołą współżycia i współdziałania w grupie społecznej i jako taka ma wielką wartość dla wychowania społecznego młodzieży. Uczy bowiem sztuki życia zbiorowego, życia w gromadzie, umiejętności współpracy dla wspólnego celu. Każda też wycieczka, bez względu na jej cel i jej charakter, daje sposobność zetknięcia się z nowym światem zjawisk życia i nowem środowiskiem społecznem, tak często różnem od środowiska, w którem żyjemy.

Ten świat zjawisk społecznych interesować nas powinien nie mniej niż krajobraz i przyroda oraz pamiątki historyczne i zabytki kultury. Dla poznania bowiem całości kraju i poczucia się obywatelem ważne jest poznanie kraju także od strony człowieka, od strony jego pracy, wyników tej pracy, możliwości jej rozwoju, jej kierunków, a co najważniejsza jej celu. I dlatego w programach wycieczek nie należy nigdy pomijać tematów, dotyczących życia społecznego i gospodarczego zwiedzanego terenu. Szlaki naszych wycieczek, prowadzące do różnych środowisk, nieraz bardzo odległych, pozwalają nam na zetknięcie się bezpośrednie z różnemi typami ludzi i różnemi formami pracy, a przez to na uzupełnienie naszej wiedzy o człowieku, o środowisku społecznem, o państwie.

Poznanie życia społecznego i gospodarczego jakiegoś środowiska może być jednak również wyłącznym celem wycieczki. Będzie ona miała wtedy charakter wycieczki społecznej lub gospodarczej, czy też wreszcie społeczno-gospodarczej.

Wytyczne dla organizujących wycieczki gospodarcze.

Podczas wędrówek wakacyjnych, pobytu na kolonjach i obozach letnich młodzież, stykając się z miejscową ludnością, ma dużo sposobności do zapoznawania się z jej kulturą tak duchową jak i materjalną, a w szczególności z miejscowem życiem gospodarczem. Konieczność zaopatrywania się w żywność zmusza młodzież do orjentowania się co do źródeł i cen produktów, rzadziej stwarza podłoże do zainteresowania się istotnemi warunkami bytu gospodarczego danego terenu. To zainteresowanie wywołać mogą u młodzieży wychowawcy drogą odpowiednich oddziaływań metodycznych, może też obudzić je w sobie sama młodzież pod wpływem spostrzeżeń i zetknięcia się z różnorodnemi warunkami życia gospodarczo-społecznego. Materjał, zdobyty przez młodzież drogą autopsji podczas wędrówek i wycieczek do rozmaitych ośrodków gospodarczych i społecznych, wzbogacony następnie odpowiednią lekturą, może stać się wartościowem tworzywem do krystalizacji pojęć i poglądów młodzieży na życie gospodarcze i społeczne kraju.

Wycieczki, mające na celu poznanie świata zjawisk gospodarczych, będą najczęściej odby-

wały się pod kierunkiem nauczycieli i wychowawców.

Przy przygotowywaniu tematów wycieczek, badaniu i obserwowaniu przejawów życia gospodarczego i społecznego, następnie zaś przy analizie zdobytego drogą osobistych spostrzeżeń i lektury materjału, należy zawsze wyróżniać zasadnicze składniki, tworzące całokształt życia gospodarczo - społecznego i pozostające ze sobą w ścisłej współzależności. Składniki te są następujące: strona techniczna urządzeń (technika gospodarcza), strona organizacyjna, społeczna i gospodarcza.

Dla dzieci do lat 12 wybierać należy te warsztaty pracy, w których strona organizacyjna i techniczna stoi na *prymitywnym* poziomie, to jest, w których proces produkcji oparty jest przedewszystkiem na pracy ręcznej, nie maszynowej. W tym celu, po zorjentowaniu się w okolicy, kierownik obozu lub kolonji winien wybrać pewne warsztaty pracy, w których nie tyle zamożność i ilość produkcji, ile pracowitość i wrodzona inteligencja właściciela daje gwarancję wyzyskania obserwacyjnego materjału do udowodnienia dzieciom. że *decydującą rolę odgrywają zalety człowieka jako pracownika.*

Na wycieczkach, organizowanych w czasie wakacyj, należy kłaść nacisk na prace ludzi w najbliższej okolicy, mające na celu: zabezpieczenie się przed zimnem, głodem, ogniem i chorobą, dalej na obserwację budynków mieszkalnych (chat i domów murowanych), zabudowań gospodarczych (stodół, spichrzy, stajen, obór, szop, chlewów, wozowni) i urządzeń zdrowotnych (studnie, ustępy i t. d.). Przy zwie-

dzaniu objektów należy zwracać uwagę na ich położenie, rozmieszczenie, kształty, materjały budowlane, sposoby krycia dachów, znaczenie roślinności w otoczeniu dla zdrowia i bezpieczeństwa i t. d. Po wycieczkach zachęcać dzieci do szkicowania, fotografowania, opowiadania i rozważań badanego materjału. Zagadnienie *wymiany produktów*, konieczne do opracowania przy poznawaniu całokształtu życia gospodarczego danej okolicy, należy uwzględnić przy zwiedzaniu miejscowych sklepów prywatnych i spółdzielczych.

Dla młodzieży od 12 r. życia, u której budzą się *zainteresowania techniczne*, należy organizować wycieczki do warsztatów pracy rolnej, *opartych o przemysł przetwórczy*, bądź hodowlany, bądź roślinny. W pierwszym wypadku będą to wzorowe stajnie, obory, pasieki, kurniki, gospodarstwa rybne, fabryki konserw, spółdzielnie i sklepy mleczarsko-jajczarskie i t. d. W drugim wypadku należy wybierać gospodarstwa rolne przemysłowe, dostarczające standaryzowanych gatunków zbóż, nasion i roślin okopowych (buraki cukrowe, ziemniaki), owoców, surowców włókienniczych (lnu, konopi i t. d.). W obu wypadkach należy uwzględnić warsztaty przemysłu ludowego, jak również zwrócić uwagę na *zastosowanie maszyny* w gospodarstwie rolnem (siewniki, żniwiarki, młocarki, pługi motorowe i t. d.).

Młodzież starsza powyżej lat 14, posiadająca już pewne *elementy podstawowe z zakresu nauk przyrodniczych*, powinna odbywać wycieczki, w zależności od miejscowych warunków i dostępu, do kopalń, dostarczających surowców lub

materjałów opałowych, do fabryk, opartych na przemyśle mineralnym, jak: cementowni, ceglarni, hut, szkła, fabryk porcelany i fajansu, do fabryk, opartych o przemysł włókienniczy lub drzewny jak: tartaki, papiernie i t. d.

Podczas wędrówek wakacyjnych młodzieży i pobytu jej na obozach i kolonjach wakacyjnych należy wykorzystać w szczególności te warsztaty pracy, które *silnie wiążą się z Polską*, jak np.: flotę polską i znaczenie morza dla Polski (port w Gdyni), fabryki parowozów, których używa Polska Kolej Państwowa, polskie stacje lotnicze i radjowe, polską produkcję soli (Wieliczka, Ciechocinek, Inowrocław), produkcję węgla (Polskie Zagłębie węglowe), ropy naftowej (Małopolskie złoża), polski przemysł azotowy (Mościce, Chorzów), ośrodki polskiego przemysłu włókienniczego (Łódź, Bielsko, Białystok), naturalne źródła energji w Polsce i możliwość ich wyzyskania i t. p.

Zwiedzanie warsztatów pracy gospodarczej podczas wakacyj nie może jednak nigdy wywoływać przez nadmiar materjału obserwacyjnego i pojęciowego przemęczenia młodzieży, gdyż głównym celem jej wywczasów wakacyjnych jest zawsze wypoczynek po intensywnej pracy umysłowej i nabycie sił fizycznych. Stąd wybór objektów, przeznaczonych do zwiedzania na jeden okres wakacyjny musi być *niewielki*, natomiast proces przygotowania wycieczki i opracowania zebranego z niej materjału szczegółowo przemyślany i wyzyskany. Zwiedzanie objektu nie powinno trwać dłużej nad 1½ — 2 godziny, gdyż nadmiar wrażeń i pojęć zmąci dokładność i świeżość obserwacyj.

Zainteresowanie *wytwórczością* pracy człowieka na danym terenie i terenami (warsztatami) tej pracy nie powinno pomijać najważniejszego tu momentu: a mianowicie samego *człowieka*, jako pracownika w danym regjonie gospodarczym. Stąd zdatność i usprawnienia, trudności i opory, zwalczane wysiłkiem człowieka i gromad ludzkich, ich poczucie solidarności, umiejętność współżycia i wzajemnej pomocy winna być stale przedmiotem zainteresowań i obserwacyj młodzieży. Na tej bowiem jedynie podstawie oprzeć można zdobycie szacunku dla każdego *typu pracy ludzkiej* uczciwie i rzetelnie pełnionej, docenienie znaczenia tak pracy fizycznej, jak umysłowej w życiu ogólnopaństwowem i zrozumienie, jak szerokie możliwości dla kulturalnego rozwoju społeczeństwa tkwią w należycie zrozumianej *idei postępu gospodarczego.*

KOŁA KRAJOZNAWCZE MOŁDZIEŻY SZKOLNEJ.

Z inicjatywy Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego rozwinęła się bardzo pięknie i owocnie w ostatnich piętnastu latach na terenie szkół praca krajoznawcza młodzieży. Prowadzą ją **Koła Krajoznawcze Młodzieży Szkolnej.**

W r. 1934 czynnych było około 400 kół krajoznawczych młodzieży szkolnej, skupiających pod hasłem idei krajoznawczej kilkanaście tysięcy młodzieży.

Celem i zadaniem Kół Krajoznawczych jest krzewienie wśród młodzieży zamiłowania do poznania kraju i jego kultury przez:

a) organizowanie wycieczek krajoznawczych;
b) ochronę swojszczyzny, zabytków przyrody i sztuki;
c) zbieranie naukowych materjałów krajoznawczych.

Koła krajoznawcze powstają w szkołach za zezwoleniem dyrekcyj lub kierownictw szkół; ich opiekunami są nauczyciele.

Opiekunowie Kół Krajoznawczych młodzieży szkolnej, którzy pragną prowadzić pracę w kołach według regulaminu Komisji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, zgłaszają akces swój do Komisji celem bliższej współpracy.

Komisja Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego inicjuje powstawanie kół, rejestruje istniejące i powstające koła, ich działalność i program pracy oraz wydaje miesięcznik krajoznawczy młodzieży szkolnej „Orli Lot".

Jednym z głównych zadań Komisji jest organizowanie zbierania materjałów krajoznawczych przez młodzież.

W tym celu Komisja wydaje specjalne kwestjonarjusze, ogłasza konkursy i udziela nagród za wzorowe opracowanie kwestjonarjuszów oraz za inne prace krajoznawcze.

Organem kół krajoznawczych jest miesięcznik „Orli Lot", którego piętnaście roczników zawiera obfity materjał instrukcyjny i naukowy. Obok nazwisk profesorów uniwersytetu

znajdziemy tam i bardzo młodych współpracowników ze szkół powszechnych. Młodzież i nauczycielstwo szkół średnich i powszechnych dostarczają materjałów pracowniom naukowym, a profesorowie uniwersytetu dzielą się wynikami swych badań z młodzieżą.

Koła krajoznawcze mogą już pochlubić się poważnym dorobkiem jak n. p. monografjami miejscowości, opracowaniami scenicznemi zwyczajów ludowych, zbiorami materjałów etnograficznych, mapami krajoznawczemi i t. p.

Pan Prezydent Rzeczypospolitej Ignacy Mościcki przyjmuje hołd młodzieży szkolnych Kół Krajoznawczych na dziedzińcu Zamku w dniu 2 maja 1932 r.

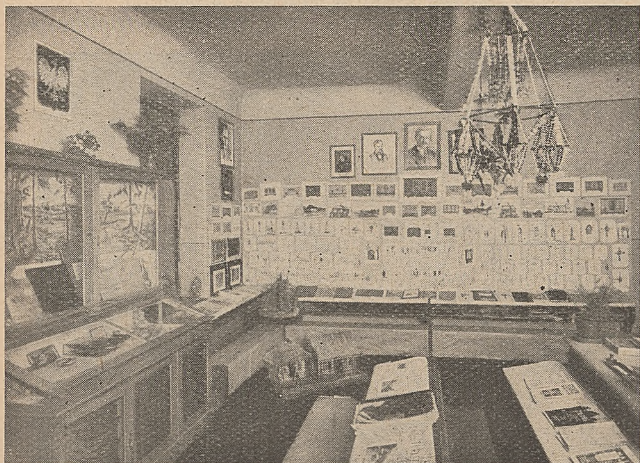
Celem przygotowania przewodników i instruktorów dla prowadzenia pracy krajoznawczej w kołach organizuje Komisja K. K. M. S. wakacyjne kursy i obozy krajoznawcze.

W celu wymiany myśli i zbliżenia do siebie młodzieży krajoznawczej oraz w celu dokonania przeglądu pracy Kół Komisja Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej organizuje począwszy od r. 1927 doroczne Zjazdy młodzieży i opieku-

nów, połączone z wystawami prac Kół Krajoznawczych oraz wycieczkami.

W r. 1935 zjazd młodzieży i opiekunów Kół Krajoznawczych odbędzie się we Lwowie, w dniach od 16—19 czerwca.

P. Minister Janusz Jędrzejewicz wypowiedział na uroczystej akademji z okazji 25-lecia Polskiego Tow. Krajoznawczego następujące słowa o pracy krajoznawczej młodzieży:

Świetlica Kół Krajoznawczych młodzieży szkolnej w Krakowie.

„Gdy jako minister oświaty myślę o celu, który codzienną pracą realizować jest mojem zadaniem, gdy myślę o wychowaniu państwowem młodego pokolenia, to wiem bardzo dobrze, że wszyscy ci, co pracą swą przyczyniają się do poznania i ukochania ziemi ojczystej, są moimi najbliższymi współpracownikami. I dlatego do każdego członka koła krajoznawczego, który rysuje krzyż przydrożny, studjuje budownictwo, obserwuje zwyczaje, rozpoznaje pejzaż polski, bada piękno przyrody polskiej, do każdego, który te prace

organizuje, inicjuje i do niej zachęca, ustosunkowuję się jak do towarzysza tej samej pracy, którą pełnię w moim urzędzie, o każdym chłopcu i każdej dziewczynie, która zachwyconemi oczami, rozognionym umysłem, otwartem sercem wchłania w siebie to wszystko, co jest pieknym charakterem polskiej ziemi, myślę serdecznie jak o przyjacielu, idącym w jednym ze mną szeregu. Tych przyjaciół mam już tysiące, są wśród nich starsi i młodsi, ale najbliższymi są mi ci najmłodsi: uczniowie szkół i młodzież, bo w nich się pali najpiękniejszy zapał, bo oni są przyszłością narodu, bo w ich ręce przekażemy kiedyś troskę i pieczę o los tej ziemi, którą dziś uczą się kochać, aby w przyszłości móc na niej gospodarzyć myślą, sercem i czynem".

Ruch wycieczkowy w kołach jest bardzo ożywiony. Wycieczki organizowane są przez koła młodzieży, przez okręgowe koła opiekunów i przez Komisję K. K. M. S. łącznie z dorocznemi zjazdami krajoznawczemi. W styczniowym zeszycie „Orlego lotu" z r. 1934. czytamy we wstępnym artykule p.t. „Wędrujmy wesoło" takie wezwanie do młodzieży:

„Wędrujmy z radością w sercu, z pieśnią na ustach, z przyjaznym uśmiechem dla ludzi, z którymi się spotykamy, z oczami otwartemi na piękno natury, z szacunkiem dla pracy ludzkiej, a spostrzeżeniami i wspomnieniami dzielmy się z drugimi, by ich zachęcić do krajoznawczych wędrówek. Wędrujmy planowo z wytkniętym celem. Układanie planów i przygotowanie wycieczki to już radość dla krajoznawców. Przygotowując się, uwzględniajcie to, co już o terenie waszej wycieczki opublikowano: historję, przyrodę, życie ludu. Zaczynajcie od poznania dokładnego najbliższej okolicy, a potem wędrujcie dalej. Przed wymarszem zróbcie sobie szkic drogi na podstawie mapy, abyście mogli na nim zaznaczać swoje spostrzeżenia, jak stanowisko osobliwych drzew, skał, odkrywek kapliczek, domów. Wasze szkice, notatki, rysunki, fotografje będą dla naukowców wartościową wskazówką, dla szkoły nieocenionym materjałem przy nauczaniu. Weźcie ze sobą nasze kwestjonarjusze, abyście mogli zbierać na nie odpowiedzi. Wędrujcie niezależnie od środków komunikacji takich jak kolej, autobus a raczej pieszo, rowerami lub kajakami, by użyć jak najwięcej ruchu, powietrza i słońca. Taka wędrówka to radość, to zdrowie, to życie! Redakcję „Orlego lotu" zasypcie wrażeniami z Waszych wędrówek, ale pamiętajcie, niech one będą naprawdę krajoznawcze, przytem pełne radości i zadowolenia, że wzmocniliście siły, które są potrzeb-

ne młodemu Państwu Polskiemu, że wzbogaciliście Naukę Polską".

Adresy: Komisja Kół Krajoznawczych Kraków, Oleandry 4
Redakcja „Orlego Lotu" Kraków, Oleandry 4
Administracja „Orlego Lotu" Kraków, Barska 41.

Komisja Kół Krajoznawczych wysyła kwestjonarjusze bezpłatnie.

Redakcja „Orlego Lotu" prosi o sprawozdania z wycieczek.

„Orli Lot" zamawiać należy tylko w administracji a nie w redakcji!

SCHRONISKA WYCIECZKOWE DLA MŁODZIEŻY ZAGRANICĄ.

Lata powojenne przyniosły wielkie zrozumienie korzyści zdrowotnych i wartości wychowawczych wycieczek młodzieży. Wyrazem tego w poszczególnych państwach jest rozwój opieki nad ruchem wycieczkowym młodzieży, w szczególności zaś organizacji domów i schronisk wycieczkowych dla młodzieży.

W ANGLJI, ojczyźnie camping'ów (obozowania) i rambling'ów (wycieczkowania) akcję organizowania schronisk (oberży) dla młodzieży podjął w r. 1930 związek „Youth Hostels Association". Powstał on dzięki wydatnej subwencji Carneggiego (10.000 funt. szterl.) i poparciu 41 stowarzyszeń i organizacyj, zwłaszcza młodzieży i nauczycielstwa. Posiada około 38 000 członków, należących do 18 grup regjonalnych. W r. 1934 związek dysponował 213 schroniskami, w których zarejestrowano przeszło 200.000 noclegów. Schroniska typu małego i średniego mieszczą się przeważnie w wynajętych domach i lokalach, często w dworach i starych zamkach; kilka domów schroniskowych jest własnością związku.

Adres związku: *Youth Hostels Association 18 Bridge Road, Welwyn Garden City, Herts* (England).

Odrębną organizację i odmienny nieco typ schronisk posiada szkocki związek „Scottish Youth Hostels", który cieszy się wysokim protektoratem premjera J. Ramsaya Macdonalda. Urządził dotychczas 31 schronisk, typu większych domów wycieczkowych (w r. 1934 — 55.000 noclegów).

Adres związku: *Scottish Youth Hostels Association Colinton Road, Edinburgh* (Scotland 8).

W AUSTRJI instytucją opiekującą się z upoważnienia Ministerstwa Oświaty ruchem turystycznym młodzieży jest „Oesterreichische Mittelstelle für Jugendwandern" w Wiedniu. Jednoczy ona 157 schronisk i domów wycieczkowych,

należących do władz szkolnych, samorządowych oraz różnych stowarzyszeń.

Adres: *Oesterreichische Mittelstelle für Jugendpflege Wien, 1 Bezirk Mölkerbastei 3.*

BELGJA. Akcję prowadzi: flamandzkie stowarzyszenie „Vlaamsche Jeugd-Herberg Centrale" w Antwerpji, oraz stowarzyszenie wallońskie „Central Wallonne des Auberges de Jeunesse.

Organizacja flamandzka posiada 25 schronisk, dobrze urządzonych (auberges) i 11 schronisk noclegowych (refuges), organizacja wallońska 7 schronisk.

Adres 1): *Vlaamsche Jeugdherbergcentrale, Leemputstraat 21, Berchem, Antwerpen.*

Adres 2): *Central Wallone des Auberges de Jeunesse, 169, rue de Fierlant—Bruxelles.*

W BUŁGARJI ruchem wycieczkowym młodzieży opiekuje się „Junaczewski Turisticzewski Sojuz", liczący około 12.000 członków a będący sekcją młodzieży towarzystwa „Bułgarsko-Turisticzesko Drużestwo" w Sofji. Związek posiada kilkanaście schronisk.

CZECHOSŁOWACJA. Szeroką, o dużym zakroju i nasileniu akcję turystyczną wśród młodzieży prowadzi Klub czeskosłowackich turystów (Klub československych turistů), założony w r. 1888. Klub ten, liczący obecnie przeszło 80.000 członków, wybudował 80 własnych domów turystycznych i zorganizował w latach ostatnich około 600 (do 10.000 łóżek i miejsc do spania) schronisk wycieczkowych dla młodzieży. Ruchem turystycznym młodzieży opiekuje się z upoważnienia władz szkolnych. Większość schronisk, t. zw. „noclehàren" mieści się w budynkach szkolnych. Schroniska w szkołach dostępne są głównie w okresie wakacyjnym t. j. w czasie od 1.VII. do 30.VIII.

Do korzystania ze schronisk uprawnia specjalna legitymacja roczna, którą młodzież nabywa wraz z wykazem schronisk w kierownictwach szkół (cena 3 kor. č.).

Adres: *Klub československych turistů w Praze II. Mikulandska 7.*

W sprawie korzystania ze schronisk można też zwracać się do „Office de Reinseignements Universitaires et de Voyage d'Etudiant", Praha III. Akademický dům.

Z w i ą z e k n i e m i e c k i, mający swą siedzibę w Usti nad Łabem, powstał w r. 1925. Związek ten posiada 250

schronisk, z których 120 dobrze urządzonych, inne prymitywne; 30 z nich mieściło się w osobnych budynkach; w roku 1934 udzielono w nich noclegów około 40.000.

Adres: *Verband für deutsche Jugendherbergen, Usti nad Labem* (Aussig) — *Auerspergegasse 2.*

DANJA. W r. 1930 z inicjatywy organizacji skautowej i kilku związków sportowych powstała specjalna organizacja dla schronisk wycieczkowych młodzieży „Herbergs-Ringen", jako związek towarzystw, popierających ruch turystyczny młodzieży. Związek posiada 126 schronisk, w nich około 2.200 łóżek; w schroniskach tych zarejestrowano r. 1933 blisko 30.000 noclegów.

Adres: *Herbergs-Ringen, Studiestraede 30 Kôbenhavn* (Kopenhaga).

W FINLANDJI opieka nad ruchem turystycznym młodzieży należy do specjalnego wydziału międzyministerjalnego, którego organem jest „Szkolne biuro podróży" w Koulumatkailutsimisto Skolresebyran) Helsinki, Ratakatu (Bangatan) N. 2.

FRANCJA. Akcję organizowania schronisk wycieczkowych dla młodzieży podjęła w r. 1930 „Ligue Française pour les Auberges de la Jeunesse". Liga działa w kierunku pacyfistycznym, w duchu zbliżenia młodzieży rozmaitych krajów. Zorganizowała 32 schroniska. Młodzież francuska korzysta w małym stopniu ze schronisk, 80% korzystających — to młodzież cudzoziemska (Niemcy, Anglicy, Holendrzy).

Adres: *Ligue Française pour les Auberges de la Jeunesse 34 Bld. Raspail, Paris VIIe.*

Obok Ligi rozwinęła w ostatnich dwu latach dość żywą działalność na polu organizacji schronisk wycieczkowych dla młodzieży przeciwstawiająca się tamtej politycznie organizacja „Centre Laïque des Auberges de Jeunesse", oparta o Syndicat national des instituteurs. Urządziła ona dotychczas około 40 schronisk.

Adres: *Centre Laïque des Auberges de Jeunnesse. 1 rue de l'Ave Maria, Paris IV e.*

HOLANDJA. Organizacja holenderska „Nederlandsche Jeugd-Herberg Centrale" powstała w r. 1929. Jest federacją stowarzyszeń młodzieży, towarzystw turystycznych i sportowych, szkół, towarzystw szkolnych, gmin i t. p. instytucyj. Organizacja holenderska posiada 70 schronisk, umieszczonych

w budynkach własnych lub specjalnie oddanych na ten cel lokalach, doskonale urządzonych i bogato wyposażonych (liczba łóżek 3.000). W roku ub. zarejestrowano w schroniskach holenderskich około 146.000 noclegów.

Adres: *Nederlandsche Jeugd-Herberg Centrale, Plantage Franschelaan 14, Amsterdam, Holland.*

IRLANDJA. W Dublinie od r. 1931 działa osobne stowarzyszenie „Irish Youth Hostels Association", które utworzyło 6 schronisk.

Adres: *Irish Youth Hostels Association An Oige 6 Fleet Street, Dublin.*

W angielskiej części Irlandji działa odrębna organizacja licząca 500 członków, wykazująca w 10 posiadanych schroniskach 4.000 noclegów.

Adres: *Youth Hostels Association, (Northern Ireland), W. M. Capper, 501 Lisburn Road, Belfast.*

JUGOSŁAWIA. Szeroką akcję wycieczkową młodzieży z wyraźnem jednak nastawieniem na wybrzeże morza Adrjatyckiego prowadzi stowarzyszenie Udruženje „Jadranska Straža", mająca swą siedzibę w Split (Ban Jelerezudzewa, ulica 1). Stowarzyszenie to organizuje młodzież szkolną w koła (t. zw. Podmladak Jadranske Straže) oraz urządza dla niej wycieczki, kolonje i t. p.

LUXEMBURG. Od dwu lat działa w Luxemburgu Ligue Nationale Luxembourgeoise des Auberges de la Jeunesse, która urządziła na terytorjum W. Księstwa 5 schronisk.

Adres: Ligue Nationale Luxembourgeoise des Auberges de la Jeunesse. — Steinfort (Gr. D. de Luxembourg).

NIEMCY są klasycznym krajem turystyki młodzieży. Wędrówki po kraju „Wandern", mają starą tradycję i dają młodzieży niemieckiej najpiękniejsze przeżycia. Myśl organizowania schronisk wycieczkowych rzucił w r. 1907 Ryszard Schirrmann, wówczas nauczyciel szkoły ludowej w Gelsenkirchen. Myśl ta nie znalazła przed wojną szerszego oddźwięku. Do r. 1913 powstały w Niemczech 83 schroniska. Wojna przerwała pracę. Żywiołowo zaczęła się akcja tworzenia schronisk wycieczkowych dla młodzieży rozwijać w latach powojennych.

Od r. 1919 zaczęto lokale szkolne na okres wakacyjny przeznaczać na schroniska wycieczkowe. W tym też roku

powstał niemiecki związek schronisk wycieczkowych „Reichsverband für deutsche Jugendherbergen".

Związek podzielony jest na okręgi (Gauen), tym zaś podlegają oddziały miejscowe. Podczas gdy w r. 1921 związek miał 83 oddziały lokalne i 11.000 członków, obecnie posiada przeszło 1.000 oddziałów miejscowych i ponad 120.000 członków.

W r. 1921 związek posiadał 300 schronisk, w r. zaś 1934 liczba ich wynosiła 2300, przyczem zarejestrowano w nich noclegów ok. 6.000.000. Łóżek posiadają schroniska przeszło 90.000, noclegowisk masowych na siennikach, pryczach i słomie — na 20 000 osób. Ze schronisk korzysta zarówno młodzież szkolna, jak i nieszkolna. Młodzież szkolna stanowi 54% ogółu korzystających. Na jedno schronisko przypada przeciętnie 2.500 noclegów. Organ związku „Jugend und Heimat" wychodzi w nakładzie 100.000 egzemplarzy.

W r. 1933 związek uległ reorganizacji, przyczem podporządkowany został władzom narodowo - socjalistycznym i państwowym władzom szkolnym. Siedzibę zarządu związku przeniesiono z Hilchenbach (Westfalja) do Berlina. Młodzież wszystkich szkół składa corocznie na rzecz Związku składki w wysokości 10 fen. Składki te dają w sumie przeszło 1 miljon mk. niem. na budowę domów wycieczkowych.

Adres: *Reichsverband für Deutsche Jugendherbergen, Roonstrasse 5 Berlin N. W. 40.*

NORWEGJA. Norweski związek schronisk wycieczkowych dla młodzieży „Norges Ungdomsherberger" powstał w r. 1930. Posiada 60 schronisk o niedużej pojemności (4—20 miejsc), — tylko dwa schroniska obliczone na 50 miejsc. Ze schronisk korzysta duży odsetek cudzoziemców.

Adres: *Norges Ungdoms-Herberger, Majorstuveien 4 Oslo.*

W SZWAJCARJI. Związek szwajcarskich schronisk wycieczkowych dla młodzieży („Bund Schweizerischer Jugendherbergen" w Zurichu) powstał w r. 1924. Opiera się o stowarzyszenia lokalne o własnych statutach. Schronisk posiada około 200 (trzy własne, wszystkie inne należą do stowarzyszeń). W r. 1934 korzystało z nich około 50.000 osób (100.000 noclegów), 40% korzystających stanowili cudzoziemcy.

Adres: *Schweizerischer Bund für Jugendherbergen Seilergraben 1, Zürich 1.*

W celu współpracy i współdziałania w dziedzinie organizacji schronisk wycieczkowych dla młodzieży i ułatwiania międzynarodowego ruchu wycieczkowego młodzieży powstała w r. 1932 Międzynarodowa Unja schronisk wycieczkowych dla młodzieży. (Union Internationale des Auberges de la Jeunesse-Internationale Arbeitsgemeinschaft für Jugendherbergen), której Sekretarjat ma siedzibę w Amsterdamie, w Holandji.

Wycieczki zbiorowe szkolne pragnące korzystać ze schronisk wycieczkowych dla młodzieży zagranicą, mogą starać się o odpowiednie legitymacje i uprawnienia za pośrednictwem Wydziału Wych. Fiz. i Higj. Szk. Min. W. R. i O. P.

Osiedla i domy wakacyjne szkolne.

Osiedla szkolne są to wiejskie ogniska wychowawcze, ułatwiające młodzieży kilku lub kilkunastodniowy pobyt na wsi, w otoczeniu pięknej przyrody i przy bliższem współżyciu ze sobą. Zakładane w niewielkiej zazwyczaj odległości od ośrodków wielkomiejskich, w możliwie najzdrowszej okolicy, są ważnemi placówkami pomocniczemi w pracy szkół i to zarówno w pracy wychowawczej, jak i dydaktycznej.

Osiedla posiadają odpowiednie budynki mieszkalne i gospodarcze, place i urządzenia do zabaw, gier i sportów, ogrody, zagonki i poletka doświadczalne, niekiedy nawet większe gospodarstwa rolne.

Osiedla, w zależności od rodzaju i stopnia organizacyjnego, przeznaczone są do użytku młodzieży jednej lub kilku szkół. Młodzież, wysyłana kolejno do osiedli, najczęściej klasami i w stałych odstępach czasu, spędza w nich w ciągu roku, w okresie nauki, kilkanaście dni lub kilka tygodni. Osiedla czynne są bądź przez cały rok, bądź tylko w miesiącach cieplejszych. W okresie feryj letnich i zimowych oraz w dniach świątecznych osiedla przeznaczone są na wycieczki dla uczniów lub na kolonje.

Domy wakacyjne szkolne przeznaczone są głównie na kolonje wypoczynkowe młodzieży szkolnej. Zakładane i utrzymywane przez szkoły lub stowarzyszenia i Koła Rodzicielskie, mają wy-

łącznie charakter placówek wychowawczych. Korzysta z nich młodzież jednej lub więcej szkół tylko w okresie feryj. Niektóre z domów wakacyjnych przyjmują wycieczki szkolne.

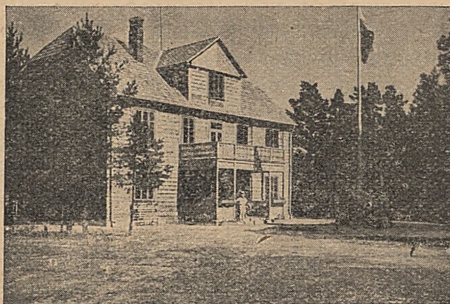
W wojew. BIAŁOSTOCKIEM:

GAWRYCHRUDA nad JEZIOREM WIGRY, — powiat suwalski, — poczta Suwałki.

Wycieczkowe osiedle szkolne „Wigry”.

Zakupione i utrzymywane przez trzy szkoły warszawskie: I-e gimnazjum im. Jenerała Sowińskiego Zarządu miasta st. Warszawy, Gimnazjum Popielewskiej i Roszkowskiej oraz Gimnazjum pod wezwaniem św. Wojciecha (W. Górskiego). Osiedle powstało w r. 1930; zajmuje teren 6-morgowy, na którym wybudowano obszerny budynek, mogący pomieścić **50 uczniów** (uczenic) oraz potrzebny personel administracyjny i nauczycielski. Budynek zaopatrzony w urządzenia kanalizacyjne i wodociągowe.

Osiedle czynne w miesiącach cieplejszych; — przeznaczone na wycieczki oraz na kolonje letnie młodzieży wymienionych wyżej szkół.

Wycieczkowe osiedle szkolne „Wigry“.

JEZIORY — pow. Grodzieński, 25 km od Grodna, nad brzegiem jeziora Kań-Białe.

Osiedle szkolne Państw. Gimnazjum im. A. Mickiewicza w Grodnie.

Dom własny, przystań, schronisko wycieczkowe, ośrodek kursów żeglarskich i wioślarskich.

MORGOWNIKI pod Nowogrodem Łomżyńskim.

Dom wakacyjny Koła Rodzicielskiego Państw. Gimnazjum im. Konopnickiej w Łomży.

Wybudowany w roku 1927 dzięki poparciu Ministerstwa staraniem Koła Rodzicielskiego Gimnazjum. Dom i budynek gospodarczy znajdują się w południowej części uroczyska Borek Mały, w nadleśnictwie Nowogród, na gruncie (2 ha), udzielonym do dyspozycji Ministerstwa. Służy głównie na pomieszczenie kolonij wakacyjnych dziewcząt szkół łomżyńskich. Dom posiada 60 łóżek.

SERWY, pow. augustowski.

Dom wakacyjny Min. W. R. i O. P. — w administracji Dyr. Państw. Seminarjum Naucz. męsk. w Augustowie.

Przeznaczony głównie na kolonje i kursy wakacyjne. Miejsc 50. Wykorzystywany corocznie w maju przez młodzież gimnazjum w Rydzynie (woj. poznańskie), w czasie feryj letnich przez Straż Przednią.

W wojew. KIELECKIEM:

CZARNIECKA GÓRA, pow. konecki.

Osiedle szkolne Koła Opieki Rodzicielskiej przy Państwowem Gimnazjum im. Królowej Jadwigi w Warszawie.

Wybudowane w r. 1934.

Budynek drewniany, piętrowy. Kanalizacja, wodociąg, elektryczność. **Łóżek 25.** Teren 3.816 m^2. Las, rzeczka Czarna, staw. Wykorzystywane narazie tylko na kolonje.

KAMIENICA POLSKA, pow. częstochowski (7 km. od stacji kolej. Poraj).

Osiedle szkolne Państwowego Gimnazjum męskiego im. H. Sienkiewicza w Częstochowie.
Własność Komitetu Rodzicielskiego. Powstało w r. 1934. Teren dwumorgowy pokryty lasem. Budynek murowany osiedla na wykończeniu, drugi budynek drewniany przeznaczony na kolonje letnie. Zaprojektowane: kanalizacja, wodociąg i instalacja elektryczności. Boisko 1500 m^2. W pobliżu rzeka Kamieniczna i Warta (2 km.).

OLSZTYN, pow. częstochowski, dojazd z Częstochowy autobusem lub koleją do st. Turów.

Osiedle szkolne Państw. Gimnazjum żeńskiego im. J. Słowackiego w Częstochowie.
Własność Komitetu Rodzicielskiego.
Powstało w roku 1929. Teren obejmuje obszar o powierzchni 2714 m^2; ogród, lasek i boisko. Dom drewniany, jednopiętrowy. **Łóżek 34.** Osiedle czynne w miesiącach cieplejszych, w okresie lata kolonja.

OLSZTYN, pow. częstochowski, dojazd autobusem.

Osiedle szkolne Państwowego Gimnazjum męskiego im. Romualda Traugutta w Częstochowie.
Własność Komitetu Rodzicielskiego.
Dom osiedla składa się z 10 jasnych, obszernych pokojów i pomieszczeń gospodarczych. *Z osiedla mogą korzystać również wycieczki* za uprzedniem zgłoszeniem. Opłata po 50 gr. za nocleg. **Łóżek 60.**

SMARDZEWICE, pow. opoczyński (dojazd koleją do Tomaszowa lub do stacji Jeleń, stąd 5 klm. końmi lub pieszo).

Osiedle szkolne pryw. Gimnazjum męskiego Zgromadzenia Kupców m. Łodzi.
Powstało w r. 1932. Własność Koła Rodzicielskiego Państwowej Szkoły Handlowej Żeńskiej w Łodzi.—Osiedle wydzierżawione zostało na lat 5 przez Koło Rodzicielskie Gimnazjum Zgromadzenia Kupców z prawem użytkowania przez 10 miesięcy w roku. Osiedle, położone wśród lasów spalskich, mieści się w piętrowym

budynku z cegły i kamienia, skanalizowanym i przystosowanym do użytku zimowego; posiada **35 łóżek.**
W czasie feryj letnich korzysta z osiedla kolonja letnia innej szkoły.

W wojew. KRAKOWSKIEM:

HARBUTOWICE, poczta Sułkowice, pow. wadowicki.

Osiedle Państwowego Gimnazjum żeńskiego X im. Królowej Wandy i Państw. Gimnazjum żeńskiego VII im. A. Mickiewicza w Krakowie.

Własność Stowarzyszenia domu zdrowia i kolonji wakacyjnej w Harbutowicach.
Osiedle posiada dwa budynki mieszkalne i budynek gospodarczy. Budynki skanalizowane, oświetlenie elektryczne. Tereny do zabaw i gier. kąpielisko w stawie wybetonowane. W osiedlu organizowane są kolonje letnie i zimowe oraz tygodnie wypoczynkowe dla poszczególnych klas gimnazjów. **Łóżek 104.**

JORDANÓW, pow. myślenicki.

Dom wypoczynkowy S. S. Prezentek (Pryw. Gimnazjum żeńskiego im. ks. Skorupki S.S. Prezentek w Krakowie).

Posiada 40 miejsc dla uczenic. (Pobyt najmniej 1 tygodniowy. Koszt utrzymania 3 zł. w lecie, 3.50 zł. w zimie).

JURGÓW — na Spiszu, pow. nowotarski.

Szkolny dom wycieczkowy.

Dom posiada 5 dużych sypialń, pokoje dla wychowawców, obszerną świetlicę, infirmerję, pomieszczenia gospodarcze. Dom jest zagospodarowany, posiada **60 łóżek,** może pomieścić powyżej 120 osób.
Wybudowany w r. 1934 z Funduszu szkolnych domów wycieczkowych, jest własnością Skarbu Państwa. Opiekę nad domem sprawuje Kuratorjum Okręgu Szkolnego Krakowskiego, które dysponuje przydziałem domu na kursy i kolonje.
W domu mieści się stałe schronisko wycieczkowe.

KASINA WIELKA (dwór), pow. limanowski.

Osiedle szkolne Państw. Seminarjum nauczycielskiego żeńskiego im. Józefy Joteyko w Krakowie.
Własność Towarzystwa Kolonij wakacyjnych dla uczennic Państw. Seminarjum nauczycielskiego w Krakowie. Powstało w r. 1931. Budynki z kamienia, skanalizowane i przystosowane do użytkowania w zimie. Czynne cały rok, **łóżek 40.** Osiedle prowadzi gospodarstwo wiejskie na 7 morgach ziemi własnej i 32 morgach dzierżawnej.

KOSARZYSKA POD PIWNICZNĄ, pow. nowosądecki.

Stanica Harcerska.
Własność Koła Przyjaciół Z. H. P. w Nowym Sączu. Przeznaczona na kursy i obozy. **Łóżek 30.**

KOŚCIELISKO koło Zakopanego, pow. nowotarski.

„Nasz Dom". Dom wakacyjny Koła Rodzicielskiego Państwowego Gimnazjum klasycznego w Bydgoszczy.

Kościelisko. Dom wakacyjny Państw. Gimnazjum klasyczn. w Bydgoszczy.

Dom jednopiętrowy, przystosowany do użytku zimowego, przeznaczony na kolonje i wycieczki młodzieży szkół średnich bydgoskich. Dom rozporządza obecnie 30 łóżkami, po uzupełnieniu inwentarza będzie mógł pomieścić 50 — 60 osób.
Z domu może korzystać w miarę wolnych miejsc młodzież i nauczyciele (lki) szkół niebydgoskich za opłatą zł. 3.50 — 4 dziennie wraz z utrzymaniem.

LIPNICA WIELKA — PRZYWARÓWKA — na Orawie, stacja kol. Czarny Dunajec, pow. nowotarski.

Schronisko Tow. Przyjaciół Młodzieży Państwowego Gimnazjum im. św. Jana Kantego w Poznaniu.

Schronisko leży u stóp Babiej Góry.
Dom drewniany, dwupiętrowy przystosowany do użytkowania w zimie, obejmuje 15 pokoi mieszkalnych, jadalnię, bawialnię, osobno budynek gospodarczy. **Łóżek 80**— dla uczniów własnej szkoły — *15 miejsc dla wycieczek młodzieży innych szkół.*

PLESZÓW, koło Krakowa, pow. krakowski.

Osiedle Prywatnego Gimnazjum żeńskiego Instytutu Marji w Krakowie.

Osiedle mieści się w pałacu. Gimnazjum ma do dyspozycji 7 ubikacyj i **30 łóżek.** Pozostaje pod zarządem Zgromadzenia Córek Bożej Miłości.

PORĘBA WIELKA koło Mszany dolnej, poczta Niedźwiedź, pow. limanowski.

Kolonja wakacyjna dla uczniów gimnazjów m. Krakowa.

Własność Towarzystwa Kolonji wakacyjnych Poręba Wielka dla uczniów gimnazjów m. Krakowa.
Kolonja posiada dwa budynki higjenicznie urządzone, ogród, boiska i basen kąpielowy z plażą. W sypialniach **110 łóżek.**

ROKICINY MAŁOPOLSKIE, stacja kolej. Chabówka, pow. nowotarski.

Domy wakacyjne „Dwór“ i „Zofjówka“ Zarządu Generalnego S.S. Urszulanek Polskich —

dla uczenic szkół Zgromadzenia SS. Urszulanek.
Wycieczki szkolne mogą korzystać z domu zimą i latem.

RZĄSKA pod Krakowem, poczta Mydlniki, pow. krakowski.

Osiedle szkolne pryw. Gimnazjum żeńskiego im. H. Kaplińskiej (Marji Trąmpczyńskiej) w Krakowie.
Osiedle mieści się w nieruchomości, dzierżawionej przez Komitet Rodzicielski. Teren obejmuje: łąkę, 2 morgi parku i 1 morgę ogrodu. Dom murowany, skanalizowany, oświetlenie elektryczne. Czynne cały rok, łóżek 24, latem kolonja.

SKOMIELNA CZARNA — pow. myślenicki, poczta Łętownia. Dojazd z Krakowa autobusem lub koleją do Jordanowa, stąd 12 km. drogi pieszej lub kołowej.

Dom kolonijny Państwowego Gimnazjum V. im. J. Kochanowskiego w Krakowie.
Własność Tow. Kolonji dla uczniów V. Państwowego Gimnazjum w Krakowie.
Budynek jest pod dachem, wewnątrz nieurządzony, obliczony na 40 — 45 uczniów.

STRYSZAWA, poczta Lachowice koło Żywca, pow. makowski.

Osiedle Zgromadzenia SS. Zmartwychwstania Pańskiego.
Budynek drewniany posiada 15 sal. Z osiedla korzysta młodzież szkół, utrzymywanych przez Zgromadzenie.

ZAKOPANE, pow. nowotarski.

Willa na Antałówce Zarządu Gen. SS. Urszulanek. Dom wakacyjny dla uczenic wszystkich szkół Zgromadzenia SS. Urszulanek.
Wycieczki szkolne mogą korzystać z domu zimą i latem

W wojew. LWOWSKIEM:

BĄKOWICE, POD CHYROWEM, poczta Chyrów, pow. samborski.

Dom wypoczynkowy dla młodzieży szkół powszechnych.

Wybudowany z funduszów, zebranych przez młodzież szkół powszechnych Okręgu Szkolnego Lwowskiego na pamiątkowy pomnik ku uczczeniu dziesięciolecia Niepodległości Państwa Polskiego; — utrzymywany przez Towarzystwo „Dzieci na Wieś” we Lwowie. **Łóżek 50.**

CHLEWISKA, pow. samborski.

Kolonja wakacyjna uczniów Państw. Gimnazjum im. A. Mickiewicza w Samborze fundacji im. ś. p. Jana z Rupniewa Ujejskiego.

Z kolonji korzystać mają prawo tylko uczniowie gimnazium w wieku do lat 15. Fundacją zarządza Zgromadzenie Sióstr Służebniczek N. P. M. w Starej Wsi, pow. brzozowskiego, prawo nadzoru przysługuje dyrektorowi gimnazjum.

HELUSZ, koło Kramarzówki, poczta Pruchnik, pow. jarosławski.

Dom kolonijny dla dziatwy i młodzieży szkół powszechnych powiatu jarosławskiego.

Własność Wydziału Powiatowego w Jarosławiu.

Na parceli, obejmującej 3 morgi lasu i 1 mórg łąki, budynek drewniany, jednopiętrowy z mansarda. Budynek skanalizowany z wodociągiem, posiada 5 dużych sypialń, jadalnię, hall, tarasy, pokoje izolacyjne, pokoje dla administracji, pomieszczenia gospodarcze, umywalnie, natryski. Wyposażony **w 150 łóżek**

KOMAŃCZA, pow. sanocki.

Osiedle Państwowego III Gimnazjum im. króla Stefana Batorego we Lwowie.

Własność Koła Rodzicielskiego. Zakupione w r. 1933. Osiedle składa się z budynku mieszkalnego o 10 ubikacjach, budynku gospodarczego, dużej szopy, garażu oraz 4-morgowego ogrodu, z którego część przeznaczono na boisko.

Wykorzystywane jako dom wakacyjny w okresie feryj letnich i zimowych. Posiada całkowite wyposażenie w meble i sprzęt kuchenny, — **łóżek 37.**

ROZŁUCZ, pow. turczański, poczta i kolej w miejscu.

Dom wakacyjny szkoły powszechnej nr. 28 im. św. Marcina we Lwowie.

Własność Koła Rodzicielskiego szkoły.
Wybudowany w r. 1933. Budynek drewniany na podmurowaniu, mieści 2 duże sypialnie, jadalnię, kuchnię, pomieszczenie dla personelu pedagogicznego i służby. Wyposażenie: **105 łóżek**, umeblowanie i sprzęt kuchenny. Do domu należy dwumorgowa parcela leśna. Dom wykorzystywany tylko w lecie na kolonje. Projektowane przystosowanie budynku do użytkowania w zimie i dobudowanie mansardu.

SIANKI, pow. turczański.

Dom wypoczynkowy dla młodzieży szkół średnich T. N. S. W.
Wybudowany z funduszów, zebranych przez młodzież szkół średnich Okręgu Szkolnego Lwowskiego na pamiątkowy pomnik ku uczczeniu dziesięciolecia niepodległości Państwa Polskiego; — utrzymywany jest przez Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych we Lwowie.

STARY SAMBOR, pow. samborski.

Osiedle I. Państwowego Seminarjum Nauczycielskiego im. Adama Asnyka z klasami gimnazjalnemi we Lwowie.
Powstało w r. 1934. Osiedle obejmuje dwie połączone posiadłości, wydzierżawione na lat 5 od Skarbu Państwa i Rady Powiatowej przez Spółdzielnię absolwentek I-go Państwowego Seminarjum Nauczycielskiego żeńskiego im. A. Asnyka we Lwowie. Osiedle składa się z domu murowanego jednopiętrowego i 2 domów murowanych parterowych, boiska i ogrodu. Dom piętrowy mieści w sobie 5 sypialń, pokoje dla nauczycieli, szatnie, umywalnie, świetlicę, jadalnię, kuchnię; domy parterowe: klasy oraz mieszkania personelu i służby. Oświetlenie elektryczne, projektowane skanalizowanie posesji i urządzenie natrysków. Inwentarz został zakupiony i oddany do użytkowania Osiedla przez Tow. Kolonij wakacyjnych i Osiedla przy I Państw. Seminarjum Naucz. Żeńskiem im. A. Asnyka we Lwowie. Osiedle może pomieścić **100 dziewcząt — (łóżek 59).** Osiedle może być wykorzystywane przez cały rok, przyczem korzystać mogą z niego i inne szkoły.

STARZAWA, pow. dobromilski.

Dom kolonijny Koła Rodzicielskiego Państwowego Gimnazjum żeńskiego im. król. Jadwigi we Lwowie.
Nabyty w r. 1934, może pomieścić 62 uczenice w lecie i 40 uczenic w zimie. Posiada całkowite urządzenie wewnętrzne; wykorzystywany jest w czasie feryj letnich i zimowych.

W wojew. ŁÓDZKIEM:

DĄBROWA NAD CZARNĄ (koło Sulejowa, maj. Piła — dojazd 21 km. od stacji Piotrków).

Osiedle szkolne Pryw. Gimnazjum żeńskiego im. E. Orzeszkowej w Łodzi.
Własność prywatna w dzierżawie. Osiedle prowadzi Dyrekcja gimnazjum łącznie z Kołem Rodzicielskiem. Teren osiedla obejmuje 70 morgów: las, ogród, sad, boiska, gospodarstwo rolne. Budynek murowany, piętrowy. Kanalizacja, wodociągi, elektryczność. **Łóżek 55.**

GROTNIKI NAD LINDĄ, gm. Chociszew, pow. łęczycki.

Osiedle szkolne Gimnazjum miejskiego im. J. Piłsudskiego w Łodzi.
Własność Koła Rodzicielskiego.
Osiedle leży wśród lasów państwowych. W pobliżu rzeczka, rozlewająca się w duży staw. Teren o powierzchni 2 morgów, piaszczysty, porosły lasem sosnowym. Osiedle posiada mały domek, mieszczący kuchnię i mieszkanie kierownika oraz dużą halę drewnianą, mieszczącą sypialnie i jadalnię. Podczas feryj letnich w osiedlu przebywa **60 uczniów.** Osiedle służy ponadto jako *schronisko dla wycieczek szkolnych.*

ŁĘKAWA, pow. piotrkowski.

Osiedle harcerskie.
Własność Z. H. P. Oddziału Kieleckiego; — przeznaczone na letnie kursy harcerskie.

SOKOLNIKI POD OZORKOWEM, pow. łęczycki.

Osiedle szkolne Państwowego Gimnazjum im. E. Szczanieckiej w Łodzi.

Własność Koła Rodzicielskiego.
Teren zajmuje przestrzeń 4 morgów 60-letniego lasu. Budynek murowany, ogrzewany piecami i skanalizowany, może pomieścić **40 uczenic.** Budynek tylko częściowo oddany jest do użytku.

WIADERNO, gmina Golesze, pow. piotrkowski (6 km. od Tomaszowa Mazowieckiego).

Osiedle szkolne pryw. Gimnazjum A. Zimowskiego w Łodzi.
Własność Rodzicielskiego Koła szkolnego.
Osiedle zajmuje teren sześciomorgowy, częściowo zalesiony. Budynki murowane i drewniane posiadają 6 pomieszczeń dla młodzieży i pokoje gospodarcze. Przy osiedlu strzelnica i boiska do gier. Osiedle może być użytkowane jedynie latem.

W wojew. NOWOGRÓDZKIEM:

WYGODA, poczta i gmina Dworzec, pow, nowogródzki (stacja kolej. Wygoda).

Stanica „Straży Przedniej" im. Adama Skwarczyńskiego.
Własność Organizacji Pracy Obywatelskiej Młodzieży „Straż Przednia". Przeznaczona na kursy i obozy, **łóżek 100.**
Dom stanicy i budynki gospodarcze wykończone zostaną w r. 1935.

W wojew. POMORSKIEM:

JASTARNIA BÓR, poczta i stacja kol. w miejscu, pow. morski.

Nadmorska Kolonja Wakacyjna Kuratorjum Okręgu Szkolnego Poznańskiego.
Wybudowana w latach 1933-34. Własność Skarbu Państwa. Budynek drewniany na wysokiem podmurowaniu, posiada 7 dużych sypialń, świetlicę, pokoje dla wychowawców, pomieszczenia gospodarcze, schrony na łodzie i kajaki. Przeznaczony w czasie feryj letnich na kolonje wakacyjne młodzieży szkolnej, *stale służy jako szkolne schronisko wycieczkowe.* — **100 łóżek.**

W wojew. POZNAŃSKIEM:

PROMNO, 28 b. m. od Poznania, przystanek osobowy na linji kolej. Poznań — Gniezno.

Osiedle szkolne Państwowego Gimnazjum (męskiego) im. Paderewskiego w Poznaniu.
Osiedle mieści się w willi 12 pokojowej, wydzierżawionej przez Koło Rodzicielskie w r. 1935. Do willi należy teren 4 morgowy; w okolicy najbliższej lasy państwowe i piękne jezioro.

W wojew. STANISŁAWOWSKIEM:

JAMNA, pow. nadwórniański.

Dom kolonijny Koła Rodzicielskiego Filji Państwowego Gimnazjum z ruskim językiem nauczania we Lwowie.
Dom, wybudowany w r. 1932, jest własnością Koła Rodzicielskiego. Posiada 35 łóżek i dostateczne wyposażenie w meble oraz sprzęt kuchenny i stołowy.

MECZYSZCZE, poczta Krechowice, pow. doliniański, stacja kolej. Broszniów, dojazd kolejką eksploatacyjną.

Dom wakacyjny im. Wandy Rolbieskiej — własność Tow. Kolonij Wakacyjnych przy Żeńskiem Katolickiem Gimnazjum Humanistycznem miasta Bydgoszczy.
Budynek dwupiętrowy, ogółem zawiera 36 ubikacyj, w tem 11 sypialń, kaplicę, jadalnię, łazienki, pomieszczenia gospodarcze. Budynek skanalizowany i zaopatrzony w instalację wodociągową. Przy budynku boiska. Dom może być użytkowany latem i zimą. Przeznaczony wyłącznie dla młodzieży Żeńskiego Kat. Gimnazjum w Bydgoszczy.

MIKULICZYN, pow. nadwórniański.

1) Dom kolonijny dla uczenic Pryw. Seminarjum Nauczycielskiego żeńskiego S. S. Bazyljanek w Stanisławowie.
Dom mieści się w willi J. E. ks. Biskupa Chomyszyna, pomieścić może 25 uczenic, personel nauczycielski

i służbę. Opiekuje się domem Koło Rodzicielskie Seminarjum.

2) Dom letniskowy dla uczniów Gimnazjum Państw. I. w Stanisławowie w budowie.

MIZUŃ NOWY, pow. doliniański.

Dom kolonijny Koła Rodzicielskiego Państwowego Gimnazjum X. im. H. Sienkiewicza we Lwowie.

Wybudowany w r. 1934 staraniem i z funduszów Koła Rodzicielskiego. Wykorzystywany będzie na kolonje uczniów gimnazjum w czasie feryj zimowych i letnich. **Łóżek 40.**

SKOLE, pow. stryjski.

Kolonja wakacyjna im. Ministra Bronisława Pierackiego.

Własność Koła Rodzicielskiego przy II Państwowem Gimnazjum im. Karola Szajnochy we Lwowie.

Wybudowana i otwarta w r. 1930 kosztem około 60.000 zł. Dom posiada 3 sypialnie urządzone, jadalnię, szatnie, kuchnię wraz ze sprzętem. Światło elektryczne, własna studnia, mórg pola na boisko. Pomieścić może **60 uczniów** (łóżka bez sienników i pościeli). Dom użytkowany na kolonje w lecie, może być również wykorzystany w zimie.

W wojew. ŚLĄSKIEM:

BRZEZIE, st. kolej. Rybnik.

Osiedle szkolne Zgromadzenia SS. Urszulanek w Rybniku.

Przeznaczone dla uczenic wszystkich szkół Zgromadzenia. *Wycieczki szkolne* przyjmowane są tylko w okresie feryj.

MIKUSZOWICE pod Bielskiem w Cygańskim Lesie — stacja kolej. w miejscu.

1) *Osiedle szkolne Państwowego Gimnazjum męskiego w Katowicach (bliższych danych brak).*

2) *Osiedle szkolne Miejskiego Gimnazjum żeńskiego w Katowicach.*
Osiedle mieści się w dawnym pałacu barona Globusa.

W wojew. TARNOPOLSKIEM:

KAMIONKA, pow. skałacki.

Dom wakacyjny Państw. Gimnazjum II w Tarnopolu.
Dom jest własnością Tow. kolonji wakacyjnej; zbudowany ze składek uczniów, rodziców i grona nauczycielskiego II gimnazjum w Tarnopolu. Dom murowany, kryty dachówką, położony wśród 4-morgowego lasu w Miodoborach; posiada **35 łóżek,** umeblowanie i sprzęt kuchenny, kąpiele natryskowe i budynki gospodarcze. Użytkowany tylko w okresie feryj letnich na kolonję uczniów II gimnazjum.

ZAZULE, pow. złoczowski.

Dom kolonijny Koła Rodzicielskiego Państwowego Gimnazjum im. króla Jana Sobieskiego w Złoczowie.
Wybudowany w r. 1934, pomieścić może 40 uczniów. Wyposażenie domu w łóżka i sprzęt nastąpi w r. 1935. Obok domu plac wielkości około 2000 m^2.

W wojew. WARSZAWSKIEM:

BANIOSZKA, pow. grójecki, poczta i stacja kolejki grójeckiej Kąty.

Osiedle szkolne Pryw. Gimnazjum żeńskiego im. Król. Anny Wazówny Zboru ewangelicko-augsburskiego w Warszawie.
Własność Zboru Ewangelickiego.
Budynek murowany, skanalizowany, 2 sypialnie z szatniami na **35 łóżek,** 2 pokoje nauczycielskie, łazienka, sala szkolna, jadalnia, infirmerja, obszerna weranda, kuchnia, urządzenia gospodarcze, boiska do gier. — Przeznaczone wyłącznie dla uczenic gimnazjum. Czynne tylko w lecie,

BRWINÓW pod Warszawą, pow. błoński.

Osiedle szkolne Pryw. Gimnazjum żeńskiego Haliny Gepnerówny w Warszawie.

Powstało w r. 1928.
Mieści się na terenie 2 morgowego ogrodu.
Dom mieszkalny drewniany, skanalizowany i oświetlony elektrycznością, posiada 9 pokojów i 3 duże werandy. Osiedle rozporządza **32 łóżkami.** W ogrodzie place do gier i zabaw.

JÓZEFÓW-RYCICE, gm. Wiązowna, 25 km. od Warszawy, stacja kol. Józefów (3 km. od stacji) pow. warszawski.

Osiedle szkolne Pryw. Gimnazjum żeńskiego Zofji Kurmanowej w Warszawie.

Własność Koła Rodzicielskiego. Otwarte 10.VI 1934.
Teren 5.300 m². Dwa budynki: piętrowy i parterowy; budynki skanalizowane, wodociąg i woda ciepła bieżąca. **Łóżek 40.** Osiedle czynne w dniach wolnych od nauki. Las, rzeka, boisko, gospodarstwo domowe.

MIENIA — gm. Cegłów, pow. miński.

Osiedle szkolne I. Gimnazjum Miejskiego im. jenerała Sowińskiego w Warszawie.

Właścicielem osiedla jest Zarząd miasta stoł. Warszawy Osiedle powstało w r. 1929. Położone jest w lesie, w odległości 800 m. od stacji kolej. Mienia.
Osiedle mieści się w obszernym budynku, zaopatrzonym w kanalizację, wodociąg, oświetlenie elektryczne, centralne ogrzewanie. Sypialnie posiadają **100 łóżek.** Nadto są: sala gimnastyczna, czytelnia, umywalnie, pokoje gościnne, pomieszczenia gospodarcze, obszerne werandy. W pobliżu boisko oraz tereny do zabaw i sportów.
W czasie feryj letnich w osiedlu przebywa kolonja letnia dzieci pracowników Tramwajów Miejskich w Warszawie.

MOCARZEW, pow. gostyniński, poczta Sanniki.

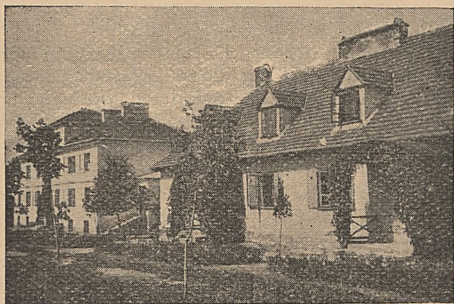
Osiedle Zgromadzenia S. S. Zmartwychwstania Pańskiego.

Dom murowany, obejmuje 7 obszernych sal. Z osiedla korzysta młodzież szkół, utrzymywanych przez Zgromadzenie.

MOGIELNICA GRÓJECKA, pow. grójecki.

Osiedle szkolne „Belweder" — Państwowego Gimnazjum im. Władysława IV w Warszawie. Otwarte w roku 1932. Leży w odległości 15 km. od Mogielnicy, pow. grójeckiego. Koszty związane z utrzymaniem osiedla pokrywa istniejące przy Gimnazjum Koło Rodzicielskie.

Obszar terenu osiedla obejmuje 22 morgi, w tem 12 morgów ziemi ornej, 1.5 morgi ogrodu i sad owocowy o 180 drzewach, przed budynkiem głównym boisko o powierzchni przeszło 5000 m^2, resztę stanowi las. — Osiedle posiada dwa budynki. Budynek główny

Osiedle szkolne „Belweder"
Państw. Gimnazjum im. Władysława IV
w Mogielnicy.

jednopiętrowy, murowany, mieści: w suterynach kuchnię, jadalnię, pokoje dla służby, umywalnie, natryski, szatnie, piwnice; na parterze sypialnie, świetlicę, infirmerję, pokoje kierownika osiedla; na piętrze sypialnie, salę lekcyjną, gabinet dyrektora; na facjacie sypialnie. W drugim budynku 12 pokojowym mieszczą się sypialnie, warsztaty i pracownie. Budynek główny ma wodociąg i kanalizację. Oświetlenie elektryczne. Osiedle rozporządza 95 **łóżkami.** Czynne jest przez cały rok. Przeznaczone wyłącznie do użytku gimnazjum im. Władysława IV w Warszawie.

NOWINKI, gm. Jazgarzew, pow. grójecki (st. Chojnów).

Osiedle szkolne Pryw. Gimnazjum żeńskiego J. Popielewskiej i J. Roszkowskiej w Warszawie.
Osiedle jest wspólną własnością szkoły i Koła Rodzicielskiego. Powstało w r. 1928.
Teren osiedla obejmuje 6 morgów i cały jest oparkaniony. Osiedle ma dwa domy mieszkalne: jeden o 5 pokojach i 2 werandach, drugi o 4 pokojach, świetlicy, hallu, łazience i 2 pokojach dla nauczycieli. Osiedle może pomieścić **60 uczenic.**

OLESIN, gmina Dembe Wielkie, pow. miński.

Osiedle szkolne Gimnazjum Towarzystwa im. J. Zamoyskiego w Warszawie.
Osiedle zajmuje obszar 17 ha (w tem 7 ha lasu, 2 ha łąki, 4 ha roli, 1 ha ogrodów i 6 stawów) i prowadzi gospodarstwo wiejskie. Posiada 4 budynki murowane. Kanalizacja, wodociąg, elektryczność. Boisko o powierzchni 4800 m^2, — strzelnica i tor łuczniczy.
Osiedle przeznaczone tylko dla uczniów gimnazjum im. J. Zamoyskiego. **Łóżek 47.**

PAMIĄTKA, gmina Konie, pow. grójecki, dojazd kolejką grójecką do stacji Kopana.

Osiedle szkolne Gimnazjum męskiego pod wezwaniem św. Wojciecha w Warszawie.
Własność Fundacji im. Wojciecha i Anieli, małżonków Górskich.
Osiedle istnieje od r. 1931, mieści się w dwupiętrowym budynku Fundacji. Rozporządza dwiema sypialniami o **50 łóżkach.** W pobliżu bezpośredniem boiska i zagajnik.

REJÓWKA — wieś Banioszka, gm. i st. k. Kąty k. Góry Kalwarji

Osiedle szkolne Gimnazjum im. M. Reya Zboru Ewangelicko-Augsburskiego w Warszawie.
Uruchomione w r. 1929; zajmuje 15 morgów gruntu. Do osiedla należą dwa zagajniki, z których jeden urządzony jako park. Boisko o powierzchni 1800 m^2. Budynek osiedla jednopiętrowy, murowany, zaopatrzony w urządzenia hydrauliczne, centralne ogrzewanie, własną instalację oświetlenia elektrycznego. Osiedle roz-

porządza **56 łóżkami**; przeznaczone dla uczniów szkół im. Reya.

ŚWIDER POD WARSZAWĄ.

Osiedle szkolne Państwowego Gimnazjum im. M. Konopnickiej w Warszawie.

Utrzymywane przez Koło Rodzicielskie przy tem gimnazjum. — Otwarte w r. 1932.

Osiedle zajmuje 3 morgowy teren, porośnięty lasem sosnowym i posiada dwa budynki mieszkalne: jeden murowany o 11 pokojach, drugi drewniany, mieszczący jadalnię, kuchnię, salę lekcyjną, świetlicę, tarasy i werandy do nauki na świeżem powietrzu. Osiedle rozporządza **50 łóżkami.**

Czynne jest przez cały rok. W czasie feryj organizowane są kolonje, na które przyjmowane są także uczenice innych gimnazjów.

WOLA MYSTOWSKA, pow. pułtuski, st. kolej. Wyszków.

Osiedle szkolne Pryw. Seminarjum nauczycielskiego żeńskiego Katolickiego Związku Polek w Warszawie.

Powstało w r. 1933. Osiedle stanowi zapis testamentowy i jest własnością Kat. Związku Polek. Mieści się w folwarku 18 włókowym zagospodarowanym. Sypialnie w dworku murowanym, jednopiętrowym o 7 pokojach. Świetlica w lamusie, osobne budynki gospodarcze. **Łóżek 30.** Osiedle czynne cały rok.

ZAKOŚCIELE, gmina Inowłódź (18 km. od Tomaszowa Mazowieckiego), pow. rawski.

Osiedle szkolne Towarzystwa Przyjaciół młodzieży przy Społecznem Gimnazjum męskiem w Łodzi.

Osiedle posiada teren o powierzchni 1,68 ha. Budynki kolonijne drewniane, nieoszalowane, bez pieców. Sale sypialne mieszczą **81 łóżek.** Z osiedla korzystać można tylko w miesiącach cieplejszych; w okresie feryj letnich Towarzystwo organizuje w niem kolonje letnie.

ZALESIE GÓRNE koło Piaseczna, gmina Jazgarzew, pow. grójecki (od stacji kolejki Żabieniec 4 km. drogi pieszej lub kołowej).

Osiedle szkolne Towarzystwa Przyjaciół Państwowego Gimnazjum im. N. Żmichowskiej w Warszawie.

Otwarte w r. 1934.

Teren osiedla ma 10.000 m^2 powierzchni. Budynek drewniany, jednopiętrowy. **Łóżek 50.**

Czynne głównie w czasie feryj letnich i świątecznych. Dokoła lasy, kąpiel w rzece Jeziorce.

WYKAZ SCHRONISK

UWAGA:

Mapki województw, zamieszczone w tym dziale, są mapami miejscowości godnych zwiedzenia z oznaczeniem najważniejszych zabytków architektury. Miejscowości, posiadające schroniska, są podkreślone.

W a r s z a w a.

Stolica Polski — siedziba Prezydenta Rzeczypospolitej i centralnych władz państwowych.

Należy zwiedzić:

Zamek Królewski. Fragmenty gotyckie; przebudowa w XVI w., w połowie XVIII wieku (barokowa elewacja od Wisły) i za Stanisława Augusta. Wnętrza w godz. 11 — 15. — *Katedra Ś-go Jana.* Założenie średniowieczne; wnętrze, ołtarze i grobowce z XVII w.; przebudowa w XIX wieku (fasada). — *Rynek Staromiejski.* XVII—XVIII w.; — kamienice: Baryczków Nr. 32, Fukiera Nr. 27, ks. Mazowieckich, fragmenty gotyckie, Kanonje. — *Stare Miasto.* Krzywe Koło, Kamienne schodki, Bugaj, Rybaki i inne uliczki.—*Plac Teatralny*: Teatr Wielki, pierwsza połowa XIX w., empire; Kościół p.w. ś. Andrzeja (p. p. Kanoniczek), początek XIX w., empire. Pałac Blanka — połowa XVIII wieku, barok. Domy empirowe z pocz. XIX wieku (Wierzbowa 11, Senatorska 22), Ratusz. — *Ogród Saski.* Figury alegoryczne z XVIII wieku. Empirowa fontanna. Grób Nieznanego Żołnierza. — *Plac J. Piłsudskiego.* Pałac Saski z połowy XIX wieku; klasycyzm. Pomnik ks. Józefa Poniatowskiego — dzieło Thorwaldsena (pierwsza połowa XIX w.). Pałac Brühlowski, (obecnie siedziba M. S. Z.) połowa XVIII wieku; barok. — *Kościół p. w. ś-tej Anny dawn. Bernardynów.* Założenie i fragmenty gotyckie; przebudowa w drugiej połowie i w końcu XVIII wieku, fasada klasycystyczna, wnętrza barokowe. —*Kościół P. P. Wizytek p. w. Opieki Ś-go Józefa*, druga połowa XVIII wieku — rokokowy. — *Uniwersytet.* Kompleks gmachów z I-szej połowy XIX wieku (empire). Fasada gmachu głównego od strony Wisły barokowa. — *Kościół Ś-go Krzyża*, połowa XVIII wieku, barok. — *Łazienki.* Z końca XVIII wieku — epoka Stanisława Augusta; klasycyzm. Pałac — (otwarty w godz. 10 — 14) — sale: Balowa i Salomona, Pałacyk Myślewicki, Stara Pomarańczarnia, Biały Domek, Pomnik

króla Jana Sobieskiego, Teatr na wyspie. — *Pałac Belwederski.* Początek XIX wieku; empire. — *Wilanów.* Pałac króla Jana III-go Sobieskiego z końca XVII i pierwszej połowy XVIII wieku, barokowy. — *Cytadela.* Z pierwszej połowy XIX wieku, empire. — *Bielany. Kościół p. w. Niepokalanego Poczęcia N. M. P. i Klasztor Kamedułów,* z połowy XVIII wieku; barok.

Godne zwiedzenia: Pałac Sztuki, Muzeum Narodowe, Muzeum Wojskowe, Muzeum etnograficzne, Centralny Instytut Wychowania Fizycznego na Bielanach, Sejm, Ogród botaniczny, Ogród Zoologiczny, Filtry - stacja pomp, Zakłady przemysłowe.

Przewodniki:

Plan miasta Warszawy. — Wyd. „Samopomoc Inwalidzka" w Warszawie. — Cena zł. 2.

R. Fleszarowa i A. Janowski: Mały przewodnik po Warszawie. Wyd. Pol. Tow. Krajozn. Warszawa, 1930. str. 55.

A. Janowski. Warszawa, Wyd. Polskie R. Wegnera „Cuda Polski". Poznań, 1930. str. 189.

Przewodnik po Warszawie w opracowaniu zbiorowem pod redakcją *dr. Reginy Danysz-Fleszarowei.* Warszawa 1935. Nakładem Oddziału Warszawskiego P. T. K. (w druku).

A. Lauterbach. Warszawa. — 1925. Inst. Biblj. Polskiej. str. 214.

T. Sawicki. 3 dni w Warszawie. Przewodnik. Wyd. Pol. Tow. Księg. Kolej. „Ruch" S. A. Warszawa, 1927.

Trojanowski Wincenty. Katedra św. Jana. Przewodnik artyst. — Warszawa, 1923. P. T. K. — Zł. 0.70.

Przewodnik po Zamku Królewskim w Warszawie. Wydany nakładem Dyrekcji Państwowych Zbiorów Sztuki Min. W. R. i O. P. 1930. — Zł. 1.20.

L. Niemojewski. Łazienki Królewskie. Przewodnik z katalogiem obrazów, wydany z zapomogi Dep. Sztuki Min. W. R. i O. P. 1922. — Zł. 2.40.

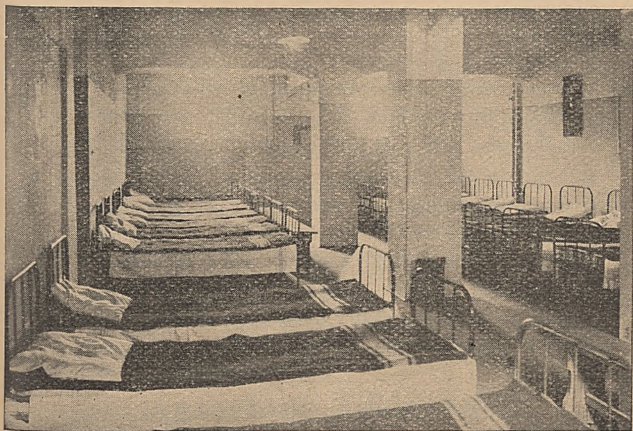
Karwicki. Pałac Łazienkowski w Warszawie. — Zł. 4.

Orłowicz Mieczysław dr. Przewodnik po cmentarzach warszawskich. Warszawa, 1921. P. T. K. — Zł. 0.60.

Dr. B. Hryniewiecki i dr. R. Kobendza. Przewodnik po Ogrodzie Botanicznym Uniwersytetu Warszawskiego. — Warszawa, 1932. Nakładem Ogrodu Botanicznego Uniwers Warszawskiego.

Schroniska szkolne:

Państwowe Gimnazjum im. Stefana Batorego ul. Myśliwiecka 6. Tel. 9.24.22. —
Tel. schroniska 8.59.19 110 łóżek
Schronisko ma oddzielne pomieszczenie. Łóżka z materacami i pościelą. Kuchenka gazowa. Ogrzewanie centralne. Oddzielne sale

Schronisko w P. Gimnazjum im. St. Batorego. Sypialnia.

dla dziewcząt. Opłata za nocleg od osoby 1 zł. (W miesiącach zimowych tylko za uprzedniem zgłoszeniem i dopłatą za opał).

I-sza Miejska Szkoła Rękodzielnicza ul. Kazimierzowska 60, tel. 8.91.23. Schronisko stałe na 30 łóżek nadto 10 łóżek zapasowych. Łóżka z materacami. Opłata za nocleg 50 gr. za pościel

jednorazowa dopłata w wysokości 25 gr. Wyżywienie można otrzymać na miejscu w szkole.— 40 łóżek

7-kl. publiczna szkoła powszechna Nr. 188 — ul. Grójecka 93. — 40 łóżek
Schronisko urządza się w izbach lekcyjnych lub w poczekalni. Opłata za nocleg 30 gr.

Schronisko i internat dla kursów nauczycielskich i inspektorskich przy ul. Marszałkowskiej 4, V piętro (tel. 921-54) — kierowniczka p. I. Rudnicka. — 50 łóżek
Dostępne w okresie feryj. — Opłata za nocleg od osoby — 2 złote.

Miejskie schronisko wycieczkowe m. st. Warszawy w szkole powszechnej Nr. 194 ul. Leszno Nr. 109. Czynne cały rok, mieści się w dwu salach, zaopatrzone w 60 łóżek z pościelą. Opłata za nocleg dla wycieczek szkolnych 75 gr., dla nieszkolnych 1 zł. 25 gr.
Zgłoszenie do Sekcji Kultury Zarządu miejskiego m. st. Warszawy Hipoteczna 8 lub bezpośrednio do kierownika szkoły (p. Derlikowski) telef. 2.29-05. —

Schroniska społeczne:

Gospoda dla młodzieży przyjezdnej w gimnazjum pod wezwaniem św. Wojciecha przy ul. Hortensji 2. — 40 miejsc
Zamówienia na dwa tygodnie przed zamierzonym wyjazdem zgłaszać do Dyrekcji gimnazjum. Opłata za łóżko z pościelą 2 zł. za pierwszą noc, za następne po 1 zł., z całą swoją pościelą (poszewka, prześcieradło, podpinka z agrafkami) po 50 gr. za noc.

Bursa Związku Nauczycielstwa Polskiego. Wybrzeże Kościuszkowskie 35 (wejście od ul. Dobrej Nr. 6) — 100 miejsc

Przyjmowane są wycieczki młodzieży szkolnej i nauczycielskie prowadzone przez nauczycieli — członków Związku Nauczycielstwa Polskiego.
Opłaty za noclegi wynoszą:
1) dla młodzieży szkolnej 50 gr. za nocleg bez pościeli;
2) dla starszych — 75 gr. za nocleg bez pościeli;
3) nocleg z pościelą 2 zł. za pierwszą noc, 1 zł. za każdą następną.
Uczestnicy wycieczek korzystać mogą z pełnego lub częściowego wyżywienia. Całodzienne utrzymanie wynosi 2 zł. 50 gr. Oddział Warszawski Polskiego Towarzystwa Turyst. Krajoznawczego — ul. Nowy Świat 19 m. 3. tel. 6.42.50 przyjmuje wycieczki szkolne i oświatowe i opiekuje się niemi. Schronisko wycieczkowe P.T.K. czynne będzie od 15 maja 1935. Opłata za nocleg od osoby zł. 1 i 1.25.

Hotel Emigracyjny na Powązkach — administrowany przez Syndykat Emigracyjny Sp. z o. o. (Warszawa, ul. Alberta I Kr. Belgów 7) przyjmuje również wycieczki, uczestników zjazdów i słuchaczy kursów, zapewniając im niedrogie i czyste pomieszczenie wraz z ewent. całodziennem utrzymaniem. Na życzenie wypożycza dla celów wycieczkowych własne autobusy za niską opłatą.

Województwo białostockie.

Najważniejsze wycieczki i miejscowości godne zwiedzenia.

Białystok, centrum przemysłu włókienniczego; kościół par. Wniebowzięcia N. M. P., barok, XVII w.; dawny pałac Branickich XVIII w. (obecnie Urząd Wojewódzki); domy zabytkowe, klasycystyczne. **Supraśl,** kościół pobazyljański, obronny, XVI w., **Zabłudów,** bożnica drewniana, XVIII w.

Puszcza Białowieska. Hajnówka—tartaki państwowe, szkoła przemysłu drzewnego. **Białowieża,** centrum puszczy z pałacem myśliwskim Prezydenta Rzeczypospolitej i muzeum przyrodniczem; Park Narodowy i Zwierzyniec.

Puszcza Kurpiowska. Łomża, jako punkt wyjścia; katedra św. Michała; gotyk, XVI w.; kościół pokapucyński Najśw. M. P., barok, XVII w.; kościół pojezuicki, obecnie ewang., barok, XVII w.; ratusz, klasycyzm, XIX w.— **Nowogród Łomżyński** z muzeum regjonalnem Kurpiowskiem.— **Myszyniec,** ośrodek przemysłu kurpiowskiego. Kurpiowskie miejsca odpustowe Łyse i Kadzidło. — **Ostrołęka,** kościół farny Nawiedzenia N. M. P., barok XVII w.; kościół pobernardyński św. Antoniego, barok, XVII w.; pomnik na pobojowisku z r. 1831.

Grodno z historycznemi zabytkami architektonicznemi: kościół garnizonowy Wniebowz. N. M. P., dawn. gotycki z XV w., przebudowany w czasach późniejszych, — kościół farny św. Franciszka, pojezuicki, barok, XVII w.; — kościół św. Krzyża i klasztor pobernardyński z XVI w., przebudowany w baroku;—kościół i klasztor PP. Brygidek, barok, XVII w.;— kościół Najśw. M. P. i klasztor pofranciszkański, barok, XVII w.;—kościół i klasztor pobazyljański, XVII—XVIII w.;— d. kościół i klasztor PP. Bernardynek, barok, XVII w.; — Cerkiew św. Borysa i Hleba na Kołoży, XVI w.; — bożnica drewniana XVII w ;—Stary Zamek, od XIV—XIX w. uległ wielokrotnym przebudowom; — Nowy Zamek, XVIII w.; — ratusz stary, klasycyzm, XIX w.; — domy zabytkowe, dom, pomnik i grób Orzeszkowej.

Województwo białostockie
Suwałki
Sejny
Wigry
J. Wigry
Dowspuda
Serwy
Augustów
Świack
Sopoćkinie
Druskieniki
Jeziory
Grodno
Augustówek
Szczara
Wołpa
Niedźwiadna
Wąsosz
Myszyniec
Biebrza
(Morgowniki)
Nowogród Łomżyński
Łomża
Wizna
Narew
Ostrołęka
Kleczków
Szczepankowo
Supraśl
BIAŁYSTOK
Zabłudów
Rosochate
Bielsk Podlaski
Hajnówka
Białowieża
Brok
Drohiczyn n. Bugiem
Siemiatycze
OBJAŚNIENIE ZNAKÓW:
Granica państwa
" województwa
Miasto wojewódzkie
" powiatowe
" , miasteczko
Osada, wieś
Zamek, ruiny zamku, mur obronny
Katedra
Kościół
Cerkiew prawosławna
Bożnica drewniana
Pałac
Ratusz
Gmach, dom
Skupisko domów
Muzeum
Miejscowości posiadające schroniska są podkreślone:
szkolne schronisko
tylko społeczne schronisko
Cyfra przy znaku oznacza ilość objektów
10 5 0 10 20 30 40 50 klm

Z Grodna wycieczki Niemnem. — **Druskieniki**, uzdrowisko. **Jeziory**, nad jeziorem Kań Białe, ośrodek sportów wodnych. **Augustówek** — pałacyk myśliwski króla Stanisława Augusta, klasycyzm, XVIII w. — **Wołpa** — bożnica drewniana — XVII w.

Pojezierze-suwalsko-augustowskie.—**Augustów i Suwałki** jako punkty wyjścia dla wycieczek pieszych i wodnych po pojezierzu Augustowskiem. Malownicze krajobrazy, puszcza, — Kanał Augustowski, Czarna Hańcza— piękne **jeziora**: Necko, Sajno, Białe, Serwy, Wigry. — W **Sejnach** kościół par. Najśw. M.P., hale targowe, XVIII w.? w **Suwałkach** kościół par. św. Aleksandra, klasycyzm, XIX w., w **Wigrach** kościół pokamedulski Niep. Pocz. N. M. P.; w powiecie augustowskim: **Dowspuda** z ruinami d. pałacu Paca, neogotyk XIX w., **Sopoćkinie**, bożnica drewniana, XVII w., **Świack**, d. pałac Wołłowiczów, klasycyzm XVIII w.

W powiecie bielsko-podlaskim: **Drohiczyn nad Bugiem**, kościół Wniebowzięcia N. M. P. i klasztor pofranciszkański, barok, XVII w., — kościół popanieński św. Trójcy, barok, XVIII w., — kościół i klasztor św. Trójcy, barok, XVIII w.,— Collegium Nobilium, barok, XVII w. **Siemiatycze**, kościół i klasztor pomisjonarski, barok, XVII w.; w powiecie łomżyńskim: **Szczepankowo**, kościół par. św. Wojciecha, gotyk, XVI w.; **Wizna**, kościół par. św. Jana Chrzciciela, gotyk, XVI w.; w pow. ostrołęckim: **Kleczków**, kościół par. św. Wawrzyńca, gotyk. XVI w.; w pow. ostrowsko - mazowieckim: **Brok**, kościół par. św. Andrzeja, gotycko-renesansowy, XVI w., **Rosochate**, kościół par. św. Doroty, gotyk, XV w.; w pow. sokolskim: **Różanystok**: kościół i klasztor podominikański, barok, XVIII w.; w pow. szczuczyńskim: **Niedźwiadna** kościół par. św. Stanisława, gotyk, XVI w., **Wąsosz**, kościół par. Przemienienia P. gotyk, XVI w.

Przewodniki:

Województwo Białostockie. I. Krajobraz. — Białystok, 1930. Nakładem Tow. opieki nad sztuką, kulturą i pomnikami przyrody. — Str. 45 — Zł. 5.

Województwo Białostockie, Przeszłość i zabytki. Białystok, 1929. Nakładem Tow. opieki nad sztuką, kulturą i pomnikami przyrody. — Str. 50 — Zł. 3.

Goławski Mieczysław: Białystok. Przewodnik po mieście i okolicy. Z ilustr. i planem miasta. Białystok 1933. Oddz. Biał. Pol. Tow. Krajozn. Str. 138. — zł. 1.50.

Jan Kloska: Białowieża (Krótki przewodnik). — P. T. K. Warszawa 1933. Zł. 1.

Jan Karpiński: Puszcza Białowieska i Park Narodowy w Białowieży. — Kraków, 1930. Wydawnictwo Dyrekcji Lasów Państwowych w Białowieży, str. 30.

Szymański Wiktor: Przewodnik po Puszczy Białowieskiej. Wilno, 1930. Księg. Stow. Naucz. Pol., str. 48.

Z. Gloger: Białowieża (wyczerpane).

J. Paczoski: Wycieczka do Parku Narodowego w Białowieży. Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Botanicznego.

Chętnik Adam: Kurpie. Kraków, 1924. Nakł. księg. geogr. „Orbis".

Chętnik A.: Krótki przewodnik po Kurpiach. Warszawa, 1932. Nakł. Oddz. Warsz. P. T. K.

Chętnik Adam: Kościół i parafja w Nowogrodzie. Nowogród n. Narwią P. T. K., 1927.

Świątkowski W.: W dorzeczu Narwi. Łomżyńskie i sąsiednie powiaty. — Warszawa, 1927.

Grodno i okolice. Jeziora Augustowskie. Suwalszczyzna. — Przewodnik turystyczny. Grodno 1934. Komisja turystyczna przy Zarządzie miejskim.

Jodkowski Józef: Grodno. Wilno. 1922. Nakł. księg. Zawadzkiego, str. 118.

Świątkowski W.: Suwalszczyzna i okolice nadniemeńskie. Warszawa, 1926, str. 53.

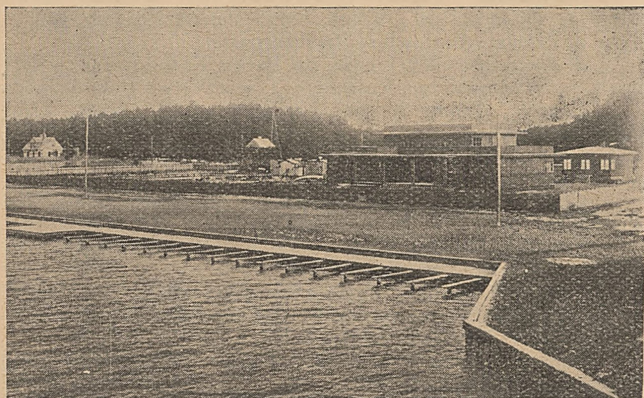
Henryk Kodź: Informator - przewodnik po Augustowie i okolicy. Nakł. Magistratu m. Augustowa 1933.

Dr. Brzosko - Zielińska Marja i Mieczysław Łojewski: Przewodnik po Wigrach. Suwałki 1933, str. 90 — zł. 2.75.

Schroniska szkolne:

AUGUSTÓW — Szkolne schronisko wycieczkowe Kuratorjum Okręgu Szkolnego Wileńskiego. Schronisko mieści się w specjalnie na ten cel zbudowanym budynku, który służy zarazem jako przystań wioślarska szkolna. Łóżka z materacami. Opłaty za noclegi: dorośli —

1 zł., młodzież szkolna 50 gr. Wycieczki ponad 10 osób: nauczycielskie po 50 gr. uczniowskie po 40 gr. Za pościel dopłata jednorazowa 15 gr. Wyżywienie na miejscu. Zgłoszenia kierować do Dyrekcji Państw. Seminarjum nauczycielskiego w Augustowie. 40 łóżek

Szkolna przystań wioślarska wraz z schroniskiem w Augustowie.

Schronisko wybudowane w r. 1933 kosztem 16.115 zł. Magistrat m. Augustowa ofiarował plac pod budowę i materjał drzewny. Budowę przeprowadziła Państwowa Szkoła Rzemiosł Budowlanych w Wilnie według projektu techn. R. Rozwadowskiego. Parter budynku zajmują: mieszkanie dozorcy, szatnie i schrony na łodzie, na piętrze sale schroniskowe. W osobnym budynku gospodarczym kuchnia i jadalnia.

BIAŁOWIEŻA — 7 kl. publ. szkoła powszechna (łóżka z materacami) — 40 łóżek

BIELSK PODLASKI — Bursa gimnazjum państw. im. T. Kościuszki, prowadzona przez Koło Rodzicielskie przy temże gimnazjum — ul. Mickiewicza Nr. 123. Miejsc 30. Bursa może być wykorzystana w okresie feryj letnich i zimowych. Opłata za nocleg wraz z całodziennem utrzymaniem 1.50 zł.

DROHICZYN NAD BUGIEM, pow. Bielsk Podlaski. Bursa żeńska (20 miejsc) i męska (10 miejsc) Gimnazjum państwowego im. J. Kraszewskiego. Bursy mogą być wykorzystane w czasie feryj letnich i zimowych.

Wycieczki szkolne mogą znaleźć również pomieszczenie w okresie feryj letnich w Internacie Gimnazjum ks. Biskupa Pińskiego. Koszty noclegu i wyżywienia około 1 50 zł. dziennie. Nad Bugiem schron na kajaki.

DRUSKIENIKI — Zdrojowisko — stacja kolejowa Druskieniki. Publ. szkoła powsz. im. ks. Skargi ul. Piłsudskiego Nr. 3. — 10 łóżek

GRODNO — Schronisko im. Sławomira Czerwińskiego mieści się w lokalu Państwowego Gimnazjum im. Adama Mickiewicza, ul. Akademicka 10, wejście przez bramę i dziedziniec gimnazj. Łóżka z materacami. Czynne przez cały rok. Opłaty za noclegi: dorośli — 1 zł. młodzież — 50 gr. Wycieczki (ponad 10 osób) naucz. — 50 gr., młodzież szkolna — 40 gr. Za pościel (dwa prześcieradła) dopłata jednorazowo 25 gr. W zimie za opał i światło dodatkowo 25 gr. za nocleg, wyżywienie na miejscu. Zgłoszenia do Dyrekcji gimnazjum. — 30 łóżek

JEZIORY — pow. Grodno, 25 km., od Grodna nad brzegiem jeziora Kań-Białe, Dom-willa osied-

le szkolne Państw. Gimnazjum męskiego im. A. Mickiewicza w Grodnie. —
Opłata za nocleg 20 gr. od łóżka bez pościeli.

ŁOMŻA. — Bursa Państwowej Szkoły mierniczej i przemysłowo-leśnej, ul. Stacha Konwy Nr. 15. Miejsc w czasie roku szkolnego i feryj zimowych 30 (tylko dla chłopców), w czasie feryj letnich 80 (dla chłopców i dziewcząt). Nocleg z całodziennem utrzymaniem 2 zł.

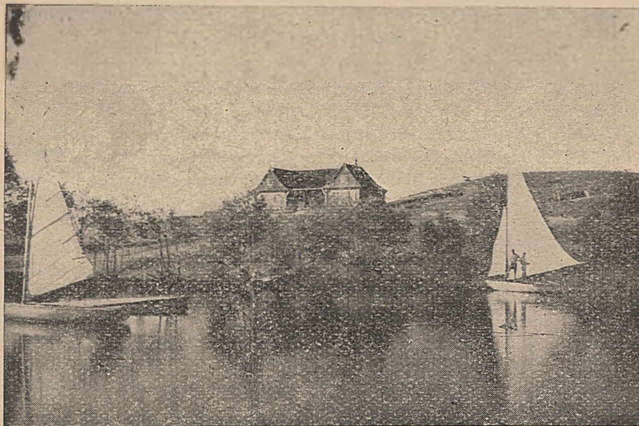
MORGOWNIKI — pod **NOWOGRODEM ŁOMŻYŃSKIM** — poczta i st. kolejowa Nowogród Łomżyński — Dom wakacyjny Koła Rodzicielskiego przy Państw. Gimnazjum ż. im. M. Konopnickiej w Łomży — (tylko dla dziewcząt)— 60 miejsc

MYSZYNIEC — pow. Ostrołęka, stacja kolejowa i poczta w miejscu — 7-kl. publ. szkoła powszechna — ul. Reymonta. — 20 łóżek

SERWY (pow. Augustowski) st. kol. Augustów. — Dom wakacyjny Min. W. R. i O. P. w administracji dyr. Państwow. Seminarjum naucz. męsk. w Augustowie. — użytkowany na kursy i kolonje letnie (50 miejsc). Schronisko mieści się w dwu salach. —
Opłata za noclegi: dorośli — 50 gr., młodzież 30 gr.; Wycieczki zbiorowe: nauczycielskie od osoby 40 gr. uczniowskie 20 gr.
Dom wakacyjny w Serwach zbudowany został w roku 1927 kosztem 65.895 zł. 51 gr. na terenie o powierzchni 2.59 ha nad jeziorem Serwy, w jego południowo-zachodniej części, w odległości 16 km. drogi szosowej od m. Augustowa i 2.5 km. drogi bocznej przez wioskę i las w obrębie nadleśnictwa Serwy. Dom posiada pokoje mieszkalne, jadalnię,

kuchnię, obok budynek gospodarczy i schron na łodzie.

WIGRY gmina Huta, (poczta Suwałki st. kolej. Suwałki lub p. o. Płociczno). — Schronisko Pol. Tow. Krajoznawczego „Nad Wigrami" im. Kazimierza Kulwiecia, pod opieką p. inż. Wła-

Schronisko wycieczkowe P. T. K. nad jeziorem Wigry.

dysława Musolfa z ramienia Zarządu Oddziału w Suwałkach (Kościuszki 69). Miejsc ogółem 60 — z czego połowa zarezerwowana dla młodzieży szkolnej. Opłata za nocleg dla młodzieży 25 gr. — Wyżywienie można otrzymać na miejscu. Dom zbudowany w r. 1928 z zasiłku Min. W. R. i O. P.

BIAŁOWIEŻA Schronisko Dyrekcji Lasów Państwowych. — 3 duże sale schroniskowe na terenie parku pałacowego. 100 łóżek

Łóżka siatkowe z pościelą, krany z wodą i umywalnie, elektryczne oświetlenie i centralne ogrzewanie. Opłata za nocleg z usługą: od 70 gr. — 1.50 zł. Utrzymanie całodzienne dla młodzieży szkolnej zł. 3 od osoby.

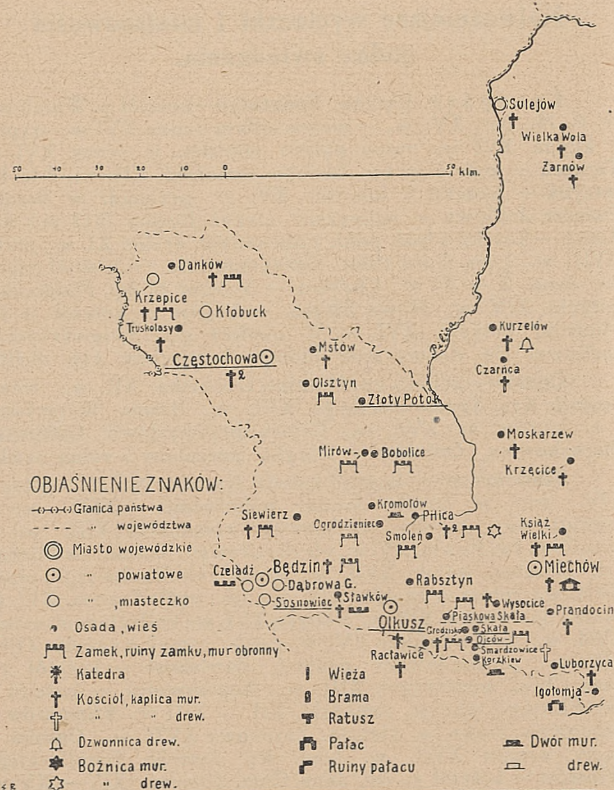
Województwo kieleckie.

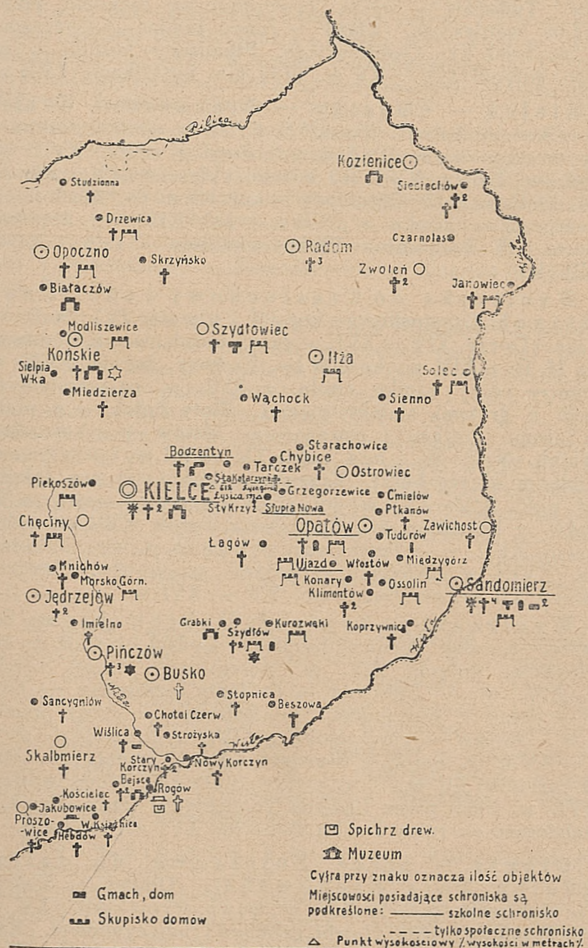
Najważniejsze wycieczki i miejscowości godne zwiedzenia.

Łysogóry. Łączna. **Bodzentyn**—kościół p. Wniebowz. N. P. M., got. XV. w., — wewn. ołtarz renes. XVI w.; tryptyk z końca XVI w.; ruiny pałacu pobiskp. p. renes. XVI. w., **Tarczek** — kościół p. św. Idziego, romański, XII. w., **Ś-ta Katarzyna** — kościół i klasztor XV. w. przebud. w baroku. **Puszcza Jodłowa** — najwyższy szczyt Łysica (612 m.), **Ś-ty Krzyż** — kościół i bud. pokl. pobenedykt. erekc. XI. w., przeb. XVIII w., Łysa Góra (594). **Grzegorzewice** — kościół pierw. św. Jana. X — XI w., **Chybice** — kościół p. św. Małgorzaty, gotycki, XIV w., **Nowa Słupia**. — **Łagów** — kościół p. św. Michała, gotycki, XVI. w. W okolicy gór Świętokrzyskich zachował się dawny strój ludowy i odrębny typ chałup.

Opatów—kollegj. św. Marcina, romańska, XII. w,; wewn. pomnik Krz. Szydłowieckiego XVI. w.; Brama Warszawska i r. murów m. XVI. w., Centra przemysłowe: **Ostrowiec, Starachowice, Ćmielów** z fabryką porcelany i ruiną zamku.

Sandomierz — kościół katedr. Narodz. N. P. M., gotycki, XIV. w.; w presb. średn. polichromja XIV. w.; — kościół św. Jakuba, podominik. romański, XIII. w.; — kościół p. św. Pawła, XV. w., ob. barokowy; - kościół św. Michała i d. klasztor, barok. XVII. w.; kościół św. Ducha szpit. przeb. XVII. w.; ratusz z czasów XIV. w., ob. wygląd renes. XVI. w.; Brama opatowska, XIV w. z attyką XVI. w.; kollegjum jezuickie, XVII. w.; dom Długosza XV. w. gotyk; zamek z czasów XIII—XIV. w., przebudowany później. **Zawichost** — kościół św. Jana Chrz. wczesnogot. XIII. w.. **Koprzywnica** — kościół p. św. Florjana, pocyst. romański. XII — XIII w.. **Klimontów** — kościół św. Jacka i d. klasztor barokowy XVII. w.. **Ossolin** — ruiny zamku XVII. w. fund. ks. Jerzego Ossolińskiego. **Włostów** — kościół p. św. Jana Chrz. gotycki, XIV — XV w.. **Konary** — ruiny zamku średn.; pomnik legjonistów, po-

Województwo kieleckie
50 40 30 20 10 0 50 klm.
Sulejów
Wielka Wola
Żarnów
Danków
Krzepice
Kłobuck
Truskolasy
Częstochowa
Mstów
Olsztyn
Złoty Potok
Pilica
Kurzelów
Czarnca
Moskarzew
Krzęcice
Mirów
Bobolice
Kromołów
Pilica
Siewierz
Ogrodzieniec
Smoleń
Książ Wielki
Miechów
Czeladź
Będzin
Dąbrowa G.
Sosnowiec
Sławków
Rabsztyn
Wysocice
Olkusz
Piaskowa Skała
Skała
Grodzisko
Ojców
Smardzowice
Korzkiew
Prandocin
Racławice
Luborzyca
Igołomja
OBJAŚNIENIE ZNAKÓW:
Granica państwa
" województwa
Miasto wojewódzkie
" powiatowe
" ,miasteczko
Osada ,wieś
Zamek, ruiny zamku, mur obronny
Katedra
Kościół, kaplica mur.
" " drew.
Dzwonnica drew.
Bożnica mur.
" drew.
Wieża
Brama
Ratusz
Pałac
Ruiny pałacu
Dwór mur.
drew.

Pilica
Studzionna
Drzewica
Opoczno
Skrzyńsko
Białaczów
Radom
Kozienice
Sieciechów
Czarnolas
Zwoleń
Janowiec
Modliszewice
Końskie
Sielpia W-ka
Miedzierza
Szydłowiec
Iłża
Solec
Wąchock
Sienno
Bodzentyn
Starachowice
Chybice
Tarczek
Ostrowiec
Piekoszów
KIELCE
Łysica
Grzegorzewice
Ćmielów
Ptkanów
Sty Krzyż
Słupia Nowa
Chęciny
Opatów
Tudorów
Zawichost
Łagów
Ujazd
Włostów
Międzygórz
Mniszów
Morsko Górn.
Konary
Ossolin
Klimontów
Sandomierz
Jędrzejów
Imielno
Grabki
Szydłów
Kurozwęki
Koprzywnica
Pińczów
Busko
Sancygniów
Stopnica
Beszowa
Chotel Czerw.
Wiślica
Strożyska
Skalbmierz
Stary Korczyn
Nowy Korczyn
Bejsce
Kościelec
Rogów
Jakubowice
Proszowice
W. Książnica
Hebdów
Wisła
Spichrz drew.
Muzeum
Cyfra przy znaku oznacza ilość objektów
Gmach , dom
Skupisko domów
Miejscowości posiadające schroniska są podkreślone: szkolne schronisko
tylko społeczne schronisko
Punkt wysokościowy (wysokości w metrach)

ległych w 1915 r. **Międzygórze** — ruiny zamku Zaklików. **Tudorów** — wieża czworoboczna rzekomo przez Szwedów wzniesiona. **Ujazd** — ruiny zamku „Krzyżtopór" XVII. w. fund. Krz. Ossolińskiego. **Ptkanów** — kościół p. św. Idziego, gotycki XIV -- XV w., przy nim fortyfikacje XVII w.

K i e l c e — C h ę c i n y — P i e k o s z ó w: **W Kielcach** — kościół katedr. Wnieb. N. P. M. st. erekcji rozbudowany w ciągu wieków; pałac pobiskupi p. renes. XVII. w.; kościół św. Trójcy, XVII. w.; kościół i klasztor na Karczówce, barok, XVII. w.. **W Chęcinach** — kościół p. św. Bartłomieja XIV. w.; ruiny zamku z pierwszej poł. XIV. w.; kopalnie marmuru. **W Podzamczu Piekoszowskiem** — ruiny zamku z XVII. w.

W y c i e c z k a d o C z ę s t o c h o w y i o k o l i c n a j b l i ż s z y c h: **Częstochowa**—kościół i klasztor OO. Paulinów na Jasnej Górze, XIV — XVII w. gotyk-barok., wewn. Cudowny obraz M. B. z XIV w.; kościół św. Barbary, barok, XVII w. **Olsztyn** — ruiny zamku średn. z XIV. w. na wapiennych skałach z grotami stalaktytowemi. **Złoty Potok** — z pięknemi lasami, grotami i pstrągarnią. **Mstów** — z kościołem p. Wnieb. N. P. M. i bud. pokl. XV—XVII w., przy murze kościelnym szereg baszt. **Krzepice** — kościół p. św. Jakuba i bud. pokl. XIV—XVII w. got., ślady d. zamku Kazimierza W. **Danków** — kościół p. św. Stanisława, barok XVII w.; ruiny warowni XVII w.. **Truskolasy** — kościół p. św. Mikołaja drwn. XVIII w.. **Kłobuck** — kościół p. w. św. Marcina. sięgający XII w., przebudowany XV — XVI w.

W y c i e c z k i p o Z a g ł ę b i u D ą b r o w s k i e m: **Sosnowiec**,—ośrodek górniczo-hutniczy—**Będzin**—kościół p. św. Bartłomieja, gotycki XIV. w. przerabiany, ruiny zamku XIII—XIV. w. — **Dąbrowa** — **Pustynia błędowska** — **Czeladź** — domy z podcieniami — **Bobolice** — ruiny zamku XIV w. — **Mirów** — ruiny zamku z XIV. w.. **Kromołów**—dwór XVI — XVII. w, barok. — **Siewierz** — kośc., cment. św. Jana Chrz. romański XII. w.; ruiny zamku gotyckiego, odbudowanego w XVI. w. (ren.) przez biskupa Tomickiego, fragm. barok. — **Ogrodzieniec** — ruiny zamku Bonerów XVI w., renesans.

O l k u s z — p r z e z S u ł o s z o w ę d o d o l i n y P r ą d n i k a (J u r a K r a k o w s k a): **Olkusz** — kościół p. św. Andrzeja, gotycki XIV. w., wewn. tryptyk got. z XV. w.; dawne kopalnie srebra, ołowiu, galmanu i rudy cynkowej. **Rabsztyn** — ruiny zamku średn. niegdyś Melsztyńskich. **Smo-**

leń—ruiny zamku średn., przebudowanego przez Sew. Bonara w XVI w., **Pilica**—kościół św. Jana Chrz. gotycki z XIV w., przerabiany; kościół filj. św. Piotra i Pawła drwn. XVII. w.; zamek odbudowany w XVII w. przez Padniewskiego, w XVIII w. przekształcony na pałac, otoczony fortyfikacjami; bożnica drwn. XVII w.. **Pieskowa Skała** — zamek XIV — XVI — XVII w., przekształcony w XIX w., Maczuga Herkulesa. — **Grodzisko** — kościół św. Salomei, barok XVII. w., resztki fortyfik. XIII. w.. — **Ojców** — ruiny zamku XIV. w. fund Kazimierza W. piękna dolina ojcowska, fantastyczne skały wapienne, jaskinie, **Korzkiew** — dwór obronny z XVI. w. w ruinie.—**Sławków** — kościół p. św. Podniesienia św. Krzyża, gotycki z XIII w. oraz domy z podcieniami. — **Smardzowice** — Kościół Małgorzaty drwn. XVI. w..

Z Miechowa do Krakowa: **Miechów**—kościół i d. klasztor Bożogrobców fund. XII. w. przebud. got. — bar.; muzeum. **Hebdów**—kośc. p. Wnieb. N. P M. z XIII. w. dziś barok, bud. pokl..—**Igołomja**—pałac (dwór) neoklasyczny z końca XVIII w.. **Jakubowice** — dwór późno-renes. XVI — XVII. w. — **Książ Wielki**—kościół p. św. Wojciecha, gotycki przekszt. w baroku; zamek XVI—XVII. w., przebudowany w neogot. w XIX w..—**Luborzyca**—kościół p. św. Krzyża, gotycki z XV w..—**Prandocin**—kościół p. św. Jana Chrz., romański XII. w.. **Proszowice**—kościół p. Wnieb. N. P. M. i św. Jana Chrz., gotycki XV w..—**Racławice** — kościół p. św. Piotra z XVIII w.. pobojowisko z r. 1794. — **Wysocice** — kościół p. św. Mikołaja, romański z XII w..

W pow. jędrzejowskim: **Jędrzejów** — kościół p. św. Trójcy, gotycki XV. w.; kościół p. bł. Wincentego Kadłubka pocyst. z pocz. XIII w., przekształcony w XVIII. w., ob, charakter barokowy-rok.. — **Imielno** — kościół p. św. Mikołaja XIII. w., ob. barok. XVII w.. — **Krzcięcice** — kościół p. św. Prokopa, gotycki XVI. w.. — **Mnichów** — kościół p. św. Stefana, drwn. barok. XVIII. w.. — **Mokrsko Górn.** — ruiny zamku średn., przekszt. w epoce renes. **Mieronice** — kościół p. w. św Jakóba, prezbiterjum z XIII w.

W pow. pińczowskim: **Bejsce** — kościół p. św. Mikołaja gotycki; kapl. Firlejów, renes. XVI. w.; pałac neoklas. z około 1802 r.. — **Chotel Czerw.** — kościół p. św. Bartłomieja gotycki XV w.. — **Stary Korczyn** — kościół p. św. Barbary gotycki XIV — XV. w.. kościół p. w. św. Mikołaja, gotyk XIV — XV w. — **Kościelec** — kościół p. św. Wojciecha

romański XIII w. przekszt. XVII w.. — **Pińczów** — kościół św. Jana z XV. w. gotycki, dziś barokowy; d. klasztor OO. Paulinów z XVII. w., kaplica św. Anny renes. XVII. w.; bożnica mur. z attyką renes. XVI w.. — **Rogów** — dwór drwn. XVII w. wyposażenie wnętrza współcz. bud., kościół szpit. drwn. XVII. w. Najśw. P. M.. -- **Książnice W.** — tryptyk z r. 1491 w kościele paraf.. — **Wiślica** — kościół P. Marji kollegj. gotycki XIV w.; w prezb. fragm. polichromji średniow., dom Długosza gotycki z XV. w. **Sancygniów** — kościół p. w. św. Piotra i Pawła. got. XV w., zabudowania dworskie z XVI w. muzeum. — **Skalbmierz** — kościół p. w. św. Jana Chrzciciela, sięgający XII — XIII w., ukończony w XV w., przerobiony w baroku.

W pow. stopnickim: **Busko** — uzdrowisko, kościół. filj. św. Leonarda drwn. XVII w.. — **Beszowa** — kościół p. św. Piotra i Pawła gotycki XV w.; współcz. bud. pokl.. — **Grabki** — pałac rokokowy z XVIII w.. — **Nowy Korczyn** — kościół filj. pofranciszk. gotycki z XIII. w.. — **Kurozwęki** — zamek XVI — XVII. w.. — **Stopnica** — kościół p. św. Piotra i Pawła gotycki XIV w.; w skarbcu pamiątki po Kazimierzu W..—**Strożyska**— kościół p. WW. Świętych gotycki XIV w.; rozbudowany.—**Szydłów**—kościół p. św. Władysława gotycki XIV w.; kościół filj. WW. Świętych XIV. w. gotycki; zamek gotycki w ruinie; brama zw. „Krakowska" i pierścień średn. murów m. XIV w.; bożnica mur. z XVI w., uwieńczona attyką renes.

W pow. iłżeckim: **Iłża** — ruiny zamku biskupów krak. XIV—XVI—XVII w.. — **Sienno**—kościół p. św. Zygmunta gotycki XV w. —**Solec n. Wisłą** — uzdrowisko, kościół p. N. P. Marji, gotycki z XIV. w. przerobiony później; ruiny zamku z czasów Kazimierza W.. — **Wąchock** — kościół p. św. Florjana pocyst. i bud. pokl. z poł. XIII w. przełomu romanizmu w gotyk.

W pow radomskim i kozienickim: **Puszcza Kozienicka.** — **Janowiec n. Wisłą** — kościół p. św. Małgorzaty gotycki XIV. w., przerobiony w epoce późn. renes.; ruiny zamku Firlejów XVI w.. — **Sieciechów** — kościół p. N. P. Marji i d. klasztor OO. Benedykt. z XI w. przebud. w XVII. w. w baroku.—**Zwoleń**—kościół p. św. Krzyża gotycki z XVI w., kapl. Kochanowskich z pocz. XVII w. — **Radom** — kościół p. św. Jana Chrz. gotycki XIV w., rozbud. później. kościół św. Katarzyny i d. klasztor OO. Bernard. got. XV w. **Kozienice** — dawny pałac królewski. myśliwski, z końca XVIII w., przekształcony w połowie XIX w. — **Czarnolas** — w parku przy dworze kaplica na miejscu dawnego domu Jana Kochanowskiego, pamiątki po poecie.

W pow. opoczyńskim: **Białaczów** — pałac neoklasyczny z końca XVIII w., — **Drzewica** — kościół p. św. Łukasza gotycki, rozbudowany, ruiny zamku z pocz. XVI w.. — **Opoczno**—kościół p. św. Bartłomieja gotycki z XIV w. przerabiany; zamek starej fundacji, b. przerobiony.—**Skrzyńsko**— kośc. p. św. Wojciecha starej erekcji, przebudowany w XVIII w. **Studzanna** —kościół p. św. Jana Chrz. barok XVIII w..—**Sulejów** — poklasztorny kościół p. św. Tomasza pocyst. romański XIII w., kompleks zabud. pokl. z basztami. — **Wielka Wola** — kościół p. Przemien. Pańsk, pokl. barokowy XVIII w.,—**Żarnów** — kościół p. św. Mikołaja romański XII w. powiększony w XVI i XX w. W okolicy Opoczna zachował się piękny strój ludowy.

W pow. koneckim i włoszczowskim: **Końskie** — kościół p. św. Mikołaja gotycki z XVI w.; pałac XVII w. niegdyś siedziba Małachowskich; bożnica drwn.—**Miedzierza**— kościół św. Wawrzyńca. drwn. XVII w., — **Modliszewice** — zameczek z pocz. XVII w., dziś w ruinie. — **Szydłowiec**—kościół p. św. Zygmunta gotycki z XVI. w.; ratusz z XVI. w. zwieńczony attyką renes.; zamek fund. Michała Szydłowieckiego z XVI w. renes., — **Sielpia Wka** — d. zakład wodny, zabytek sztuki inżynierskiej z p. XIX w., — **Kurzelów**— kościół p. Wnieb. N. P. M., gotycki z XIV. w.; dzwonnica drwn. — **Czarnca** — kościół p. N. P. Marji barokowy z XVII. w.; grobowiec hetm. St. Czarnieckiego. — **Moskarzew** — kościół p. św. Małgorzaty gotycki z XIV. w.

Przewodniki:

Piesze szlaki turystyczne w górach Świętokrzyskich Cześć I. Kielce. — Łysica — Św. Krzyż — Ostrowiec — Ćmielów — Opatów — Sandomierz. Opis. drogi i mapa, Kielce, 1929. Nakł. Oddz. Kieleckiego, Opatowskiego i Sandomierskiego P. T. K. str. 8.

Przewodnik po Ziemiach Małopolski. Tomik III. Kraków 1928. Nakładem P. T. K. Oddziału w Krakowie, (str. 44),

Pamiętnik Świętokrzyski — 1930.

T. Dybczyński: Przewodnik po Łysogórach. Warszawa, 1924. P. T. K (2 zł.). str. 228.

M. Hubicka — E. Massalski: Kraina Stefana Żeromskiego. Nakł. Oddziału Kieleckiego P. T. K. 1928.

Stefan Kotarski: Opatów, jego dzieje i zabytki. Opatów 1932. P. T. K. (1 zł. 50 gr.).

Thugutt: Przewodnik po Królestwie Polskiem. Cz. I. Kieleckie i Radomskie. Wyd. P. T. K. 1914 (wyczerpane).

Rokoszny Józef ks.: Przewodnik po Sandomierzu z dokładnym planem miasta. Wyd. 3. Sandomierz 1926. Księg. Chodakowskiej, str. 72.

Pietraszewski J.: Przewodnik po Sandomierzu i okolicy. Sandomierz, 1930 str. 47. (zł. 0.80).

Łaziński Aleksander O.: Jasna Góra i jej pamiątki. Przewodnik dla pielgrzymów i zwiedzających. — Częstochowa, 1930, str. 222.

Kantor-Mirski Marjan: Z przeszłości Zagłębia Dąbrowskiego i okolicy. Sosnowiec. Wyd. Tow. Nauk. Zagł. Dąbr. 1931.

Stączek St.: Ojców i jego okolice. Kraków, 1928. P. T. K., str. 45, (zł. 1,60).

Dr. J. Zawadzki: Pieskowa Skała i jej okolice, wyd. II. Warszawa 1932. Nakładem S. A. Pieskowa Skała, str. 95.

Dybczyński T.: Wycieczka do Buska, Stopnicy i Solca. Warszawa, 1928. P. T. K. (zł. 1,50), str. 45.

Szmid J. inż.: „Puszcza Kozienicka". Położenie. Szlaki turystyczne. Z 8-ma ilustracjami i 2-ma mapami. 1933. Nakładem Oddziału Pol. Tow. Krajozn. w Pionkach, str. 24.

Schroniska szkolne:

BODZENTYN — poczta Bodzentyn, st. kolej. Łączna — Publiczna szkoła powszechna. — Łóżka z materacami. 30 łóżek

CZĘSTOCHOWA — Publ. szkoła powszechna Nr. 14 przy ul. Waszyngtona 62. — Łóżka z materacami. Opłata za nocleg 30 gr. — 30 łóżek
Harcerskie Koło Krajoznawcze, Częstochowa, ul. Skłodowskiej 21 m. 1, dostarcza przewodników, udziela informacyj.

KIELCE — 7-kl. publ. szkoła powszechna im. M. Konopnickiej, ul. Tad. Kościuszki 5. — Łóżka z materacami, — posiłki w kuchni szkolnej. — Opłata za nocleg 50 gr. 40 łóżek

Oddział Pol. Tow. Krajoznawczego dostarcza przewodników, pośredniczy w wynajęciu środków lokomocji, udziela informacyj. Listy w tych sprawach na 3 dni naprzód należy kierować do Prezesa Oddziału p. E. Massalskiego w Kielcach p. adr. Państwowe Seminarjum Nauczycielskie.

OJCÓW — Schronisko Pol. Tow. Krajozn. — Willa Reduta, koło Bramy Krakowskiej. — gosp. p. J. Taborska — 70 miejsc, w tem szkolnych. — 30 łóżek
Młodzież szkolna płaci za nocleg 50 groszy.

OLKUSZ — 7-kl. publ. szkoła powszechna żeńska Nr. 2, ul. Mickiewicza 80. — 20 łóżek

OPATÓW — (st. kolej. Ostrowiec n. Kamienną) — 7-kl. publiczna szkoła powsz., ul. Kościelna 2 — 20 łóżek

SANDOMIERZ (odległość od stacji kolej. Sandomierz 3 km.) — 7-kl. publ. szkoła powszechna męska, ul. Mickiewicza. Łóżka z materacami. -- 30 łóżek

SŁUPIA NOWA — pow. Kielecki — poczta w miejscu, stacja kolejowa Ostrowiec lub Wierzbnik — 5-kl. publiczna szkoła powszechna. Łóżka z materacami. — 40 łóżek

SKAŁA POD OJCOWEM — poczta w miejscu, stacja kolej. Olkusz — 7-kl. publiczna szkoła powsz. ul. Dworska. — 20 łóżek

SOSNOWIEC — Państwowe Seminarjum Nauczycielskie męskie im. A. Mickiewicza, ul. Wawel 1. Łóżka z materacami — posiłki w kuchni internatu. — Opłata 30 gr. 40 łóżek

UJAZD — pow. Opatowski, gmina i poczta Iwaniska. st. kolej. Ostrowiec — odległość 33 km., wąskotorowa osobowa Bogorja 13 km.,

wąskotorowa Iwaniska 2 km. — 3-kl. publiczna szkoła powszechna. — 20 łóżek

ZŁOTY POTOK (Janów), poczta Juljanka, st. kolej. Złoty Potok. — 7-kl. publ. szkoła powszechna — Janów, ul. Częstochowska. Łóżka i miejsca na siennikach — ogółem 50. — 20 łóżek

Schroniska społeczne:

SANDOMIERZ — Dom Pol. Tow. Krajozn. (muzeum, biblioteka). — Dla młodzieży 60 groszy. W szopie obok Domu miejsc na słomje na osób 60. — 30 miejsc

ŚW. KATARZYNA — Schronisko Pol. Tow. Krajoznawczego. Willa pp. Dziaczkowskich pod Łysicą. — 29 miejsc

WĄCHOCK — Schronisko Oddziału Starachowickiego P. T. K. w klasztorze. Gospodarz: Ks. Edw. Chrzanowski. Opłata 50 gr. — 15 łóżek

ZŁOTY POTOK (góry Gorzkowskie) — Schronisko Oddziału Częstochowskiego P. T. T. Otwarte cały rok. 25 miejsc

Województwo krakowskie.

Najważniejsze wycieczki i miejscowości godne zwiedzenia.

Kraków — stolica sztuki i pamiątek polskich. — Katedra na Wawelu, pierwotnie romańska (XI w.), potem gotycka (XIV w.) zawiera zabytki ze wszystkich epok od XI—XIX w., w stylu od romańskiego do klasycystycznego.— Kościół Najświęt. Panny Marji (Marjacki), XIII/XIV—XVI w., gotyk; wewnątrz ołtarz W. Stwosza, XV w., gotyk (rzeźby).— Kościół św. Barbary, XIV — XVIII w., gotyk-barok.—Kościół św. Wojciecha, XII — XVII w., rom.-barok. — Kościół św. Trójcy OO. Dominikanów, XVI — XIX w. gotyk. — Kościół św. Franciszka OO. Franciszkanów, XIII — XV — XIX w., gotyk, barok, neogotyk. Kościół św. Anny, XVII — XVIII w., barok.— Kościół św. Andrzeja PP. Klarysek, XII — XVII w., rom.-barok,—Kościół św. Michała na Skałce, OO. Paulinów, XVIII w., barok, rokoko.—Kościół św. Katarzyny OO. Augustjanów, XIV w., gotyk.—Kościół Bożego Ciała, XIV—XVII w., gotyk, barok,—Kościół św. Krzyża, XV w., gotyk.—Zamek na Wawelu, XI—XVII w., od rom. do baroku.—Brama Florjańska, XV w., gotyk.— Barbakan, XV w., gotyk. Stare mury miasta i baszty, XV w., gotyk, Bibljoteka Jagiellońska, XV w., gotyk. Sukiennice, rynek, stylowe kamienice. Kopiec Krakusa, zabytek prehistoryczny. Kopiec Kościuszki, usypany w XIX w., Muzeum Narodowe, Muzeum Czartoryskich, Czapskich, Planty, Błonia, Park Jordana, Las wolski.

Wycieczki dookoła Krakowa:

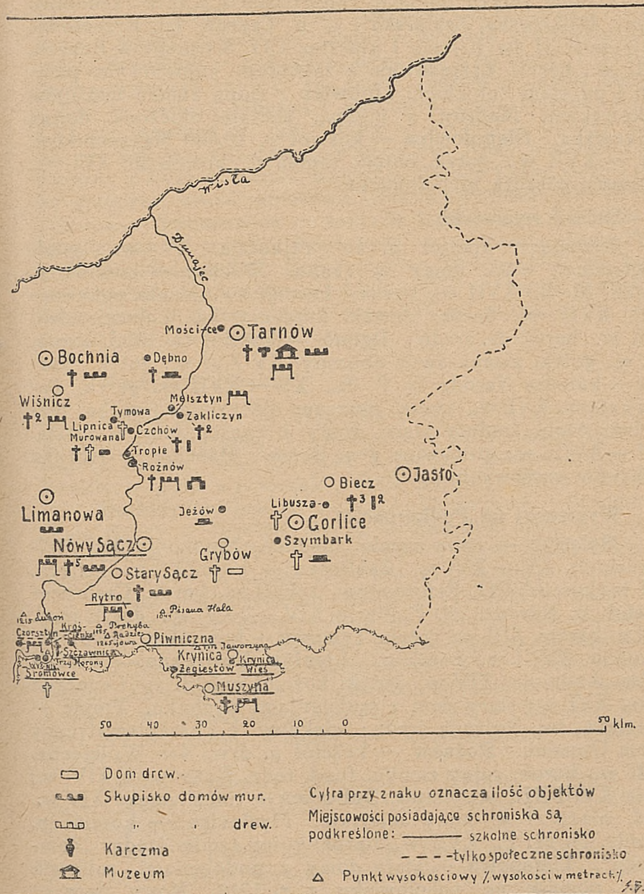
Wieliczka — kopalnie soli (zwiedzać można latem w dnie powszednie w godzinach popołudn.) **Mogiła** — kościół p. drw. Bartłomieja, XVIII w., barok; kościół i klasztor OO. Cystersów XII — XVII w., got. barok; mogiła Wandy, kopiec — zabytek prehistoryczny. **Bielany** — kościół i klasztor OO. Kamedułów, XVII w., barok. **Tyniec**—kościół p. pobenedykt. św. Piotra i Pawła, XI — XVII w., gotyk, barok; ruina

Województwo krakowskie

OBJAŚNIENIE ZNAKÓW:

- Granica państwa
- " województwa
- Miasto wojewódzkie
- " powiatowe
- " miasteczko
- Osada, wieś
- Zamek, ruiny zamku, mur obronny
- Wieża, baszta
- Katedra
- Kościół mur.
- " drew.
- " " {obecnie muzeum
- Brama
- Pałac
- Ruiny pałacu
- Dwór mur.
- " drew.
- Gmach, dom mur.

opactwa. **Tenczynek** — kościół p. św. Katarzyny, XVIII w., barok; ruiny zamku fundacji Tenczyńskich, XVI w., renesans; doliny: **Bętkowska, Szklarska** i t. p. **Czerna**, (st. Krzeszowice) — kościół św. Eljasza i klasztor OO. Karmelitów Bosych, XVII w., barok. **Krzeszowice** z zakładem kąpielowym, pałacem i parkiem Potockich. **Lipowiec** z ruiną zamku biskupów krakowskich. **Mników** z piękną, skałami otoczoną, doliną Mnikowską. **Niepołomice** — kościół p. 10,000 Męczenników, XIV — XVII w., gotyk, barok; zamek d. królewski XVI w., renesans; puszcza niepołomicka.

Dalsze wycieczki:

Bochnia — kościół p. św. Mikołaja, XV w., gotyk (dzwonnica); stare domy w rynku. **Wiśnicz** — kościół p. Wnieb. M. B., XVII w., barok; kościół św. Józefa pokarmelicki, XVII w., barok; zamek, fundacja ks. Lubomirskich, XVII w., barok cz. średn., **Dębno** — kościół św. Małgorzaty, XV w., gotyk; zamek-dwór obronny. XV/XVI w., gotyk. **Tarnów** — katedra Narodz. N. P. M., XV — XVII w., gotyk, barok; ratusz, XVI w., renes.; muzeum diecezjalne (rzeźba, malarstwo cech. średn.); stare domy i części murów miasta, XVI — XVIII w.; grobowiec gen. Bema. **Mościce** — fabryka związków azotowych.

Wycieczki na Podkarpacie:

Melsztyn — ruiny zamku fundacji Spytko-Jordan Melsztyńskich, XV — XVI w. **Zakliczyn** — kościół św. Idziego, XIX w., kościół OO. Reformatów, z XVII w., barok. **Czchów** — kościół p. Narodz. N. P. Marji, XIV — XV w., gotyk (mal. śred.); baszta XIII w. gotyk. **Tymowa** — kościół p. drwn. św. Mikołaja, XVIII w., barok p.. **Lipnica Murowana** — kościół p. św. Andrzeja, XIV w., gotyk; kościół cment. św. Leonarda drwn. XVI w.; stary dom z podcieniami w rynku. **Tropie** — pustelnia św. Świrada średn.; ciekawy i charakterystyczny załom Dunajca. **Rożnów** — kościół p. drw. św. Wojciecha, XVII w., barok; ruiny zamku, fund. rodz. Rożnów z XIV w.; pałac XVIII/XIX w., empir. **Dobczyce** — ruiny zamku XIV w., fund. niezn. i d. mury miejskie. **Myślenice** — kościół p. Narodz. N. M. P., XVII w., barok; ruiny zamku średn. „Zamczysko". **Limanowa** — stare domy z podcieniami, rafinerja nafty, pomnik na pobojowisku z r. 1914. **Nowy Sącz** — kościół p. św. Małgorzaty, XV w., gotyk; kościół św. Norberta i koll. OO. Pijarów, XVIII w.; kościół Narodz. N. P. M. i koll. OO. Franc. XIII — XVII w., got. - bar.; zamek fund.

król., XIV — XVIII w.; domy gotyckie w mieście. **Grybów** — kościół filj. drw. św. Piotra i Pawła, XVIII w., barok; plebanja drwn. XVII w., barok. **Gorlice** — pobojowisko i cmentarze z wojny światowej. **Jasło** — ośrodek przemysłu naftowego. **Szymbark** — kościół p. drw. św. Wojciecha, z XVIII w.; dwór - zameczek z XVI w., renes. **Jeżów** — dwór obronny z XVI w., renes. **Libusza** — kościół p. drwn. Narodz. N.P.M., XVI w., renesans cz. got. **Biecz** — kościół p. Bożego Ciała, XV — XVI w., got.-renes.; kościół św. Anny i klasztor OO. Reform., z XVII w., barok; kościół p. Bożego Ciała, stalle i rzeźby gotyckie; wieża ratuszowa i baszta katowska, XV—XVI w., got.-rom.. **Swoszowice** — zakłady kąpielowe. **Kalwarja Zebrzydowska** — miejsce odpustowe — cudowny obraz M. B.; kościół i klasztor OO. Bernardynów, XVI — XVII w., barok; ruiny pałacu fund. Czartoryskich, z XVII w., barok. **Lanckorona** — kościół p. św. Jana Chrz., XIV w., gotyk; ruiny zamku średn. fund. Lanckorońskich.

Wycieczki górskie:

Beskid mały: na Magórkę (933); z Porąbki na Żar — Kiczerę — Potrójną — Leskowiec. **W Porąbce** koło Kęt, zapora wodna, tama na Sole i bardzo piękna dolina Soły. Punkty wyjścia wycieczek w Małe Beskidy: **Wadowice, Kęty.**

Beskidy raczańskie: Rajcza — Rycerzowa — Przegibek— Mała Racza — Wielka Racza — **Zwardoń** (lub odwrotnie).

Grupa pilska: Na Pilsko (1557) z Węgierskiej Górki lub Jeleśni, zejście w dolinę Soły lub do Milówki.

Pasmo Babiogórskie: Sucha — Zawoja — **Babia Góra** (1725) — powrót przez Policę do Osielca lub Jordanowa. Od strony Żywca na Jeleśnię lub Hucisko przez Mądralową.

W **Suchej** — pałac Tarnowskich, XVI — XVII w.; renes. barok; **Zawoja** — wieś o charakterystycznem budownictwie podhal.; w **Jeleśni** stara karczma z XVII w.; **Żywiec**—kościół par., XV w., gotyk; kościół św. Krzyża; pałac renesansowy z XVI w.

Beskid Wyspowy: Myślenice — Łysina — Kasina Wielka — Lubogoszcz — Mszana Dolna — Wielki Luboń (1023) — Zaryte — Rabka.

Gorce: Z Rabki lub Nowego Targu na Turbacz (1311). Z Turbacza przez Kiczerę — Jamnę — Runek — Luboń do Krościenka

Chabówka-Obidowa — kościół filj. św. Krzyża drwn. z XVIII w. **Rabka** — miejsce kąpielowe, solankowe, kościół p.

drwn., obecnie muzeum, XVII w., barok; **Kasina Wielka** — kościół p. drwn. Marji Magd., z XVI w.

Pieniny: Nowy Targ — na Dębno — Maniowy — Czorsztyn — Niedzicę — Sromowce — wyjście na Trzy Korony i Sokolicę — łodziami Dunajcem do Szczawnicy — Krościenko — Stary Sącz.

Nowy Targ—kościół p. św. Katarzyny, z XIV w., gotyk (przerob.); kościół filj św. Anny gotycki. **Dębno** — kościół filj. św. Michała, XV—XVI w., pierw. polichromja. **Maniowy**— kościół cment. drwn. św. Sebastjana, XVII w., barok. **Czorsztyn** — ruiny zamku średn. XIII—XIV w., d. zamek starość., **Niedzica** — kościół p. św. Bartłomieja, XV w., gotyk; pałac-zamek Salomonów, XIV — XVII w., got. barok. **Sromowce** — kościół p. drwn. św. Katarzyny, XVI w.. **Szczawnica** — doskonale położone miejsce kąpielowe. **Krościenko** — kościół p. WW. Świętych z XVII w., barok. **Stary Sącz** — kościół św. Trójcy i klasztor PP. Klarysek, z XIV w., gotyk; stare domy w rynku — typowe zabudowanie rynku.

Beskid Sądecki: Z Rytra lub Piwnicznej przez Eljaszówkę lub Niemcową na Wielki Rogacz — Radziejowę — Prehybę — Skałkę — Dzwonkówkę — do Krościenka (lub odwrotnie).

Z Rytra na Makowicę — Pisaną Halę — Wierch nad Kamieniem — Łabowską Halę — Runek (Czubatówkę) — Jaworzynę (1116) — do Krynicy-Wsi.

Dolina Popradu: Z Żegiestowa — na Pustę Wielką — Jaworzynkę — Runek (Czubatówkę). Z Muszyny na Jaworzynkę, z Krynicy na Jaworzynę.

Rytro — ruiny zamku średn. fund. król.; **Żegiestów** — miejsce kąpielowe; **Muszyna** — kościół p. św. Józefa, XVII w. barok oraz ruiny zamku średn.; **Krynica** — miejsce kąpielowe, dobry punkt wycieczek letnich i zimowych narciarskich.

Wycieczki na Orawę: Z Raby Wyżnej do Jabłonki, Orawki i Podwilka.

Jabłonka — kościół p. Przemienienia P., XVII w. barok. **Orawka** — kościół p. drwn., XVII w., ludowa polichromja. **Podwilk** — charakterystyczne zabudowanie wsi.

Wycieczka na Spisz: Z Czorsztyna — na Niedzicę — Łapsze Niżnie i Wyżnie — Pawlikowski Wierch — Jurgów — Cyrla — Morskie Oko.

Krempachy kościół p. św. Marcina, z XV w., gotyk; **Jurgów** — kościół drwn. św. Sebastjana, z XVII w.

T a t r y. **Zakopane** — letnisko, stacja klimatyczna, turystyczna i narciarska, kościół drwn. św. Rodziny z XIX w.,

stary cmentarz z grobami St. Witkiewicza, T. Chałubińskiego, Sabały, Wł. Orkana i innych. Witraże St. Witkiewicza w kościele parafjalnym, charakterystyczne budownictwo drewniane np. wille Witkiewicza „Zofjówka", willa „Pod Jedlami" i t. p., muzeum. Stacje letniskowe: **Poronin** z grobem Jana Kasprowicza na Harendzie, **Bukowina, Kościelisko, Jaszczurówka** z cieplicami.

Łatwe wycieczki piesze: z Roztoki do Pięciu Stawów, z Pięciu Stawów przez Świstówkę do Morskiego Oka, z Hali Gąsienicowej do Zmarzłego Stawu, do Doliny Strążyskiej, do Doliny Kościeliskiej, Chochołowskiej i t. p.

Wycieczki szczytowe, wysokogórskie dopuszczalne są tylko dla młodzieży po 16 roku życia, w niewielkich grupach (6 lub 3 osoby na jednego przewodnika). Wycieczki te muszą być prowadzone przez wykwalifikowanych przewodników-taterników.

Przewodniki:

Karol Estreicher: Kraków, przewodnik dla zwiedzających miasto i okolice, ze 103 rycinami i planem miasta, Kraków, 1931. Nakładem Tow. Miłośników historji i zabytków Krakowa — stron 286. Zł. 10.

Przewodnik po Krakowie i okolicy Pol. Związku Turystycznego — str. 86. Zł. 2.50.

d'Abancourt H.: Kraków i okolice. Przewodnik. Gebethner i Wolf. 1924. — str. 220. Zł. 2.50

Dobrowolska i Tomaszkiewicz: Jak zwiedzać Kraków. Kraków. 1930. str. 115.

Klein Franciszek: Stary Kraków. Kraków, 1916. Rocznik krakowski. T. XVII — str. 220. Zł. 10

A. Borawski: Katedra krakowska. Kraków, 1921. P. T. K. — str. 89. Zł. 0.50.

Tetmajer Włodzimierz i Kruszyński Tadeusz ks. dr.: Przewodnik po katedrze wawelskiej, skarbcu i grobach królewskich. Kraków, 1924.

Trepka Józef Nekanda: Najnowszy zwięzły przewodnik po Wawelu. Katedra. Zamek Królewski. Kraków. 1924, str. 48.

Ilustrowany przewodnik po Krakowie. Wyd. Chrześcijańskiego Frontu Gospodarczego w Krakowie. 1931 r. str. 130.

Józef Hellstein: Dwa dni w Krakowie. Wyd. Polskiej Agencji Reklamy. Poznań 1929 r. str. 131.

Leszczycki St.: Szlak turystyczny w okolicy Krakowa. Kraków 1930 P. T. K.

Tomkowicz Stanisław: Bielany. Biblj. krak. nr. 36 — Zł. 1.50.

Łuszczkiewicz Władysław: Wieś Mogiła. Biblj. krak. nr. 10.

Konczyńska Wanda: Mogiła Kościuszki. Kraków—Zł. 0.60.

Dr. Stanisław Leszczycki: Przewodnik narciarsko-turystyczny po okolicach Krakowa. — Kraków 1934. Nakł. Tow. Krzewienia Narciarstwa. Str. 43.

Słowik Jan: Wieliczka. Nowy ilustr. opis salin wielickich. — Wieliczka. Kraków. 1927. — str. 80. Zł. 3.

Udziela Seweryn: Krakowiacy. — Kraków, 1924. Nakł. Biblj. Geogr. „Orbis".

T. Prus Wiśniewski: Myślenice — szkic monografji geograficznej. — Myślenice, 1930. — Nakładem autora.

Fischer Stanisław: Ziemia bocheńska. — Krótki przewodnik turystyczny. Bochnia, 1930.

Zdzisław Simche: (przy współpracy *d-ra Marjana Bielatowicza i d-ra Wiktora Ormickiego*) — Tarnów i jego okolice. Nakład. Gminy Tarnowa. Skład gł. księg. Geogr. „Orbis". — Kraków, 1931. — str. 303. Zł. 14.

Rappaport Zygmunt i dr. Rozwadowski Mieczysław: Przewodnik po Tarnowie. Tarnów, 1929. Księg. Z. Jelenia, stron 55.

Fabryka Państwowych Związków Azotowych w Mościcach. Kraków, 1930.

Strzetelski Jerzy inż.: Jasielskie Zagłębie naftowe. Borysław, 1929. Nakł. Izby Pracy.

Szablowski: Kalwarja Zebrzydowska. Kraków. 1933.

P. Sosnowski: Przewodnik po Beskidach Zachodnich.— Kraków, wyd. III. — str. 496. Zł. 8.60.

Midowicz Wł. i Augustynowicz M.: Przewodnik narciarski po Beskidzie Zachodnim. Żywiec. P.T.T., 1929. str. 94.

Wł. Midowicz i St. Merta: Zwardoń i okolica. Nakł. P. T. T. 1931. str. 43.

Midowicz Wł.: Babia Góra. Żywiec P.T.T., 1930. str. 46.

Nitribitt Roman i Hetper Zygmunt: Krynica. Żegiestów. Muszyna i okolice i Przewodnik turystyczny po Beskidzie Sądeckim i okolicznych górach słowackich. Nakł. P. T. T. Lwów. 1929. Księgarnia Polska, str. 210.

Lewicki Stan. dr.: Krynica. Księg. kolej. „Ruch". str. 83.

Saysse - Tobiczyk: Przewodnik po uzdrowiskach polskich. Tom I. Polska południowo-zachodnia. — Stron 93. Zł. 4.40.

Alha-Marczak Wiktor: Ilustrowany Przewodnik po Pieninach i Szczawnicy (z 2 mapami). Kraków. Nakładem Komitetu 1927 r. Zł. 3.50.

Ks. Walery Gadowski: Przewodnik po Pieninach. Wyd. Polski Znicz. Kraków, str. 37.

Rapf Feliks: Park Narodowy w Pieninach. Przewodnik turystyczny z ilustr. i mapką. Staraniem i nakładem P. T. T. Oddziałów „Beskid" w Nowym Sączu i Tarnowie. Kraków, 1933 — str. 125.

Zwoliński Tadeusz: Zakopane. — Zakopane, 1931.

T. i St. Zwolińscy: Przewodnik po Zakopanem i Tatrach (1925) — str. 317. Zł. 5.00.

Zakopane — Broszura informacyjna — opracował dr. *M. Orłowicz*. Nakładem Tymczasowej Komisji Uzdrowiskowej — Zakopane — str. 61.

M. Limanowski: Wycieczka w Tatry i Pieniny.

J. Chmielowski i M. Świerz: Tatry Wysokie (wyd. z r. 1925):

I. Część ogólna i doliny. — str. 118. Zł. 3.60.

II. Przełęcze i szczyty (od Liljowego po Wagę). — str. 179. Zł. 5.40.

III. Przełęcze i szczyty (od Wagi po Lodową Przełęcz). — str. 175. Zł. 5.40.

IV. Przełęcze i szczyty (od Lodowej po Przełęcz pod Kopą). — str. 95. Zł. 3.60.

M. Świerz: Przewodnik po Tatrach polskich i Zakopanem. — str. 230. Zł. 5.00.

Dr. M. Orłowicz: Przewodnik ilustrowany po Spiszu, Orawie, Liptowie i Czadeckiem. — Książnica - Atlas. — 1921. — str. 286. Zł. 4.50.

Schroniska szkolne:

KRAKÓW — *Miejski Dom Wycieczkowy*. — Oleandry, 4. Telefon 181-80.
Wybudowany z inicjatywy i przy poparciu Ministerstwa W. R. i O. P. z przeznaczeniem dla młodzieży szkolnej. — 218 łóżek

Dom wybudowany przez Zarząd miasta Krakowa w latach 1930—1931, oddany do użytku 12 września 1931. Koszt budowy domu wyniósł 516.094 zł. 95 gr. — w czem udział Ministerstwa W.R. i O.P. oraz Kuratorjum O. S. Krakowskiego 284.000 zł.

Budynek posiada 13 wielkich i 6 mniejszych sal sypialnych, salę jadalną, świetlicę, obszerne halle na każdem piętrze, biuro zarządu, 2 mieszkania służbowe, szatnię, umywalnie z bieżącą wodą ciepłą i zimną, natryski, wanny, centralne ogrzewanie, pralnię, magazyn i obszerne tarasy.

W budynku mieszczą się Komendy męska i żeńska Chorągwi Krakowskiej Związku Harcerstwa Polskiego oraz biuro Komisji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej.

Dom może pomieścić wygodnie 218 turystów (218 łóżek). Łóżka są częściowo piętrowane, większość jednak jest ustawiona pojedyńczo. Opiekę nad domem wycieczkowym sprawuje komitet, składający się z dwu delegatów Rady Miejskiej i dwu przedstawicieli Kuratorjum Okręgu Szkolnego Krakowskiego pod przewodnictwem Prezydenta miasta wzgl. jego zastępcy. Organem wykonawczym Komitetu jest zarządca domu. Statut Miejskiego Domu Wycieczkowego określa zadania Komitetu i obowiązki zarządcy domu, regulamin i instrukcja dla zarządcy normują życie wewnętrzne domu. Opłata za nocleg dla młodzieży szkół powszechnych i zawodowych dokształcających po 80 groszy za dobę od osoby, dla młodzieży szkół średnich po 1 zł. od osoby na dobę.

Dom Wycieczkowy otwarty jest przez cały rok. Wszelką korespondencję i przekazy pieniężne należy wysyłać pod adresem: Miejski Dom Wycieczkowy — Kraków Oleandry 4. Biuro zarządcy otwarte jest dla stron od 8-ej do 21-ej, w niedziele i święta od 9-ej do 11-ej oraz od 17-ej do 19-ej.

Wycieczki zgłaszać należy do zarządu Domu Wycieczkowego przynajmniej na 14 dni przed przyjazdem do Krakowa, według następującego wzoru:

...., dnia ..../......... 193 .....
nazwa szkoły wzgl. organizacji

Zgłaszam wycieczkę obejmującą .... osób, w tem młodzież żeńska .... osób, opieka żeńska .... osób, młodzież męska .... osób, opieka męska .... osób.

Przyjazd nastąpi dnia ..../........ od strony .... o godzinie............., odjazd nastąpi w kierunku .... dnia ..../........ o godzinie...................

Tytułem zaliczki wysłano kwotę .... zł., na odpowiedź dołącza się znaczek pocztowy za .... groszy.

....
podpis-dokładny adres.

Zgłoszenia odpowiadające powyższemu wzorowi, jako niewymagające żadnych uzupełnień będą załatwiane na pierwszem miejscu. Zaliczkę w wysokości 50 groszy od uczestnika należy przekazać po otrzymaniu pozytywnej odpowiedzi. Wycieczka może tylko wtedy liczyć na noclegi, jeśli otrzyma zawiadomienie, że noclegi dla niej zarezerwowano.

W porze letniej przestrzega się przed przybyciem do Krakowa bez zapewnienia uprzednio noclegów. Korespondencję załatwia się odwrotnie.

Kosztorys wycieczki obliczony na jedną osobę i na jeden dzień pobytu w Krakowie, łącznie ze wstępami, noclegami i wyżywieniem wynosi 3,50 — 4,50 zł.

Śniadania dla wycieczek wydaje się na miejscu, obiadów dom nie wydaje.

Komunikacja tramwajem Nr. 1 z dworca do Rynku, skąd tramwajem Nr. 4 (komunikacja wprost linją Nr. 5 lub 8 z dworca do Mostu Dębnickiego, skąd około 7 minut pieszo). Na życzenie dla zadatkowanych wycieczek wysyła się na dworzec kolejowy o ściśle oznaczonej porze bezpośredni wa-

gon tramwajowy lub autobus. Wycieczki korzystają w tym wypadku z opłat ulgowych za przewóz.

Szkolna Komisja Wycieczkowa nie pośredniczy w korespondencji z Domem Wycieczkowym, zgłoszeń przeto o noclegi w Domu Wycieczkowym nie należy kierować za jej pośrednictwem, lecz wprost pod adresem: Kraków—Oleandry 4.

SZKOLNA KOMISJA WYCIECZKOWA przy Kuratorjum Okręgu Szkolnego Krakowskiego, Plac Matejki 11, przyjmuje wycieczki szkolne i opiekuje się niemi *w czasie od 10 maja do lipca 10 każdego roku.* Wszelką korespondencję, zgłoszenia i przekazy pieniężne należy wysyłać pod adresem:

P. Franciszek Tęczyński, Komisja Wycieczkowa. Kraków, Plac Matejki 11. Tamże biuro Komisji otwarte dla stron między 13 a 14 i 20 a 21 prócz niedziel i świąt.

Komisja Wycieczkowa zaopiekuje się temi wycieczkami, które dopełnią następujących warunków:

1) Wycieczkę należy zgłosić do Komisji W. listem poleconym na 14 dni przed jej przyjazdem do Krakowa. Zgłoszenia uskuteczna się przesłaniem zadatku w wysokości 50 gr. od każdego uczestnika wycieczki i znaczka 80 gr. na pisemną odpowiedź. Bez zadatku zgłoszenia nie uwzględnia się pod żadnym warunkiem. Zadatek przepada, jeżeli wycieczka na oznaczony czas albo też wcale nie przyjedzie.
2) Zgłaszając wycieczkę, należy podać: a) ilość młodzieży z wyszczególnieniem płci, b) dzień (datę) i godzinę przybycia wycieczki do Krakowa.
3) Wycieczka pokrywa zadatkowane zamówienie.
4) Wycieczka może przyjechać do Krakowa, jeżeli otrzyma pisemne zawiadomienie od Komisji W. o jej przyjęciu.
5) Noclegi urządza się w czystych budynkach: na łóżkach z materacami i siennikach. Prześcieradeł do łóżek, koców i prześcieradeł do sienników nie dostarcza się. Kosztorys wycieczki obliczony na jedną osobę na jeden dzień pobytu w Krakowie łącznie ze wstępami wynosi około 4 — 5 zł. Cena noclegu 60 gr. łóżko, 40 gr. siennik.

   Aprowizacją Komisja W. się nie zajmuje, wskazuje jedynie adresy jadłodajni.

   Schronisko Szkolnej Komisji wycieczkowej posiada 40 łóżek z materacami i 80 sienników. Czynne tylko w okresie od 10 maja do 10 lipca.

BUKOWINA — pow. nowotarski.
Publ. szkoła powszechna. Łóżka z materacami — 20 łóżek
Opłata za nocleg 30 gr.

JABŁONKA — (pow. nowotarski poczta w miejscu, stacja kolej. Czarny Dunajec) — 5-kl. publ. szkoła powszechna (Gęste Domy 46). — 20 łóżek

JELEŚNIA — pow. żywiecki — (poczta i stacja kolej. w miejscu). Publ. szkoła powszechna.
Łóżka z materacami. — 20 łóżek
Opłata za nocleg 30 gr.

JORDANÓW — (poczta i stacja kolej. w miejscu — 7-kl. publ. szkoła powszechna im. św. Jana Kantego. — 10 łóżek

Szkolny dom wycieczkowy w Jurgowie.

JURGÓW — nad Białką — pow. nowotarski (z Nowego Targu szosą 23 km., z Poronina przez Bukowinę 15 km., z Klimkówki przy szosie Zakopane — Morskie Oko przez Brzegi 8 km.)

Szkolny dom wycieczkowy. Wybudowany przez Ministerstwo W.R. i O.P. w r. 1934, posiada 7 pokojów sypialnych na 75—100 miejsc, pokoje dla wychowawców i dla służby, świetlicę, kuchnię, infirmerję, umywalnie z ustępami. Dom wykorzystany będzie na kursy letnie

Świetlica w szkolnem schronisku wycieczkowem w Jurgowie.

i zimowe oraz jako schronisko wycieczkowe. Dom jest zagospodarowany, administruje domem: p. J. Silanowa, kierowniczka publicznej szkoły powszechnej w Jurgowie, poczta

w miejscu. Łóżka z materacami. Wyżywienie można otrzymać na miejscu.
Opłata za nocleg: dla młodzieży szkolnej i nauczycieli po 50 gr. (bez pościeli), turyści po 1 zł. (za pościel dopłata). — 60 łóżek

KALWARJA ZEBRZYDOWSKA — (poczta i stacja kolej. w miejscu) — 7-kl. publ. szkoła powszechna. — 20 „

KROŚCIENKO NAD DUNAJCEM — (poczta w miejscu, najbliższe stacje kolejowe: Nowy Targ i Stary Sącz) — 7-kl. publiczna szkoła powszechna, ul. Jagiellońska Nr. 232. — 30 „
Łóżka z materacami. — Opłata za nocleg 30 gr.

KRYNICA WIEŚ — (poczta Krynica Zdrój. — stacja kolej. Krynica Zdrój, przystanek kolej. w miejscu) — Publiczna szkoła powsz. — 20 „
Łóżka z materacami.

LIPNICA MAŁA — (poczta Lipnica Wielka na Orawie, stacja kolej. Czarny Dunajec) — Publ. szkoła powszechna im. św. Józefa, numer domu 147. — 10 „

LIPNICA WIELKA — (poczta w miejscu, stacja kolej Czarny Dunajec) — pow. Nowy Targ na Orawie, w **Przywarówce** u stóp Babiej Góry. *Schronisko Tow. Przyjaciół młodzieży Państwowego Gimnazjum im. św. Jana Kantego w Poznaniu.* Dla wycieczek szkolnych stale zarezerwowanych 15 miejsc, w tem szkolnych 10 „
Opłata za nocleg 20 gr., z pościelą 50 gr.

MAKÓW — 7-kl publiczna szkoła powszechna. — 20 „

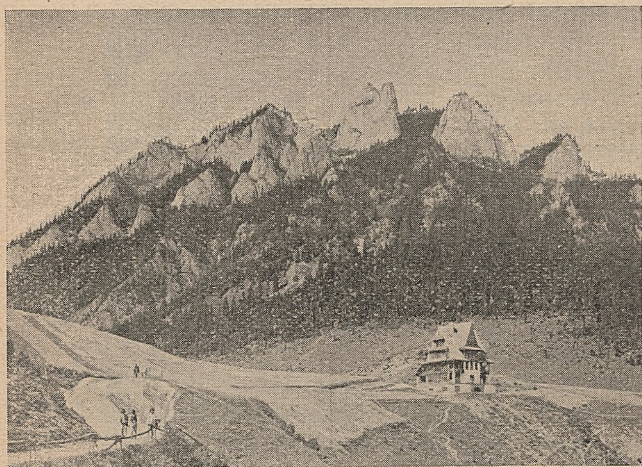
MANIOWY — (poczta Harklowa, stacja kolej. Nowy Targ) — 5-kl. publ. szkoła powsz. — 20 „

MILÓWKA — (poczta i stacja kolej. w miejscu — powiat żywiecki) — Publiczna szkoła powszechna. — 10 „

MSZANA DOLNA — 7-kl. publ. szkoła powszechna męska. — 20 łóżek

MUSZYNA — (poczta i stacja kolej. w miejscu — pow. nowosądecki) — 7-kl. publ. szkoła powszechna. — Rynek 370. — 20 „

NOWY SĄCZ — Państwowe gimnazjum I im. Jana Długosza, ul. Długosza 5. — 20 „

Szkolny dom wycieczkowy śląski (Sromowce Niżne) na tle Trzech Koron w Pieninach.

NOWY TARG — 7-kl. publ. szkoła powszechna męska, plac Słowackiego Nr. 17. — Łóżka z materacami. — Opłata 30 gr. 30 „

PIWNICZNA — (poczta i stacja kolej. w miejscu) — 7-kl. publiczna szkoła powszechna — Rynek. — 20 łóżek

PORĄBKA — koło Kęt, pow. bialski. (7½ km od Kęt) Publ. szkoła powszechna. Łóżka z materacami. 20 „

RABKA - ZDRÓJ — 7-kl. publ. szkoła powszechna Łóżka z materacami. — 20 łóżek

RYTRO — (poczta i stacja kolej. w miejscu — pow. nowosądecki) — Publ. szkoła powszechna — 20 „

SROMOWCE NIŻNE — (poczta Krościenko n. D., najbliższe stacje kolej. Nowy Targ lub Nowy Sącz) pod Trzema Koronami (Pieniny). — *Szkolny Dom wycieczkowy śląski.* Administruje domem p. Józef Gała. Opłata za nocleg 50 gr.— 80 „ Łóżka z materacami.

SZCZAWNICA — pow. nowotarski. — 7-kl. publiczna szkoła powszechna. Łóżka z materacami.— 10 „

SZCZYRK — (poczta w miejscu, stacja kolej. Wilkowice - Bystra). — 7-kl. publiczna szkoła powszechna w Szczyrku Dolnym. — 20 „

Na **TURBACZU** w Gorcach w Schronisku Polskiego Tow. Tatrzańskiego Oddział Gorce, w schronie tymczasowym 30 łóżek, w tem szkolnych. — 15 „ Łóżka z materacami, opłata za nocleg dla młodzieży 50 gr.

WITÓW — (poczta Chochołów, stacja kolej. Podczerwone — pow. Nowy Targ) — 3-kl. publ. szkoła powszechna. — 10 „

ZAKOPANE — 1) *Dom wycieczkowy im. ks. Stolarczyka* (ul. Chałubińskiego pod Kozińcem) pod opieką Komisji Turystycznej Zarządu Głównego Pol. Tow. Krajoznawczego. — Gospodyni: p. M. Borkowska. 100 łóżek. — w tem szkolnych. — 40 łóżek Łóżka podwójne z materacami i pościelą. — Opłata za nocleg dla młodzieży szkolnej 1 zł. Utrzymanie całodzienne można otrzymać na miejscu (3 zł).

2) *7-kl. publ. szkoła powszechna* (nowy budynek). Łóżka z materacami. Opłata za nocleg 30 gr.— 20 łóżek

ZAWOJA — (pow. Wadowice, poczta w miejscu, stacja kolej. Maków Podhalański) — Śląski Dom Wycieczkowy: oddział męski. — „Stolarnia", oddział żeński w willi „Mieczysława" w Górnej Zawoi na „Bębnach". Kierownik schroniska: p. radca Jerzy Muszyński. Łóżka z pościelą. — Opłata za nocleg 50 gr. — 25 „

Dom wycieczkowy im. ks. Stolarczyka w Zakopanem.

ŻEGIESTÓW - wieś — (poczta Żegiestów—Zdrój, stacja kolej. w miejscu — pow. Nowy Sącz). 1-kl. publ. szkoła powszechna. — 10 „

ŻYWIEC — Państwowe gimnazjum im. M. Kopernika, ul. Słowackiego 2. — Schronisko ma oddzielne pomieszczenie na parterze budynku szkolnego, zaopatrzone w światło elektryczne i umywalnie.

Pojemność 45 — 50 osób — ponadto 30 sienników napełnionych słomą. — 20 „

Opłata za nocleg: dla młodzieży 30 gr., nauczycieli i członków tow. turyst. 50 gr.

Schroniska społeczne:

MSZANA DOLNA — Obóz YMCA. „Beskid".

KOŚCIELISKO — poczta w miejscu, stacja kolej. Zakopane.
„Nasz dom" — dom wakacyjny Koła Rodzicielskiego przy Państw. Gimnazjum Klasycznem w Bydgoszczy. Wycieczki mogą korzystać w razie wolnych miejsc.

ROKICINY MAŁOPOLSKIE, stacja kol. Chabówka. Domy wakacyjne „Dwór" i „Zofjówka" Zgromadzenia S. S. Urszulanek Polskich. — przyjmują bez ograniczeń zimą i latem wycieczki szkolne.

ZAKOPANE — Willa na Antołówce Zgromadzenia S.S. Urszulanek. Wycieczki szkolne mogą korzystać zimą i latem bez ograniczeń.

ZAKOPANE — Dom wycieczkowy „Dworzec Tatrzański" Pol. Tow. Tatrzańskiego (ulica Krupówki). — 60 miejsc

ZAKOPANE — Schronisko turystyczne Związku Nauczycielstwa Polskiego — willa„ Mołodów" ul. Piłsudskiego. — 60 miejsc

CZORSZTYN — Schronisko turystyczne Związku Naucz. Polskiego. — 36 miejsc

SROMOWCE WYŻNE — (Pieniny) — Dworek Cisowy Zw. Harcerstwa Pol. Opłata 20 gr. — 50 (20) łóżek

W TARNOWIE — Oddział Pol. Tow. Krajoznawczego pośredniczy w uzyskaniu przewodników dla szkolnych wycieczek z Kół Krajozn. Młodzieży przy Państw. Gimnazjum im. K. Brodzińskiego; przy III Państw. Gimn. im. A. Mickiewicza, do których można się również zwracać bezpośrednio w czasie trwania nauki szkolnej. W czasie feryj szkolnych należy zwracać się tylko pod adresem Oddziału Pol. Towarzystwa Krajoznawczego, ul. Urszulańska 18 m. 8. Oddział P. T. K. pośredniczy w wynajmowaniu środków lokomocji oraz udziela informacyj.

Schroniska górskie:

BESKID MAŁY. (Zasolskie Góry). Schronisko *na Leskowcu* (szczyt Jaworzyna 880 m. n. p. m.) Oddziału Babiogórskiego P.T.T. (Koło wadowickie). Miejsc ogółem 20. Opłata za nocleg: 2 zł. i 1 zł. Dojście z Wadowic lub z Andrychowa.

MAGÓRKA (913) — Schronisko Beskidenverein w Bielsku. Dojście z Bielska lub stacji kolej. Wilkowice-Bystra. — 60 łóżek

BESKIDY RACZAŃSKIE. Schronisko Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego *w Zwardoniu* (710 m. n. p. m.) obok skoczni narciarskiej. Własność Oddziału Babiogórskiego w Żywcu i Oddziału Bielskiego. Miejsc ogółem 100 (w tem łóżek 61). Ceny noclegów od 4 zł. do 1 zł. (dla członków P.T.T. od 2 zł. do 50 gr.)
Schronisko P. T. T. na *Wielkiej Raczy* (1236) Oddziału P. T. T. w Bielsku. (adres Rycerka Górna) — 30 łóżek

BESKID WYSOKI — Grupa Pilska. Schronisko *na Pilsku* Odziału Babiogórskiego P. T. T. w Żywcu, położone 1333 m. n. p. m. Adres schroniska: Korbielów, poczta Jeleśnia. Miejsc noclegowych ogółem 120, w tem łóżek 61. Opłaty za nocleg: od 4 zł. do 1 zł. (dla członków P.T.T. od 2 zł. do 50 gr.)

Na BORACZEJ HALI (854) — schronisko Żyd. Tow. Makkabi w Bielsku. 52 łóżek i 8 sienników.

Na LIPOWSKIEJ (1302) — schronisko Beskiden verein w Bielsku — 22 łóżek i 13 sienników.

Na BABIEJ GÓRZE — 1) Na *Markowych Rówienkach (Markowe Szczawiny)* — Schronisko Pol. Tow. Tatrzańskiego im. D-ra H. Zapałowicza— łóżek 23. — miejsc na sianie 30. Opłata za nocleg dla młodzieży szkolnej: na łóżku 1 zł. na sianie 50 gr. Stacja posiłkowa na miejscu.— Schronisko otwarte cały rok. — *Adres*: Zawoja przez Maków Podhalański — schronisko P.T.T. na Babiej Górze. — 2) Schronisko Bes-

kiden-Vereinu *na południowym zboczu turni szczytowej.* — Miejsc noclegowych 50. — Ceny: 3 zł. łóżko, 2 zł. prycza, 1 zł. w dobudówce.

BESKID WYSPOWY: — *Wielki Luboń* (1023) — Schronisko Oddziału Pol. Tow. Tatrzańskiego w Rabce. — Dostęp od stacji Zaryte — Miejsc noclegowych 18 w tem 12 łóżek

GORCE: — *Na Turbaczu* Schronisko Oddziału Gorce Pol. Tow. Tatrz.-- spalone w zimie 1933 r., w odbudowie. Schron tymczasowy na 30 osób łóżek szkolnych 15.

TATRY: — *Dolina Chochołowska — Schronisko Warsz. Klubu Narciarskiego.* 120 łóżek

Schronisko zagospodarowane, kuchnia, łazienki, natryski na miejscu. Młodzież szkolna i wycieczki szkolne mogą korzystać z pobytu i noclegów za zniżoną opłatą w zależności od kategorji łóżek i pokojów. Zgłoszenia: Zarządca schroniska, Zakopane, skrzynka pocztowa 62, tel. 260.

Schronisko nad Morskiem Okiem — Oddziału Krakowskiego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego położone 1400 m. n. p. m. Schronisko składa się z dwu budynków, t. zw. nowego i starego schroniska. W nowem 8 pokoi o 62 łóżkach (opłata za nocleg 6 wzgl. 3 zł., w starem schronisku 50 miejsc noclegowych na pryczach (opłata zł. 1.70 wzgl. 1.20).

Schronisko w Roztoce Oddziału Krakowskiego P.T.T., położone 1032 m. n. p. m. Miejsc noclegowych ogółem 91, w tem łóżek 37, noclegów prymitywnych 54 (opłaty: od 3 zł. do 1 zł.).

Schronisko *w Dolinie Pięciu Stawów* Polskich Oddziału Zakopiańskiego P.T.T. (1672 m. n.p.m.). Miejsc noclegowych ogółem 60, w tem łóżek 50. Opłata za nocleg: dla członków P.T.T. zł. 1.80 dla niecżłonków zł. 3.60.

Schronisko *na Hali Gąsienicowej* Oddziału Warszawskiego P.T.T. (1500 m. n. p. m.). Miejsc noclegowych ogółem 170, w tem łóżek 140,

Ceny noclegów: dla członków P. T. T. 2 zł. i 1,50 zł. dla niečłonków 3 zł.

Schronisko *na Hali Pysznej* Sekcji Narciarskiej P.T.T. (1350 m. n. p. m.). Miejsc noclegowych 16. w tem łóżek 5.— Opłaty od 2.50 do 1 zł.

Schroniska prywatne: na Łysej Polanie u Bustryciego na Hali Gąsienicowej i w Dolinie Kościeliskiej i na Hali Kondratowej.

Schronisko *na Kalatówkach* Tatrzańskiego Tow. Narciarzy w Krakowie. Miejsc noclegowych ogółem 60, w tem 40 łóżek.

BESKID SĄDECKI: — Na *Jaworzynie* Krynickiej Schronisko Oddziału Krynickiego P. T. T. 30 „

PIENINY: — Schronisko w Szczawnicy Niżniej (450 m. n p. m.) Oddziału Pienińskiego P.T.T. w Szczawnicy w willi Jacka Majerczaka nr. 82. Miejsc noclegowych ogółem 58, w tem 8 łóżek, 50 noclegowisk prymitywnych. Opłaty od 2 zł. do 1 zł.

Lipnica Wielka. Schronisko w Przywarówce Gimnazjum im. św. Jana Kantego w Poznaniu.

Województwo lubelskie.

Najważniejsze wycieczki i miejscowości godne zwiedzenia.

Lublin — posiada wiele cennych i pięknych zabytków architektury: Katedra p. w. św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ew. z lat 1582—1600 fund. Bernarda Maciejowskiego (wczesny barok). Brama Krakowska z XIV w., przeróbki za Stanisława Augusta. Trybunał (ratusz) w obecnym wyglądzie z końca XVIII w. (klasycyzm), kamienice Sobieskich i Klonowicza (renesans) z końca XVI w.. Kościół po-Dominikański p. w. św. Stanisława z XVI — XVIII w. (renesans). Kościół po-Wizytkowski p. w. N. M. P. Zwycięskiej, fund. przez Jagiełłę z pocz. XV w. (gotyk-renesans), Kościół na Zamku p. w. św. Trójcy fund. przez Kazimierza W. w poł. XIV w. (gotyk) z cennemi malowidłami z czasów Jagiełły. Muzeum Lubelskie. Ogród.

Nałęczów z pięknym zakładem kąpielowym w dawnym pałacu Małachowskich z XVIII w.. Pamiątki po St. Żeromskim.

Kazimierz — ongiś „Mały Gdańsk", prawdziwy skarbiec zabytkowy. Spichrze nadbrzeżne z XVII w., mieszczańskie domy w rynku pod św. Mikołajem i św. Krzysztofem i przy ul. Senatorskiej: Kamienica Celejowska z XVI—XVII w. (renesans), fara p. w. św. Jana Chrzciciela XV — XVII w. (gotyk, renesans), Kościół i klasztor Reformatów pod w. N. P. M. z XVII w. (wczesny barok), ruiny zamku z XIV w., synagoga z XVII w., niezwykle pięknie położone wąwozy, sady. Przeprawa przez Wisłę do Janowca, gdzie piękny kościół z XVI w. i ruiny zamku Firlejów.

Z Kazimierza malowniczą drogą przybrzeżną z aleją olbrzymich topól na Bochotnicę (ruiny zamku XIV w.) — do Puław „Małych Aten" XVIII w. W **Puławach** wspaniały park i pałac Czartoryskich z XVIII w. (klasycyzm), w parku pawilony m. in. słynna świątynia Sybilli. Instytut doświadczalny rolniczy.

Piotrawin znany z legendy o życiu św. Stanisława, kościół gotycki z XV w. fund. Zbigniewa Oleśnickiego.

Kraśnik — Kościół p. w. N. P. M. z XV w. fund. Jana Tęczyńskiego (gotyk).

Chodel — Kościół p. w. św. Trójcy z 1541 r. fund. Bernarda Maciejowskiego (późny gotyk).

Chełm — dawna stolica księstwa ruskiego, góra zamkowa z b. katedrą unicką p. w. N. P. M. z połowy XVIII w. (barok), kościół po-pijarski p. w. 12 apostołów z 1753—1764 fund. Wacława Rzewuskiego (barok), kopalnie kredy.

Zamość — miasto renesansowe. Kolegjata p. w. Zmartwychwstania P. z 1600 r. fund. Jana Zamojskiego (renesans) i ratusz renesansowy, domy w rynku z podcieniami, akademja fund. Zamojskiego, fortyfikacje z pocz. XIX w., ogród zoologiczny.

Krupe z ruiną zamku, **Krasnystaw** z pięknym kościołem pojezuickim.

Biłgoraj w okolicy bogatej w lasy (stroje ludowe).

Szczebrzeszyn — kościół św. Katarzyny z XVII w. (późny renesans), synagoga z XVII w. (renesans).

Tomaszów Lubelski — największy kościół drewniany w Polsce z pocz. XVIII w. (barok).

Horodło — „Wały Jagiellońskie" po zamku, w którym zawarto unję z Litwą 1413 r.

Dubienka, wsławiona bitwą 1792 r. pod wodzą Kościuszki.

Lubartów — pałac Sanguszków, obecnie spalony, z XVIII w. (barok), fara z pocz. XVIII w. (barok).

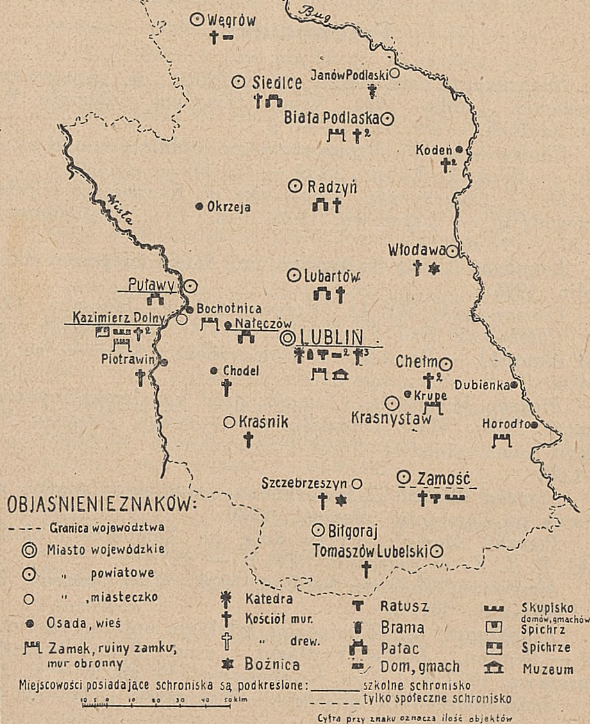
Podlasie: Kodeń — Cudowny obraz M. B., bazylika p. w. N. P. M. z XVIII w. (barok) i kościół św. Ducha z XVII w. (gotyk).

Janów Podlaski — b. katedra z XVIII w.

Biała Podlaska — Zamek Radziwiłłów z XVII, XVIII w., wieża zamkowa, brama, pawilony boczne, fara renesansowa z XVI w., kościół po-bazyljański z XVIII w. (barok).

Włodawa — kościół p. w. św. Ludwika z pocz. XVIII w. (barok), synagoga z XVII w. (renesans).

Siedlce — kościół p. w. św. Stanisława z końca XVIII w. (klasycyzm). b. pałac Ogińskich i ich kaplica z końca XVIII w. (klasycyzm).

Województwo lubelskie
Bug
Wisła
Węgrów
Siedlce
Janów Podlaski
Biała Podlaska
Koden
Radzyń
Okrzeja
Włodawa
Lubartów
Puławy
Bochotnica
Kazimierz Dolny
Nałęczów
LUBLIN
Piotrawin
Chodel
Chełm
Dubienka
Krupe
Krasnystaw
Kraśnik
Horodło
Szczebrzeszyn
Zamość
Biłgoraj
Tomaszów Lubelski
OBJAŚNIENIE ZNAKÓW:
Granica województwa
Miasto wojewódzkie
" powiatowe
" , miasteczko
Osada, wieś
Zamek, ruiny zamku, mur obronny
Katedra
Kościół mur.
" drew.
Bożnica
Ratusz
Brama
Pałac
Dom, gmach
Skupisko domów, gmachów
Spichrz
Spichrze
Muzeum
Miejscowości posiadające schroniska są podkreślone: szkolne schronisko
tylko społeczne schronisko
Cyfra przy znaku oznacza ilość objektów
10 5 0 10 20 30 40 50 klm

Radzyń — b. pałac Potockich z XVIII w. (barok), park pałacowy, fara p. w. św. Trójcy z XVIII w. fund. Mniszków (późny renesans).

Okrzeja — dworek rodziny Sienkiewicza.

Węgrów — fara p. w. N. P. M. z XVIII w., fund. Krasińskich (barok), kamienica gdańska, zamek ks. Mazowieckich w Liwie.

Przewodniki:

Ilustrowany przewodnik po Lublinie w opracowaniu zbiorowem. Lublin, 1931. Wyd. staraniem Oddziału Pol. Tow. Krajozn. — str. 123. — zł. 3.

Cholewiński W. Przewodnik po Lublinie i jego okolicach. — Wyd. 3. Lublin, 1929 — str. 66 — zł. 1.20.

Dr. T. Dybczyński: Wycieczka do Kazimierza i Puław (przewodnik) — Warszawa, 1926, Pol. Tow. Krajoznawcze, str. 27. — 1 zł.

Łomiński L. ks.: Kazimierz nad Wisłą i jego zabytki.— Lublin, 1926.

Chrzanowski Wł. ks.: Przewodnik po Janowcu, 1930.

Chlebouski Br.: Zamość, ordynacja Zamoyskich i powiat zamojski. — Zamość, Z. Pomarański i S-ka, — str. 26, zł. 0.60.

Pieszko Michał M.: Zamość, gród kanclerski-hetmański Zamość, 1928. Wyd. Oddziału powiatowego Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych w Zamościu — zł. 1.50.

Pieszko Michał: Z historyczno - architektonicznych wędrówek po Zamościu. Zamość, 1930.

Pieszko Michał: Przewodnik po Zamościu i okolicy Nakł. P. T. K. w Zamościu 1934 r. — str. 100.

Moniewski Tadeusz: Siedlce, 1929. Wyd. Muzeum Ziemi Podlaskiej. Str. 67.

Frankowski J.: Wycieczka szlakiem unitów na Podlasiu — (Kodeń, Janów Podlaski, Leśna, Biała Podlaska). Warszawa, 1927. Pol. Tow. Krajoznawcze — str. 39 — zł. 1.50.

Świątkowski W.: Lubelskie. —Warszawa, 1928 —str. 140. zł. 6.

Świątkowski W.: Podlasie.—Warszawa, 1929 — str. 100. zł. 5.

Śliwina Wanda J. i Tkacz Ferdynand: Ziemia lubartowska, — Lubartów, 1928, str. 146.

Schroniska szkolne:

KAZIMIERZ DOLNY — (st. kolej. Puławy) 7-kl. publiczna szkoła powszechna — róg ulicy Lubelskiej i Szkolnej. — Schronisko ma oddzielne pomieszczenie. — 50 łóżek
Łóżka z materacami i pościelą — posiłki na miejscu. Opłaty: łóżko bez pościeli 20 gr. za nocleg; łóżko z pościelą 50 gr. za nocleg; ponadto dopłata za światło od całej wycieczki w zależności od zużycia od 20 gr. do 1.50 gr.

II szkolne schronisko wycieczkowe — w willi „Zofjówka" pod zarządem p. Zofji Radoszyńskiej — przy ul. Puławskiej nr. 34 (odległość od śródmieścia około 2 km. Opłaty: Łóżko z siennikiem bez pościeli 20 gr. za nocleg z pościelą 50 gr. za nocleg. Na miejscu kuchnia: śniadanie 40 gr., obiady od 70 gr. do 1 zł. Kolacje od 40 gr. 30 miejsc

LUBLIN — 7-kl. publiczna szkoła powszecha Nr. 3 (Przedmieście Czwartek), dojazd z dworca kolej. autobusem miejskim Nr. 3. — 30 łóżek
Łóżka z materacami. — natryski.
Bursa przy Państwowem gimnazjum im. Hetm. Zamoyskiego, ul. Królewska 11, II p.—dojazd z dworca miejskiemi autobusami.
W okresie wakacyjnym 60 łóżek z siennikami i pościelą.
W okresie roku szkolnego 10 łóżek z siennikami i pościelą.
Opłaty: łóżko bez pościeli 30 gr. za nocleg; łóżko z pościelą 1 zł. za nocleg; za korzystanie z natrysków po 30 gr. od osoby.
— Oddział Pol. Tow. Krajoznawczego dostarcza przewodników, udziela informacji. Listy

należy kierować na 3 dni naprzód do Vice-prezesa Oddziału Pol. Tow. Krajoznawczego p. Zygmunta Dobkiewicza, Lublin ul. Dolna Panny Marji 25/14, telegraficznie: Dobkiewicz — Zarząd miejski. Lublin.
Wycieczki powinny dokładnie podać i datę i godzinę przyjazdu, skład wycieczki, opiekuna oraz potrzeby wycieczki.
Wycieczki niezgłoszone do Oddziału P. T. K. mogą się zwracać po przyjeździe Rynek 1 (gmach po-Trybunalski) do Oddziału Oświaty i Kultury Magistratu m. Lublina (tel. 24).

NAŁĘCZÓW — 7-kl. publiczna szkoła powsz. — 20 łóżek

PUŁAWY — 7-kl. publ. szkoła powszechna Nr. 1. ul. Polna. — Łóżka z materacami i pościelą. Opłata za nocleg 40 gr. — 30 łóżek
Szkolne schronisko wycieczkowe dla wycieczek wodnych ma 10 łóżek z materacami i pościelą w szkolnej przystani wioślarskiej na lewym brzegu Wisły poniżej mostu. Zgłoszenia należy kierować pod adresem 7-kl. publ. szkoły powsz. Nr. 1. w Puławach.

Schroniska społeczne:

ZAMOŚĆ — Sejmikowy dom noclegowy (obok Kolegjaty, blisko dworca kolejowego). Dla wycieczek szkolnych opłaty za nocleg ulgowe (50 proc.). Łóżko z materacem i pościelą od 60 gr. — zł. 1.25, za pryczę bez pościeli 15 gr.

Województwo lwowskie.

Najważniejsze wycieczki i miejscowości godne zwiedzenia.

Lwów — miasto pełne piękna i pamiątek: Katedra łać. z XIV — XVIII w. pod wezw. Wniebowzięcia N. P. Marji, gotyk-rokoko, kaplica Boimów (1606—1617) renesans; katedra ormiańska z r. 1363 — 90, pod wezw. Wniebowzięcia N. P. Marji, orm.-bizant. styl; katedra św. Jura z r. 1744—63, rokoko; cerkiew wołoska z r. 1590 — 98, pod wezw. Uśpienia N. P. Marji, renesans; kościół OO. Bernardynów z r. 1600—30, pod wezw. Św. Andrzeja, późny renesans; kościół OO. Jezuitów z r. 1610—35 pod wezw. Św. Piotra i Pawła, barok; kościół OO. Dominikanów z r. 1749—64, pod wezw. Bożego Ciała, rokoko; ruiny wysokiego zamku z XIV w.; kopiec Unji Lubelskiej (413 m.); Rynek z kamienicą królewską, w której Muzeum im. Króla Jana III; Muzeum Przemysłu Artystycznego, Galerja Miejska, Bibljoteka Ossolińskich i Muzeum Lubomirskich, Muzeum Dzieduszyckich (przyrodnicze), Panorama Racławicka, Muzeum Ukraińskie, Teatr Wielki, Uniwersytet, Politechnika, dworzec główny kolejowy, cmentarz Łyczakowski, cmentarz Obrońców Lwowa; piękne parki i ogrody.

Najbliższe wycieczki: Czartowska Skała — Miodowe Groty — Brzuchowice. Dalsze: — Żółkiew — Haraj — Jaworów — Janów (staw) — Gródek Jagielloński (staw) — Lubień (zakład kąpielowy, wody siarczane).

W Żółkwi: zamek Żółkiewskich i Sobieskich z XVII w. późny renesans-barok; kościół parafj. z 1620 r. pod wezw. Św. Wawrzyńca, późny renesans, (nagrobki Sobieskich i Żółkiewskich); kościół OO. Dominikanów z r. 1653, barok; bożnica z r. 1687; domy podcieniowe w rynku z XVII w.

Krechów (zabytkowa cerkiew Bazyljanów). **Niemirów i Horyniec** (uzdrowiska).

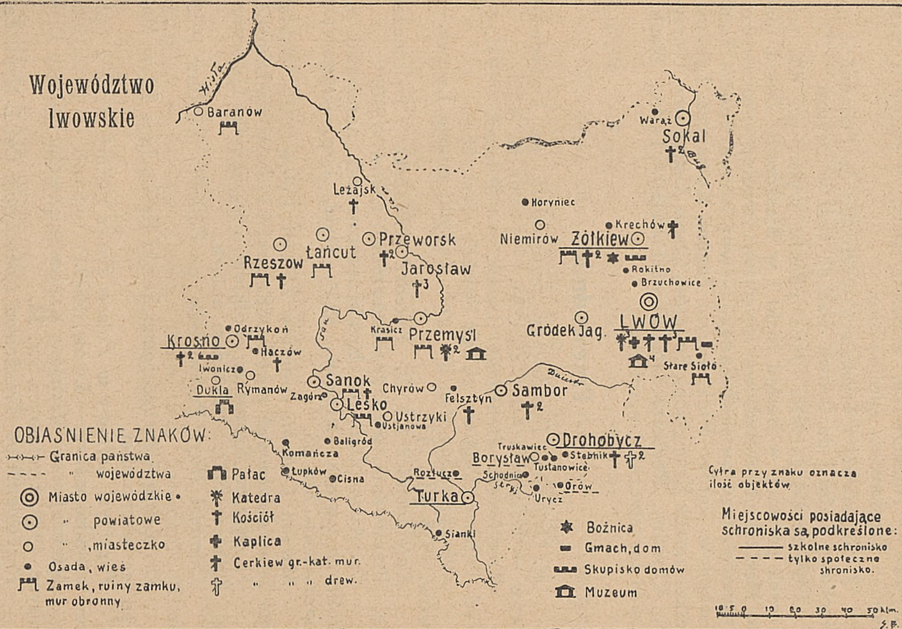
Sokal (klasztor OO. Bernardynów z XVI w. i zabytkowe kościoły). **Waręż** (kościół popijarski z XVI w).

Baranów, pow. tarnobrzeski: zamek Leszczyńskich z końca XVI w. renesans. **Leżajsk,** pow. łańcucki: klasztor OO. Bernardynów z r. 1619, pod wezw. Zwiastowania i Koronacji N. P. Marji, barok, słynne organy. — **Przeworsk** — kościół parafj. z XV w. pod wezw. Św. Ducha, gotyk; kościół i klasztor OO. Bernardynów z XV w. pod wezw. Św. Barbary, gotyk. **Rzeszów** — b. zamek Lubomirskich z XVII w. (Sąd) barok; kościół parafj. z XIV — XVIII w. pod wezw. Sw. Wojciecha, gotyk-barok (późno renesansowe nagrobki fundatorów). **Łańcut** — zamek Potockich (dawniej Lubomirskich) z XVII w. z bogatemi zbiorami sztuki, barok.

Przemyśl — zamek z XVI — XVII wieku, późny renesans; katedra łać. z XV — XVIII w. pod wezw. N. P. Marji i Św. Jana Chrzciciela, gotyk-barok; katedra grecko-kat. (b. kościół OO. Karmelitów) z r. 1625, barok; Muzeum Tow. Przyjaciół Nauk. **Krasiczyn,** pow. przemyski: zamek Sapiehów (dawniej Krasickich), XVI/XVII w., późny renesans. **Jarosław** — kościół parafj. (dawniej OO. Jezuitów) z roku 1571 pod wezw. Bożego Ciała, barok; b. klasztor PP. Benedyktynek z r. 1619 pod wezw. Św. Anny, barok; kościół i klasztor OO. Dominikanów z r. 1629 pod wezw. N. P. Marji, barok; ratusz, kamienica Orsettich.

Stare Sioło, pow. bobrecki— zamek Ostrogskich z XVII w. późny renesans. **Sambor** — kościół parafj. z XV — XVII w. pod wezwanem Ścięcia Św. Jana Chrzciciela, gotyk-barok; kościół OO. Bernardynów (dawniej OO. Jezuitów) z r. 1680 pod wezwaniem Wniebowzięcia N. P. Marji, barok. **Felsztyn,** pow. samborski: kościół parafj. z XV — XVI wieku pod wezw. Św. Marcina, gotyk - renesans, (nagrobki Herburtów z XVI w.). **Haczów,** pow. brzozowski — kościół parafjalny drwn. z XVII w. pod wezw. Wniebowzięcia N. P. Marji. **Krosno,** ośrodek przemysłu naftowego — kościół parafjalny z XIV—XVII w. pod wezw. Św. Trójcy, gotyk-barok, kościół OO. Franciszkanów z XV w. gotyk (nagrobki renesansowe), domy podcieniowe w rynku z XVI—XVII w. późny renesans; **Odrzykoń,** pow. krośnieński, — ruiny zamku Kamienieckich z XIV — XVI w., skały Prządki.

Zagłębie naftowe: Drohobycz — kościół parafj. z r. 1392, pod wezw. N. P. Marji, Św. Krzyża i Św. Bartłomieja, gotyk; cerkiew drewniana z XVI w. pod wezw. Św. Jura; cerkiew

Województwo lwowskie
Baranów
Wisła
Leżajsk
Rzeszow
Łańcut
Przeworsk
Jarosław
Horyniec
Niemirów
Żółkiew
Krechów
Rokitno
Brzuchowice
Waręż
Sokal
Bug
Lwów
Gródek Jag.
Stare Sioło
Przemyśl
Krasicz
Odrzykoń
Krosno
Haczów
Iwonicz
Dukla
Rymanów
Sanok
Zagórz
Lesko
Chyrów
Felsztyn
Sambor
Dniestr
Ustrzyki
Ustjanowa
Baligród
Komańcza
Łupków
Cisna
Drohobycz
Truskawiec
Borysław
Stebnik
Tustanowice
Schodnica
Rozłucz
Orów
Urycz
Turka
Sianki
OBJAŚNIENIE ZNAKÓW:
Granica państwa
" województwa
Miasto wojewódzkie
" powiatowe
" ,miasteczko
Osada, wieś
Zamek, ruiny zamku, mur obronny
Pałac
Katedra
Kościół
Kaplica
Cerkiew gr.-kat. mur.
" " " drew.
Bożnica
Gmach, dom
Skupisko domów
Muzeum
Cyfra przy znaku oznacza ilość objektów
Miejscowości posiadające schroniska są podkreślone:
szkolne schronisko
tylko społeczne shronisko.
10 5 0 10 20 30 40 50 klm.
S.F.

drewniana z 1661 pod wezw. Św. Krzyża, rafinerje nafty **Borysław — Tustanowice**, kopalnie nafty, — saliny w Stebniku — **Truskawiec**, zdrojowisko.

Z Borysławia i Truskawca wycieczki do **Schodnicy**, na **Ciuchowy Dział** i do **Orowa** oraz do skał w **Uryczu**.

Wycieczki górskie. Jako punkty wyjściowe dla wycieczek górskich w **Beskid Niski** i w **Bieszczady**: **Dukla**, (pałac Męcińskich, zabytkowe kościoły), **Iwonicz**, (uzdrowisko), **Rymanów**, (uzdrowisko), **Sanok**, (dawny zamek, kościół Franciszkanów, kopiec Mickiewicza), **Zagórz**, **Komańcza**, **Łupków**, Lesko (zamek Krasickich), **Baligród**, **Cisna**, **Ustjanowa**, **Ustrzyki**, **Chyrów**, **Rozłucz**, (stacja narciarska), **Turka**, **Sianki**, (stacja turystyczna i narciarska).

Przewodniki:

M. Orłowicz: Ilustrowany przewodnik po Lwowie — Lwów — Książnica-Atlas, str. 284. — Cena zł. 4.50.

Wasylewski Stanisław: Lwów. — Poznań, 1931. — Wyd. Polskie Wegnera „Cuda Polski" — zł. 16.

Zubrzycki-Sas Jan dr. prof.: Zabytki miasta Lwowa. — Lwów, 1928. Str. 143.

Kajetanowicz Ks. D.: Katedra ormiańska i jej otoczenie. Przewodnik, wyd. 2, rozszerzone. Lwów, 1930.

Dr. Adam Zieliński: Krótki przewodnik narciarski po okolicach Lwowa. Kraków, 1934. Nakł. Tow. Krzewienia Narciarstwa. Str. 28.

Marjan Osiński: Zamek w Żółkwi. Lwów 1933. Nakładem Tow. opieki nad zabytkami sztuki i kultury we Lwowie.

St. Marjan Szuperski: Żółkiew i jej zabytki historyczne. Żółkiew 1933. Nakładem autora.

Emanuel Hay: Przewodnik po Żółkwi. Żółkiew 1933. Str. 20.

Dr. Łucja Charewiczowa: Zamki Króla Jana III w Małopolsce wschodniej.

Przemysł naftowy w Polsce: Zarys historji wraz z opisem techniki pracy. — Lwów, 1929.

Mściwujewski Mścisław: Królewskie wolne miasto Drohobycz, 1929. Drohobycz. Str. 34.

Przewodnik po Truskawcu i okolicach: Cz. I. Nakł. Zarządu Zdrojowiska w Truskawcu, 1930. Str. 24.

Orłowicz Mieczysław dr.: Jarosław, jego przeszłość, zabytki. Lwów. Książnica-Atlas. 1921. Str. 140.

„Przewodnik po Borysławiu". Wraz z mapką ulic i planem. Borysław, 1933. Nakł. i druk. Druk. Naftowa T. S. L. Str. 16, mapka 1.

Dr. Józef Piotrowski. Zamek w Łańcucie. Zwięzły opis dziejów i zbiorów. Lwów 1933/34.

Lwów — przewodnik orjentacyjny. Nakład gminy m. Lwowa 1930 r., str. 52.

Orłowicz Mieczysław dr.: Ilustrowany przewodnik po Przemyślu. Przemyśl 1917, str. 160.

Schroniska szkolne:

LWÓW — Szkolne schronisko wycieczkowe ul. Ormiańska 23, I p. czynne cały rok. — 50 łóżek
Schronisko umieszczone w specjalnie na ten cel oddanym przez Magistrat kr. st. miasta Lwowa lokalu. Łóżka z materacami i pościelą. Opłata za nocleg 50 gr. — Zgłoszenia kierować do Kuratorjum O. S. Lwowskiego. Wycieczki mogą korzystać ze schroniska dopiero po otrzymaniu zawiadomienia z Kuratorjum o zarezerwowaniu miejsc.
Dowolna zmiana terminu przyjazdu i odjazdu wycieczki jest niedopuszczalna.

DROHOBYCZ — 7-kl. publ. szkoła powszechna im. St. Konarskiego, ul. Zawale 14. — Łóżka z materacami. — 30 łóżek

DUKLA — (poczta Dukla, stacja kol. Iwonicz) 7-kl. publ. szkoła powszechna męska ul. Mickiewicza 108. — 20 łóżek

KROSNO — Państw. Gimnazjum im. M. Kopernika, ul. ks. Piotra Skargi l. 567. — 20 łóżek

TURKA NAD STRYJEM — (poczta i stacja kolej. w miejscu) — 7-kl. publ. szkoła powszechna męska, ul. Kościuszki 17. — 10 łóżek

ŻÓŁKIEW — Internat OO. Dominikanów. — Zgłoszenia do Dyr. Państw. Gimnazjum. 20 łóżek

Schroniska społeczne:

LWÓW — Schroniska Tow. Szkoły Ludowej:

1) Bursa im. Boberskiej — ul. Poniatowskiego 11. — (dla dziewcząt). — 25 miejsc
2) Bursa Grunwaldzka — ul. Sobińskiego 3 (dla chłopców). — 40 miejsc

Polskie Towarzystwo Tur.-Krajoznawcze we Lwowie przyjmuje wycieczki zamiejscowe, dostarcza im kwater, zamawia wyżywienie, przydziela przewodników po mieście i okolicy, (na żądanie autobusy). Adres: Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze — Oddział Lwowski. Lwów ul. Łyczakowska 5.

Dom emigracyjny — (na Bajkach) przyjmuje również wycieczki, zapewnia pomieszczenie i utrzymanie.

BORYSŁAW — Schronisko Zarządu Fundacji Chrześcijańskiej Gminy miasta Borysławia w Zakładzie Opieki Społecznej im. Marsz. Piłsudskiego. Pomieszczenie na 60 osób (pościel, umywalnie). — Z lokalu korzystać mogą bezpłatnie wycieczki szkolne w miesiącach: maju, czerwcu, wrześniu i październiku, po uprzedniem zgłoszeniu się do Zarządu. W lipcu i sierpniu lokal zajęty na kolonje letnie.

MIKOŁAJÓW NAD DNIESTREM — Przystań wioślarska Akademickiego Związku Sportowego we Lwowie. Schronisko na 20 osób.

Schroniska górskie:

PRZEŁĘCZ ŁUPKOWSKA — Schronisko przed tunelem łupkowskim — 200 m. od granicy czeskosłowackiej. Ośrodek T. N. 2 50 miejsc

ROZŁUCZ — Schronisko Okr. Urzędu W. F. i P. W. D. O. K. X. w Przemyślu. — 180 miejsc

Schronisko POD CIUCHOWYM DZIAŁEM w Orowie (800), własność P. T. T. Dostęp z Borysławia i Truskawca. — 27 miejsc

Schronisko POD CZARNĄ GÓRĄ im. dr. M. Świerza w **MALMANSTALU** w dolinie Majdańskiego Potoku. Własność Sekcji Narciarskiej P. T. T. Oddział w Drohobyczu. — 14 łóżek

Schronisko Oddziału Drohobyckiego P. T. T. W ZAŁOKCIU koło Podbuża, powiat drohobycki. 20 łóżek

SIANKI. — Schronisko Przemyskiego Towarzystwa Narciarzy.
Schronisko Okr. Urz. W.F. i P.W. Ok. Nr. X — 80 miejsc

Schronisko narciarskie **POD PIKUJEM** na granicy polsko-czeskosłowackiej (1100) Przemyskiego Tow. Narciarzy. (dojście z Sianek 20 km lub saniami przez wieś Libuchorę). — 35 miejsc

Schronisko OO. Bernardynów przy pustelni bł. Jana z Dukli na górze obok wsi **TRZCIANA** na południe od Dukli. 20 miejsc

Województwo łódzkie.

Najważniejsze wycieczki i miejscowości godne zwiedzenia.

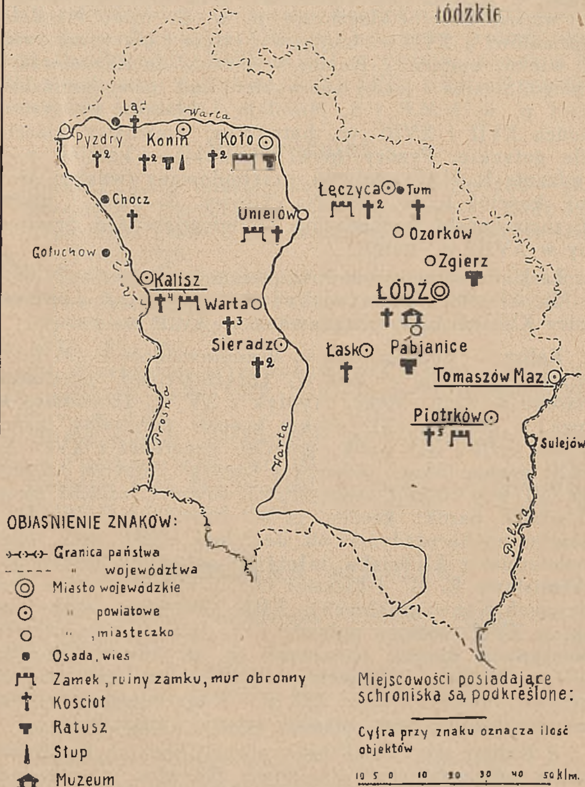
Łódź — główne ognisko przemysłu tkackiego w Polsce. Ulica Piotrkowska, Kościół N. M. Panny, fabryki, Muzeum, Park w Helenowie.

Wycieczki do: Zgierza, Pabjanic, Ozorkowa, Łęczycy i Tumu; dalsze do Sulejowa, Inowłodzi, Spały, Tomaszowa Mazowieckiego (błękitne źródła).

W Zgierzu (pow. łódzki) — ratusz z XIX wieku, empirowy; **Pabjanice** — miasto fabryczne, ratusz renesansowy z XVI w; w **Łęczycy** — ruiny zamku z XIV wieku, kościół parafjalny p. w. Św. Andrzeja, gotyk z XV w. przebudowany w pocz. XVIII wieku, barokowy; kościół p. w. Niepokalanego Poczęcia N. M. P. po-Bernardyński (ob. Franciszkanów) z XVII wieku, barokowy; w **Tumie** (pow. łęczycki)—Archikolegjata p. w. Ś. Aleksego z XII wieku, styl romański.

Wzdłuż Warty: Sieradz — Warta — Uniejów — Koło — Konin — Ląd — Pyzdry.

Sieradz — kościół kolegiacki p. w. Wszystkich Świętych, gotyk, przebudowany w XVII wieku, barok; kościół po-Dominikański p. w. Ś. Stanisława z XV wieku, gotycki — przebudowa w XVIII wieku. **Warta** pow. sieradzki, kościół parafjalny p. w. Ś. Mikołaja Biskupa z XV wieku, gotycki, wewnątrz sredniowieczny tryptyk i obraz (XV, XVI wiek); kościół p. w. Wniebowzięcia N. M. P. po-Bernardyński z XVIII wieku, barokowy; kościół p. w. Narodzenia N. M. P. dawniej Bernardynek z XVIII w., barok. **Uniejów** pow. turecki, resztki zamku średniowiecznego (wieża) z XIV wieku; kościół parafjalny p. w. Wniebowzięcia N. M. P., gotyk przebudowany w wieku XVII (wewnątrz grobowiec błogosł. Bogumiła z XVII wieku). **Koło** — kościół parafjalny p. w. Ś. Krzyża, gotyk z początku XV wieku; kościół p. w. Przemienienia Pańskiego i klasztor Bernardynów, barok z drugiej

Województwo łódzkie
Ląd
Warta
Pyzdry
Konin
Koło
Chocz
Uniejów
Łęczyca
Tum
Ozorków
Zgierz
Gołuchow
Kalisz
ŁÓDŹ
Warta
Sieradz
Łask
Pabjanice
Tomaszów Maz.
Prosna
Warta
Piotrków
Sulejów
Pilica
OBJAŚNIENIE ZNAKÓW:
Granica państwa
" województwa
Miasto wojewódzkie
" powiatowe
" , miasteczko
Osada, wieś
Zamek, ruiny zamku, mur obronny
Kościół
Ratusz
Słup
Muzeum
Miejscowości posiadające schroniska są podkreślone:
Cyfra przy znaku oznacza ilość objektów
10 5 0 10 20 30 40 50 klm.

połowy XVIII wieku; ruiny zamku średniowiecznego z XIV wieku; ratusz klasycystyczny z pierwszej ćwierci XIX wieku; wieża z XIV wieku pochodzenia gotyckiego. **Konin**—kościół parafjalny p. w. Ś. Bartłomieja z XV wieku, gotycki, przebudowany w baroku; na cmentarzu słup kamienny drogowy z XII wieku; kościół klasztorny p. w. Ś. Marji Magdaleny (Reformatów) z XVII w., barokowy; ratusz z pierwszej ćwierci XIX wieku, empire. Z Konina wycieczki do Kazimierza Biskupiego, Ślesina i jezior Kujawskich. **Ląd** (pow. koniński) — kościół p. w. N.M.P. i S. Mikołaja i klasztor po-Cysterski z końca XVII i XVIII w., barokowy; wewnątrz klasztoru partje gotyckie. **Pyzdry** (pow. koniński) — kościół p. w. Narodzenia N. M. P., gotycki przebudowany (wnętrze w baroku); kościół p. w. Ścięcia Głowy Ś. Jana i klasztor po-Franciszkański pochodzenia średniowiecznego, przebudowany w XVIII w., barok.

Łask, kolegjata p. w. Niepokalanego Poczęcia N. M. P. i Ś. Michała Archanioła, pochodzenia gotyckiego z pierwszej połowy XVI wieku, przebudowana w XVIII w., barok.

Kalisz — kolegjata p. w. Wniebowzięcia N. M. P.; pochodzenie gotyckie z XIV w. (prezbiterjum), przebudowa w baroku w XVIII wieku. Tryptyk z XV w. Dzwonnica empirowa z początku XIX wieku; kościół parafjalny p. w. Ś. Mikołaja, XIII i XIV wiek - gotycki, przeróbki z XVI, XVII i XVIII wieku, (obraz „Zdjęcie z Krzyża" Rubensa z I-ej połowy XVII w.); kościół ewangelicki, dawniej Jezuicki, z końca XVI wieku, barok; kościół p. w. Nawiedzenia N. M. P. i klasztor po-Bernardyński ob. Jezuitów. XVII wiek, barok, (prezbiterjum z XV wieku, założenie gotyckie); kościół p. w. Ś. Stanisława B. M. i klasztor O. O. Franciszkanów (Braci Mniejszych Konwentualnych), XIII, XIV wiek, gotyk; przeróbki w XVIII wieku i połowie XIX wieku; fragmenty średniowiecznych murów obronnych (n. p. baszta „Dorotka") z XIV wieku przy kolegjacie p. w. Wniebowzięcia N. M. P.; empirowe budynki z pocz. XIX w. (Waga miejska, Sąd okręgowy, Starostwo); park, ośrodek sportu wioślarskiego.

Z Kalisza szlakiem Prosny przez Chocz ku Pyzdrom, — ponadto wycieczki do Gołuchowa (13 klm. na płn.-zach.), gdzie piękny pałac Czartoryskich i bogate zbiory.

Wycieczki wzdłuż Pilicy.

Chocz, pow. kaliski — kościół parafjalny Św. Andrzeja Apostoła i klasztor po-Reformacki, XVII, XVIII wiek, barok.

Piotrków, kościół farny p. w. Ś. Jakóba Apostoła, z XIII—XIV-go wieku, gotyk, przebudowy w XVIII wieku (barok) i późniejsze; kościół p. w. Ś. Krzyża i klasztor Bernardynów z XVII wieku, barok; kościół p. w. Ś. Doroty i Ś. Jacka po-Dominikański, XIV wiek, gotyk, przeróbki w XVII i XVIII wieku w baroku; kościół p. w. Ś. Franciszka Ksawerego po-Jezuicki z XVIII w., barokowy; kościół ewangelicki (po-Pijarski), XVII, XVIII w., barok; zamek z XIV wieku, fragmenty gotyckie, XVI, XVII wiek — przeróbki w renesansie i baroku.

Przewodniki:

Rosset E.: Łódź, miasto pracy. Łódź 1929. Str. 100 — zł. 3.
Lorentz Z.: Narodziny Łodzi nowoczesnej. Łódź 1926.
Kruszyński Leon: Z wycieczki po województwie Łódzkiem. — Turek 1929.
K. Stoszewski: Ilustrowany przewodnik po Pabjanicach, Łasku i pow. Łaskim, P. T. K. Pabjanice 1929 — Str. 73. zł. 1.25.
Pogorzelski Walery ks.: Sieradz. — Włocławek. — Druk. Djec. 1927. Str. 160.
M. Szachówna: Przewodnik ilustrowany po Kaliszu i jego okolicach. Kalisz 1927. Nakł. Drukarni Wydawniczej— str. 209 — zł. 3.80.
M. Witanowski: Przewodnik po Piotrkowie Trybunalskim. — Piotrków 1923. Str. 100
Łomiński Leon ks.: Inowłódz i Spała. — Lublin 1925.
Łomiński Leon ks.: Spała i jej okolice. — Łódź 1930.

Schroniska szkolne.

KALISZ — Przystań wioślarska Państw. Gimn. im. Kościuszki. — 10 łóżek

Park miejski 8. Łóżka z materacami, posiłki u woźnego.

Wybudowana w latach 1929-30 przy poparciu finansowem Ministerstwa W. R. i O. P. Najpiękniejsza szkolna przystań wioślarska w Polsce. W budynku, na piętrze schronisko, na parterze mieszkanie woźnego, szatnie, schrony na łodzie, basen wioślarski.

ŁÓDŹ — 7-kl. publ. szkoła powsz. Nr. 1 im. A. Mickiewicza — ul. Nowotargowa 24. — Opłata za nocleg 50 gr., łóżka z pościelą (miejsc na siennikach 50). — 20 łóżek

W Łodzi Oddział Pol. Towarzystwa Tur.-Krajoznawczego pośredniczy w wynajęciu samochodów, udziela informacyj w sprawach zwiedzania. Listy na 10 dni przed przybyciem wycieczki, adresować do Oddziału Pol. Tow. Tur. Kraj. w Łodzi ul. Al. Kościuszki 17 (tel. 110-10).

PIOTRKÓW TRYB. — Państwowe Seminarjum Naucz. Żeńskie — ul. Stroczyńskiego 1. — 20 łóżek

TOMASZÓW MAZOWIECKI — Publ. szk. pow. Nr. 1 im. J. Piłsudskiego — ul. Legjonów 36. Łóżka z materacami. 20 łóżek

ROKITNICA (w odległości 7 klm. od Łaska na polanie leśnej). Schronisko wycieczkowe Pryw. Gimnazjum Koed. niemieckiego Stowarzyszenia gimnazjalnego w Pabjanicach.

Schronisko posiada mały domek gospodarczy z 15 siennikami do spania na poddaszu.

Przystań wioślarska Państw. Gimn. im. Kościuszki w Kaliszu.

Województwo nowogródzkie.

Najważniejsze wycieczki i miejscowości godne zwiedzenia.

Nowogródek: — ruiny zamku gotyckiego z XV—XVI w. na górze Zamkowej; fara, ufundowana przez W. Ks. Witolda, obecny budynek barokowy z XVII i XVIII w., (w farze był ochrzczony Adam Mickiewicz); kościół podominikański barokowy z XVII w., odbudowany częściowo w początku XIX w., cerkiew św. Borysa i Hleba dawny kościół Bazyljanów, gotycki z początku XVI w., powiększony w XVII w., przebudowany w XIX w.; sobór prawosławny, dawny kościół Franciszkanów, barokowy z XVII w; synagoga barokowa z XVII w.; barokowe gmachy poklasztorne Dominikanów z XVII w., i Jezuitów z XVIII w.; dom rodzinny Adama Mickiewicza (obecny budynek odbudowany na dawnej posadzie po pożarze w drugiej połowie XIX w.); hale targowe z kolumnadą, kopiec Mickiewicza; drewniany meczet mahometański.

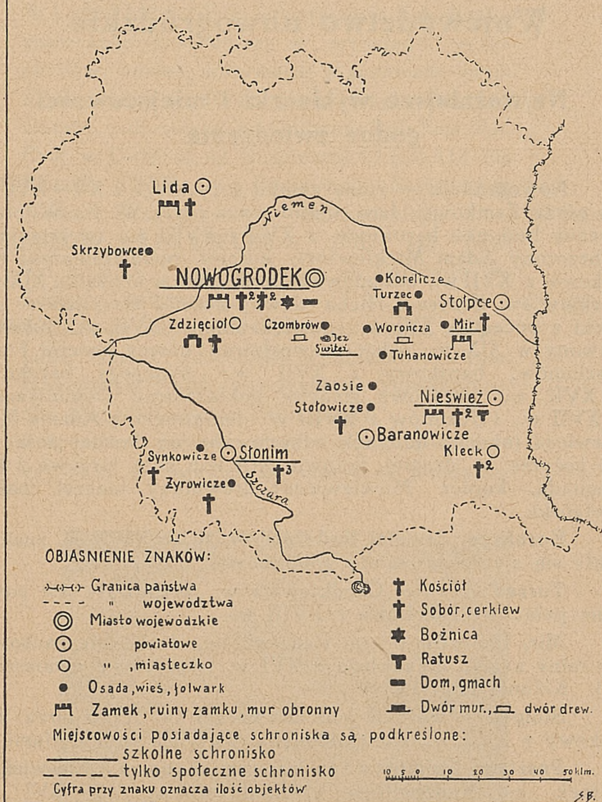
Korelicze, dawniej Radziwiłłów, tu w XVIII w. znajdowały się słynne warsztaty gobelinowe.

Turzec, dawniej Chodkiewiczów, zachowały się pawilony pałacowe rokokowe z XVIII w.

Mir, Iliniczów potem Radziwiłłów, doskonale zachowane ruiny zamku gotyckiego z XVI w. (częściowo zamieszkałe). Kolonja tatarska.

Stołpce — kościół podominikański św. Kazimierza, barokowy z XVII w., z bogatemi barokowemi sztukaterjami.

Puszcza Nalibocka z jeziorem Kromań. **Nieśwież** — zamek ks. Radziwiłłów, rozbudowywany od XVI do XIX w., zawiera bogate zbiory; fara, dawniej kościół Jezuitów z końca XVI wieku (najdawniejszy kościół barokowy w Polsce) — wewnątrz zabytkowe ołtarze, malowidła

Województwo nowogródzkie
Lida
Skrzybowce
NOWOGRÓDEK
Niemen
Korelicze
Turzec
Stołpce
Zdzięcioł
Czombrów
Jez. Świteź
Worończa
Mir
Tuhanowicze
Zaosie
Stołowicze
Nieśwież
Baranowicze
Kleck
Synkowicze
Słonim
Żyrowicze
Szczara
OBJAŚNIENIE ZNAKÓW:
Granica państwa
" województwa
Miasto wojewódzkie
" powiatowe
" , miasteczko
Osada, wieś, folwark
Zamek, ruiny zamku, mur obronny
Kościół
Sobór, cerkiew
Bożnica
Ratusz
Dom, gmach
Dwór mur., dwór drew.
Miejscowości posiadające schroniska są podkreślone:
szkolne schronisko
tylko społeczne schronisko
Cyfra przy znaku oznacza ilość objektów
10 5 0 10 20 30 40 50 klm.
S.B.

i nagrobki z XVI — XVIII w.; kościół Benedyktynek barokowy z XVII — XVIII w., ratusz z halami targowemi z XVII w. brama słucka barokowa z XVII w., kapliczki z XVIII w.

Kleck — kościół par. św. Trójcy, o założeniu gotyckiem z XVI w. przebudowany w stylu barokowym w XVIII w., kościół podominikański barokowy z XVII w.

Najpopularniejszy szlak (Mickiewiczowski):

Nowogródek—Czombrów (dwór drewniany klasycystyczny z początku XIX w., domniemane Soplicowo z „Pana Tadeusza") — **Świteź** (rezerwat) — **Worończa** (dwór drewniany rokokowy z XVIII w., park) — **Tuhanowicze** (park, lipowa altana ogrodowa, „kamień filaretów").

Słonim kościół Bernardynów barokowy z XVII w. z rokokowemi ołtarzami z XVII w., kościół Niepokalanek (dawniej Bernardynek) barokowy z XVII w. z rokokowemi ołtarzami z XVIII w., kościół św. Andrzeja rokokowy z XVIII wieku. Kanał Ogińskiego.

Synkowicze pod Słonimem, kościół gotycki obronny z XVII wieku.

Żyrowicze — kościół i klasztor pobazyljański, barok XVII w., cudowny obraz Matki Boskiej Żyrowickiej w jaspisie. Oddzielne kaplice rokokowe z XVIII w.

Ze Słonima można udać się autobusem do Nowogródka przez **Zdzięcioł**, gdzie pałac barokowy z XVII w., przebudowany w stylu rokokowym w XVIII w.

Z **Baranowicz** można udać się autobusem do Nowogródka przez **Stołowicze**, gdzie kościół kawalerów maltańskich z XVII w., rozbudowany w stylu rokokowym w XVIII w., dalej obok **Zaosia**, gdzie mieszkali rodzice Adama Mickiewicza, do **Świtezi i Czombrowa.**

Lida — ruiny zamku gotyckiego z XV w., kościół pofranciszkański barokowy z XVII w., przebudowany w XVIII w.

Skrzybowce — kościół gotycki obronny z XVI w.

Wycieczki wioślarskie Niemnem.

Przewodniki:

Żmigrodzki Józef inż.: Nowogródek i okolice.—Wyd. 3. Nakł. Nowogr. Oddziału P. T. Krajozn. 1931. Str. 116.

Nowogródzkie: Numer monograficzny „Ziemi". Rocznik 1925. Nr. 10—12. październik—grudzień. Oddzielnie zł. 5.

Stanisław Lorentz: Wycieczki Słonimskie, wyd. nakładem Oddziału Słonimskiego Polskiego Tow. Krajoznawczego. Słonim 1933.

Wł. Larouy: Nad błękitnym Niemnem (przewodnik po okolicach Nowogródka). Nowogródek 1934. Str. 66.

Schroniska szkolne:

MIR — (poczta Mir, najbliższa stacja kolej. Horodziej, komunikacja autobusowa), — 7-kl. publ. szkoła powszechna ul. Wileńska 47. — 10 łóżek

NIEŚWIEŻ — (najbliższa stacja kolej. Horodziej stała komunikacja autobusowa). Państwowe Gimnazjum im. Władysława Syrokomli, ul. Syrokomli 17. — Łóżka z materacami. 20 łóżek

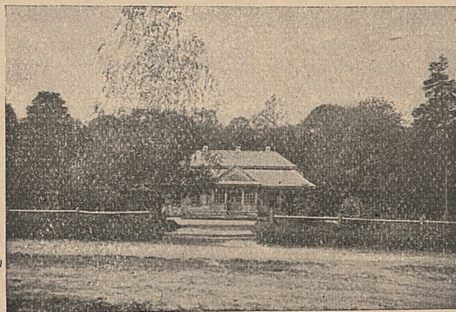
NOWOGRÓDEK — Schronisko stałe mieści się w lokalu 7-kl. publ. szkoły powszechnej Nr. 2, róg ul. Słonimskiej i Kolejowej (nawprost dworca). Zgłoszenia przesyłać do Inspektoratu Szkolnego Zaułek Grodzieński Nr. 20. Łóżka z materacami. Opłata za noclegi: młodzież 30 gr., dorośli 50 gr. Za pościel dopłata 25 gr. 30 łóżek
W Nowogódku — Oddział Pol. Tow. Tur.-Krajoznawczego dostarcza przewodników, pośredniczy w wynajęciu samochodów, udziela informacyj. Listy w tych sprawach, na 3 dni przed przyjazdem, należy kierować pod adr. Oddziału Pol. Tow. Tur.-Krajoznawczego w Nowogródku. Urząd Wojewódzki, pokój 39.

NAD ŚWITEZIĄ — (23 km. od Nowogródka na drodze Nowogródek — Baranowicze) — poczta Walówka. *Schronisko Pol. Tow. Krajoznawczego im. Al. Janowskiego* — Zgłoszenia kierować do Zarządu Oddziału P. T. K. w Nowogródku Urząd Wojewódzki, pokój 39.

Miejsc ogółem 32 — w tem *łóżek szkolnych* 20.
Łóżka z siennikami. Opłata dla młodzieży 30 gr. 20 łóżek

SŁONIM — Państw. Seminarjum Nauczycielskie Męskie. — ul. 3 Maja 38. Łóżka z materacami 20 łóżek
Opłata dla młodzieży 30 gr. — za pościel dopłata po 25 gr.

STOŁPCE (nad Niemnem) Państw. Gimnazjum im. T. Hołówki. Miejsc noclegowych na siennikach 20.

Schronisko P. T. K. nad Świtezią.

Województwo poleskie.

Najważniejsze wycieczki i miejscowości godne zwiedzenia.

Brześć nad Bugiem — miasto wojewódzkie, twierdza. Biuro Meljoracji Polesia. Z Brześcia wycieczki kajakami Muchawcem i kanałem królewskim do centrum Polesia lub Bugiem do Wisły.

Pińsk — prawdziwe centrum Polesia, pięknie położony u zbiegu Piny i Strumienia wielki port rzeczny; kościół pod wezw. św. Stanisława i klasztor Jezuitów z r. 1635 barokowy; katedra pod wezw. N. P. M., b. kościół franciszkański z drugiej połowy XVII w. późno barokowy; sobór, b. kościół franciszkański z lat 1667/68, barokowy; kościół pokomunistowski pod wezw. św. Karola z r. 1695, fund. Jana Dolskiego, barokowy; mury dawn. zamku Wiśniowieckich z XVIII w. synagoga późnorenesansowa z XVII w..

Z Pińska wycieczki wioślarskie i statkami:

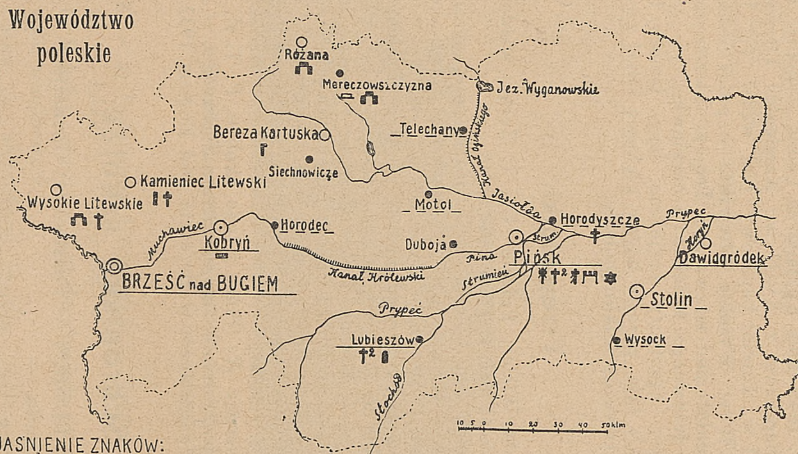
a) Piną do **Horodyszcza** (16 km.), położonego nad jeziorem Horodyskiem. W Horodyszczu kościół pobenedyktyński pod wezw. św. Anny z r. 1662, barokowy z pięknemi malowidłami;

b) Piną, Jasiołdą i Kanałem Ogińskiego do **Telechan** 82 km., położonych nad jeziorem Wólką. Stąd kanałem Ogińskiego do jeziora Wygonowskiego;

c) Strumieniem i Prypecią przez jezioro Nobel, Stochodem do **Lubieszowa** (88 km.), gdzie kościół popijarski z lat 1745/62 barokowy, kościół kapucyński z r. 1761 barokowy, brama do zamku Dolskich z XVII w.;

d) Piną, Strumieniem, Jasiołdą, Prypecią, Horyniem do **Dawidgródka** (130 km.), wspominanego już w XI w. przez Nestora. Port rzeczny, ordynacja Dawidgródecka.

e) Piną do **Duboi** (28 km.), szkoła rolnicza, stawy rybne (hodowla karpi), stary park.

OBJAŚNIENIE ZNAKÓW:

Granica państwa
- - - - " województwa
Miasto wojewódzkie
Miasto powiatowe
" , miasteczko
Osada, wieś
Baszta
Zamek, ruiny zamku, mur obronny
Katedra
Kościół
Ruiny klasztoru
Sobór, cerkiew
Bożnica
Pałac
Brama
Gmach, dom
Dwór drew.
Cyfra przy znaku oznacza ilość objektów

Miejscowości posiadające schroniska są podkreślone: ——— szkolne schronisko, - - - - - tylko społeczne schronisko

Kobryń — dom Dyktatora Romualda Traugutta. **Mereczowszczyzna** — dworek Naczelnika Tadeusza Kościuszki. b. pałac Pusłowskich z poł. XIX w.. pseudo-gotyk; **Siechnowicze** — park Kościuszki; **Bereza Kartuska** — ruiny klasztoru Kartuzów z r. 1648 fund. Kazimierza Leona Sapiehy; **Różana** — pałac Sapiehów z XVIII w.; **Kamieniec Litewski** — baszta z XVII w., kościół barokowy pod wezw. św. Piotra i Pawła z XVII w.; **Wysokie Litewskie** — pałac Potockich empirowy, kościół pod wezw. św. Trójcy. Liczne zabytki budownictwa drzewnego, kościołki i cerkiewki.

Niezwykły, egzotyczy krajobraz, lasy, jeziora, łachy, rzeki, podmokłe łąki, porosłe bagna, ciekawy świat zwierzęcy, charakterystyczny folklor poleski.

Przewodniki:

Mondalski Wiktor: Polesie. Cz. I. Zarys wiadomości ogólnych. Brześć nad Bugiem 1927.

Niezbrzycki Jan: Polesie. Opis wojskowo-geograficzny i studjum terenu. Warszawa, 1931. Wojsk. Inst. Geogr.—zł. 22.

Moszyński Kazimierz: Polesie.

Ossendowski Ferdynand Antoni: Polesie. Poznań 1934. Wydaw. Polskie R. Wegnera „Cuda Polski". — Str. 206.

Dr. Marczak Michał: Przewodnik po Polesiu (ilustrowany fotografjami ze zbioru Józefa Lubojackiego). Nakładem Oddziału P. T. K. w Brześciu n/B. 1935. (w druku).

Województwo Poleskie: Nakładem P. T. K. w Brześciu n/Bugiem 1933. (ulotka).

Horoszkiewicz R: Pińsk i jego okolice, P. T. K. 1926.

Pierwszy Informator Województwa Poleskiego. — Nakł. Spółdzielni Wydawniczej w Brześciu nad Bugiem 1932.

Schroniska szkolne:

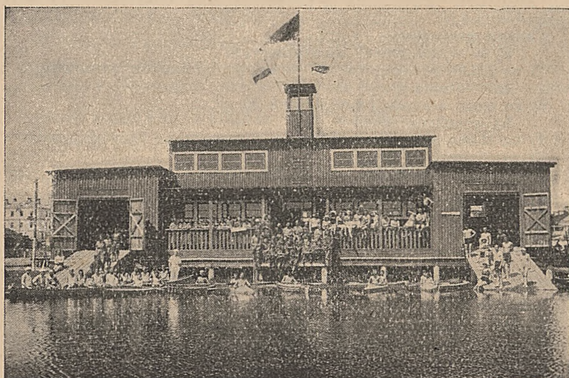
BRZEŚĆ NAD BUGIEM — Państwowe Gimnazjum im. Traugutta. — 10 łóżek

DAWIDGRÓDEK pow. Stolin, poczta w miejscu, stacja kolejowa: Łachwa — 22 km., Horyń 32 km. — w porze letniej z Łachwy i Horynia do Dawidgródka statkami. —

7-kl. publiczna szkoła powszechna, ul. Słowackiego Nr. 1. Łóżka z siennikami. — 20 łóżek

KOBRYŃ — Państwowe Gimnazjum im. M. Rodziewiczówny — ul. Brzeska 5.
Łóżka z materacami. 10 łóżek

LUBIESZÓW — poczta i stacja kolejowa w miejscu.
Publ. szkoła powszechna, ul. Czarnieckiego 23. — 10 łóżek

Wioślarska przystań szkolna w Pińsku.

PIŃSK — a) *Państwowe Gimnazjum*, ul. Kościuszki 45. — Łóżka z siennikami. — 20 łóżek

b) *Szkolna przystań wioślarska* (dla wycieczek wioślarskich).
Łóżka z siennikami — dla łodzi dobre schrony. — 20 łóżek
Zbudowana w r. 1932 według projektu inż. arch. Stefana Kozińskiego staraniem Dyrekcji Państw. Gimnazjum w Pińsku.

Na parterze mieszczą się obszerne szatnie i schrony na łodzie, na piętrze pomieszczenia schroniskowe. Koszt budowy zł. 17.993.35.

SCHRONISKA POWIATOWE i P. W.

Schroniska powiatowe utrzymywane są przez Wydziały Powiatowe, schroniska P. W. pozostają w administracji wł dz P. W. Rozmieszczone są w miejscowościach, leżących nad rzekami i przeznaczone w pierwszym rzędzie dla turystów wodnych. Ze schronisk powiatowych i P. W. na Polesiu może korzystać młodzież szkolna po wylegitymowaniu się, przyczem obowiązuje ją przestrzeganie wywieszonego w schronisku regulaminu.

Cennik noclegowy:

a) w schroniskach powiatowych:

1) za łóżko lub tapczan, siennik, podgłówek z poszewką, 2 prześcieradła i koc — najwyżej 1 zł.

2) za koc, siennik i podgłówek 50 gr.

b) w schroniskach P. W.:

1) za łóżko, siennik, podgłówek z poszewką i 2 prześcieradła — 1 zł.

2) za siennik — 30 gr.

3) za słomę — 20 gr.

NAD BUGIEM:

Neple, pow. Brzeski, schronisko P. W.	10 miejsc
Orla ,, ,, ,, ,, ...	10 ,,

Na szlaku wodnym PINA — KANAŁ KRÓLEWSKI — MUCHAWIEC:

Pińsk — świetlica Związku Strzeleckiego P. W. .	50 miejsc
Potapowicze, pow. piński, schronisko powiatowe .	4 ,,
Kończyce ,, ,, ,, P. W. . .	10 ,,
Glinna, pow. drohicki P. W. powiatowe . . .	4 ,,
Lachowicze pow. drohicki P. W.	10 ,,
Sieliszcze ,, ,, ,, powiatowe . .	6 ,,
Horodec, pow. kobryński P. W. powiatowe . .	30 ,,
Ostromec-Szlachecki, pow. kobryński P. W. powiatowe	5 ,,
Kobryń P. W. powiatowe	12 ,,
Okopy, pow. kobryński, schronisko P. W. . .	10 ,,
Brześć n/B. — Okręgowy ośrodek wodny D. O. IX. (P. W.)	30 ,,

Na szlaku wodnym: HORYŃ — PRYPEĆ — STRUMIEŃ — PINA.

Wysock, pow. stoliński, schronisko powiatowe, .	10 miejsc
Stolin, ,, ,, ,, ,, . .	24 ,,
Bereźne ,, ,, ,, ,, . .	10 ,,
Nyrcza ,, ,, ,, ,, . .	10 ,,
Przewóz Łachewski, pow. łuniniecki, schronisko powiatowe	8 ,,
Bereźce, pow. stoliński, schronisko powiatowe .	8 ,,
Kaczanowicze, pow. piński, schronisko powiatowe .	4 ,,

Na szlaku wodnym: PINA — JASIOŁDA — KANAŁ OGIŃSKIEGO — JEZIORO WYGONOWSKIE.

Horodyszcze, pow. piński, schronisko powiatowe	55	miejsc
Merczyce, pow. piński 1-sza śluza na kanale Ogińskiego, schronisko powiatowe	4	,,
Telechany, pow. kosowski, schronisko powiatowe	15	,,
Wygonoszcza, pow. kosowski, schronisko P. W.	10	,,

Na szlaku wodnym: ŻEGULANKA — JASIOŁDA — PRYPEĆ.

Piaski Stare, pow. kosowski, schronisko powiatowe	8	miejsc
Sporów, pow. kosowski, schronisko P. W.	10	,,
Motol, pow. drohicki, schronisko powiatowe	30	,,
Porzecze, pow. piński, schronisko P. W.	10	,,

Na szlaku wodnym: PRYPEĆ — JEZIORO BIAŁE — KANAŁ BIAŁOJEZIERSKI — KANAŁ KRÓLEWSKI.

Rzeczyca, pow. koszyrski, schronisko powiatowe	10	miejsc
Białe Jezioro, pow. koszyrski, schronisko powiatowe	10	,,

Na szlaku wodnym: TURJA — PRYPEĆ

Buzaki, pow. koszyrski, schronisko powiatowe	10	miejsc

Na szlaku wodnym: STOCHÓD — PRYPEĆ — STRUMIEŃ

Obzyr Wielki, pow. koszyrski, schronisko powiatowe	6	miejsc
Borek, pow. koszyrski, schronisko powiatowe	6	,,
Nobel, pow. piński, schronisko powiatowe	4	,,
Chojno, ,, ,, ,, ,,	4	,,

Na szlaku wodnym: STYR — PRYPEĆ.

Młynek, pow. piński, schronisko powiatowe	4	,,
Stare konie, pow. piński, schronisko powiatowe	4	,,
Łopatyn, pow. piński, schronisko powiatowe	4	,,

We wszystkich podanych wyżej miejscowościach znajdują się nad brzegami rzek tablice orjentacyjno-informacyjne. Wycieczki liczące ponad 10 osób, winny zamawiać noclegi na 10 — 14 dni wcześniej drogą korespondencji z Wydziałem Powiatowym wzgl. komendantem pow. P.W.

Województwo pomorskie.

Najważniejsze wycieczki i miejscowości godne zwiedzenia.

Z biegiem Wisły: **Toruń**, miasto rodzinne Kopernika z licznemi zabytkami architektonicznemi; kościół Najśw. Marji Panny, gotycki z XIII i XIV w. z przylegającym krużgankiem dawnego klasztoru OO. Franciszkanów, mieszczącym od 1655 r. grobowce; w kościele grobowiec Anny Wazówny, wczesnobarokowy z pierwszej połowy XVII w., skrzydła tryptyku z końca XIV w.; kościół św. Jana, gotycki z XIII/XIV w. z licznemi nagrobkami renesansowemi i barokowemi; fresk gotycki z XIV w.. „Piękna Madonna" z kamienia z pocz. XV w.; kościół św. Jakuba, gotycki z pocz. XIV w.; ratusz gotycki z XIII/XIV w. podwyższony o jedno piętro w 1602 r., na II piętrze Muzeum miejskie z zabytkami cechowemi oraz dziełami dawnej sztuki toruńskiej; kamienice gotyckie, renesansowe i barokowe w rynku, przy ul. Chełmińskiej, Kopernika, Łaziennej, Piekarach i Podmurnej; fragmenty murów miejskich średniowiecznych, odbudowanych częściowo w XVIII w. wraz z bramami i basztami; ruiny zamku średniowiecznego z XIII/XIV w. nad brzegiem Wisły.

Chełmża — kościół paraf., dawna katedra biskupów chełmińskich, gotycki z XIII—XIV w.. **Chełmno** — fara gotycka z XIII/XIV w.; kościół klasztorny SS. Miłosierdzia, dawniej Benedyktynek, gotycki z pierwszej połowy XIV w.; kościół gimnazjalny, dawniej OO. Franciszkanów, gotycki XIII/XIV w.; kościół ewangelicki, dawniej OO. Dominikanów, gotycki XIII/XIV w.; ratusz renesansowy z 1567-95 r. mury miejskie średniowieczne, podwyższone w XIV w. z „Bramą Grudziądzką". **Świecie** — fara z pocz. XV w., rozbudowana w pocz. XVI w.; ruiny zamku gotyckiego z XIV w. **Grudziądz**—fara gotycka z XIII—XV w.; kościół św. Ducha, poklasztorny Benedyktynek, barokowy XVII/XVIII w.; średniowieczne mury miejskie nad Wisłą oraz pozostałość zamku gotyckiego z XIII w., wieża „Klimek".

Nowe — kościół parafj. gotycki z XIV w., kościół ewang. poklasztorny, dawniej OO. Franciszkanów, potem Bernardynów, gotycki. **Gniew** —kościół parafj. gotycki z XIV w., gotycki zamek krzyżacki z XIII XIV w. w ruinie, przebudowany przez Jana Sobieskiego; mury miejskie z XIV w.. **Tczew** — kościół par. gotycki XIII/XIV w., kościół ewang. poklasztorny Dominikanów, gotycki XIII/XIV w. W pow. tczewskim **Pelplin** — kościół katedralny, dawniej klasztorny Cystersów, gotycki, XIII XIV w. z przylegającym dawnym klasztorem, znacznie przebudowanym, bogate urządzenie wnętrza w stylu późnorenesansowym z XVII w.

W Radzynie i Rogoźnie Pomorskiem — ruiny zamków średniowiecznych. **W Golubie** — zamek krzyżacki, ruina z pocz. XIV w., później siedziba starostów polskich, przebudowany w XVII w., w stylu renesansowym.

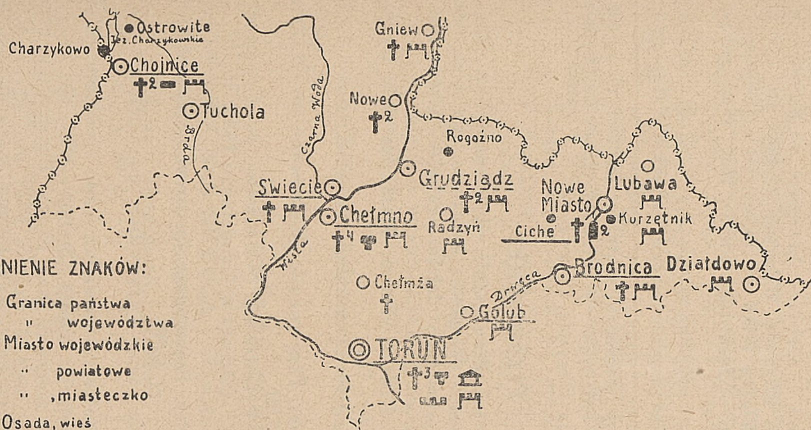
Pojezierze Brodnickie z wielką ilością jezior, ciągnących się od m. Ostrowite Lubawskie po Tamę Brodzką. **Brodnica** — kościół parafj. gotycki. XIV w.; Brama Kamienna i Wieża Mazurska, pozostałe z dawnych fortyfikacyj miejskich z XIV w.; ruiny zamku gotyckiego z XIV w.. Wieś i jezioro **Ciche. Nowe Miasto** — kościół z XIV w. gotycki, dwie bramy dawnych murów miejskich; w **Kurzętniku** ruiny zamku biskupów chełmińskich z XIV w. **Lubawa** — kościół parafj. gotycki z XIV w., zmieniony w czasach renesansu; mury miejskie z pocz. XIV w.; ruiny zamku biskupów chełmińskich z pocz. XIV w. W **Działdowie** — ruiny gotyckiego zamku Krzyżackiego z pocz. XIV w., muzeum mazurskie.

Bory Tucholskie — Zabory: **Tuchola** — góra Łokietka — jeziora Bysławskie; **Chojnice** — fara gotycka z XIV w., kościół pojezuicki, barokowy z 1733—44 r., gmach gimnazjum państwowego, dawne kolegjum jezuickie, barokowy 1660 r., fragmenty murów miejskich z XIV w. z „Bramą Człuchowską". — **Jezioro Charzykowskie.**

Szwajcarja Kaszubska — pojezierze z wielką ilością jezior (173) oraz pasmem górskiem (Wieżyca 331 m.). — **Wiele**, Kalwarja Wielewska — wieś i **jezioro Wdzydze** — **Kościerzyna** (jezioro Garczyn) — stamtąd na Górę Wieżycę — **Ostrzyce** (najpiękniejsze jezioro) — do **Kartuz**, skąd następnie na Gdynię, Gdańsk i Wejherowo. W **Kartuzach** kościół paraf. poklasztorny Kartuzów, gotycki z XIV — XV w. oraz część krużganku klasztornego dawnego klasztoru gotyckiego z XV w. (refektarz i pustelnia).

Województwo pomorskie

OBJAŚNIENIE ZNAKÓW:

- Granica państwa
- " województwa
- Miasto wojewódzkie
- " powiatowe
- " , miasteczko
- Osada, wieś
- Katedra
- Kościół
- Zamek, ruiny zamku, mur obronny
- Pałac
- Ratusz
- Dom, gmach
- Skupisko domów
- Brama
- Muzeum
- Punkt wysokościowy /. wysokość w metrach /.

10 5 0 10 20 30 40 50 klm.

Miejscowości posiadające schroniska są podkreślone:

_______ szkolne schronisko

- - - - - tylko społeczne schronisko

Cyfra przy znaku oznacza ilość objektów.

J. F.

W y b r z e ż e n a d b a ł t y c k i e: **Puck** — (kościół paraf. gotycki XIII i XV w., port, park — Krokowo (pałac i park) — **Żarnowiec**, kościół paraf. i poklasztorny Cysterek, później Benedyktynek, gotycki z XIV w. wraz z klasztorem i krużgankami, jezioro — Dębki — brzegiem do **Karwi** — na Jastrzębią Górę i do Rozewia (latarnia morska im. Żeromskiego) — stąd na **Wielką Wieś** — Hallerowo — Chałupy — Kuźnicę — **Jastarnię** — **Jastarnię Bór** — **Hel**, skąd parowcem do Gdyni.

Gdynia — w r. 1922 mała wioska rybacka, obecnie miasto i jeden z największych portów bałtyckich. Kąpielisko morskie w Kamiennej Górze. Port wojenny w Oksywiu. Z portu pasażerskiego wycieczki statkami na Hel, do Jastarni, Orłowa, Sopot i Gdańska. Wycieczki piesze do Orłowa, Redłowa, Zagórza, na Oksywię i Rewę.

Przewodniki:

Dr. M. Orłowicz: Przewodnik ilustrowany po Województwie Pomorskiem — Książnica Atlas, str. 555 — zł. 9.60.

M. Sydowa: Toruń, jego dzieje i zabytki (przewodnik). Toruń 1929, str. 125, — zł. 2.

Inż. Zygmunt Knothe: Toruń. Nakł. Instytutu Bałtyckiego. Toruń 1934. Str. 124.

Inż Jan Grabowski: Przewodnik po Grudziądzu. Toruń 1929. Str. 31.

Dr. M. Orłowicz: Przewodnik ilustrowany po Grudziądzu. Str. 27. — zł. 0.50.

Ks. Wł. Łęga: Przewodnik ilustrowany po Grudziądzu i okolicy. — P. T. K. Oddział w Grudziądzu 1925, str. 68, — zł. 1.20.

Dr. M. Orłowicz: Przewodnik ilustrowany po Chełmnie i Świeciu. Str. 24, — zł. 0.70.

Grabowski Jan inż.: Przewodnik po Chełmnie. Toruń 1929. str. 32.

J. Niedrzwicki: Krótki przewodnik po Chełmnie. Wyd. nakładem Tow. przyjaciół miasta Chełmna 1932, str. 64.

Frydrychowicz Romuald ks.: Nowy ilustrowany przewodnik po Pelplinie. wyd. 2. Pelplin 1929. str. 164. — zł. 4.

J. Kołodziejczyk: Wycieczka na Pojezierze Brodnickie. (Przewodnik) — Warszawa 1930. P. T. Krajozn. str.15. — zł. 1.

Kościerzyna i okolica — ilustrowany przewodnik. Wyd. Kółka Krajoznawczego Państw. Seminarjum nauczycielskiego w Kościerzynie 1932. Str. 100.

K. Karasiewicz: Przewodnik po Borach Tucholskich. — Str. 26. zł. 0.70.

Dr. M. Orłowicz: Przewodnik ilustrowany po ziemi Kaszubskiej (od Chojnic do Starogardu po morze). Str. 182. — zł. 4.

Al. Majkowski: Przewodnik po Szwajcarji Kaszubskiej.— Warszawa 1924. P. T. K., str. 112 — zł. 1.

B. Chrzanowski: Na kaszubskim brzegu. Str. 99.

Smoleński Jerzy: Morze i Pomorze. — Poznań. Wyd. Polskie R. Wegnera „Cuda Polski", str. 174 — zł. 14.

Gulgowski Izydor: Kaszubi. Kraków 1924. Księg. Geog. „Orbis". Str. 128.

Karczewski Stanisław: Brzegiem Bałtyku. Przewodnik geologiczny po polskich brzegach Bałtyku. Warszawa 1926. Gebethner i Wolf.

J. Staśko: Przewodnik po polskiem wybrzeżu. Nakł. Pol. Tow. Księgarni Kolej. Ruch 1926. Str. 217.

Przewodnik po Gdyni, wybrzeżu i Szwajcarji Kaszubskiej. Wydawnictwo Gdyńskiego Związku propagandy turystycznej, opracował mg. Bolesław Koselnik.—Gdynia 1931.— str. 169. zł. 3.50 dla szkół zł. 2,45.

Co każdy o morzu wiedzieć powinien? Praca zbiorowa pod redakcją *Adama Uziembły*. Warszawa 1929. Liga Morska i R.

Józef Borowik: Gdynia. Toruń 1934. Nakł. Instytutu Bałtyckiego.

Schroniska szkolne:

BRODNICA NAD DRWĘCĄ — Miejskie Gimnazjum żeńskie — ul. Kamionka 18. —
Łóżka z siennikami i pościelą. — Opłata za nocleg 30 gr. — 20 łóżek

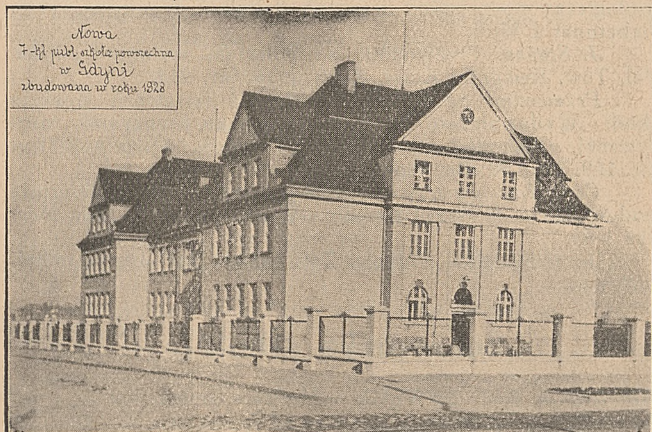
CHEŁMNO — 7-kl. publ. szkoła powszechna nr. 2 (żeńska) — ul. 22 stycznia 4.
Łóżka z siennikami. —
Opłata za nocleg 30 gr. — Ogółem 40 miejsc 20 łóżek

CHOJNICE (od stacji kolej 2 km.) — 7-kl. publ. szkoła powszechna męska — ul. Człuchowska nr. 23/25 — Opłata za nocleg 30 gr. — 20 łóżek

Oddział Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego dostarcza wycieczkom przewodników oraz udziela informacyj w sprawach zwiedzania miasta i okolicy.

Listy adresować do p. Jana Kaletty w Chojnicach, Rynek 2 lub p. Fr. Lemańczaka Chojnice, ul. Młyńska 20.

CICHE (pow. Lubawa, poczta Ciche, stacja kolej. Kaługa lub Tama Brodzka) — 3 kl. publ. szkoła powszechna.—Opłata za nocleg 30 gr.— 30 łóżek

W szkole powszechnej w Gdyni mieści się najliczniej odwiedzane schronisko szkolne.

CZERSK (poczta i stacja kolej. w miejscu) — 7-kl. publ. szkoła powszechna męska — ul. Szkolna 3. — Opłata za nocleg 30 gr. — 10 łóżek

GDYNIA — 7-kl. publiczna szkoła powszechna nr. 1, przy ulicy 10 lutego. — Schronisko ma

stałe pomieszczenie na poddaszu — w czasie feryj oraz zależnie od potrzeby urządza się w izbach lekcyjnych. Łóżka z materacami. — Opłata za nocleg 50 gr. posiłki, ewent. utrzymanie na miejscu. — 100 łóżek

GDYNIA - CHYLONJA (poczta Gdynia 4., stacja kolej. Gdynia-Chylonja) — 7-kl. publ. szkoła powszechna (nowy budynek). Opłata za nocleg 30 gr. posiłki na miejscu. — 20 łóżek

GDYNIA - OKSYWIE (poczta i stacja kolej. Gdynia) 7-kl. publ. szkoła powszechna. — Opłata za necleg 30 gr., posiłki na miejscu. — 20 łóżek

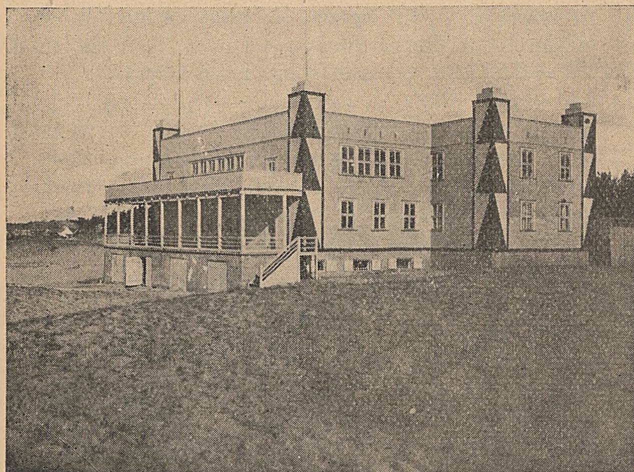
GOLUB — 7-kl. publ. szkoła powszechna — przy ul. Zamkowej. — Opłata za nocleg 30 gr. — 10 łóżek

HEL (poczta i stacja kolej. w miejscu) — Publ. szkoła powszechna przy ul. Wiejskiej 81. — Opłata za nocleg 30 gr. Łóżka z materacami. — 20 łóżek

JASTARNIA - BÓR i stacja kolej. w miejscu). — *Nadmorska kolonja wakacyjna* — Kuratorjum Okręgu Szkolnego Poznańskiego. Odległość od stacji kolejowej 1½ kilometra. — W czasie od maja do 15 czerwca i od 16 sierpnia do końca września pozostaje do dyspozycji wycieczek 100 łóżek, w okresie feryj letnich służy jako dom wypoczynkowy dla młodzieży szkolnej. — W tym czasie tylko 30 łóżek rezerwuje się dla wycieczek i młodzieży wędrującej. — Opłata za nocleg 50 gr. — 110 łóżek

Nadmorska kolonja wakacyjna w Jastarni powstała jako pomnik ku uczczeniu dziesięciolecia niepodległości państwa z funduszów, zebranych przez młodzież szkół pomorskich oraz z subwencji, udzielonej z Funduszu szkolnych domów wycieczkowych. Budowę prowadzono w latach 1932-34. Dom pro-

jektował inż. arch. Franciszek Eychhorn. Budynek wykonany jest z materjału drzewnego na wysokiem 3 metrowem podmurowaniu. Wewnątrz budynku znajduje się duża świetlica 7 dużych sypialń po 18 łóżek, 2 werandy, infirmerja, szatnie, pokoje dla wychowawców

Nadmorska Kolonja wakacyjna ze schroniskiem wycieczkowem w Jastarni - Borze.

i zarządcy, umywalnie, kuchnia. W obszernych suterenach warsztaty uczniowskie i schrony na kajaki i łodzie.

KARTUZY — 7-kl. miejska szkoła powszechna przy ul. 3-go Maja 14. — Schronisko stałe może pomieścić 120 osób, posiada 40 łóżek z materacami i 80 sienników. Opłata za nocleg 50 gr., posiłki na miejscu. — 40 łóżek

KARWIA (pow. morski, poczta Krokowo, w sezonie letnim Karwia, stacja kolej. Sławoszyno)— 1 kl. publ. szkoła powszechna. — Opłata za nocleg 30 gr. 10 łóżek

ORŁOWO MORSKIE (dawniej Kack Mały, pow. morski, poczta i stacja kol. Kolibki-Orłowo) — 6 kl. publ. szkoła powszechna. — Opłata za nocleg 30 gr. — 10 łóżek

Szkoła powszechna w Kartuzach, gdzie mieści się stałe schronisko wycieczkowe.

OSTRZYCE (pow. Kartuzy, poczta Goręczyno, stacja kolej. Wieżyca) — Publiczna szkoła powszechna. — Zgłaszać się w razie nieobecności nauczyciela do sołtysa p. Walentyna Komkowskiego. — Opłata za nocleg 30 gr. — 10 łóżek

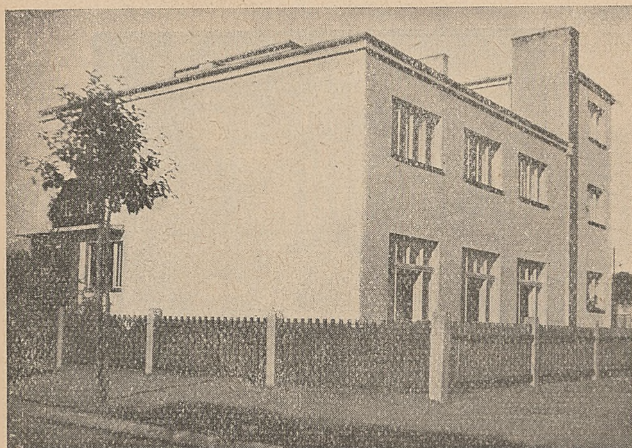
ŚWIECIE — 7-kl. publ. szkoła powszechna przy ul. Sienkiewicza 3. Schronisko ma oddzielne pomieszczenie. Opłata za nocleg 30 gr.— 10 łóżek Posiłki na miejscu, — natryski.

TORUŃ (najbliżej do schroniska ze stacji kolej. Toruń-miasto).

Męska Szkoła Wydziałowa — Plac św. Ka-

tarzyny 8. — Schronisko ma oddzielne pomieszczenie. Łóżka z materacami. — Opłata za nocleg 30 gr. — można skorzystać z natrysków szkolnych. — 20 łóżek

W Toruniu — Oddział Pol. Tow. Tur.-Krajoznawczego dostarcza przewodników, udziela informacyj w sprawie zwiedzania. Listy na-

Schronisko wycieczkowe P. T. K. w Toruniu.

leży adresować na tydzień przed przyjazdem pod adr. Zarządu Oddziału. Toruń, ul. Legjonów 24.

TCZEW — Szkolna przystań wioślarska na Żuławach ze schroniskiem wycieczkowem dla młodzieży.

Zbudowana w r. 1935 przez komisję międzyszkolną przy poparciu finasowem M. W. R.

i O. P. oraz Państw. Urz. W. F. i P. W. Budynek posiada dwie sypialnie, świetlicę, kuchnię, schron na łodzie i kajaki oraz użytkowe poddasze. Miejsca zamawiać pod adresem: Dyr. Państ. Gimnazjum w Tczewie. Opłata za nocleg 30 gr. 20 łóżek
W sprawie wycieczek wodnych do Gdańska udziela się informacyj na przystani.

WEJHEROWO — 7-kl. publ. szkoła powszechna przy ul. OO. Reformatów 16.
Łóżka z materacami, ewent. pościelą. — 20 łóżek
Opłata za nocleg 30 gr.

WIELE (pow. chojnicki, poczta Wiele, stacja kolej. Karsin, — w pobliżu jezioro Wdzydze) — Publiczna szkoła powszechna przy ul. Szkolnej Nr. 5. Opłata za nocleg 30 gr. 20 łóżek

WIELKA WIEŚ (pow. morski, poczta w miejscu, stacja kolej. Wielka Wieś — Hallerowo) — 3-kl. publ. szkoła powszechna. Łóżka z materacami. Opłata za nocleg 30 gr. — 20 łóżek

ŻARNOWIEC — (pow. morski, poczta w miejscu, stacja kolej. Krokowo) — 2-kl. publ. szkoła powszechna. Opłata za nocleg 30 gr. — 20 łóżek

Schroniska społeczne:

BORKÓW KARTUSKI — Schronisko-stanica harcerska Chorągwi Pomorskiej Z. H. P. — 60 miejsc
Cena noclegu: 50 gr. — 1.65 zł. Utrzymanie na miejscu.

CHARZYKOWO — 6 km od Chojnic — nad jeziorem przystań Chojnickiego Klubu Żeglarskiego
Miejsc noclegowych — 50 miejsc
Zgłoszenia pod adresem p. Ottona Weilanda, Chojnice, ul. Dworcowa 12.

W GDYNI udziela informacyj z zakresu turystyki Gdyński Związek Propagandy Turystycznej (biura w Komisarjacie Rządu przy ul. Staro-

wiejskiej), oraz Biuro informacyjno-turystyczne w kiosku przy dworcu.
Internat przy Gimnazjum żeńskiem S.S. Urszulanek przy Szosie Gdańskiej przyjmuje wycieczki szkolne w czasie wakacyj.

GRUDZIĄDZ — Schronisko Pol. Tow. Tur.-Krajoznawczego, ulica Forteczna 27. (Łóżka, sienniki, pościel). Zgłoszenia u kasztelana szkoły p. F. Zielińskiego. Opłata 1 zł. — dla młodzieży 50 gr. — 28 miejsc
Oddział Pol. Tow. Tur.-Krajoznawczego dostarcza wycieczkom przewodników, zamawia autobusy i służy informacjami. Listy wysyłać przynajmniej na 3 dni przed przyjazdem do Prezesa Oddziału P. T. K. ks. Wł. Łęgi w Grudziądzu, ul. Słowackiego 4.

PUCK — Schronisko Polsk. Tow. Krajoznawczego, przy dworcu kolejowym, pod opieką Oddziału P. T. K. w Poznaniu. — Łóżka z pościelą. Opłata 1 — 2 zł. za nocleg, wycieczki szkolne 50 gr. od osoby za noc. Gospodyni zarządzająca: p. Ksenia Witkowska. Wyżywienie można otrzymać na miejscu. — 64 miejsc

TORUŃ — Schronisko Pol. Tow. Tur. Krajoznawczego — ul. Legjonów 24.
Gospodarz: p. Rękosiewicz. Schronisko czynne cały rok. Opłata dla uczniów szkół powszechnych 60 gr., szkół średnich 80 gr. Dla osób dorosłych zł. 1,50, dla członków P. T. K. 1 zł. Śniadania i kolacje na miejscu. Prysznice zimne i ciepłe po 10 gr. — 65 miejsc

W TUCHOLI — Oddział Pol. Tow. Tur. Krajoznawczego dostarcza przewodników, udziela informacyj.
Listy należy kierować na 3 — 5 dni naprzód, p. adr. Prezesa Oddziału P. T. K. p. Jana Szynkiewicza, Tuchola ul. Świecka 52.

W WEJHEROWIE informacyj z zakresu turystyki udziela Nadmorski Związek propagandy turystycznej (gmach Starostwa morskiego).

Województwo poznańskie.

Najważniejsze wycieczki i miejscowości godne zwiedzenia.

Poznań.—Na Ostrowie Tumskim Katedra i prymasowski pałac. Katedra gotycka, przebudowana w różnych epokach, fasada frontowa w charakterze klasycystycznym. W Złotej Kaplicy, mającej plan średniowieczny, a zmienionej w czasach baroku, fragment nagrobka Bolesława Chrobrego z XIV wieku. Obok kościół gotycki N. M. P. z 1 połowy XV w., Psałterja, świecka budowla późnogotycka z pocz. XVI w. Pałac arcybiskupi: budowla barokowa z 1732 r., przebudowana w pierwszej połowie XIX w. W budynku Akademji Lubrańskiego, pochodzącym z XVIII w. Muzeum diecezjalne (niedostępne dla zwiedzających). Ratusz w rynku, zbudowany w początku XIV w., po pożarze odbudowany w poł. XVI w., w stylu renesansu. Fara barokowa z XVII—XVIII w. z przylegającym do niej barokowym z XVIII w. gmachem dawnego kolegjum jezuickiego, mieszczącym dziś Urząd Wojewódzki. Dawny zamek książęcy, zwany Grodem Przemysława, obecnie Archiwum Państwowe, przebudowany w 1783., gotyckie tylko piwnice. Muzeum Wielkopolskie i Bibljoteka Raczyńskich, zbiory Tow. Przyjaciół Nauk. Pokaźne gmachy uniwersyteckie i teatru. Fabryka wagonów Cegielskiego; fabryki mebli, chemiczne, spożywcze (Wilda, Główna, Luboń). Ogród zoologiczny i botaniczny. Parki i boiska. Warta wioślarska. Lotnisko i tor wyścigowy na Ławicy. Wielkopolski Park Narodowy w Ludwikowie (Puszczykowo).

W powiecie śremskim: **Rogalin** — pałac z drugiej połowy XVIII w., mieszczący cenne zabytki artystyczne, zbrojownię, galerję obrazów, — w otoczeniu pięknego parku (słynne dęby); **Kórnik** — zamek z XVI w., parokrotnie przebudowywany ze zbiorami, jeziora, park dendrologiczny (własność Fundacji Zakłady Kórnickie).

Gniezno—katedra gotycka ze zmianami w późniejszych epokach; w katedrze grób św. Wojciecha, romańskie drzwi spiżowe ze scenami z życia św. Wojciecha z XII w.; płyty nagrobne i nagrobki, sięgające czasów gotyckich ku czci arcybiskupów i innych dygnitarzy kościelnych. Kościół wczesnogotycki św. Jana z XIII/XIV w.; sklepienia krzyżowe, zworniki i wsporniki rzeźbione; w presbiterjum figuralne malowidła ścienne (freski) z poł. XIV w.

W Lednicy, koło Gniezna, na jeziorze lednickiem, na ostrowiu — ruiny zamku i kaplicy z granitu z XI w.

Mogilno — romańska bazylika z XI—XII w. z granitu (wewnątrz zmieniona w r. 1707) z kryptą romańską o sklepieniu krzyżowem.

W powiecie mogileńskim: **Kruszwica** nad jeziorem Gopłem z kolegjatą romańską z XII w. i Mysią Wieżą z XIV w., pozostałość z zamku późnogotyckiego; **Strzelno** — kościół paraf., poklasztorny Norbertanek, sięgający XII/XIII w., przebudowany później w baroku; przy nim kościół św. Prokopa, romański z XII/XIII w.; **Trzemeszno** — bazylika o założeniu romańskiem z XII/XIII w., przebudowana w końcu XVIII w. (kopuła z freskami Smuglewicza, w skarbcu między innemi kielichy romańskie św. Wojciecha i Dąbrówki). Powidz i jezioro powidzkie.

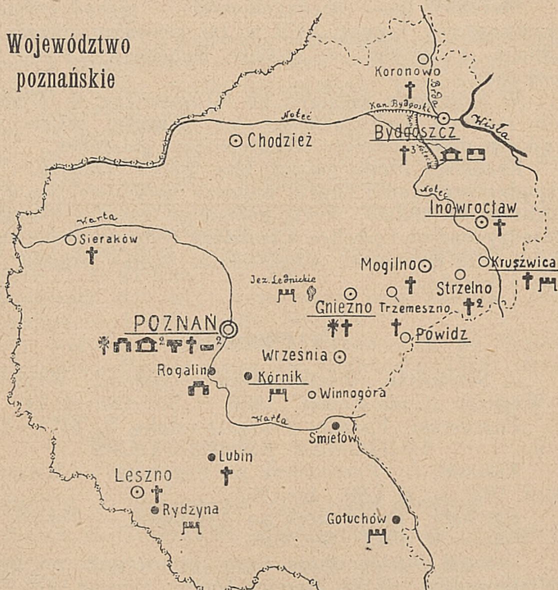
Inowrocław — kościół N. P. Marji, romański z XII/XIII wieku; warzelnia soli, zakład solankowy.

Bydgoszcz — kościół farny, gotyk z 1502 r.; dawne kościoły Klarysek, Jezuitów, pobernardyński, muzeum miejskie, stare śpichrze nad Brdą, Śluzy nad Brdą, — największe i najpiękniejsze śluzy w Polsce.

Koronowo koło Bydgoszczy — kościół gotycki, stawiany w XIV w. przez Cystersów, wnętrze ma bogate wyposażenie barokowe z XVII w.

Leszno — dawna siedziba Leszczyńskich; fara barokowa z nagrobkami ojca i stryja króla Stanisława, — ratusz rokokowy, barokowe kościoły ewangelickie, planty, zwierzyniec. Pod Lesznem dawna rezydencja Leszczyńskich **Rydzyna,** z okazałym zamkiem barokowym z pocz. XVIII w., przebudowanym następnie przez Sułkowskich. **Lubiń** — klasztor OO. Benedyktynów z kościołem gotyckim z XV w.

W powiecie jarocińskim: **Gołuchów** (stacja Pleszew) — z zamkiem zbudowanym w XVI w. przez Leszczyńskich, przebudowanym gruntownie w XIX w. na wzór zamków re-

OBJAŚNIENIE ZNAKÓW:

—o—o—o Granica państwa		✝	Katedra
- - - - - „ województwa		✝	Kościół
◎	Miasto wojewódzkie		Pałac
⊙	„ powiatowe		Ratusz
○	„ , miasteczko		Gmach, dom
●	Osada, wieś		Spichrz, Spichrze
	Zamek, ruiny zamku, mur obronny		Muzeum

Cyfra przy znaku oznacza ilość objektów

Miejscowości posiadające schroniska są podkreślone: ______

10 5 0 10 20 30 40 50 klm.

S. B.

nesansowych francuskich, mieszczący cenne zbiory sztuki, (własność prywatna Ordynacji X.X. Czartoryskich.

Sieraków (pow. międzychodzki) — piękny kościół późnorenesansowy z pocz. XVII w. (w głównym ołtarzu obraz „Zdjęcie z krzyża" ze szkoły Rubensa). Liczne jeziora w okolicy.

W **Śmiełowie** pamiątki po Mickiewiczu, w **Winnogórze** grób jenerała Dąbrowskiego, we **Wrześni** szkoła sławna strajkiem dzieci przeciw niemieckiemu gwałtowi.

Krajobraz płaski naogół, lecz pełen harmonji i piękna gospodarczego ładu. Częste wzgórza morenowe, jeziora prześliczne lasem objęte. Perłą pojezierze między Sierakowem i Międzychodem i okolice **Chodzieży** (fabryka porcelany i fajansu). Dla wycieczek wioślarskich Warta, śliczna Wełna, Brda z kanałem.

Przewodniki:

J. Smoleński: Wielkopolska. — Poznań. Wyd. Polskie R. Wegnera „Cuda Polski", 1930 — Str. 157, zł. 14.

Pajzderski: Poznań. (Nauka i sztuka T. XIV).—Str. 129 zł. 9.

Kilarski J.: Przewodnik po Poznaniu. — Książnica — Atlas, 192) — zł. 1.80. Str. 95.

Ruciński: Przewodnik po Poznaniu. — Poznań. Księg. św. Wojciecha, 1929. Str. 208.

Zabytki Wielkopolskie: Ilustr. przewodnik po Poznaniu i Wielkopolsce.—Nakł. Marcina Derdy, Poznań 1929. Str. 277.

Dr. Orłowicz Mieczysłau: Ilustrowany przewodnik po Poznańskiem. Lwów 1921. Książnica-Atlas, str. 180.

Grycz Józef: Zamek Kórnicki i jego zbiory, 1921. Nakł. Bibl. Kórnickiej. Str. 25.

Wycieczki dookoła Poznania, poradnik dla młodzieży, 1930. Nakładem decernatu W. F. przy Magistracie m. Poznania — zł. 0,50.

Ilustrowany Przewodnik po Gnieźnie i okolicy. Nakł. Księg. W. Lebiedzińskiego, Gniezno, 1929, str. 58.

Władysław Sperczyński: Gopło i Kruszwica. — Poznań, 1923. Str. 38.

Panieńska Teresa: O Kujawach i Inowrocławiu. — Inowrocław, — 1929. — Str. 40, zł. 1,50.

Świątkowski W.: Nad wodami Warty, Gopła i jezior Kujawsko-Wielkopolskich. Warszawa, 1930. Str. 176.

Waszak Stanisław: „Przewodnik po Inowrocławiu i Kujawach". Kruszwica, Strzelno, Pakość z 29 ilustr. i planem Inowrocławia. Inowrocław, 1933. Nakł. Zbigniewa Knasta Str. 155. Zł. 1.50.

Kopeć Karol: „Ilustrowany przewodnik po Inowrocławiu i Kujawach", (Kruszwica — Strzelno — Trzemeszno — Mogilno—Pakość). Plan miasta Inowrocławia w podziałce 1:500. Wydano staraniem Polsk. Tow. Krajozn. Oddziału Kujaw Zachodn. w Inowrocławiu R. 1933. Str. 171.

Dr. St. Łabędziński: Ilustrowany przewodnik po Bydgoszczy. Nakł. księgarni J. Idzikowskiego. Str. 36.

Mały przewodnik po Bydgoszczy, — wydany nakładem Tow. Miłośników Bydgoszczy.

Fidler Konrad i Mozolewski Józef: Bydgoszcz, 1929. Bydgoszcz P. T. Krajozn. Str. 146.

Świderski Bol. dr.: Ilustrowany opis Leszna i ziemi leszczyńskiej. — Leszno. 1929. Str. 354.

Dr. Nikodem Pajzderski: Przewodnik po Muzeum w Gołuchowie.—Poznań Księg. św. Wojciecha, 1929. str. 43.

Schroniska szkolne:

BYDGOSZCZ — Państwowe Gimnazjum humanistyczne, ul. Grodzka 18. Łóżka z materacami. — 20 łóżek

GNIEZNO — 7-kl. publiczna szkoła powszechna im. św. Jana, ul. św. Jana Nr. 2a. — 20 „

INOWROCŁAW — Szkoła rolnicza Wielkopolskiej Izby Rolniczej, ul. św. Mikołaja 8. Schronisko może być wykorzystywane w okresie od kwietnia do października. Schronisko posiada 30 łóżek z materacami i siennikami oraz 30 sienników zapasowych, pomieścić zatem może 60 osób. Opłata za nocleg: łóżko 50 gr., miejsca na siennikach 20 gr. — 30 „

KÓRNIK — (poczta i stacja kolej. w miejscu) — 7-kl. publ. szkoła powszechna przy ul. Poznańskiej 120. Łóżka z siennikami. — 20 „

KRUSZWICA — (poczta i stacja kolej. w miejscu) — 7-kl. publ. szkoła powszechna im. Jana Kasprowicza, ul. Jana Kasprowicza 4. — Schronisko posiada 20 łóżek i 40 sienników, miejsc razem 40, prześcieradła za dopłatą. Opłata za nocleg 30 gr. 20 łóżek

POWIDZ — pow. Gniezno, poczta i stacja prywatnej, powiatowej kolejki wąskotorowej w miejscu, (kolejka zniżek nie udziela). Publiczna szkoła powszechna — Rynek 12. — 20 „

POZNAŃ — *Państw. gimnazjum im. I. Paderewskiego* róg Składowej i Wałów Zygmunta Augusta. — Łóżka z materacami — schronisko stałe, czynne cały rok. Opłata za nocleg 50 gr. i 1 zł., zależnie od tego czy z pościelą. Posiłki otrzymywać można u woźnego. 55 „

7-kl. publ. szkoła powszechna Nr. 15 im. Ewarysta Estkowskiego, ul. Wielkie Garbary 26,— Schronisko, utrzymywane przez Wydział Szkolny Magistratu. Schronisko posiada 150 łóżek, 300 sienników, 150 koców, pomieścić zatem może do 300 osób. 150 „
Opłaty za nocleg 50 gr., 75 gr. i 1 zł. Posiłki otrzymać można u woźnego.

Schroniska społeczne:

BYDGOSZCZ — Schronisko Polskiego Tow. Tur.-Krajoznawczego Nowy Rynek 1-II. — 20 łóżek z materacami i 30 miesc na siennikach. Opłata za nocleg: od 50 gr. do 1.50. —

POZNAŃ — Schronisko Wydziału Turystycznego przy Targach Międzynarodowych. Pawilon schroniska posiada 20 sal, które pomieścić mogą 300 osób. Urządzenie: 50 kompletów łóżek z pościelą i 250 sienników z kocami.

Cena kwatery: 50 gr. do 2 zł. od osoby na dobę. Miejski dom przy ul. Grunwaldzkiej (dawny Hotel Polonja) — udziela noclegów ulgowych, o ile wycieczka pozostaje w Poznaniu ponad 1 dzień.

W INOWROCŁAWIU — Oddział Pol. Tow. Tur.-Krajoznawczego dostarcza przewodników, pośredniczy w wynajęciu autobusów po nadesłaniu dokładnych wiadomości dotyczących wycieczki, udziela informacyj. Listy przynajmniej na tydzień naprzód — należy kierować do p. Czesława Ziółkowskiego, Inowrocław, ul. Kołaczek 10 (Starostwo).

OSTRÓW LEDNICKI — poczta Dziekanowice, pow. gnieźnieński, stacja kol. Lednogóra (odległość 3 km), na wyspie jeziora Lednickiego schronisko Oddziału Gnieźnieńskiego P.T.K. — miejsc noclegowych 30.

W POZNANIU — Oddział Pol. Tow. Tur.-Krajoznawczego dostarcza przewodników, wszelkich środków lokomocji, udziela informacyj.

Listy w tych sprawach przynajmniej na 2 dni przed przyjazdem, należy kierować p. adr. Oddziału Pol. Tow. Tur. Krajoznawczego, Poznań, ul. Marszałka Focha 18, II p. tel. 71-52.

Województwo stanisławowskie.

Najważniejsze wycieczki i miejscowości godne zwiedzenia.

Stanisławów, miasto wojewódzkie, kościół paraf. pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia N. P. M. z XVII w., barok; katedra gr.-kat. pod wezw. Zmartwychwstania Pańskiego z r. 1722 (dawniej kościół OO. Jezuitów), barok; kościół ormiański z XVIII w., późny barok, park.

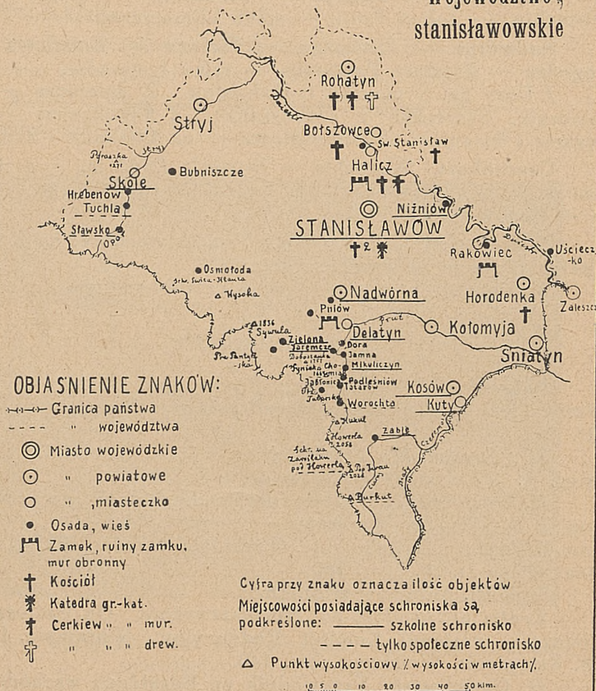
Dniestrowy jar: — **Halicz** — **Niżniów** — **Rakowiec** do Uścieczka i Zaleszczyk (w woj. tarnopolskiem).

W Haliczu — ruiny zamku Potockich z XVII w.; kościół par. z XVIII w. pod wezw. Wniebowzięcia N. P. M., późny barok; cerkiew par. z XVI w. pod wezw. Bożego Narodzenia, rusko-bizant., **W Św. Stanisławie** — kościół OO. Franciszkanów (dawniej cerkiew książęca) z XII w., portal romański z XIII w., **W Rakowcu** (pow. horodeński) ruiny zamku z XVII w..

W powiecie rohatyńskim: **Rohatyn** — kościół paraf. z XV w. pod wezw. św. Mikołaja, gotyk-renesans; cerkiew par. z XV w. pod wezw. Narodzenia N.P.M., gotyk-renesans; cerkiew drewniana z XVII w. pod wezw. św. Ducha (wewnątrz piękny ikonostas). **Bołszowce** — kościół i klasztor OO. Karmelitów z XVIII w. pod wezw. Zwiastowania N. P. Marji, rokoko.

Horodenka: kościół par. (dawniej XX. Misjonarzy z r. 1743—63, rokoko (piękne rzeźby rokokowe). — W pow. nadwórniańskim **Pniów** z ruinami zamku Kuropatwów z XVI w..

Wycieczki w Beskidy Wschodnie: Szlak główny: od Osmołody przez Wysoką — Sywulę — Rafajłową — Doboszankę — Syniak — Jabłonicę — Perechrest — Worochtę — Kukul — Foroszczenkę i głównym grzbietem Czarnohory od Howerli do Pop Iwana.

Województwo stanisławowskie
Rohatyn
Stryj
Bołszowce
Św. Stanisław
Halicz
Bubniszcze
Skole
Hrebenów
Tuchla
Sławsko
Niżniów
STANISŁAWÓW
Rakowiec
Uściecz-ko
Osmołoda
Nadwórna
Horodenka
Zaleszczyki
Pniów
Delatyn
Kołomyja
Zielona
Jaremcze
Dora
Jamna
Mikuliczyn
Śniatyn
Podleśniów
Tatarów
Kosów
Worochta
Kuty
Zabie
Burkut
OBJAŚNIENIE ZNAKÓW:
Granica państwa
" województwa
Miasto wojewódzkie
" powiatowe
" ,miasteczko
Osada, wieś
Zamek, ruiny zamku, mur obronny
Kościół
Katedra gr.-kat.
Cerkiew " " mur.
" " " drew.
Cyfra przy znaku oznacza ilość objektów
Miejscowości posiadające schroniska są podkreślone: szkolne schronisko
tylko społeczne schronisko
Punkt wysokościowy /wysokości w metrach/.
10 5 0 10 20 30 40 50 klm.

Bieszczady: — Doliną Oporu — Stryj — **Skole** (wyjście na Paraszkę) — **Hrebenów** — **Tuchla** — **Sławsko** (wyjście na Trościan, Zielony Wierch i Wysoki Wierch)—tereny narciarskie. W **Bubniszczach** fantastyczne skały piaskowcowe.

Gorgany: — na Wysoką — Sywulę i Chomiak.

Nadwórna — **Delatyn** — **Jaremcze** — **Tatarów** — **Worochta**, — doliną Prutu — szlak klimatyczny.

Nadwórna — **Pasieczna** — **Zielona** — **Rafajłowa** — **Rogodze** — **Przełęcz Pantyrska** — szlak Legjonów.

Z Dory na Synieczkę i Makowicę. **Z Jaremcza** — na Jawornik, Synieczkę i Doboszankę. **Z Mikuliczyna** — na Łysunię i Liszniów. **Z Podleśniowa** — na Chomiak i Syniak.

Czarnohora: Worochta — Howerla (2C68 m.) — grzbietem na Popa Iwana — doliną Czeremosza do **Żabiego** — **Kuty** — **Kosów** — **Kołomyja**.

Z Worochty — do Żabiego, na Czarnohorę, na Kukul i przez Seredną na przełęcz Tatarską.

Wycieczki okrężne w pasmie czarnohorskiem.

Przewodniki:

Dąbrowski Romuald inż.: Przewodnik ilustrowany po Województwie Stanisławowskiem (z mapą). Stanisławów 1930. Str. 180.

St. Gaykowski: Stanisławów i jego pamiątki. Nakł. księg. R. Jasielskiego w Stanisławowie. Str. 32.

H. Gąsiorowski: Przewodnik po Beskidach wschodnich Tom I. Bieszczady. Warszawa — Lwów 1935.
Tom II. Pasmo Czarnohorskie. Warszawa—Lwów, 1933. Książnica-Atlas—zł. 10. Str. 560.

Tom III. Gorgany w druku.

Krótki przewodnik po Huculszczyźnie. Od Hnitesy po Rogozę — zestawił Komitet Redakcyjny. Warszawa, 1933. Gł. Księgarnia Wojskowa. Str. 140.

H. Gąsiorowski: Przewodnik po Beskidach wschodnich.

Dudryk M.: Przewodnik narciarski po terenach Karpat Wschodnich. — 1925 — zł. 1.

Dr. A. Zieliński i Bialikiewicz: Zima w dolinie Oporu. Lwów 1932.

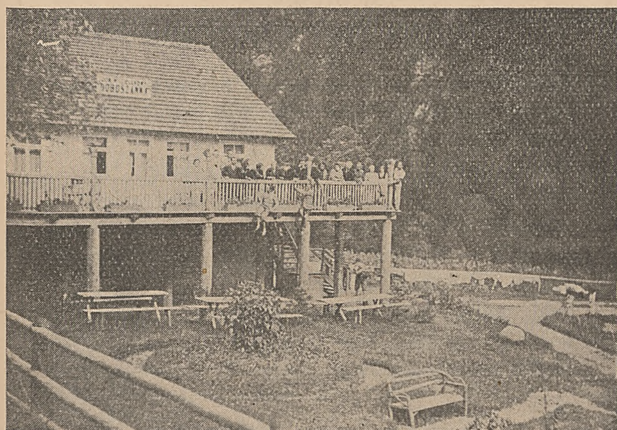
Płk. T. Zieleniewski: — Szczytami Karpat, (od Worochty do Sianek). Warszawa, 1934. Główna Księgarnia Wojskowa cena zł. 5.

Schroniska szkolne:

DELATYN — 7-kl. szkoła powszechna (budynek główny), ul. Główna 54. — 20 łóżek

JAREMCZE — Publ. szkoła powszechna. ul. J. Piłsudskiego. — 20 „

Dom wycieczkowy. „Doboszanka" (koło wiaduktu kolejowego) mieści również schronisko szkolne, czynne cały rok. Miejsc ogółem 100. Łóżek szkolnych 20 „

W domu wycieczkowym „Doboszanka" mieści się szkolne schronisko wycieczkowe.

Łóżka z materacami. Opłata za nocleg dla młodzieży szkolnej 50 gr. Wyżywienie można otrzymać na miejscu. Przy domu plaża i korty tenisowe. Adresować: Dom wycieczkowy „Doboszanka" Jaremcze.

KOSÓW — (najbliższa st. kolej. Zabłotów ewent. Kołomyja) 7-kl. publ. szk. powszechna żeńska — Rynek. — Łóżka z siennikami — 20 łóżek

KUTY — (najbliższa stacja kolej. Kołomyja — ewent. Zabłotów) — 7-kl. publ. szkoła powszechna męska. ul. Śniatyńska 4. — 20 „

MIKULICZYN — Publ. szkoła powszechna Nr. 2 — 20 „

NADWÓRNA — 7-kl. publ. szkoła powszechna żeńska— ul. Kościuszki. Opłata za nocleg 30 gr. 20 „

NIŻNIÓW — (poczta i stacja kolej. w miejscu) — 7-kl. publ. szkoła powszechna. — 10 „

SKOLE — 7-kl. publ. szkoła powszechna żeńska ul. Kościelna 16. — 20 „

STANISŁAWÓW — 7-kl. publ. szkoła powszechna żeńska im. Klementyny Hofmanowej. ul. Szopena 1. — 20 „

ZIELONA — (poczta Pasieczna, stacja kolej. Nadwórna) — 2-kl. publ. szkoła powszechna (dom Nr. 481). — 10 „

ŻABIE-ILCIA — (poczta Żabie, stacja kolej. Worochta, odległość 32 km.), 3-kl. publ. szkoła powszechna w „Żabiu-Ilcia". — Łóżka z materacami. 30 „ Opłata za nocleg 30 gr.

Schroniska górskie:

BIESZCZADY: Sławsko. Schronisko Karpackiego Towarzystwa Narciarzy (Lwów) 80 łóżek — noclegi od 1 zł. — Schronisko Sekcji Narc. Klubu Sport. „Czarni" we Lwowie — 40 miejsc. 20 łóżek

BESKID (16 km. od Sławska, 800 m. p. m., poczta Oporzec, przystanek kolejowy w miejscu), w odnowionych budynkach kolejowych. Ośrodek narciarski Okręgowego Urzędu W. F. i P. W. D. O. K. VI we Lwowie. Miejsc 100.

NA TROŚCIANIE (1215 n. p. m.) schronisko Oddziału Drohobyckiego P. T. T. w domku myśliwskim Br. Groedel. 20 miejsc

OPORZEC (670 n. p. m.) Schronisko P. T. T. Oddziału drohobyckiego w leśniczówce Br. Groedel. Adr. Karol Rogulski, Ławoczne. 30 łóżek

GORGANY.

Schronisko **u źródeł Świcy** Oddziału Lwowskiego P. T. T. położone 930 m. n. p. m (adres: Schronisko P. T. T. Klauza — Świca, gm. Ludwikówka, p. Wełdzirz). Dojazd kolejką leśną od Wygody przez Ludwikówkę 38 km. Miejsc noclegowych 17 (łóżka). Ceny noclegów od zł. 1.50.

Schronisko **W JALI** Oddziału Lwowskiego P. T. T. położone 750 m. n. p m. (adresować: Jala koło Ryzarni p. Perehińsko). Najbliższa stacja kolejowa Broszniów, stąd dojazd kolejką leśną do Ryzarni 5 — 7 godzin czasu, 52 km. Miejsc 25 (łóżka), opłata od 1 zł. do 2.50 zł.

Schronisko **NA NIŻNEJ** pod Doboszanką (1.000) P. T. T. (odz. Stanisławowskiego) zagospodarowane, 20 miejsc na pryczach. Stacja kolej. Nadwórna (Rafajłowa) lub Jaremcze. Adres: Nadleśnictwo Państwowe, Rafajłowa, poczta Pasieczna.

Schronisko **NA PANTYRZE** im. II Karpackiej Brygady Legjonów Polskich. Wybudowane w r. 1934, staraniem Przemyskiego Tow. Narciarzy oraz Tow. Krzewienia Narciarstwa. Dojście z Rafajłowej. — 22 „

W RAFAJŁOWEJ w domu ludowym pomieszczenia dla turystów i narciarzy.

Schronisko im. dr. M. Orłowicza **POD CHOMIAKIEM** Oddziału Stanisławowskiego P. T. T. (1350 m. n. p. m.) zagospodarowane przez cały rok. — 50 miejsc

DOLINA PRUTU I PASMO CZARNOHORY.

Schronisko im. gen. T. Kasprzyckiego **na Przełęczy Tatarskiej** (Jabłonickiej) Oddziału Stanisławowskiego P. T. T., położone 1000 m. n. p. m. (adres: wieś Jabłonica, p. Tatarów) 18 km.

drogi od stacji kol. Tatarów, dojście pieszo z Woronienki. Miejsc ogółem 50. 36 łóżek

WOROCHTA — Dworek Czarnohorski, własność Oddziału Czarnohorskiego P. T. T. w Kołomyji. Miejsc ogółem 80, w tem łóżek 50. Ceny noclegów od 50 gr.

Schronisko **POD HOWERLĄ (na Zaroślaku)** im. mjr. Hoffbauera Oddziału Stanisławowskiego P.T.T. (adres: poczta Worochta). Z Worochty 5 godz. drogi. Miejsc ogółem 120, ceny noclegów od zł. 1.50. —

Schronisko **NA KOSTRYCZY** (1400 m. n. p. m.) Harcerskiego Klubu Narc. (w budowie).

Schronisko narciarskie **POD POP IWANEM** na t. zw. Pohorylcu (na przełęczy, łączącej Smotreć z Popem Iwanem 1700 m. n. p. m.) Akademickiego Związku Sportowego w Warszawie. — 25 miejsc Na przełęczy między Szpyciami a **Wielką Maryszewską** w budowie schronisko Karpackiego Tow. Narciarzy we Lwowie.

W DOLINIE CZEREMOSZU:

BURKUT — Schronisko P. T. T. (Kosów) otwarte cały rok — 22 łóżek i 60 sienników.

Na Jaworniku.

Województwo śląskie.

Najważniejsze wycieczki i miejscowości godne zwiedzenia.

Zagłębie węglowe: Katowice — Chorzów— Świętochłowice — Hajduki — Lipiny — Szarlej — Nowy Bytom — Ruda— Mikołów — Rybnik — Tarnowskie Góry — Lubliniec — zakłady przemysłowe, kopalnie węgla, huty żelaza, cynku, ołowiu.

W Katowicach — Muzeum śląskie w gmachu Województwa: sztuka kościelna, przemysł artystyczny, galerja obrazów, etnografja; zbiory przyrodnicze w Zakładach Technicznych, ul. Krasińskiego; dom oświatowy przy ul. Francuskiej, gmach Urzędu Wojewódzkiego, Śląskie Techniczne zakłady naukowe.

Chorzów — miasto przemysłowe; huta żelaza „Królewska", kopalnia węgla „Prezydent", Państwowa Fabryka Związków Azotowych, elektrownia, nowoczesny stadjon sportowy z pływalnią. **W Świętochłowicach** huta żelaza „Falva", w Białym **Szarleju** kopalnie rudy cynku, ołowiu i żelaza. W **Wielkich Hajdukach** huta żelaza „Batory". **Tarnowskie góry,** kolebka górnictwa na Śląsku.

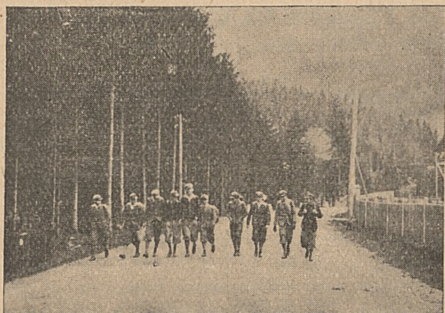
Pszczyna — drewniany kościół św. Jadwigi (w parku) z XVI w., budowla zrębowa, wieża „na słup", wewnątrz gotycki, rzeźbiony ołtarz szafiasty z legendą św. Jadwigi z r. koło 1500; pałac, park.

Okolica **Pszczyny:** piękne lasy, w sąsiednich wsiach, jak Ćwiklice, Miedźna, Grzawa, Góra — charakterystyczne dla Śląska kościoły drewniane.

Skoczów, zamek piastowski, ratusz barokowy, stare kościółki drewniane w Kończycach Wielkich, w Zamorskach i Nierodzimiu. **Wapienica**, punkt wyjściowy wycieczek górskich. W dolinie Ludwiki wielka wodociągowa zapora wodna.

Bielsko — ośrodek przemysłu sukienniczego, — muzeum miejskie w ratuszu; niedaleko w **Starem Bielsku** grodzisko pierścieniowe i gotycki kościół św. Stanisława z XIX w.; w kościele malowidła ścienne z końca XIV w. i ołtarz gotycki pochodzenia krakowskiego z legendą św. Stanisława z początku XVI w.

Cieszyn — położony malowniczo nad Olzą, — wzgórze zamkowe z romańską kaplicą św. Mikołaja z XIII w. i gotycką wieżą piastowską z XIV w.; muzeum miejskie w dawnym pałacu Laryszów z XVIII w., tutaj rokokowe i klasycystyczne malowidła ścienne z końca XVIII w.; podcienia z XVII w., na Rynku i ul. Głębokiej, park zamkowy, studnia Bracka.

W drodze na Baranią Górę.

Wycieczki górskie w Beskid Śląski:

Punkty wyjściowe: **Wisła**, miejscowość klimatyczna i ośrodek sportów zimowych, zameczek P. Prezydenta na Kubalonce, **Ustroń** uzdrowisko. — **Jaworze, Istebna, Koniaków, Brenna, Bystra.**

Główny szlak: Ustroń — Czantorja (995 m.) — Stożek (975) — Wisła — Barania Góra (1214 m.) — Węgierska Górka.

Z **Ustronia** wycieczki na Czantorję i Równicę,—z **Wisły** — na Stożek i na Baranią Górę, do źródeł Czarnej Wiselki i do wodospadów Białej. Przez przełęcz Kubalonkę do **Istebnej i Koniakowa.**

Województwo śląskie.

OBJASNIENIE ZNAKÓW:

Granica państwa
" województwa
Miasto wojewódzkie
" powiatowe
" , miasteczko
Osada, wieś
Punkt wysokościowy /wysokość w metrach/
Przełęcz
Zamek, ruiny zamku, mur obronny
Kościół murowany, kościół drewniany
Muzeum

Miejscowości posiadające schroniska są podkreślone ______ szkolne schronisko
- - - - tylko społeczne schronisko

Cyfra przy znaku oznacza ilość objektów

Z **Brenny** wycieczki na Błatnią i Równicę; z **Bystrej** na Klimczok i w Beskid mały; z Jaworzyna na Błatnią, — ze **Szczyrku** (woj. krakowskie) na Skrzyczne, Klimczok, do Salmopola i w pasmo Wiślańskie.

Przewodniki:

Dr. M. Orłowicz: Przewodnik ilustrowany po Województwie Śląskiem. Książnica — Atlas 1924. Str. 186. — Cena zł. 3.75. —

Województwo Śląskie 1918 — 1928, praca zbiorowa pod redakcją dr. L. Ręgowicza, dr. M. Dworzańskiego i M. Tułacza. Katowice 1928. Str. 348.

Morcinek Gustaw: Śląsk. — Poznań. Wyd. Polskie R. Wagnera „Cuda Polski", 1933, str. 182.

Mikulskiego: Przewodnik po ziemi śląskiej.

Sosnowski K.: Przewodnik po Beskidach Zachodnich. Kraków wyd. III str. 434, zł. 8.60.

Galicz Jan dr.: Przewodnik po Beskidzie Śląskim i Śląsku Cieszyńskim. — Cieszyn. Nakł. Oddziału Cieszyńskiego Pol. Tow. Tatrzańskiego „Beskid Śląski"—1931. Str. 256.

Podzorski A.: Ilustr. przewodnik po Wiśle. — Wisła Druk. Ustroń 1930. Str. 56.

Pietrzykowski Karol: Bielsko, Śląsk — Bielsko, 1929.

Tadeusz Dobrowolski: Sztuka Województwa Śląskiego. Katowice 1933. Nakładem Muzeum Śląskiego w Katowicach.

Schroniska szkolne:

Wydziału Oświecenia Pulicznego Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego.

BIELSKO — Bursa im. Ign. Paderewskiego, ul. Starobielska 3 (schronisko prywatne). Miejsc 100 (koców 30). Opłata za nocleg 1 zł. Schronisko otwarte przez cały rok.

BIERUŃ NOWY — Szkolna przystań kajakowa ze schroniskiem wycieczkowem (w odległości 1 km. od stacji kolejowej nad brzegiem Wisły).

Adres: Marjan Leśniewski, nauczyciel, Bieruń Nowy, pow. pszczyński. Miejsc narazie bez pościeli i koców 30.
Opłata za nocleg dla młodzieży szkolnej 25 gr., dla młodzieży pozaszkolnej 50 gr. 30 łóżek

BRENNA — pow. cieszyński, poczta w miejscu, stacja kolej. Skoczów, — odległość od stacji 14 km.
Publ. szkoła powszechna Nr. 1 (nowy budynek). — 10 „
Łóżka z siennikami i pościelą. — Schronisko ma oddzielne pomieszczenie, dostępne przez cały rok. Opłata za nocleg 25 gr.

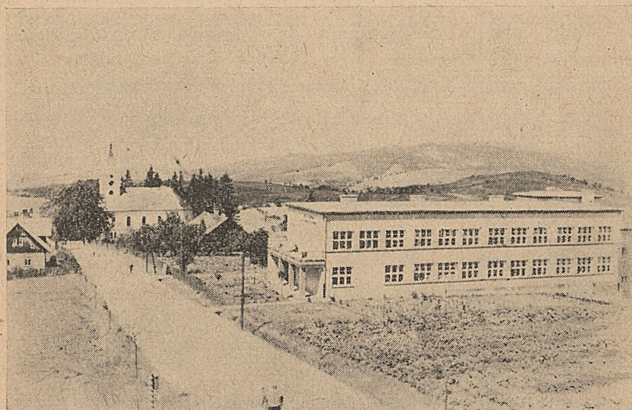
CIESZYN — Szkoła powszechna im. A. Mickiewicza, plac Kościelny. Łóżka z siennikami i pościelą. — Opłata za nocleg 50 gr. 25 „

ISTEBNA — pow. cieszyński, poczta w miejscu, stacja kol. Głębce, odległość od stacji 10 km.
Publ. szkoła powszechna. Miejsc ogółem 20, a mianowicie: 10 łóżek i 10 miejsc na siennikach. Opłata za nocleg 25 gr. 10 „
Schronisko otwarte w okresie wakacyj.
W Istebnej-Zaolzie w publ. szkole powszechnej w okresie wakacyj czynne jest również schronisko szkolne, posiadające — 10 łóżek
jednak bez pościeli i koców.

JAWORZE — pow. bielski, poczta w miejscu, stacja kol. Jaworze-Jasienica. Publ. szkoła powszechna I. — 10 „
(Łóżka bez pościeli i koców). Schronisko czynne w okresie feryj.

KATOWICE — Państwowe Gimnazjum, ul. Mickiewicza 13 (Telef. 10,07). Łóżka z siennikami i pościelą. — Zgłoszenia do dyrekcji Gimnazjum. Opłata za nocleg 25 gr. 24 „

KONIAKÓW — (pow. cieszyński, poczta w miejscu, stacja kolej. Głębce (odl. 12 km. lub Zwardoń odl. 10 km).
Publ. szkoła powszechna, (nowy budynek)
Łóżka z siennikami i pościelą. — 20 łóżek
Opłata za nocleg 25 gr.

Szkoła powszechna w Koniakowie,
gdzie mieści się szkolne schronisko wycieczkowe.

SKOCZÓW — Szkoła powszechna Nr. 2 ul. Bielska 271. — Łóżka z siennikami. — 20 „
Opłata za nocleg 25 gr.

USTROŃ — (poczta i stacja kolej. w miejscu) — 7-kl. publ. szkoła powszechna Nr. 1 (dom Nr. 150). Łóżka z materacami. — 20 „
Opłata za nocleg 25 gr.

WAPIENICA — pow. bielski, poczta i stacja kolej. w miejscu.

Publ. zzkoła powszechna I. Schronisko otwarte w okresie feryj. Łóżka bez pościeli i koców. 15 łóżek

WISŁA — (poczta i stacja kolej. w miejscu) — 7-kl. publ. szkoła powszechna Nr. 1 (nowy budynek). Schronisko ma częściowo stałe, oddzielne pomieszczenie. Łóżka z siennikami i pościelą. — Opłata za nocleg 25 gr. 40 „

Wisła. Szkoła powszechna, gdzie mieści się schronisko noclegowe.

W szkołach powszechnych Nr. 2, 3 i 4 otwarte są również schroniska w okresie feryj, zarówno letnich jak i zimowych. Każda z tych szkół posiada po 10 łóżek, jednak bez pościeli i koców. — 30 „

Schroniska społeczne:

BRZEZIE — stacja kolej. Rybnik. Osiedle szkolne Zgromadzenia S.S. Urszulanek w Rybniku przyjmuje wycieczki szkolne w czasie wakacyj.

BUCZE HARCERSKIE — koło Górek Wielkich, poczta i stacja kolej. Skoczów. Harcerska Szkoła Instruktorska. Schronisko stałe na 20 osób. Łóżka z siennikami i pościelą. Opłata za nocleg 50 gr. 20 łóżek

ISTEBNA - ZAOLZIE — Schronisko Organizacji Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju im. Michaliny Mościckiej, położone na szlaku Istebna — Barania Góra. Stacja kol. — Wisła. Adres: Istebna. Schronisko P. W. K., telefon Nr. 6. Pomieszczenia na 60 osób. Dostępne dla wycieczek turystycznych i kursów narciarskich w ciągu całego roku, za wyjątkiem okresu feryj letnich. Opłata za nocleg dla wycieczek szkolnych od 50 gr. od osoby. — Całodzienne utrzymanie — 3 zł.

Schroniska górskie:

Na **BARANIEJ GÓRZE** przy źródłach Wisły — Schronisko Pol. Tow. Tatrzańskiego Oddziału Górnośląskiego w Katowicach, położone 925 m. n. p. m. Adres: Schronisko P. T. T. Barania Góra, p. Wisła. Najbliższa stacja kolej. Milówka lub Wisła o 2½ wzgl. 3 godziny drogi. Schronisko zagospodarowane. Miejsc ogółem 91, w tem łóżek 17, noclegów prymitywnych 50, na poddaszu 24. Ceny noclegów od 50 gr. do 3 zł.

Na **BŁATNEJ** — Schronisko Tow. Przyjaciół Przyrody w Bielsku. (20 łóżek i 16 sienników).— 36 miejsc

Na **KLIMCZOKU** (Szyndzielna) — Schronisko Tow. Beskidenverein w Bielsku.

Na **MAGÓRCE** — Schronisko Tow. Beskidenverein w Bielsku. — 60 łóżek

Na **MAGÓRZE** — Schronisko Tow. Beskidenverein 80 miejsc

Na **RÓWNICY** (883 m. n. p. m) — (gmina i poczta Ustroń, najbliższa stacja kolejowa Ustroń lub Polana). Schronisko Oddziału Górnośląskiego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. Zgłoszenia: Schronisko — Równica, poc ta Ustroń zawiadowca p. Wit. Maciejewski. Schronisko mı 10 izb noclegowych. Łóżek 62 **(w tem 20 łóżek z pościelą Wojew. Komisji Turyst.).** — Miejsc na pryczach 58 — opłata za nocleg dla młodzieży: 10 — 30 gr., zależnie od liczebności grupy wycieczkowej.

W **SALMOPOLU** — (obok Szczyrku) wojew. krakowskie. Schronisko Tow. Beskidenverein w Bielsku (10 łóżek, 12 sienników). 22 „

Na **STOŻKU** — Schronisko Pol. Tow. Tatrzańskiego, Oddziału „Beskid Śląski" w Cieszynie, położone 975 m. n. p. m. Adres: Wisła, Stożek, schronisko P. T. T. Najbliższa stacja kol. Wisła ($2^1/_2$ godziny drogi). Miejsc noclegowych ogółem 120, w tem 60 łóżek. Ceny noclegów od zł. 1,50 do 3 zł.

Na stronie czesko-słowackiej: Schronisko Tow. „Beskid Śląski" **na Kozubowej.**

Województwo tarnopolskie.

Najważniejsze wycieczki i miejscowości godne zwiedzenia.

Tarnopol, miasto wojewódzkie; — b. zamek Tarnowskich z XVI w., obecnie koszary, późny renesans; kościół OO. Dominikanów z XVIII w. pod wezw. św. Wincentego z Ferrary, rokoko (freski St. Stroińskiego); cerkiew paraf. z XVI/XVII wieku; bożnica z XVII w., późny renesans; Muzeum podolskie.

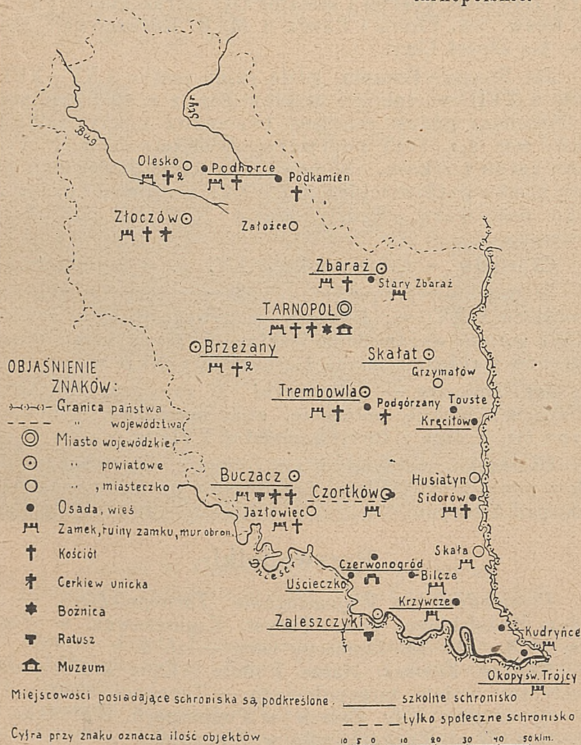
Zbaraż — zamek Zbaraskich z około 1630 r.; kościół i klasztor OO. Bernardynów pod wezw. św. Antoniego z XVII w., barok. W Zbarażu Starym ruiny dawnego zamku.

Trembowla — ruiny zamku z XIV — XVII w.; kościół i klasztor OO. Karmelitów z XVII w., barok; kamieniołomy. W **Podgórzanach** ruiny monasteru OO. Bazyljanów z XVII w.

Wycieczka do Oleska i Podhorzec — przez Ożydów lub Złoczów. W **Olesku** — zamek Daniłłowiczów i Sobieskich z ostatnich lat XVI w., późny renesans; kościół paraf. z r. 1597 pod. wezw. Św. Trójcy, renesans; kościół i klasztor OO. Kapucynów z r. 1753, późny barok. W **Podhorcach** — zamek Koniecpolskich, Sobieskich i Rzewuskich z roku 1635—1640, barok; kościół, park i piękna okolica. W **Złoczowie** — zamek Sobieskich z r. 1634 — 1636 (obecnie więzienie), barok; kościół par. z XVIII w. (dawniej OO. Pijarów) pod wezw. Wniebowzięcia N. P. M., późny barok; cerkiew par., dawniej kościół z 1624 r. pod wezw. Zmartwychwstania Pańskiego, późny renesans.

Podkamień, pow. brodzki — kościół i klasztor OO. Dominikanów z XVII w., barok; — stąd na Poczajów i Krzemieniec w wojew. wołyńskiem lub na Założce (Woroniaki).

Miodobory: — **Skałat** zamek w XVII w., po zniszczeniu odbudowany w XVIII w. — **Grzymałów** — **Touste** — **Kręciłów,** — piękny jar Zbrucza, pustelnia „Boży Grób" — Hu-

Województwo tarnopolskie.
Styr
Bug
Olesko
Podhorce
Podkamień
Złoczów
Założce
Zbaraż
Stary Zbaraż
TARNOPOL
Brzeżany
Skałat
Grzymałów
Trembowla
Podgórzany
Touste
Kręciłów
Buczacz
Czortków
Husiatyn
Sidorów
Jazłowiec
Skała
Czerwonogród
Bilcze
Uścieczko
Krzywcze
Zaleszczyki
Kudryńce
Okopy św. Trójcy
OBJAŚNIENIE ZNAKÓW:
Granica państwa
" województwa
Miasto wojewódzkie
" powiatowe
" , miasteczko
Osada, wieś
Zamek, ruiny zamku, mur obron.
Kościół
Cerkiew unicka
Bożnica
Ratusz
Muzeum
Miejscowości posiadające schroniska są podkreślone. ______ szkolne schronisko
_ _ _ _ tylko społeczne schronisko
Cyfra przy znaku oznacza ilość objektów
10 5 0 10 20 30 40 50 klm.

siatyn. W **Sidorowie**, pow. kopyczyniecki, ruiny zamku Kalinowskich z XVII w. oraz kościół par. z r. 1741 pod wezw. Zwiastowania N. P. Marji, późny barok.

Brzeżany — zamek Sieniawskich z r. 1540, renesans; w barokowej kaplicy nagrobki Sieniawskich z XVI i XVII w., kościół par. z XVI—XVII w. pod wezw. Narodzenia N. P. M. gotyk, renesans; kościół i klasztor OO. Bernardynów z XVII w. pod wezw. św. Piotra i Pawła i M. B. Różańcowej, barok; staw, jar Złotej Lipy.

Jar Strypy—**Buczacz**, gdzie ruiny zamku z XV—XVI w.; ratusz z XVIII w. rokoko; cerkiew par. z r. 1610 pod wezw. św. Mikołaja, późny renesans (wewnątrz cenny ikonostas); kościół par. z r. 1765 pod wezw. Wniebowzięcia N. P. M., późny barok i rokoko. W pow. buczackim **Jazłowiec**, gdzie ruiny zamku Jazłowieckich z XV/XVI w; kościół par. z XVI wieku pod wezw. Wniebowzięcia N. P. M., późny gotyk i renesans.

Czortków — ruiny zamku z XVI w. — jar Seretu.

W pow. borszczowskim: **Skała** z ruinami zamku Lanckorońskich z XVI w.; **Bilcze** — **Krzywcze** (baszty zamkowe z XVII w.) ze wspaniałemi jaskiniami gipsu krystalicznego; **Kudryńce** z ruinami zamku Herburtów z XVII w.

Jar Dniestru — **Zaleszczyki** z ratuszem rokokowym z XVIII w., piękne położenie, sady morelowe, winnice; — **Okopy św. Trójcy** z fortyfikacjami z XVII w.

Uścieczko, malowniczy jar Dniestru, **Czerwonogród** zamek z początków XVII w., przerobiony częściowo na pałac, wodospad Dżurynu.

Przewodniki:

Przewodnik po Województwie Tarnopolskiem. — Nakładem Podolskiego Tow. Turyst. Krajoznawcz. w Tarnopolu, 1928. Str. 33. Oprawny cena — zł. 6.

Kunzek Tomasz: Nasze Podole. Opis krajoznawczo-turystyczny wojew. tarnopolskiego. — Tarnopol, 1930.

Kryczyński Wł.: Zamek w Podhorcach. Bibljoteka Powszechna. Wyd. Zuckerkandla w Złoczowie.

Inż. Żmigrodzki Kazimierz: Powiat Złoczowski. Złoczów, 1929. Nakł. Powiat. Tow. Krajoznawczego. Str. 80.

Dr. Charewiczowa Łucja: Dzieje miasta Złoczowa. Złoczów, 1927. Wyd. Powiat. Tow. Turyst.-Krajozn.

Aleksander Czołowski i Bohdan Janusz: Przeszłość i zabytki woj. tarnopolskiego. Poznań 1926, str. 193, quarto i 78 tablic.

Henryk Ślaski: Zbaraż w przeszłości i teraźniejszości. Opis historyczno-krajoznawczy powiatu. 1934. Nakł. Oddziału Zbaraskiego Podolskiego Tow. Tur.-Kraj. w Tarnopolu. Str. 68.

Missona K.: Przewodnik po Trembowli i powiecie. — Wydawnictwo Podolskiego Tow. Turystyczno-Krajoznawczego, 1930 str. 25 — gr. 50.

Zamek w Czortkowie, gdzie mieści się schronisko Podolskiego Tow. Tur.-Krajoznawczego.

Opacki Józef: Przewodnik po Czortkowie i okolicy. Nakł. Oddziału Podol. Tow. Turyst. i Krajozn. Czortków, 1931. Str. 68.

Urbański Wincenty: Przewodnik po powiecie buczackim, Buczacz, 1931. Nakł. Oddziału Podol. Tow. Turyst.-Krajozn. Str. 32.

Schwarz Józef: Przewodnik informacyjny po Zaleszczykach i okolicy.—Tarnopol, 1931. Wyd. Podol. Tow. Tur. Kajozn. Str. 67.

Wiktor Nechay: Przewodnik po jaskiniach w Krzywczu Tarnopol, 1933. Nakł. Podol. Tow. Turyst.-Krajoznawczego. Str. 30.

Schroniska szkolne:

BILCZE ZŁOTE — (pow. borszczowski, poczta w miejscu, stacja kol. Jezierzany-Piłatkowce), 7-kl. publ. szkoła powszechna. — Schronisko ma oddzielne pomieszczenie; posiada 20 łóżek i 20 miejsc na matach słomianych. — 20 łóżek

BRZEŻANY — Państwowe Gimnazjum. — 20 „

BUCZACZ — Państw. Gimnazjum, ul. Słowackiego 18. -- Łóżka z materacami. 20 „

CZORTKÓW — Schronisko Podolskiego Tow. Turystyczno - Krajoznawczego w baszcie zamkowej. Szkolnych łóżek 6. —
Łóżka z pościelą. Opłata za nocleg dla młodzieży szkolnej 50 gr.

KRĘCIŁÓW — (pow. skałacki, poczta Touste, st. kolej. Chorostków—odległość od stacji 29 km.) Publiczna szkoła powszechna. — Schronisko mieści się w Domu Podolskiego Tow. Tur. Krajozn., wynajętym na szkołę.
Łóżka z materacami. Opłata za nocleg 30 gr. 20 „

KRZYWCZE GÓRNE — pow. borszczowski, poczta Krzywcze n/Dn. stacja kolej. Germakówka. — 4-kl. publ. szkoła powszechna. Łóżka z materacami. — 20 „

OKOPY ŚW. TRÓJCY — (poczta w miejscu, stacja kolej. Iwanie Puste) — 1-kl. publ. szkoła powszechna (w czasie feryj opiekuje się schroniskiem p. Piotr Nowicki kom. post. P.P.). 20 „

PODHORCE — dół — (pow. złoczowski, poczta Podhorce koło Złoczowa, stacja kolej. Ożydów). — 3-kl. publ. szkoła powszechna. — 20 „

SKAŁAT — najbliższa stacja kolej. Borki Wielkie w odległ. 21 km.) 7-kl. publ. szkoła powszechna męska ul. J. Piłsudskiego 23.
Łóżka z siennikami. — 20 łóżek

TARNOPOL — 7-kl. publ. szkoła powszechna męska im. św. Kazimierza, ul. Lelewela 13.— 20 „

Schronisko w Kręciłowie,
dom Podolskiego Tow. Tur. - Krajoznawczego.

TREMBOWLA — 7-kl. publiczna szkoła powszechna męska, — przy ul. Mickiewicza 1. (gmach Magistratu, róg ul. Słowackiego). — 20 „

UŚCIECZKO — (poczta w miejscu, stacja kolej. Worwolińce). — 4-kl. publ. szkoła powsz. — 10 „

ZALESZCZYKI — Państwowe Seminarjum Nauczycielskie męskie. Łóżka z siennikami —

częściowo i z bielizną pościelową. Opłata za nocleg 50 i 30 gr. 30 łóżek

ZBARAŻ — 7-kl. męska publ. szkoła powszechna im. Skrzetuskiego. — 20 „

Schroniska społeczne:

KRZYWCZE GÓRNE — (pow. borszczowski) — Schr. Podol. Tow. Turyst.-Krajoznawczego w Tarnopolu — w Zamku — czynne cały rok. Cena noclegu 50 gr. i 1 zł. — 14 miejsc

PODGÓRZANY — (pow. trembowelski). Schronisko Podolskiego Tow. Tur.-Krajozn. w 4 odnowionych celach ruin monasteru.

TREMBOWLA — Schronisko Podol. Tow. Turyst.-Krajozn., — dom własny, czynne w okresie letnim. Łóżka z pościelą. — 8 miejsc

ZALESZCZYKI — Schronisko Podolskiego Tow. Turystyczno-Krajoznawczego dom własny — otwarte cały rok. — 26 łóżek
Cena noclegu 1 zł. 50 gr.

W Hucisku Brodzkim i Suchodołach (pow. brodzki) kilkuosobowe schroniska w miejscowych domach ludowych.

Województwo warszawskie.

Najważniejsze wycieczki i miejscowości godne zwiedzenia.

Wycieczki jednodniowe: z Warszawy do **Bielan, Młocin i Puszczy Kampinoskiej**; — do **Otwocka Wielkiego**—ruiny barokowego pałacu Bielińskich z XVII/XVIII w.; — do **Natolina** z parkiem i pałacem z XVIII w. (klasycyzm); — do **Wilanowa**,—park i pałac, barok, XVII w.; — do **Jabłonny**, —park i pałac, klasycyzm XVIII w.;—do **Czerska**, ruiny zamku książąt Mazowieckich z XIV w.;—przez **Sochaczew**, gdzie kościół par. Najśw. Marji P., barok, XVIII w. i ruiny zamku książąt Mazowieckich XIV w. do **Żelazowej Woli**, miejsca urodzenia Chopina z dworkiem Chopina; — **Brochów**, kościół par. św. Rocha, obronny, XVI—XVII w..

Wycieczka Wisłą z Warszawy do Torunia: **Modlin—Zakroczym**, kościół paraf. św. Krzyża, gotyk, XVI w.— **Czerwińsk** z dawnem opactwem kanoników lateraneńskich; kościół i klasztor romański z XII w., przebudowany w renesansie i baroku·—**Wyszogród**, kościół parafjalny św. Trójcy, barok, XVIII w., kościół ewangielicki, gotyk, XV w. i bożnica, barok XVIII w.; — **Płock**, słynny z malowniczego położenia i zabytków: katedra, dawniej romańska, przebudowana w XVI w,; dzwonnica katedralna, gotyk XIV—XV w.; „baszta szlachecka", gotyk XIV w.; kościół paraf. św. Bartłomieja, barok XVIII w.; ratusz, klasycyzm, XIV w.; muzea.— **Dobrzyń** — **Włocławek**, największy ośrodek przemysłowy i handlowy na Kujawach. W Włocławku zabytki: katedra Wniebowzięcia N. M. P., gotyk XIV—XV w., przebudowana; kościół parafjalny św. Jana, gotyk XVI w.; kościół św. Witalisa, gotyk XIV w. i kościół poreformacki, barok XVII w.;— **Nieszawa**, kościół farny św. Jadwigi, gotyk, XV w.; kościół pofranciszkański św. Krzyża, gotyk, XV w.; ratusz, klasycyzm XIX w. — **Ciechocinek**, zdrojowisko, tężnie, basen kąpielowy. — **Złotorja** (ruiny zamku).

Wycieczka do Łowicza i księstwa Łowickiego, jako ciekawego terenu etnograficznego. **Łowicz:** kolegjata Wniebowzięcia N. M. P., barokowa, XVIII w.; kościół popijarski Najśw. M. P., barok, XVII w.; kościół św. Leonarda, barok XVII w.; kościół Bernardynek Najśw. M.P., barok, XVII w.; kościół par. św. Ducha, dawniej gotycki z XV w. przebudowany; gmach pomisjonarski, barok XVII w.; domy zabytkowe.—**Arkadja** z parkiem romantycznym z XVIII w. — **Nieborów** z pałacem barokowym z XVII w. — **Zduny,** typowa wieś łowicka. — **Złaków kościelny,** — ognisko księżackie kultury, sztuki i przemysłu ludowego.—**Bielawy** z kościołem par. Nawiedzenia N. M. P., gotyk XV w., — **Chróślin** z kościołem par. św. Michała, gotyk, XVI w. — **Sobota** z kościołem par. św. Piotra i Pawła, gotyk, XVI w.

Wycieczka do jezior Kujawskich—Chodecz.

Godne ponadto zwiedzenia: W powiecie błońskim: **Błonie,** kościół par. św. Trójcy, dawniej romański, później przebudowany; **Rokitno,** kościół par. Wniebowzięcia N. M. P., barok, XVIII w., W powiecie ciechanowskim: **Ciechanów,** kościół par. Narodzenia N. M. P., gotyk XV w., kościół filjalny Nawiedzenia N. M. P., gotyk XV w., ruiny zamku książąt mazowieckiech, XIV w.;—**Opinogóra** z pamiątkami po Z. Krasińskim. W powiecie grójeckim: **Góra Kalwarja** z kościołami barokowemi z XVII i XVIII w., **Grójec** z kościołem par. św. Mikołaja, gotyk XV w. i z bożnicą drewnianą z początku XIX w.. W powiecie kutnowskim: **Głogowiec,** kościół par. św. Wojciecha, gotyk XVI w., **Oporów,** kościół par. św. Marcina, gotyk, XV w. oraz szlachecki zameczek obronny, gotyk, XV w. W pow. lipnowskim: **Bobrowniki** z ruinami zamku na wyspie, XV w.; **Lipno,** gdzie kościół par. Wniebowzięcia N, M. P., XVI w. oraz ratusz, klasycyzm, XIX w, **Skępe.** Wymyślin, kościół i d. klaszt. Bernardynów XVI-XVII w.; jeziora. W **Makowie,** kościół farny Bożego Ciała, gotyk, XVI w.; w **Mińsku Mazowieckim,** kościół par. Narodzenia N. M. P. barok, XVIII w., przebudowany oraz pałac, klasycyzm, XVII—XVIII w.. W **Mławie** kościół par. św. Trójcy, klasycyzm, XIX w., spichrze XVIII—XIX w.. W powiecie płońskim: **Miszewo Murowane,** kościół par. św. Anny, gotycki centralny, XV w. później przebudowany. **Płońsk,** kościół par. Wniebowzięcia N. M. P., gotyk, XV w.. W **Przasnyszu** kościół pobernardyński Wniebowzięcia N.M.P. obecnie OO. Pasjonistów, gotyk, XVI w., kościół św. Ducha, gotyk, XV w., kościół Bernardynek św. Klary i Józefa, barok, XVII w.

Województwo warszawskie

Mława
Rypin
Przasnysz
Ciechocinek
Skępe
Lipno
Sierpc
Ciechanów
Opinogóra
Maków Maz.
Nieszawa
Bobrowniki
Pułtusk
Narew
Brześć Kujawski
Włocławek
Dobrzyń
Płońsk
Miszewo Murowane
Płock
Chodecz
Wisła
Bug
Zakroczym
Modlin
Wyszogród
Czerwińsk
Jabłonna
Głogowiec
Brochów
Młociny
Bielany
Kobyłka
Żelazowa Wola
Oporów
Złaków Kościelny
Sochaczew
Błonie
WARSZAWA
Zduny
Łowicz
Rokitno
Natolin
Wilanów
Mińsk Maz.
Sobota
Chruślin
Arkadja
Otwock
Bielawy
Nieborów
Czersk
Góra Kalwarja
Skierniewice
Grójec
Rawa Maz.
Boguszyce
Pilica
Jnowłódz
Drwęca

OBJAŚNIENIE ZNAKÓW:

- Granica państwa
- " województwa
- Stolica Państwa i siedziba Urzędu Wojewódzkiego
- Miasto powiatowe
- " , miasteczko
- Osada, wieś
- Zamek, ruiny zamku, mur obronny
- Baszta, wieża
- Brama
- Katedra
- Kościół
- Dzwonnica mur.
- Bożnica mur.
- " drew.
- Pałac
- Ruiny pałacu
- Dwór drew.
- Skupisko domów
- Ratusz
- Spichrze

Cyfra przy znaku oznacza ilość objektów

Miejscowości posiadające schroniska są podkreślone: ———

10 5 0 10 20 30 40 50 klm

S. B.

bożnica, barok, XVII w., ratusz, klasycyzm XIX w. W **Pułtusku** kolegjata Zwiast. N. M. P. gotyk, XV w., przebudowana w renensansie, zamek, założony w XVI w., wieża ratuszowa, gotyk, XVI w. W powiecie radzymińskim: **Kobyłka**, kościół pojezuicki św. Trójcy, barok, XVIII w..

W powiecie rawsko-mazowieckim: **Boguszyce**, kościół drewniany, polichromowany św. Stanisława, XVI w., **Inowłódz**, kościół par. gotyk, XVI w., kośc. św. Idziego, romański, XI/XII w. **Rawa**, kościół pojezuicki Niepok. Pocz. N. M. P. z klasztorem, barok, XVII w., kościół poaugustjański Nawiedzenia N. M. P. barok, XVIII w., kościół ewangielicki, gotyk, przebudowany w XVIII w., ruiny zamku książąt Mazowieckich, XIV w.; w **Rypinie** kościół par. św. Trójcy, gotyk, XIV w., później przebudowany, „Brama sierpecka", gotyk, XIV w.; w **Sierpcu** kościół par. św. Witalisa i Modesta, gotyk, XV w., kościół i klasztor pobernardyński Wniebowzięcia N. M. P., gotyk, XV—XVI w., kościół św. Ducha, dawniej gotycki, obecnie barokowy z XVIII w.; w **Skierniewicach** kościół par. św. Jakóba klasycyzm, XVIII w., dawny pałac prymasowski, XVII—XVIII w.; w powiecie włocławskim **Brześć Kujawski**, kościół św. Stanisława, gotyk, XIV w., kościół podominikański św. Michała, obecnie barokowy z XVII w..

Przewodniki:

Informacyjno-turystyczny przewodnik po województwie warszawskiem, opracowany przez Warszawski Wojewódzki Komitet Regjonalny i Polskie Tow. Krajoznawcze, Oddział Warszawski, Warszawa, 1932, str. 288.

Okolice Warszawy. Krajobraz i zabytki. Praca zbiorowa. P. T. K. Warszawa, 1927 — str. 56, zł. 1,50.

Przewodnik geologiczny po Warszawie i okolicy — praca zbiorowa, Warszawa 1927.

R. Kobendza i J. Kołodziejczyk: Przewodnik florystyczny po okolicach Warszawy, str. 99.

St. Sumiński i Sz. Tenenbaum: Przewodnik zoologiczny po okolicach Warszawy — Warszawa, 1921, str. 100.

Cztery wycieczki do Puszczy Kampinoskiej — *J. i R. Kobendzów* — Warszawa 1929, P. T. K. — str. 40, zł. 0.50.

Al. Janowski: Wycieczka do Starego Otwocka, — Warszawa 1926, P.T.K. — str. 16, zł. 0,50.

E, Łuniński: Wilanów. Warszawa 1915, — zł. 4.

Zbiory wilanowskie. Nakł. Adama Branickiego. Warszawa 1934, str. 28.

Al. Janowski: Wycieczka do Czerska. — Warszawa 1926. P. T. K. — str. 16, zł. 0,50.

Al. Janowski: Wycieczka do Żelazowej Woli. — Warszawa 1926. P. T. K. — str. 11, zł. 0,50.

Dr. R. Fleszarowa: Z biegiem Wisły. Wisłą do Torunia. P. T. K. Warszawa 1933. — zł. 0,75.

Grzelak W.: Łódką z biegiem Wisły. Warszawa 1931.— zł. 8.

Macieszyna Marja: Katedra Płocka. Wyd. 2. Płock 1922. Tow. Nauk.

P. Czarnecki: Ilustrowany Przewodnik po Włocławku i okolicy. Włocławek 1931. Nakł. Kom. Regjon. Str. 47.

Jankowski St.: Przewodnik ilustrowany po Włocławku. Włocławek 1922.

Dembicki Ignacy dr.: Ciechocinek. C. 1930.

W. St. Gawarecki: Przewodnik historyczny po Pułtusku. Pułtusk 1930. Str. 86.

Henryk Rybus: Kolegjata w Pułtusku. Łódź 1933.

A. Bluhm - Kwiatkowski: Przewodnik po Łowiczu. — Łowicz P. T. K. 1927. — Str. 48.

Oczykowski Romuald: Przechadzka po Łowiczu. Wyd. 2. Łowicz 1922. Księgarnia K. Rybickiego.

Chmielińska Anna: Księżacy. (Łowiczanie). Kraków 1925. Księg. Geogr. „Orbis".

Ks. dr. Łomiński Leon: Spała i jej okolice. Łódź 1930. Str. 73.

Schroniska szkolne:

CHODECZ — Publiczna szkoła powszechna ul. Brzeska Nr. 2a. —	10 łóżek
CIECHOCINEK — 7-kl. publiczna szkoła powszechna im. Marszałka Józefa Piłsudskiego, ul. Toruńska. Łóżka z materacami. Opłata za nocleg 50 gr.	30 „
ŁOWICZ — Państwowe Seminarjum Nauczycielskie męskie im. Marszałka Józefa Piłsudskiego ul. D-ra Stanisławskiego 31. Opłata za nocleg 30 gr. —	20 „

Oddział Pol. Tow. Tur.-Krajoznawczego dostarcza przewodników, wynajmuje autobusy po nadesłaniu zadatku i podaniu ilości uczestników, udziela pisemnych informacyj po nadesłaniu znaczków na odpowiedź.
Listy, na tydzień przed przyjazdem kierować do Oddziału Polskiego Tow. Krajoznawczego w Łowiczu, ul. Kościuszki 12.

PŁOCK — 7-kl. publiczna szkoła powsz. im. św. Jadwigi ul. Dobrzyńska 17. Łóżka z materacami. Opłata za nocleg 30 gr., z pościelą 60 gr. 30 łóżek

WŁOCŁAWEK — Publ. szkoła powszechna Nr. 7.— ul. Stodolna (Plac Staszica 1). — 20 „
Oddział Pol. Tow. Tur.-Krajoznawczego dostarcza przewodników, pośredniczy w wynajęciu środków lokomocji, udziela informacyj. Listy należy kierować pod adr. Oddziału P. T. K. we Włocławku ul. Słowackiego 1a. na kilka dni przed terminem przyjazdu.

WYSZOGRÓD — (pow. płocki, poczta w miejscu) Publ. szkoła powszechna, ul. Płocka 15. 10 „

Województwo wileńskie

Najważniejsze wycieczki i miejscowości godne zwiedzenia.

Wilno. — Obok Lwowa i Krakowa najpiękniejsze miasto polskie, pełne pamiątek i wspomnień. — Ostra Brama — fragmenty gotyckie, attyka wczesnobarokowa, kaplica klasycystyczna — w. XVI, XVII, XIX. Cudowny obraz M. B. Ostrobramskiej z drugiej połowy XVI w., Kościół św. Teresy — architektura barokowa z pierwszej połowy XVII w., ołtarze i dekoracja wnętrza rokokowa z pierwszej połowy XVIII w. Góra Zamkowa — ruiny zamku gotyckiego z XV w. Góra Trzykrzyska (widok na miasto). Katedra — fragmenty gotyckie z XV w. (fundacja W. Ks. Witolda), mury renesansowe z pierwszej połowy XVI w., przebudowa klasycystyczna (portyk, galerje kolumnowe, wnętrze) z drugiej połowy XVIII w. Kaplica św. Kazimierza, barokowa z pierwszej połowy XVII w., dekoracja wnętrza częściowo z końca XVII w. W skarbcu m. in. insygnia królewskie odnalezione w r. 1931. Kościół św. Anny — gotyk, połowa XVI w., Kościół pobernardyński — gotyk, XVI w., ołtarze rokokowe z drugiej połowy XVIII w., zakrystja gotycka, XVI w., Kościół św. Michała — renesans, początek XVII w.; barokowe nagrobki Sapiehów z XVII w. Kościół św., Jana — gotyk XV w., fasada i ołtarze rokokowe z połowy XVIII w. Uniwersytet — dziedziniec Skargi, barokowy z XVII w., dziedziniec Poczobutta, barokowy XVII w. z klasycystyczną fasadą, Obserwatorjum Astronomiczne z drugiej połowy XVIII w. Bibljoteka Publiczna i Uniwersytecka — sala biała, klasycystyczna, z drugiej połowy XVIII w.. sala Smuglewicza, klasycystyczna z początku XIX w. Kościół św. Piotra i Pawła na Antokolu — barok, druga połowa XVII w. Barokowe dekoracje stiukowe wnętrza z końca XVII w. — Kościół św. Katarzyny — rokoko, połowa XVIII w.; obrazy Czechowicza. Kościół Misjonarzy — rokokowy z połowy XVIII w. Kościół Wizytek — rokokowy z połowy XVIII w., obrazy

Czechowicza. Muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk, pamiątki przeszłości, zbiory dzieł sztuki. Muzeum Przedhistoryczne i Etnograficzne Uniwersyteckie. Klasztor pobazyljański — „cela Konrada". Cmentarz na Rossie — groby zasłużonych.

Wycieczki statkiem do Werek i Zielonych Jezior.

Werki — Pałace i zabudowania klasycystyczne z drugiej połowy XVIII w. Park (widok na Wilję).

Ponary — Landwarów — Troki. W Trokach ruiny zamku na wyspie i zamku lądowego gotyckie z XV w. Fara barokowa z początku XVII w. Cudowny obraz Matki Boskiej trockiej z połowy XVI w., Kenessa karaimska.

Puszcza Rudnicka — Olkieniki.

Wilno — Mickuny — Ławaryszki (puszcza) — **Michaliszki** (kościół barokowy z XVII w. barokowa dekoracja stiukowa wnętrza) — miasteczko i jezioro **Świr-Kobylnik** — największe w Polsce jezioro **Narocz. Miadzioł** nad jeziorem *Miastro* (kościół rokokowy z XVIII w.).

Brasław jeziora, —**Druja** (kościół pobernardyński barokowy z XVII w.. kaplice barokowe z XVIII w) — **Dzisna.**

Wilno — Miedniki Królewskie (ruiny zamku gotyckiego z XV w.) — **Oszmiana—Holszany** (zamek renesansowy z XVI w.) — **Boruny** (kościół pobazyljański rokokowy z XVIII w.) — **Krewo** — ruiny zamku gotyckiego z XIV—XV w.

Przewodniki:

Prof. Kłos J.: Dwa dni w Wilnie. — Wilno 1929. Wyd. P. Touring-Klubu.

Klos J.: Wilno — Przewodnik krajoznawczy. Wyd. 2. P. T. K. Wilno, 1929 — str. 294. — zł. 4.50.

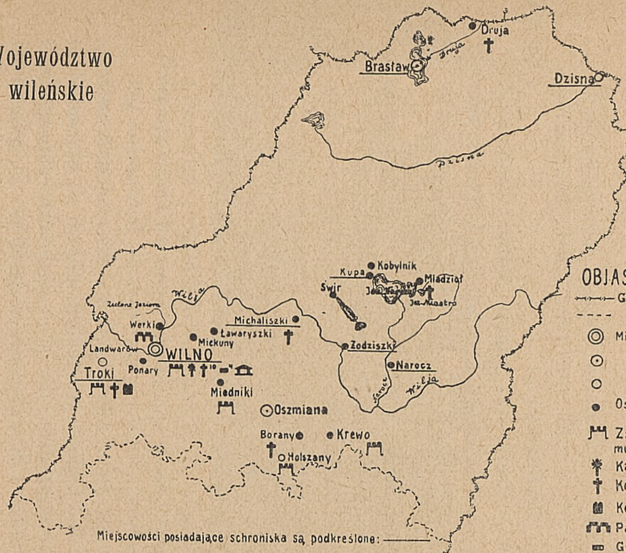
Zahorski Władysław: Przewodnik po Wilnie. — Wilno, 1927. Nakł. i druk J. Zawadzkiego — zł. 2.

Jerzy Remer: Wilno — Poznań 1934. Wyd. Polskie Wegnera „Cuda Polski". — Str. 212.

Lorentz St. dr.: Wycieczki po województwie wileńskiem. Wilno, 1932. Wyd. nakładem Oddziału Wileńskiego P. T. K. — 1 zł. 80 gr.

Jarocki Stanisław: Okolice Wilna. — Wilno 1925. Nakł. Druk J. Zawadzkiego, str. 77. — zł. 1.60.

Wołłosowicz Stanisław: Ziemia Wileńska, Kraków 1925. Nakł. księg. „Orbis", str. 130 — zł. 3.40.

Województwo
wileńskie
Druja
Brasław
Dzisna
Druja
Dzisna
Kobylnik
Kupa
Miadzioł
Świr
Zielone Jeziora
Wilja
Werki
Michaliszki
Ławaryszki
Miekuny
Landwarów
WILNO
Troki
Ponary
Miedniki
Oszmiana
Żodziszki
Narocz
Wilja
Borany
Krewo
Holszany
Miejscowości posiadające schroniska są podkreślone:
Cyfra przy znaku oznacza ilość objektów
OBJAŚNIENIE ZNAKÓW:
Granica państwa
" województwa
Miasto wojewódzkie
" powiatowe
" , miasteczko
Osada, wieś
Zamek, ruiny zamku, mur obronny
Katedra
Kościół
Kenassa karaimska
Pałace
Gmach, dom
Muzeum

Wilno i ziemia wileńska. Wyd. Regj. Komitetu Wojew. w Wilnie, 1929.

Pawłowski Henryk: Znaszli ten kraj? Narocz i okolice. Szkic krajoznawczy. Wilno 1933. Wydz. Pow. w Postawach, str. 32, zł. 0,75.—

Schroniska szkolne.

BRASŁAW — (w miejscu stacja kolejki wąskotorowej) — 7-kl. publiczna szkoła powszechna, ul. Skaźnieńska 21, — 20 łóżek

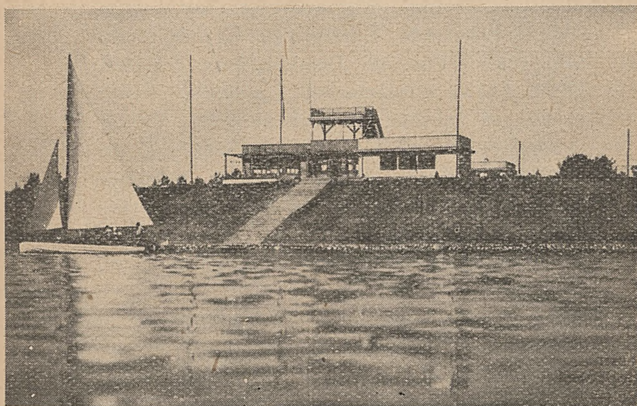
DZISNA — (najbliższa stacja kolej. Zahacie 29 km. — lub dojazd do stacji kol. Głębokie, skąd latem autobusy do Dzisny). Państwowe gimnazjum im. ks. G. Piramowicza. — 20 „

NAD JEZIOREM NAROCZ — wieś *Kupa*, gmina Kobylniki, pow. postawski — poczta i stacja kolej. Kobylniki. Z Kobylnik 3 km. do schroniska, położonego nad brzegiem jeziora.

W okresie lata stała komunikacja autobusowa między Wilnem i Naroczą.

Szkolne schronisko wycieczkowe Kuratorjum Okręgu Szkolnego Wileńskiego. Schronisko mieści się w specjalnie na ten cel zbudowanym budynku. Łóżka z materacami. Schronisko posiada duże sale i pokoje dla pojedyńczych osób. Opłata za noclegi: dorośli 1 zł., młodzież szkolna 50 gr.; wycieczki zbiorowe: młodzież 40 gr., nauczycicle 50 gr. Za pościel (dwa prześcieradła i poszewkę) dopłata 25 gr. jednorazowo. W zimie za opał dopłata po 25 gr. Wyżywienie na miejscu. W przystani schroniska 5 żaglówek i 40 kajaków. Zgłoszenia pod adresem: Szkolne schronisko wycieczkowe nad Naroczą — poczta Kobylniki,

wojew. Wileńskie. Telefon: poczta Kobylniki Nr. 5. 100 „
Schronisko wybudowane zostało w roku 1933, z inicjatywy i staraniem Kuratorjum Okręgu Szkolnego Wileńskiego. Budowę przeprowadziła Państwowa Szkoła Rzemiosł Budowla-

Szkolne schronisko wycieczkowe nad Naroczą.

nych w Wilnie według projektu inż. arch. Jana Borowskiego, rozplanowanie zaś pod względem ogrodniczym wykonała Państwowa Szkoła Ogrodnicza w Wilnie. Koszty budowy wyniosły 35.000 zł. Schronisko położone malowniczo na wysokim brzegu jeziora Narocz.

TROKI — (poczta Nowe Troki —- stacja kolejowa Stare Troki na linji Wilno — Grodno). Ze stacji do Trok 4 km. Z Wilna do Trok stała komunikacja autobusowa (podobnie z Landwarowa).

Państwowe Seminarjum nauczycielskie żeńskie, ul. Szkolna 6.
Schronisko pomieszczone w osobnym budynku. — Łóżka z materacami, wyżywienie w internacie seminarjum. Opłata za nocleg 50 gr. Dla wycieczek zbiorowych po 40 gr. Opłata za prześcieradła jednorazowo 25 gr.

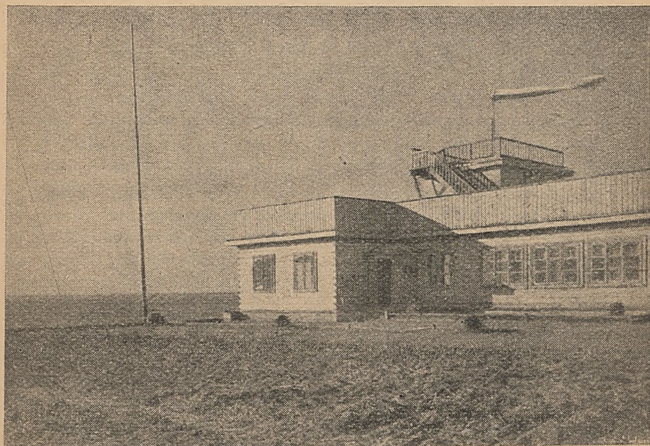
WILNO — Schronisko Wycieczkowe Kuratorjum Okręgu Szkolnego Wileńskiego. Czynne przez cały rok. Wilno, ul. Dominikańska 3/5, tel. 19-92. Łóżka z materacami i pościelą. Wyżywienie na miejscu od 2 zł. za dobę. Opłata za noclegi: dorośli — 1 zł., młodzież — 75 gr. Wycieczki: nauczycielskie — 75. gr., młodzieży szkolnej — 50 gr., za pościel (dwa prześcieradła) dopłata — 25 gr. jednorazowo. W zimie za opał i światło dodatkowo 25 gr. od noclegu. — 60 łóżek

U w a g a: W okresie lata od 1 kwietnia do 30 września czynne jest w Wilnie drugie schronisko, tylko dla wycieczek. Adres: ul. Kopanica 5, gmach Państw. Szkoły Rzem. Budowlanych. Łóżka z siennikami. Opłata: wycieczki naucz. — 75 gr., młodzieży szkolnej — 50 gr. Za prześcieradła dopłata jednorazowo — 25 gr. — 100 „
Szkolna Komisja Wycieczkowa Kuratorjum Okręgu Szkolnego Wileńskiego w Wilnie (ul. Wolana 10, gmach Kuratorjum, telefon 9-32) ułatwia zorganizowanie i przyjęcie wycieczek szkolnych nauczycielskich i oświatowych.

W **NAROCZY** nad Naroczanką, **ŻODZISZKACH** i **MICHALISZKACH** nad Wilją w lokalach szkół powszechnych schroniska noclegowe (po 10 sienników) dla kajakowców i wioślarzy.

Prowizoryczne schroniska noclegowe znajdują się ponadto:

W ŻUŁOWIE — (pow. święciański, od st. kolej. Podbrodzie odl. 12 km.) miejscu urodzenia Marszałka Piłsudskiego, w lokalu publ. szkoły powszechnej (10 sienników).

Fragment schroniska nad Naroczą.

W RUDNIKACH — pow. wileńsko-trockiego, od stacji kolej. Jaszuny odległ. 8 km., w lokalu publ. szkoły powszechnej (20 sienników).

W STOŁPCACH—nad Niemnem, w lokalu Państw. Gimnazjum im. T. Hołówki (10 sienników).

Schroniska społeczne:

WILNO — Schronisko Pol. Tow. Krajoznawczego, ul. św. Anny 13, pod opieką p. Zofji

Kiewliczowej z ramienia Zarządu Oddziału. Opłata za noclegi łącznie z bielizną pościelową: od osób dorosłych 1 zł. 50 gr. za pierwszy nocleg i 75 gr. za następne noclegi; od młodzieży szkolnej 1 zł. za pierwszy nocleg i 50 gr. za następne. 30 łóżek

Oddział Pol. Tow. Krajoznawczego dostarcza przewodników, udziela informacyj. Listy na kilka dni przed terminem przyjazdu, należy kierować pod adr. Oddziału P. T. K. w Wilnie, Urząd Wojewódzki na ręce Prezesa Konserwatora dr. St. Lorentza.

TROKI — Schronisko Ligi Morskiej i Kolonjalnej. Noclegi za zezwoleniem Zarządu. Opłata: 3 zł. i 2 zł. — 20 „

NAROCZ — Schronisko Tow. przyjaciół Naroczy, w zarządzie Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet w Postawach, (najbliższa poczta: Miadzioł).

Województwo wołyńskie.

Najważniejsze wycieczki i miejscowości godne zwiedzenia.

Krzemieniec. — Ateny Polskie — pierwsze w Polsce miasto - zabytek, — malowniczo położony. — Góra Bony z murami gotyckiego zamku z XIV w.; Liceum i barokowy kościół licealny p. w. św. Stanisława, fund. Wiśniowieckich (1731—43). Liceum fund. T. Czackiego; — barokowy kościół obecnie sobór i klasztor po-franciszkański (1606); — domki i dworki z XVIII — XIX w.; dworek, w którym urodził się Słowacki; — romantyczne cmentarze (XVIII — XIX w.), bazyljański i unicki, na którym znajduje się grób matki Słowackiego. W okolicy malownicze Góry Krzemienieckie t. zw. Szwajcarja Wołyńska; główne: Skały Dziewicze, Góra Stożek, Ostra Góra.

Wiśniowiec — barokowy pałac ks. Wiśniowieckich (1720); cerkiew barokowa Wiśniowieckich; barokowy kościół p. w. św. Michała i klasztor O.O. Karmelitów (1695 — 1726) malownicze miasteczko z domkami i ratuszem (XVIII—XIX w.)

Poczajów — ławra z rokokową cerkwią i klasztorem fund. M. Potockiego (1780 — 1785), najpiękniejsza i najokazalsza świątynia Wołynia.

Oleksiniec Stary — ruiny renesansowego zamku ks. Czartoryskich z XVI w.,

Łuck — stolica województwa – ruiny gotyckiego zamku (t. zw. Lubarta) książąt litewskich z XIV — XVI w.; barokowa katedra p. w. św. Piotra i Pawła oraz wielki klasztor po-jezuicki (1610); d. kościół (obecnie sobór) i oryginalny klasztor barokowy po-bernardyński (1759 r.) — synagoga renesansowa z 1629 r., drewniana, Kenasa Karaimska (XVIII w.); dawny klasztor trynitarski (XVIII w.); cerkiew p. w. Podwyższenia św. Krzyża i klasztor pobazyljański (XVIII w.); muzeum wołyńskie.

Ołyka — wielki renesansowo-barokowy zamek ks. Radziwiłłów, — (zbudowany w XVI i XVIII w.) — kolegjata

barokowa — wspaniałe ołtarze alabastrowe, obrazy i skarbiec (1635 — 1640) brama miejska (XVI w.).

Klewań — gotycko - renesansowy d. zamek ks. Czartoryskich (XVI w.); — kościół pod wezwaniem Wniebowzięcia N. M. P. z XVII w..

Równe — ruiny d. pałacu ks. Lubomirskich z oranżerją (w. XVIII).

Ostróg — gotycko-wschodnia cerkiew zamkowa (sobór Bohojawlenia 1521 r.) — gotycko-renesansowy zamek ks. Ostrogskich i baszty miejskie (pocz. XVII w.) — renesansowa synagoga (XVI w.). Muzeum im. ks. Ostrogskich.

Międzyrzecz Ostrogski — gotycka cerkiew p. w. św. Trójcy (pocz. XVI) i wspaniały klasztor obronny, renesansowy fund. ks. Konstantego Ostrogskiego (początek XVII w.) pofranciszkański.

Nowomalin — d. zamek gotycki Swidrygiełły (pocz. XV) i późniejszy pałac barokowy fund. Jełomalińskich (w. XVII.).

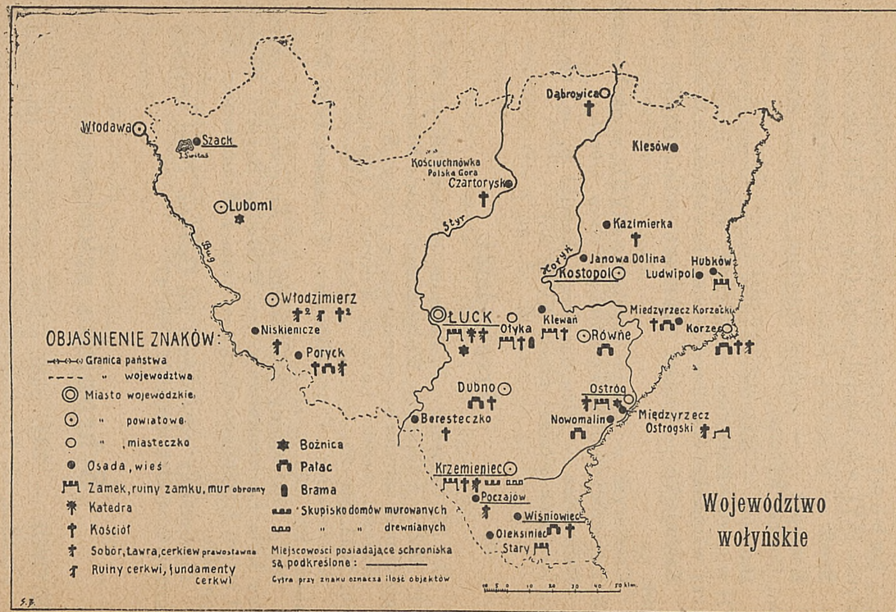
D u b n o — najwspanialszy na Wołyniu zamek z bastjonami obronnemi, zbudowany przez ks. Ostrogskich (w. XVI i pocz. XVII), barokowy kościół p. w. Wniebowzięcia N.M.P. i klasztor po-bernardyński (ob. seminarjum wschodnie) fund. ks. Janusza Ostrogskiego (1620 r.); kościół i klasztor S. S. Opatrzności Bożej z XVIII w. i kościół parafjalny z pięknemi rzeźbami rokokowemi.

Beresteczko — kościół po-trynitarski (XVIII w.) ze wspaniałą polichromją rokokową wnętrza; w okolicy nad Styrem pola walk Jana Kazimierza z Kozakami, w miejscu pamiątkowa cerkiewka drewniana (XVII w.).

Włodzimierz — romańsko-bizantyński sobór Uśpienia Maryi (XII) fund. Mścisława — kilkakrotnie przebudowany, romańska cerkiewka św. Bazylego (XIII w.), fundamenty cerkiewki nad Ługiem (XII w). 2 kościoły barokowe p. w. św. Joachima i Anny i Rozesłania Apostołów (XVIII w.).

Niskienicze — cerkiew - panteon z XVII w. z grobowcem wojewody Kisiela. **Poryck** — piękny kościół barokowy z XVIII w.; empirowy pałac Czackich (pocz. XIX w.); cerkiew z XVIII w..

K o r z e c — ruiny barokowego pałacu, budowanego przez Józefa Czartoryskiego (XVIII) — z częściami z XVI w.; kościół paraf. (XVI — XVII w.); klasztor pobazyljański z XVII w., cerkiew empirowa (XIX w.).

Województwo wołyńskie
Włodawa
Szack
J. Świtaź
Luboml
Bug
Włodzimierz
Niskienicze
Poryck
Kościuchnówka
Polska Góra
Czartorysk
Styr
Łuck
Ołyka
Klewań
Równe
Dąbrowica
Klesów
Kazimierka
Horyń
Janowa Dolina
Kostopol
Ludwipol
Hubków
Miedzyrzecz Korzecki
Korzec
Dubno
Beresteczko
Ostróg
Nowomalin
Międzyrzecz Ostrogski
Krzemieniec
Poczajów
Wiśniowiec
Oleksiniec
Stary
OBJAŚNIENIE ZNAKÓW:
Granica państwa
" województwa
Miasto wojewódzkie
" powiatowe
" , miasteczko
Osada, wieś
Zamek, ruiny zamku, mur obronny
Katedra
Kościół
Sobór, ławra, cerkiew prawosławna
Ruiny cerkwi, fundamenty cerkwi
Bożnica
Pałac
Brama
Skupisko domów murowanych
" " drewnianych
Miejscowości posiadające schroniska są podkreślone:
Cyfra przy znaku oznacza ilość objektów

Międzyrzecz Korecki — barokowy kościół po-pijarski (1702 r.); empirowy pałac Steckich (XIX w.).

Luboml — najpiękniejsza synagoga renesansowa na Wołyniu (XVI w.); kościół paraf (XV — XVIII w.).

Szack — w okolicy jeziora, z nich największe Świteź.

Kostopol — w okolicy kopalnie bazaltu i granitu (Janowa Dolina, Klesów).

Hubków — malownicze ruiny zamku Siemaszków (XV—XVII w.); od Hubkowa na wschód, piękny przełom rzeki Słuczy wśród skał granitowych; w okolicy słynne pola azaljowe.

Kazimierka — kościół (XVII w.), słynne miejsce odpustowe.

Czartorysk — kościół barokowy (XVIII); w okolicy pola walk legjonowych (Kościuchnówka, Polska Góra).

Dąbrowica — późnobarokowy kościół p. w. św. Jana Chrzciciela po-pijarski (pocz. XVIII w.).

Przewodniki:

Dr. M. Orłowicz: Ilustrowany przewodnik po Wołyniu, Łuck, 1929, Nakładem Wołyńskiego Tow. Krajoznawczego i opieki nad zabytkami przeszłości w Łucku. Str. 380.

Wojnicz Adam: Łuck na Wołyniu. Opis hist.-fizjograf. Łuck. 1922. Str. 86.

Krzemieniec: Praca zbiorowa, Warszawa, 1926. P. Tow. Krajozn. Str. 122 — zł. 4.

Mały ilustrowany przewodnik po Krzemieńcu i okolicy. Prace Koła Krajoznawczego im. Wilibalda Bessera Młodzieży Liceum Krzemienieckiego — zesz. I. Krzemieniec 1932 r. Stron 100.

Ilustrowany przewodnik po Ostrogu. Nakł Dyrekcji P. Gimnazjum w Ostrogu 1934. Str. 47.

Schroniska szkolne:

KOSTOPOL — 7-kl. publ. szkoła powszechna im. Staszica, ul. Piłsudskiego.

Schronisko posiada 30 łóżek - leżaków i 34 sienników. Lokal oświetlony elektrycznością.

na miejscu kuchnia, za boiskiem szkolnem rzeka, w pobliżu las i boisko Komitetu W.F. i P.W. Opłata za nocleg 30 gr. 30 łóżek

KRZEMIENIEC — Schronisko Liceum Krzemienieckiego.
Zgłoszenia do sekretarza Dyrekcji internatów p. Andrzeja Laskowskiego. Schronisko ma osobne pomieszczenie. — Wyżywienie można otrzymać w kuchni internatu. Łóżka z pościelą. Dla wycieczek liczniejszych pomieszczenie na słomie. — 20 „

ŁUCK — Państwowe Gimnazjum imienia T. Kościuszki. — 20 „

OSTRÓG — (nad Horyniem) — Publ. szkoła powszechna Nr. 1 im. St. Staszica ul. 11 Listopada 48. — 20 „
Schronisko posiada 20 łóżek i 20 sienników. Miasto Ostróg leży w odległości 12 km. od stacji kol. Ostróg (linja kol. Zdołbunów—Mohylany). Dojazd autobusami.

NOWY POCZAJÓW — poczta Poczajów, stacja kol. Krzemieniec.
7-kl. publiczna szkoła powszechna Nr. 2. — Schronisko ma oddzielne pomieszczenie. — 20 „

SZACK — (poczta Luboml — agencja pocztowa Szack; najbliższa stacja kolej. Luboml i Włodawa, odległe o 33 km. — dojazd autobusem).
Publ. 4-kl. szkoła powszechna. 20 „

NOWY WIŚNIOWIEC — (poczta w miejscu, stacja kolej. Krzemieniec, — dojazd autobusami).
7-kl. publ. szkoła powszechna. — 20 „
Wyżywienie w kuchni Szkoły rzemieślniczo-przemysłowej lub Szkoły rolniczej.

Schroniska wycieczkowe polskie:

DUBNO — Schronisko turystyczne Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet przy ul. Panieńskiej 13. Schronisko posiada jedno i dwuosobowe pokoje, garaż dla samochodów. Dla młodzieży opłaty zniżkowe.

Gdańsk.

Gdańsk — od wieków port polski. Godne obejrzenia: wysokie i przestrzenne kościoły, zwłaszcza kościół Najśw. Marji Panny, — domy patrycjuszów (z XVI do XVIII w.) Ratusz, Dwór Artusa, Zielona Brama, Muzeum, Motława, Nowy port, urządzenia kulturalno-społeczne Związku Polaków w Gdańsku, Stadjon Polskiej Rady Sportowej we Wrzeszczu-Herresanger 11a.

Wycieczki do Oliwy (kościół pocysterski) i do Sopot.

Przewodniki:

Przewodnik po Gdańsku Macierzy Szkolnej. Gdańsk 1929.

Orłowicz M. dr.: Ilustrowany przewodnik po Gdańsku. Warszawa, 1928. — Pol. Tow. Krajoznawcze. Cena zł. 4.80.

Kruszyński T. ks. dr.: Przewodnik po Gdańsku i okolicy.

Ilustrowany przewodnik po Gdańsku — Wydz. II Ajencji Wschodniej, str. 30.

Wszelkie sprawy turystyczne na terenie W. M. Gdańska załatwia *Centrala Krajoznawczo-Turystyczna Związku Polaków w Gdańsku*, am Olivaertor 2/4.

Na dworcu: *Biuro informacyjne* dla spraw wycieczkowych i turystycznych. Biuro dostarcza wycieczkom za skromną opłatą przewodników, — wskazuje polskie restauracje, — skierowuje do schronisk noclegowych, — udziela informacyj i załatwia formalności, związane z pobytem wycieczek w Gdańsku (sprawy pozwoleń na wyjazd).

Komisarjat Generalny Rzplitej Polskiej mieści się przy Neugarten Nr. 27.

Gimnazjum Polskie Petershagen, Am Weissen Turm 1.

Schroniska wycieczkowe polskie:

Polski Dom Akademicki, Ognisko wycieczkowe we Wrzeszczu, ul. Heeresanger Nr. 11a, miejsc 100. Opłata za nocleg 60 fen. (bez pościeli).

Dom Polski, ul. Wallgasse Nr. 16a. Schronisko noclegowe dla wycieczek szkolnych o 100 łóżkach, utrzymywane przez Gminę Polską. Opłata na noc, wzgl. dobę wynosi od ucznia szk. powsz. 40 fen.
„ „ „ śred. 60 fen.

UWAGA: Do wyjazdu na terytorjum Wolnego Miasta Gdańska potrzebny jest dowód osobisty z potwierdzonem obywatelstwem polskiem, — dla wycieczek zbiorowych t. zw. „Wykaz zbiorowy", potwierdzony przez Generalny Komisarjat Rz. Pol. i przez Senat Gdański. W tym celu kierownictwo szkoły, urządzające wycieczkę, powinno sporządzić wykaz imienny uczestników wycieczki i uzyskać na nim w właściwem starostwie potwierdzenie, że wszyscy umieszczeni w wykazie są obywatelami polskimi.

Tak sporządzony i potwierdzony wykaz przesłać należy w 3 oryginalnych egzemplarzach następnie na kilka dni przed zamierzonym wyjazdem do Biura informacyjnego dla spraw wycieczkowych i turystycznych w Gdańku (Dworzec Główny — poczta polska), które zajmie się uzyskaniem zezwolenia na wyjazd w Generalnym Komisarjacie Rz. Pol. i Senacie Gdańskim.

WYKAZ ALFABETYCZNY

miejscowości, w których zostały zorganizowane szkolne schroniska wycieczkowe.

SPIS RZECZY.

ODBITO W DRUKARNI
PAŃSTW. INSTYTUTU
GŁUCH. I OCIEMN.
W WARSZAWIE
Pl 3 Krzyży 4-6
Telefon
946 - 61